

ALEKSANDRA HĘĆKA-SADOWSKA

UBEZPIECZENIOWE
METODY FINANSOWANIA
REALIZACJI
RYZYKA ŚRODOWISKOWEGO
PRZEDSIĘBIORSTW
W POLSCE

WYDAWNICTWO UEP

UNIWERSYTET
EKONOMICZNY
W POZNANIU

UBEZPIECZENIOWE
METODY FINANSOWANIA
REALIZACJI
RYZYKA ŚRODOWISKOWEGO
PRZEDSIĘBIORSTW
W POLSCE

ALEKSANDRA HĘĆKA-SADOWSKA

UBEZPIECZENIOWE
METODY FINANSOWANIA
REALIZACJI
RYZYKA ŚRODOWISKOWEGO
PRZEDSIĘBIORSTW
W POLSCE

WYDAWNICTWO UEP

UNIWERSYTET
EKONOMICZNY
W POZNANIU

Poznań 2023

Komitet Redakcyjny

Barbara Borusiak, Szymon Cyfert, Bazyl Czyżewski, Aleksandra Gawęł (przewodnicząca),
Tadeusz Kowalski, Piotr Lis, Krzysztof Malaga, Marzena Remlein,
Eliza Szybowicz (sekretarz), Daria Wieczorek

Recenzja

Marietta Janowicz-Lomott

Projekt okładki i wnętrza

Boobry Group
Marta Brzóstowicz

Redakcja i korekta

Dariusz Grześ

 Aleksandra Hęcka-Sadowska

Publikacja dofinansowana ze środków budżetu państwa w ramach programu Ministra Edukacji i Nauki pod nazwą Doskonała nauka, nr projektu DNM/SP/548314/2022, kwota dofinansowania 17 657,20 zł, całkowita wartość projektu 19 715,20 zł

Sugerowane cytowanie: Hęcka-Sadowska, A. (2023). *Ubezpieczeniowe metody finansowania realizacji ryzyka środowiskowego przedsiębiorstw w Polsce*. Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu. <https://doi.org/10.18559/978-83-8211-170-5>

ISBN 978-83-8211-169-9

eISBN 978-83-8211-170-5

<https://doi.org/10.18559/978-83-8211-170-5>

<https://doi.org/10.18559/978-83-8211-170-5-summary>

© Copyright by Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu
Poznań 2023

Ta książka jest udostępniana na licencji Creative Commons – Uznanie autorstwa-
-Użycie niekomercyjne-Bez utworów zależnych 4.0 Międzynarodowe

WYDAWNICTWO UNIWERSYTETU EKONOMICZNEGO W POZNANIU

ul. Powstańców Wielkopolskich 16, 61-895 Poznań

tel. 61 854 31 54, 61 854 31 55

www.wydawnictwo.ue.poznan.pl, e-mail: wydawnictwo@ue.poznan.pl

adres do korespondencji: al. Niepodległości 10, 61-875 Poznań

Skład: Usługi Poligraficzne Marcin Tyma

Druk: Zakład Graficzny Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu
ul. Towarowa 53, 61-896 Poznań, tel. 61 854 38 06, 61 854 38 03

SPIS TREŚCI

Wstęp	9
1. Ryzyko środowiskowe w przedsiębiorstwie	17
1.1. Ryzyko jako kategoria społeczna	17
1.1.1. Ewolucja dyskursu o ryzyku	18
1.1.2. Główne teorie ryzyka w naukach społecznych	24
1.1.3. Ryzyko jako konstrukt	32
1.2. Istota ryzyka środowiskowego w przedsiębiorstwie	35
1.2.1. Przedsiębiorstwo i jego cele	35
1.2.2. Otoczenie przedsiębiorstwa i jego znaczenie dla funkcjonowania firmy	38
1.2.3. Ryzyko w przedsiębiorstwie i proces zarządzania nim	42
1.2.4. Ryzyko środowiskowe przedsiębiorstwa	50
2. Uwarunkowania ryzyka środowiskowego przedsiębiorstw	63
2.1. Krajowe i europejskie ustawodawstwo w zakresie kształtowania ryzyka środowiskowego	63
2.1.1. Ustawa Prawo ochrony środowiska	64
2.1.2. Europejska dyrektywa środowiskowa jako istotny akt prawny europejskiego prawa środowiskowego	70
2.1.3. Ustawa o zapobieganiu szkodom w środowisku i ich naprawie jako implementacja europejskich zasad odpowiedzialności za środowisko ..	74
2.2. Polityka ekologiczna państwa a obowiązki przedsiębiorstwa w zakresie ochrony środowiska	80
2.2.1. Kształtowanie się polskiej polityki ekologicznej – rys historyczny	81
2.2.2. Rola instrumentów zarządzania środowiskiem w realizacji polityki ekologicznej państwa	84
2.2.3. Ekonomiczne aspekty ochrony środowiska w Polsce	91
2.3. Rola społeczeństwa w kształtowaniu ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa	94
2.3.1. Zmiany społeczne w zakresie postrzegania środowiska jako dobra wspólnego	95
2.3.2. Społeczna odpowiedzialność biznesu jako odpowiedź na oczekiwania nabywców w zakresie ochrony środowiska	99
2.4. Decyzje kapitałodawców a ryzyko środowiskowe przedsiębiorstwa	101
2.4.1. Odpowiedzialność wobec kapitałodawcy spółek	102
2.4.2. Wymogi sektora finansowego w kształtowaniu polityki środowiskowej przedsiębiorstwa	105

3. Determinanty postrzegania ryzyka środowiskowego przedsiębiorstw	109
3.1. Indywidualne rozumienie i stosowanie prawa w zakresie szkód w środowisku jako czynnik wpływający na postrzeganie ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa	109
3.2. Rodzaj prowadzonej działalności i jej znaczenie dla definiowania ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa	117
3.2.1. Działalność w świetle dyrektywy środowiskowej i ustawy szkodowej ..	117
3.2.2. Zakłady zwiększonego ryzyka i zakłady dużego ryzyka	119
3.2.3. Zakłady „niesewesowskie”	121
3.3. Wpływ prezentowanych wartości i przyjętej strategii proekologicznej na kreację ryzyka środowiskowego w przedsiębiorstwie	123
3.3.1. Rola wartości w zarządzaniu organizacją	123
3.3.2. Ewolucja proekologicznej strategii przedsiębiorstwa i jej klasyfikacja ..	126
3.3.3. ECSR – pojęcie, korzyści i bariery jej wdrożenia w przedsiębiorstwie ..	129
3.4. Systemy zarządzania środowiskowego według normy ISO 14001 oraz regulacji ekozarządzania i audytu EMAS jako przykład narzędzi organizacyjnych wpływających na postrzeganie ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa	137
3.4.1. Istota, zasady i porównanie znormalizowanych systemów zarządzania środowiskowego	138
3.4.2. Powszechność znormalizowanych systemów zarządzania środowiskowego	142
3.4.3. Przesłanki, korzyści i koszty wdrożenia znormalizowanych systemów zarządzania środowiskowego	143
3.5. Doświadczenie szkodowe jako determinant postrzegania ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa	151
3.5.1. Pojęcie szkody w środowisku	152
3.5.2. Kryteria oceny wystąpienia szkody w środowisku i metody jej szacowania	157
3.5.3. Systematyka i egzekwowalność szkód w środowisku	162
3.6. Determinanty społeczno-kulturowe definiowania ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa	174
3.6.1. Europejski krąg kulturowy i jego wpływ na kształtowanie odpowiedzialności za środowisko	174
3.6.2. Kultura środowiskowa w krajach rozwijających się	178
4. Rozwiązania polskiego rynku ubezpieczeniowego w zakresie finansowania realizacji ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa	183
4.1. Istota i znaczenie ubezpieczeń w przedsiębiorstwie	184
4.2. Ograniczenia ochrony ubezpieczeniowej oferowanej w ramach standardowych umów ubezpieczenia	189
4.2.1. Ubezpieczenie OC w związku z prowadzeniem działalności i posiadaniem mieniem	189
4.2.2. Obowiązkowe ubezpieczenie OC posiadaczy pojazdów mechanicznych i OC rolnika	194
4.2.3. Ubezpieczenie mienia i utraty zysku	195
4.2.4. Ubezpieczenie D&O	197
4.3. Ubezpieczenie środowiskowe typu <i>stand alone</i> jako specjalistyczne narzędzie zarządzania ryzykiem środowiskowym	199

4.3.1. Przestanki powstania ubezpieczenia środowiskowego, jego dostępność i powszechność na rynku ubezpieczeniowym	199
4.3.2. Identyfikacja ryzyka środowiskowego w procesie underwritingu	208
4.3.3. Warunki ochrony ubezpieczeniowej – porównanie dostępnych rozwiązań	212
4.3.4. Zasadność wprowadzenia obowiązku ubezpieczenia środowiskowego	225
4.4. Pozostałe specjalistyczne ubezpieczenia środowiskowe	231
4.5. Gwarancja ubezpieczeniowa jako przykład wewnętrznego finansowania ryzyka środowiskowego przedsiębiorstw	233
4.5.1. Pojęcie i klasyfikacja gwarancji	233
4.5.2. Ubezpieczeniowa gwarancja środowiskowa	235
Zakończenie	241
Bibliografia	249
Spis tabel i rysunków	273
Insurance methods of financing the realisation of environmental risk of enterprises in Poland (Summary)	275

WSTĘP

Rozwój cywilizacyjny i przemysłowy, w tym postęp technologiczny XIX i XX wieku, przyczynił się do nadmiernej eksploatacji środowiska naturalnego przez człowieka. Ekspansywna i bezwzględna polityka przedsiębiorców, których działalność ma wpływ na środowisko, stanowi zagrożenie nie tylko dla życia i zdrowia ludzi, ale głównie dla samego środowiska. Obserwowane negatywne oddziaływanie człowieka na środowisko, w tym przede wszystkim znaczna utrata różnorodności biologicznej, skłoniło Unię Europejską do podjęcia działań zmierzających do zapewnienia odpowiednich narzędzi zachęcających i zabezpieczających, które miałyby zapobiegać szkodom w środowisku spowodowanym działalnością człowieka. W celu zniwelowania różnic w krajowych systemach prawnych określających odpowiedzialność z tytułu zanieczyszczenia środowiska Unia Europejska w 2004 r. wdrożyła dyrektywę 2004/35/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 21 kwietnia 2004 r. w sprawie odpowiedzialności za środowisko w odniesieniu do zapobiegania i zaradzania szkodom wyrządzonym środowisku naturalnemu (Dyrektywa, 2004). Pozwoliło to na stworzenie jednolitego i kompleksowego systemu odpowiedzialności za szkody w środowisku opartego głównie na zasadzie „zanieczyszczający płaci”, zgodnie z którą prawnie-ekonomiczne skutki zanieczyszczenia ponosi jego sprawca. Wraz z zasadą ostrożności, zasadą działania zapobiegawczego i zasadą usuwania zanieczyszczeń u źródła stanowi ona podstawę polityki Unii Europejskiej w zakresie środowiska naturalnego, służącej tworzeniu ekologicznych gospodarek, ochronie przyrody oraz dbaniu o zdrowie i jakość życia jej obywateli. Zasada „zanieczyszczający płaci” została uznana w 1992 r. w deklaracji Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ) w sprawie środowiska i rozwoju (powszechnie znanej jako „deklaracja z Rio”) za jedną z 27 zasad przewodnich przyszłego zrównoważonego rozwoju (ETO, 2021, s. 8).

Implementacja powyższej dyrektywy i jej krajowego odpowiednika – Ustawy z dnia 13 kwietnia 2007 r. o zapobieganiu szkodom w środowisku i ich naprawie (Ustawa, 2007) – zwiększyła odpowiedzialność prawną podmiotów korzystających ze środowiska, zobowiązując je do podjęcia działań

zapobiegawczych w przypadku bezpośredniego zagrożenia szkodą w środowisku i działań naprawczych w przypadku szkody w środowisku. Jak wynika z danych unijnych, liczba i wielkość szkód w środowisku jest na tyle duża, że ich wystąpienie może w znaczny sposób wpłynąć na sytuację finansową przedsiębiorstwa, doprowadzając je w skrajnej sytuacji nawet do bankructwa. Zgodnie ze sprawozdaniem z wdrożenia tej dyrektywy wartość działań naprawczych związanych ze szkodami w środowisku w Europie w latach 2007–2013 wyniosła średnio ponad 40 tys. EUR (KE, 2016, s. 6). Co więcej, informacja o potencjalnym zanieczyszczeniu środowiska może mieć istotny wpływ na reputację takiej firmy. Ma to szczególne znaczenie w obliczu względnie dużej, w porównaniu z innymi państwami członkowskimi, aktywności polskich organów egzekwujących odpowiedzialność administracyjną podmiotów korzystających ze środowiska. Dowodem tego może być fakt, że Polska (obok Węgier) jest jednym z dwóch krajów członkowskich Unii Europejskiej, gdzie zgłaszanych jest najwięcej przypadków szkód w środowisku powodujących zastosowanie tej dyrektywy (KE, 2016, s. 3). Dane z rejestru bezpośrednich zagrożeń szkodą w środowisku i szkód w środowisku uzyskane z Generalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska (GDOŚ) zdają się potwierdzać powyższy stan. Do końca sierpnia 2017 r. wpłynęło do niej ponad tysiąc zgłoszeń wystąpienia takich incydentów.

Bardziej restrykcyjne przepisy prawa w zakresie odpowiedzialności środowiskowej przedsiębiorstw skłoniły autorkę do podjęcia w nowatorski sposób problematyki ryzyka związanego z prowadzoną działalnością w odniesieniu do zapobiegania i zaradzania szkodom w środowisku. Przez środowisko w niniejszej monografii rozumie się zgodnie z definicją zawartą w Ustawie z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (Ustawa, 2001a): „ogół elementów przyrodniczych, w tym także przekształconych w wyniku działalności człowieka, a w szczególności powierzchnię ziemi, kopaliny, wody, powietrze, krajobraz, klimat oraz pozostałe elementy różnorodności biologicznej, a także wzajemne oddziaływania pomiędzy tymi elementami”. Przyjęta w niniejszej monografii optyka wpisująca się w konstruktywistyczne podejście do pojęcia „ryzyko”, zgodnie z którą dany podmiot – „właściciel ryzyka” – postrzega i kreuje je w sposób indywidualny, jest swoistym zerwaniem z obiektywizmem nauk ścisłych na rzecz subiektywnej nauki społecznej. Metamorfoza w definiowaniu ryzyka wymaga wypracowania nowych standardów dyskursywnej kultury postrzegania, komunikacji i działania kolektywnego w celu oceny i rozwiązywania problemów, jakie pojawiły się w sferze publicznej i politycznej w drugiej połowie XX wieku. Podjęcie tematyki ekologicznej i zajęcie stanowiska w debacie na temat ryzyka przez nieekspertów dotyczyło również przedsiębiorstw. Część z nich traktuje

środowisko jako dobro nadrzędne i uwzględnia je w swoich celach. To z kolei przekłada się na wybór określonych procedur i narzędzi radzenia sobie z zagrożeniami oraz poszukiwanie optymalnych metod finansowania skutków określonych zdarzeń.

Z uwagi na złożony charakter ryzyka środowiskowego, w tym trudność oceny wielkości potencjalnej szkody w środowisku oraz kosztów działań zapobiegawczych i naprawczych, a także niewystarczalność i niekiedy zawodność stosowania jedynie metod kontroli fizycznej, poszukuje się sposobów finansowania realizacji ryzyka środowiskowego przedsiębiorstw. Komisja Europejska wskazuje na różne sposoby pozyskiwania źródeł finansowania kosztów związanych ze szkodami w środowisku. Biorąc pod uwagę kryterium pochodzenia tych środków w ogólnej klasyfikacji, dzieli się je na ubezpieczeniowe i pozaubezpieczeniowe. Te drugie, wśród których wymienia się fundusze celowe, listy kredytowe, gwarancje bankowe i porozumienia depozytowe, zasadniczo wymagają dużego wstępnego zaangażowania kapitałowego lub wiarygodności kredytowej, co oznacza z reguły ich ograniczoną dostępność dla przedsiębiorstw mniej silnych finansowo. Dlatego też nie stanowią one przedmiotu analizy niniejszej publikacji. Przyjmuje się, że rozwiązania rynku ubezpieczeniowego są bardziej skuteczne i w większym stopniu odgrywają rolę narzędzi pierwotnego finansowania, która sprowadza się do przejmowania finansowych skutków odpowiedzialności z tytułu zanieczyszczenia środowiska od jego sprawcy. Ponadto instrumenty ubezpieczeniowe, dzięki wnikliwej procedurze oceny ryzyka środowiskowego oraz finansowaniu działań zapobiegawczych i naprawczych, należy traktować jako narzędzia mające na celu dążenie do zrównoważonego rozwoju z poszanowaniem środowiska naturalnego. Ma to szczególne znaczenie w obliczu trudnych warunków gospodarczych i społecznych wywołanych m.in. pandemią COVID-19, która zdecydowanie odsunęła nas od tworzenia gospodarek o obiegu zamkniętym, generując olbrzymie ilości odpadów w postaci chociażby zużytych środków ochrony osobistej. Najnowsze dane wskazują, że potencjał związany z redukcją emisji gazów cieplarnianych spowodowanych izolacją i zamknięciem wielu działalności, a następnie możliwością odbudowy gospodarek i społeczeństw z uwzględnieniem zasad zrównoważonego rozwoju jest wciąż w wielu krajach marnowany (Wolf i in., 2022, s. X).

Problematyka związana z odpowiedzialnością prawną za szkody w środowisku i ze skutkami, jakie owa odpowiedzialność niesie dla funkcjonowania przedsiębiorstw, stała się przedmiotem dyskusji na rynku ubezpieczeń majątkowych (Busenhart i in., 2007; Willis, 2010; StrategicRisk, 2011; Holnicki-Szulc, 2012; „Rynek...”, 2014; Oździńska, 2016; Lewandowska-Rosa, 2017; Wedziuk 2019, 2022). Dotychczasowe badania empiryczne dotyczące

postrzegania ryzyka i ubezpieczeń środowiskowych obejmowały swoim zasięgiem głównie podmioty zagraniczne. W literaturze polskiej odnotowano niewielką liczbę badań w tym zakresie przeprowadzonych wśród dużych przedsiębiorców działających w naszym kraju. To uzasadnia przeprowadzenie samodzielnych badań z uwzględnieniem polskich podmiotów działających w branżach stwarzających największą możliwość szkód w środowisku. Powyższe przyczynia się do uzupełnienia stanu wiedzy na temat stopnia identyfikacji ryzyka środowiskowego oraz zastosowania ubezpieczeniowych metod finansowania jego realizacji przez przedsiębiorstwa działające w wybranych branżach w Polsce.

Monografia stanowi głos w dyskusji naukowej i społecznej nad rozpoznaniem ryzyka środowiskowego i narzędzi jego kontroli w przedsiębiorstwach prowadzących działalność w Polsce¹. Ma ona rozwiązać następujący problem badawczy, sformułowany w postaci pytania: **co i w jaki sposób warunkuje ryzyko środowiskowe oraz determinuje jego postrzeganie w przedsiębiorstwach działających w wybranych branżach w Polsce, a także jakie ubezpieczeniowe metody służą finansowaniu jego realizacji?**

Celem publikacji jest określenie uwarunkowań ryzyka środowiskowego przedsiębiorstw i determinantów jego postrzegania oraz scharakteryzowanie ubezpieczeniowych metod finansowania jego realizacji. Wymaga to osiągnięcia kilku celów częściowych.

1. Identyfikacja głównych teorii ryzyka w naukach społecznych.
2. Zdefiniowanie pojęć: „ryzyko środowiskowe przedsiębiorstwa”, „uwarunkowania ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa” oraz „determinanty postrzegania ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa” zgodnie z teorią konstruktów.
3. Weryfikacja dostępnych rozwiązań ubezpieczeniowych w zakresie ryzyka środowiskowego w przedsiębiorstwie na podstawie ogólnych warunków ubezpieczenia.
4. Określenie kluczowych elementów umowy ubezpieczenia środowiskowego.
5. Rozpoznanie, poprzez autorskie badanie, sposobu identyfikacji ryzyka środowiskowego przedsiębiorstw i zastosowania ubezpieczenia jako wybranej metody finansowania jego realizacji wśród największych polskich firm z branży spożywczej, energetyczno-ciepłowniczej, przemysłu chemicznego, z branży surowcowo-paliwowej i transportowo-logistycznej.

¹ Niniejsza publikacja powstała na podstawie rozprawy doktorskiej autorki obronionej w 2019 r. na Uniwersytecie Ekonomicznym w Poznaniu.

Powyższe ma również posłużyć osiągnięciu celów aplikacyjnych sformułowanych zarówno dla:

- a) przedsiębiorstw poprzez umożliwienie weryfikacji dotychczasowego podejścia do metod finansowania realizacji ryzyka środowiskowego z uwzględnieniem ewentualnych konsekwencji braku środków na pokrycie kosztów i strat, również w kontekście podejmowania działań na rzecz zrównoważonego rozwoju;
- b) zakładów ubezpieczeń poprzez dostarczenie wskazówek w zakresie głównych czynników kreujących ryzyko szkód w środowisku w przedsiębiorstwie, co może przyczynić się do zmiany treści ogólnych warunków ubezpieczenia lub wdrożenia zupełnie nowych rozwiązań produktowych, w tym wspierających zrównoważony rozwój²;
- c) władzy państwowej poprzez ocenę skuteczności metod ubezpieczeniowych w zakresie kształtowania ładu społecznego i dbałości o dobro wspólne, jakim jest środowisko, co może pozwolić państwu na określenie działań niezbędnych dla upowszechniania rozwiązań ubezpieczeniowych w kompensacji zaistniałych szkód w środowisku i większej promocji działań na rzecz zrównoważonego rozwoju.

Biorąc pod uwagę pojawienie się nowych zagrożeń związanych ze zmianami klimatu, utratą bioróżnorodności i degradacją środowiska, kluczowa jest silniejsza współpraca między wymienionymi stronami w celu minimalizacji ryzyka środowiskowego, rozwoju rynku ubezpieczeń środowiskowych oraz wsparcia przedsiębiorstw w lepszym rozumieniu i zapobieganiu szkodom w środowisku.

Do analizy odpowiedzialności prawnej związanej ze szkodami w środowisku przyjęto stan prawny na 31 marca 2022 r. Podobne założenie co do zakresu czasowego przyjęto w odniesieniu do analizy produktów ubezpieczeniowych. Badanie empiryczne zostało przeprowadzone w 2015 r. w odniesieniu do przedsiębiorstw działających na krajowym rynku, a analizowane dane szkodowe uzyskane z GDOŚ pochodzą z sierpnia 2017 r. Zakres terytorialny monografii odnosi się głównie do terytorium Polski, aczkolwiek przy analizie problematyki odpowiedzialności prawnej za szkody w środowisku wykorzystano ustawodawstwo unijne.

² Badanie przeprowadzone w ramach Programu Środowisko ONZ pokazało, że większość respondentów opowiada się za silną potrzebą dostosowania przez ubezpieczycieli podstawowych działań biznesowych, głównie w zakresie inwestycji, underwritingu, zarządzania ryzykiem i strategii z celami i założeniami globalnych ram zrównoważonego rozwoju ONZ, paryskiego porozumienia klimatycznego i globalnych ram różnorodności biologicznej po 2020 r. (UNEP FI, 2022, s. 53).

Dane wykorzystane w monografii pochodzą m.in. z badania prowadzonego przy zastosowaniu wnioskowania dedukcyjnego na podstawie studiów literatury krajowej i zagranicznej, aktów prawnych w zakresie ochrony środowiska i szkód w środowisku. Badana literatura była poświęcona tematyce związanej z ryzykiem, w tym głównie w teorii konstruktywistycznej, z polityką ekologiczną państwa, społeczną odpowiedzialnością biznesu, systemami zarządzania środowiskowego oraz ubezpieczeniami, w tym środowiskowymi. Kolejnym działaniem podjętym w ramach publikacji było badanie empiryczne z wykorzystaniem metody *computer-assisted telephone interviewing* (CATI), służącej do zbierania informacji w ilościowych badaniach rynku i opinii publicznej za pomocą wywiadu telefonicznego (Jabłoński, 2016, s. 15). Podmiotem badania były przedsiębiorstwa prowadzące działalność w Polsce w pięciu następujących branżach: spożywczej, energetycznej i ciepłowniczej, w przemyśle chemicznym, w branży surowcowej i paliwowej, transportowej i logistycznej³. Przedmiotem badania było postrzeganie i identyfikacja ryzyka środowiskowego przez przedsiębiorstwa, w tym rozpoznanie skutków, jakie może ono nieść ze sobą (przede wszystkim w wymiarze ekonomicznym i społecznym) dla ich działalności oraz wykorzystanie przez nie metod finansowania realizacji tego ryzyka. W tym celu, zgodnie z raportem z badania FERMA (Federation of European Risk Management Associations) dotyczącym zarządzania ryzykiem środowiskowym w Europie (Harvard, 2013), skonstruowano kwestionariusz podzielony na trzy etapy odpowiadające poszczególnym obszarom badawczym. Autorka przeanalizowała również dane zawarte w rejestrze bezpośrednich zagrożeń szkodą i szkód w środowisku oraz w rejestrze historycznych zanieczyszczeń powierzchni ziemi uzyskanych z GDOŚ. Następnie wykorzystano metodę porównawczą służącą do oceny możliwych do realizacji umów ubezpieczenia środowiskowego oferowanych na polskim rynku.

Monografię podzielono na cztery zasadnicze rozdziały, a prowadzone w pracy rozważania zostały uzupełnione wynikami autorskiego badania. W rozdziale pierwszym przedstawiono ryzyko jako kategorię społeczną

³ Przy wyborze respondentów kierowano się wielkością przedsiębiorstwa – badane podmioty pochodzą z „Listy 2000 największych polskich firm” – rankingu Rzeczypospolitej z 2014 roku (przychody ze sprzedaży każdej z tych firm wyniosły ponad 120 mln PLN) – oraz wskazanymi rodzajami działalności, które w świetle dotychczasowych obserwacji literaturowych mogą powodować szkody w środowisku („Ranking...”, 2014). W wywiadzie wzięło udział 136 firm z 728 prowadzących działalność w badanych branżach, co oznacza, że próba była reprezentatywna przy poziomie istotności $\alpha = 0,08$. Badanie było możliwe dzięki środkom finansowym pochodzącym z dotacji MNiSW na działalność polegającą na prowadzeniu badań naukowych lub prac rozwojowych oraz zadań z nimi związanych, służących rozwojowi młodych naukowców oraz uczestników studiów doktoranckich (badania MNiD), przyznanym autorce na Uniwersytecie Ekonomicznym w Poznaniu.

i opisano w nim rozwój dyskursu na temat ryzyka oraz jego główne teorie występujące w naukach społecznych, w tym teorię konstruktywistyczną ryzyka. Charakterystyka istoty ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa została poprzedzona analizą samego przedsiębiorstwa jako podmiotu gospodarczego, jego celów, otoczenia i rodzajów ryzyka w nim występujących. W tym rozdziale zdefiniowano pojęcie ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa oraz uwarunkowań i determinantów jego postrzegania w świetle teorii konstruktywistycznej. Ponadto scharakteryzowano właściwości ryzyka środowiskowego oraz dokonano jego klasyfikacji.

Rozdział drugi poświęcono określeniu i zbadaniu uwarunkowań służących kreacji ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa. W pierwszej kolejności dokonano analizy europejskiego i krajowego prawodawstwa w zakresie odpowiedzialności za szkody w środowisku zgodnie z zasadą „zanieczyszczający płaci”. Główną uwagę poświęcono Dyrektywie 2004/35/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 21 kwietnia 2004 r. w sprawie odpowiedzialności za środowisko w odniesieniu do zapobiegania i zaradzania szkodom wyrządzonym środowisku naturalnemu (Dyrektywa, 2004) oraz Ustawie z dnia 13 kwietnia 2007 r. o zapobieganiu szkodom w środowisku i ich naprawie (Ustawa, 2007). Następnie przedstawiono politykę ekologiczną państwa, w tym proces jej kształtowania i wynikające z niej obowiązki przedsiębiorstw w zakresie ochrony środowiska, a także znaczenie stosowania instrumentów zarządzania środowiskowego w przedsiębiorstwie i aspekty ekonomiczne ochrony środowiska w Polsce. Dalej określono rolę społeczeństwa oraz kapitałodawców spółek (głównie wzrostu świadomości ekologicznej) w kształtowaniu ryzyka środowiskowego przedsiębiorstw.

W rozdziale trzecim scharakteryzowano i oceniono determinanty postrzegania ryzyka środowiskowego w przedsiębiorstwie. Najpierw zbadano znajomość regulacji prawnych w zakresie odpowiedzialności za szkody w środowisku wśród podmiotów, które z niego korzystają. Dalej oceniono właściwości podmiotów ryzyka pod kątem rodzaju prowadzonej przez nie działalności, wyznawanych wartości i przyjętej strategii proekologicznej, w tym ekologicznej społecznej odpowiedzialności biznesu i stosowanych znormalizowanych systemów zarządzania środowiskowego. W kolejnej części tego rozdziału przeanalizowano doświadczenia szkodowe przedsiębiorstw w zakresie szkód w środowisku oraz oceniono wpływ uwarunkowań społeczno-kulturowych na definiowanie ryzyka środowiskowego przedsiębiorstw⁴.

⁴ Autorka zdaje sobie sprawę z tego, że w odniesieniu do elementów zawartych w rozdziale drugim i trzecim zaproponowane do analizy czynniki nie mają charakteru zbioru zamkniętego.

Rozdział czwarty stanowi analizę ubezpieczeniowych metod finansowania realizacji ryzyka środowiskowego w przedsiębiorstwie z punktu widzenia strony podaźowej polskiego rynku ubezpieczeniowego. W pierwszej kolejności wykazano ograniczenia wynikające z zakresu i warunków ochrony ubezpieczeniowej oferowanej w ramach tradycyjnych rozwiązań ubezpieczeniowych. Następnie scharakteryzowano specjalistyczne ubezpieczenie środowiskowe typu *stand alone*, przedstawiając przesłanki jego powstania i opisując czynniki wpływające na jego ocenę w procesie underwritingu. Dalej poddano analizie porównawczej podstawowe elementy umowy ubezpieczenia, w tym zakres ochrony ubezpieczeniowej oferowanej na polskim rynku ubezpieczeniowym, i podjęto próbę oceny zasadności wprowadzenia obowiązku zawarcia tego rodzaju umowy ubezpieczenia. Ponadto przedstawiono inne niż umowa ubezpieczenia środowiskowego rozwiązania służące finansowaniu realizacji ryzyka środowiskowego, w tym środowiskową gwarancję ubezpieczeniową.

Rozdział 1

RYZIKO ŚRODOWISKOWE W PRZEDSIĘBIORSTWIE

1.1. Ryzyko jako kategoria społeczna

Problematyka niepożądanych zdarzeń wpływających na różne obszary zachowań i działań ludzi towarzyszy nam od dawna, jednak badania i prace naukowe związane z pojęciem „ryzyko” nie mają w Polsce długiej tradycji. Trembaczowski (2008) dokonał obszernej analizy tego pojęcia, opisując jego genezę i ewolucję w sposobie podejścia do ryzyka i jego rozumienia. Historia rozwoju znaczenia terminu „ryzyko” wskazuje na jego wieloznaczność i tłumaczy szerokie wykorzystywanie zarówno w nauce, jak i w życiu codziennym.

W literaturze przedmiotu stosuje się wiele klasyfikacji tego pojęcia, które zdaniem Renna (1992, s. 55) definiują narzędzia pojęciowe niezbędne do wyboru i uporządkowania badanych zjawisk. Ten główny podział wynika zatem z podziału dyscyplin naukowych, z którymi wiąże się poszczególne perspektywy badawcze. Na tej podstawie autor wyróżnia następujące podejścia do ryzyka (Renn, 1992, s. 57):

- aktuarialne,
- toksykologiczno-epidemiologiczne,
- probabilistyczne,
- ekonomiczne,
- psychologiczne,
- socjologiczne,
- kulturowe.

Na gruncie rozwoju nauk społecznych i humanistycznych prezentowane techniczne i ekonomiczne ujęcia ryzyka okazały się niewystarczające głównie z uwagi na trudność uzasadnienia zachowań jednostki tylko i wyłącznie

na podstawie analizy prawdopodobieństwa. Problem stanowiło również definiowanie ryzyka nie jako obiektywnego bytu, ale jako tworu wykreowanego na bazie społecznego postrzegania. To przyczyniło się do powstania i rozwoju koncepcji socjologicznych, a wśród nich teorii konstruktywistycznego postrzegania ryzyka. W niniejszej monografii za Arnoldim (2011, s. 12) zakłada się, że ryzyko ma charakter społeczny. Do głównych argumentów przemawiających za takim ujęciem ryzyka należy stwierdzenie, że jest ono problemem społecznym lub politycznym. Dowodzą tego współczesne debaty na temat terroryzmu, globalnego ocieplenia czy potencjału nuklearnego takich państw jak Stany Zjednoczone czy Rosja. Ponadto na postrzeganie ryzyka przez różne podmioty wpływa kontekst społeczno-kulturowy, który warunkuje jego rozumienie w zależności od środowisk i kultur, z jakich one się wywodzą. Trzecim argumentem, nawiązującym do koncepcji rządomyślności, jest uznanie, że ryzyko jest konstruowane w strategiach oraz dyskursach i za jego pomocą sprawuje się władze oraz kształtuje społeczeństwo (Arnoldi, 2011, s. 11–12).

Pojęcie ryzyka społecznego odnosi się do podmiotu ekonomicznego, jakim jest przedsiębiorstwo, i rozumie się przez nie zagrożenie zdarzeniem, którego realizacja spowoduje stratę w posiadanych lub spodziewanych zasobach przedsiębiorstwa (por. Szumlicz, 2015, s. 427). Za Michalakiem (2004, za: Łyskawa i Osak, 2013, s. 254) przyjmuje się, że przez ryzyko, jako zjawisko społeczne, rozumie się: „stan(y) właściwości podmiotów/obiektów uznawany na gruncie danej kultury za wartości negatywne, a więc nieakceptowane i do unikania”. Z kolei definiowanie ryzyka, w tym środowiskowego, nazywa się procesem polegającym na określeniu charakteru i rozmiaru zagrożenia związanego z prowadzoną działalnością. Analiza powyższego kształtuje się na bazie subiektywnych opinii, wykształconych przez szereg relacji wewnątrz i na zewnątrz przedsiębiorstwa (otoczenia), gdzie istotną rolę odgrywają jego własne interesy, powiązane z celami. Z metodologicznego punktu widzenia takie założenie zakłada przyjęcie tzw. konstruktywistycznego modelu poznania.

1.1.1. Ewolucja dyskursu o ryzyku

Zdaniem Bersteina (2011, s. 22) „rewolucyjną ideą, która wyznacza cezurę między nowożytnością a wcześniejszymi epokami historycznymi, jest idea kontrolowania ryzyka: pogląd, że przyszłość nie jest jedynie kaprysem bogów, a ludzie nie są bezradni wobec sił przyrody”. Podobną opinię wyraził Arnoldi (2011, s. 34–35), który zauważył, że jeszcze przed nastaniem nowoczesności

ludzie nie znali pojęcia „ryzyko” i uzależniali swój los⁵, w tym niepowodzenia, od woli bogów lub Boga. Religia określała ich zachowania, a wszelkie nagłe, negatywne zjawiska, jak na przykład pożary, powodzie, huragany, tłumaczyli karą za nieprzestrzeganie obowiązujących ich zasad. Nowoczesność sprawiła, że ludzkość decyduje o swojej przyszłości i posługując się pojęciem ryzyka, określa w ten sposób prawdopodobieństwo zajścia zdarzeń i towarzyszących im skutków. Wtedy też narodziła się potrzeba badań nad ryzykiem, mimo że profesjonalnym pomiarem ryzyka i jego kontrolą (ang. *risk management*) zaczęto zajmować się dopiero w XX w.

Rozwój badań nad matematyczną koncepcją ryzyka, w tym badań nad prawdopodobieństwem i przypadkowością, przypada na okres renesansu, wielkich odkryć geograficznych, wczesnego kapitalizmu i reformacji Kościoła (XVI w.). Wtedy to ludzie zrozumieli, że ich los nie zależy już tylko i wyłącznie od Boga i że są odpowiedzialni za konsekwencje podejmowanych przez siebie decyzji. Warto zaznaczyć, że impulsem do podjęcia badań nad teorią prawdopodobieństwa były popularne gry losowe. Pierwsze ich formy znane były już cywilizacjom starożytnym, w tym Grekom, którzy jednak nie podjęli rozważań nad ilościowym ujęciem prawdopodobieństwa (Berstein, 2011, s. 35–50). Przypuszczalnie pierwszym człowiekiem w historii, który dokonał gruntownej analizy gier losowych, był włoski medyk i hazardzista Cardano (1500–1571). Stworzył on takie dzieła jak: *Ars magna* poświęcone algebrze czy *Liber de ludo alae*, będące próbą sformułowania statystycznych zasad prawdopodobieństwa, które inni matematycy poznali dopiero sto lat później. Problematyka ryzyka i prawdopodobieństwa cieszyła się coraz większym zainteresowaniem głównie wśród francuskich, szwajcarskich, niemieckich i angielskich uczonych. Pierwsze praktyczne zastosowanie prawdopodobieństwa w takich dziedzinach jak ubezpieczenia, inwestycje, medycyna, genetyka i inne było możliwe dzięki powstaniu coraz bardziej abstrakcyjnych pojęć związanych z rozwojem metod rachunkowych i algebry (Berstein, 2011, s. 79–93).

Przełomowego odkrycia w teorii prawdopodobieństwa dokonał Pascal, który w 1654 r. wraz z de Fermatem stworzył podwaliny systematycznej metody obliczania prawdopodobieństwa przyszłych zdarzeń (uzyskania możliwych wyników), inaczej mówiąc ich prognozowania pod warunkiem, że te wyniki są mierzalne. Trafnego podsumowania osiągnięć Pascala dokonał Ross (2004), podkreślając rolę teorii prawdopodobieństwa i towarzyszących jej odkryć, w tym wpływ na postrzeganie niepewności, ryzyka, podejmowanie

⁵ Ryzyko tym różni się od losu, że w przypadku pierwszego jesteśmy w stanie określić prawdopodobieństwo realizacji zagrożeń, jakie niosą ze sobą określone działania, co pozwala nam na określenie opłacalności jego podejmowania (Bauman, 2008).

decyzji oraz indywidualną i zbiorową zdolność decydowania o przyszłych zdarzeniach. Pionierskie badania Pascala i de Fermata, kontynuowane przez innych uczonych, okazały się niezwykle istotne w ekonomii i matematyce ubezpieczeniowej, a zwłaszcza w działalności towarzystw ubezpieczeniowych. Wiek XVII zapoczątkował badania nad wielkościami statystycznymi, co było poprzedzone odkryciami Graunta. Badając dane dotyczące urodzin i zgonów mieszkańców Londynu w latach 1604–1661, wprowadził metody pobierania próbek, bez których podejmowanie większości kluczowych decyzji nie byłoby możliwe. Inny uczyony – Halley, znany głównie z dokonań w dziedzinie astronomii – na podstawie danych o liczbie urodzeń i zgonów w ówczesnym Breslau (Wrocław) opracował tabelę dzielącą populację według rozkładu wiekowego. Posłużyła ona później do wyprowadzenia metody wycenienia składek i rent w ubezpieczeniach na życie (Berstein, 2011, s. 119–136). Analizy Graunta i Halleya dały początek intensywnemu rozwojowi rynku ubezpieczeniowego, do czego przyczyniły się także w drugiej połowie XVII w. (głównie w Holandii i Anglii) rozwój handlu (w tym zamorskiego) i potrzeba zawierania umów ubezpieczenia morskiego. Dochodziło do nich najczęściej w portowych kawiarniach, wśród których najbardziej znana londyńska kawiarnia Lloyd, późniejsze Towarzystwo Lloydowskie, była również ważnym ośrodkiem wymiany informacji handlowej.

Początek XVIII w. to nowy kierunek badań nad naturą podejmowania decyzji w obliczu ryzyka. Nadał go Bernoulli – twórca pojęcia użyteczności i wzorca definiującego ludzką racjonalność oraz pozostali przedstawiciele jego rodziny, w tym stryj Daniela – Jacob. Ten ostatni rozważał zależność pomiędzy prawdopodobieństwem a jakością informacji, a także możliwość jego określenia na podstawie ograniczonego zasobu danych. Sformułował twierdzenie o zastosowaniu metody *a posteriori*, znane jako prawo wielkich liczb, i zilustrował je na przykładzie hipotetycznej urny, w której znajduje się 3 tys. białych i 2 tys. czarnych kul (Berstein, 2011, s. 183). W kolejnych latach tworzone narzędzia i systemy mające na celu kontrolę ryzyka, w tym rozkład normalny opracowany przez Gaussa (krzywa dzwonowa). Stanowi on podstawę większości z tych systemów oraz bazę działalności towarzystw ubezpieczeniowych wykorzystujących rozkład normalny do oceny przeciętnej długości życia dla każdej grupy wiekowej.

Na XVIII w. przypada rozwój ubezpieczeń, a także idei kwantyfikacji ryzyka rozumianego jako prawdopodobieństwo wystąpienia niepożądanych zdarzeń. Innym uczonym, którego badania przyczyniły się do rozwoju statystyki oraz powstania złożonych instrumentów pomiaru i kontroli ryzyka w XIX w., był Galton. Jego zdaniem prawdopodobieństwo jest pojęciem dynamicznym, a zauważone i opisane zjawisko regresji do średniej stanowi

podstawę wielu systemów podejmowania ryzyka i prognozowania przyszłości (Berstein, 2011, s. 223–248). Należy jednak zauważyć, że w przypadku bardzo silnej regresji wartości oscylowały wokół średniej, odchylając się od niej w obu kierunkach, co było niewątpliwie wadą tego narzędzia. Dalsze rozważania nad naturą zdarzeń podjął Laplace przekonany o tym, że nic takiego jak przypadek czy ślepy los nie istnieje, a następnie Poncaire, który rozwinął koncepcję przyczyny i skutku. Obaj uczeni zdawali sobie sprawę z faktu, że uzyskanie odpowiedniej ilości informacji wykorzystywanych w rachunku prawdopodobieństwa jest praktycznie niemożliwe. Dlatego też, jak pisał Berstein (2011, s. 284–293), w warunkach niepewności i ryzyka warto skorzystać z metody wnioskowania indukcyjnego, na bazie której można wyciągnąć interesujące wnioski.

Z kolei XX-wieczna koncepcja ryzyka odnosiła się do pojęcia niebezpieczeństwa. Wybuch I wojny światowej i jej konsekwencje (m.in. zachwianie wiary w takie wartości jak Bóg, rodzina czy nauka), a także problemy gospodarcze stanowiły punkt zwrotny w dziejach świata. Przełożyło się to na zmianę podejścia do niepewności i ryzyka. Stosowane do tej pory matematyczne metody rozwiązywania problemów stały się niewystarczające i zawodne, o czym przekonywał Keynes w swoim głównym dziele *Ogólna teoria zatrudnienia, procentu i pieniądza* wydanym w 1936 r. Odrzucał on prawo wielkich liczb, a także prognozowanie oparte na przeszłych zdarzeniach z uwagi na zagrożenie manipulacją. Warto jednak zauważyć, że 15 lat wcześniej została opublikowana praca doktorska ekonomisty Knighta *Risk, uncertainty and profit*, która jest pierwszą ważną pracą naukową poświęconą procesowi podejmowania decyzji w warunkach niepewności. Podobnie jak Keynes, Knight odszedł w swoich rozważaniach od obowiązującej ówczesnie teorii ekonomii, zakładającej, że proces ten odbywa się w warunkach pewności lub zgodnie z rachunkiem prawdopodobieństwa. Co więcej, dokonał rozróżnienia niepewności i ryzyka, nazywając to pierwsze niepewnością *sensu stricto* i przypisując jej czynnikom główną rolę w procesie analizy ryzyka i podejmowania decyzji. Z kolei drugie pojęcie zdefiniował jako niepewność mierzalną.

Do istotnego postępu w sposobie postrzegania niepewności oraz ryzyka przyczyniła się teoria gier autorstwa von Neumanna, według której kwantyfikacja jest niezbędna do wyjaśnienia zachowania ludzkiego w procesie podejmowania decyzji. We wspólnym dziele *Theory of games and economic behaviour* ukończonym w 1944 r. von Neuman i Morgenstern analizowali przypadek osoby, stojącej przed wyborem jednej z dwóch kombinacji zdarzeń. Wyboru tego dokonuje na podstawie jednego zasadniczego elementu zachowania, jakim jest zwycięstwo przypadające osobie maksymalizującej swoją użyteczność (Berstein, 2011, s. 347–348 i 358). Z kolei rozważania

na temat ryzyka inwestycyjnego, którego sam nie nazywał wprost ryzykiem, a jedynie wariacją stopy zwrotu, przedstawił Markowitz, autor teorii doboru portfela (Berstein, 2011, s. 351–376).

Zdaniem Trembaczowskiego (2008, s. 16–17) powstanie ekonomicznych modeli ryzyka związanego z inwestowaniem zawdzięcza się wdrożeniu do nauk społecznych statystyki oraz pojęcia prawdopodobieństwa, zwanego pierwszym naukowym ujęciem ryzyka. To dzięki ekonomii ryzyko stało się obiektem badań nauk społecznych, co z kolei spowodowało zmianę jego postrzegania. Co więcej, różnice w ocenie ryzyka dokonywanej przez ekspertów i laików, wskazane przez psychologów, potwierdziły istotną rolę badań z zakresu nauk społecznych w procesie rozwiązywania problemów związanych z ryzykiem. Dlatego też prace dotyczące tego pojęcia łączą nauki społeczne z przyrodniczymi.

Mimo że pojęcie ryzyka zaczęto stosować w nauce już od XVIII w., pierwsze formalne jego analizy rozpoczęły się na początku XX w. i były związane z techniką, a dokładniej z kwestią bezpieczeństwa zdrowia ludzi oraz ochrony środowiska naturalnego w kontekście użycia energii atomowej. Ryzyko definiowano wtedy jako możliwość wystąpienia awarii w elektrowni lub w innych tego typu instalacjach. Do jego oceny wykorzystywano analizę opartą na założeniu, że zdarzenia można przewidzieć na podstawie im podobnych, które wystąpiły w przeszłości, oraz takich, które im towarzyszą. Główną ideą w tym okresie było kontrolowanie i zapobieganie realizacji ryzyka w systemach technologicznych wyłącznie przez ekspertów. Celem tych działań była jednak ochrona interesów ekonomicznych i politycznych związanych z daną inwestycją, a nie bezpieczeństwo ludzi czy środowiska (Stankiewicz, 2008a, s. 23–24). Badania możliwości wykorzystania energii atomowej do celów społecznych, szczególnie po doświadczeniach z II wojny światowej (gdzie użyto jej jako broni masowego rażenia), przyczyniły się do wprowadzenia terminu „ryzyko” do dyskursu publicznego. Okres ten przypada na lata 50. XX w. i Strydom (2002, s. 13–16, za: Stankiewicz, 2008a, s. 23) nazwał go pierwszą fazą dyskursu o ryzyku⁶.

Druga faza przypada na lata 60. XX w., kiedy to ryzyko sprowadza się ponownie do uszkodzeń technologicznych, a nie negatywnych konsekwencji tych zdarzeń dla ludzi i środowiska. Z czasem część naukowców, która dostrzegała negatywne skutki użycia energii atomowej, zajęła krytyczne stanowisko wobec rozwoju energii atomowej, doprowadzając do podziału

⁶ Trudno uznać jedno wydarzenie za początek debaty publicznej na temat udziału ryzyka, jednak w literaturze wskazuje się na chicagowską szkołę geografii w latach 40. XX w. lub artykuł Starra z 1969 r., który zwrócił uwagę na wady i zalety nowoczesnych technologii (Bartłomiejski i Klimek, 2009, s. 21).

na ekspertów i kontreksperatów. Spowodowało to rozszerzenie dyskursu o ryzyko zarówno w wymiarze przedmiotowym (w debacie pojawia się tematyka ekologiczna), jak i pod kątem podmiotów biorących w nim udział (do udziału w debacie zostali dopuszczeni przedstawiciele nowych ruchów społecznych i innych dziedzin naukowych) (Stankiewicz, 2008a, s. 24–25). Deterministyczna analiza ryzyka dokonywana przez ekspertów ustąpiła miejsca probabilistycznej definicji ryzyka, która dopuszcza w swych założeniach brak absolutnej pewności prowadzonych badań oraz możliwości pełnej kontroli nad daną technologią wraz z eliminacją zagrożenia. Ryzyko, które akceptujemy, wybierając daną technologię, stanowi więc możliwość wystąpienia niebezpieczeństwa z pewnym prawdopodobieństwem. Oblicza się je poprzez pomnożenie jego stopnia i wielkości strat z nim związanych. Należy zaznaczyć, że zmiana w sposobie definiowania ryzyka nie dokonała się w pełni, stąd pojawienie się w dyskusji publicznej dwóch odmiennych znaczeń tego pojęcia: społecznego i eksperckiego. Interesujące wnioski dotyczące kryteriów akceptowalności ryzyka przez społeczeństwo przedstawił wspomniany już Starr (1969, s. 1232–1238), który badał je z wykorzystaniem psychometrycznych metod badawczych, wykazując brak zasadności przeciwstawiania się nowym technologiom. Metody Starra polegały na porównywaniu potencjalnych zagrożeń, jakie niosą ze sobą nowe technologie, z dotychczasowymi rozwiązaniami oraz na ukazywaniu preferencji dotyczących ryzyka. Badania te były jedną z pierwszych odpowiedzi na rosnące manifestacje społeczne w obronie środowiska naturalnego, wspierane przez powstałe w tych czasach takie organizacje ekologiczne jak Greenpeace (Bartłomiejski i Klimek, 2009, s. 22–23). Trudno nie zgodzić się z krytyką podobnych metod, których głównym celem było ukazanie subiektywnych odczuć społeczeństwa, a nie faktycznego zagrożenia dla życia i zdrowia ludzi oraz środowiska naturalnego.

Faza trzecia dyskursu o ryzyku przypada na lata 70. XX w., kiedy to nastąpiło przesunięcie uwagi z problematyki energii atomowej na globalne zagrożenia ekologiczne. Dyskusja wokół ryzyka urosła do rangi konfliktu światopoglądowego i spowodowała pojawienie się skrajnych koncepcji, takich jak surwiwalizm. Głoszono w nim tezę o destrukcyjnym wpływie rozwoju technologicznego na środowisko naturalne, który w skrajnym przypadku doprowadzi do wyczerpania się głównych zasobów naturalnych oraz do zniszczenia środowiska, zagrażając podstawom egzystencji społeczeństw. Okres ten charakteryzował się pogłębiającym się brakiem zaufania społeczeństwa do metod badawczych i analiz eksperckich. Spadek akceptowalności ryzyka związanego z nowymi technologiami na nowo zainteresował badaczy, wśród których można wymienić: Otwaya, Slovicę czy Fischhoffa

(Stankiewicz, 2008a, s. 27). W swych badaniach, w odróżnieniu do Starra, nie kierowali się chęcią zmiany nastawienia społeczeństwa, lecz dążyli do poznania przyczyn, dla których zajęło ono stanowisko inne niż eksperci. Katastrofalne w skutkach wydarzenia, takie jak wypadek w elektrowni jądrowej Three Mile Island w Stanach Zjednoczonych w 1979 r. czy awaria reaktora jądrowego w Czarnobylu w 1986 r., sprawiły, że ryzyko w latach 80. XX w. stało się głównym nurtem debaty publicznej. Należy zauważyć, że począwszy od drugiej fazy dyskursu o ryzyku do debaty publicznej włączano kolejnych uczestników (kontreksperatów, ruchy społeczne, badaczy społecznych, a także nieekspertów, czyli tzw. laików) oraz poszerzano jej tematykę (od bezpieczeństwa nowych technologii, poprzez ekologię po biotechnologię).

Faza czwarta dyskursu o ryzyku przenosi go w obszar nauk społecznych, odchodząc od psychologicznych cech jednostek w stronę uwarunkowań społeczno-kulturowych kształtujących podejście do ryzyka. Wobec powyższego z pojęciem ryzyka zaczęto coraz częściej łączyć niepewność, co spowodowało, że dotychczasowe, probabilistyczne metody jego oceny stały się niewystarczające. Od tej pory ryzyko związane ze stosowaniem danej technologii nie jest już postrzegane jako obiektywne odzwierciedlenie jej własności (w tym prawdopodobieństwa wystąpienia niebezpieczeństwa), lecz jako wynik społecznego procesu definiowania i konstruowania rzeczywistości dokonywanego zarówno przez ekspertów, jak i laików (Stankiewicz, 2008a, s. 30).

1.1.2. Główne teorie ryzyka w naukach społecznych

Zmiany w definiowaniu ryzyka i odejście od obiektywizmu nauk ścisłych na rzecz subiektywnej nauki społecznej są możliwe tylko dzięki opracowaniu nowych standardów dyskursywnej kultury postrzegania, komunikacji oraz kolektywnego działania w celu oceny i zapobiegania problemom, które pojawiły się w sferze publicznej w drugiej połowie XX w. Powstałe w tym czasie prace, będące teoretyczną propozycją ujmowania ryzyka w naukach społecznych, stanowiły przełom w dyskursie o ryzyku i zapoczątkowały nowe sposoby jego rozumowania. Syntetyczną analizę teoretycznych podejść do ryzyka przedstawił Mesjasz (2010, s. 143–144), który wyróżnił ich trzy podstawowe rodzaje:

- realizm,
- „słaby” konstruktywizm,
- „silny” (radykałny) konstruktywizm.

Zgodnie z założeniami epistemologicznymi realizmu ryzykiem nazywa się negatywnie oceniane zakłócenie/zaburzenie działania danego obiektu lub systemu, które może być mierzone zarówno obiektywnie, jak i subiektywnie. To podejście dominuje w naukach technicznych, ekonomii, finansach i zarządzaniu, a podstawowe zagadnienia dotyczą istoty ryzyka (czy jest ryzyko?), metod pomiaru i sposobu zarządzania nim. Według przedstawicieli „słabego” konstruktywizmu definicja ryzyka powstaje na podstawie istnienia realnych zagrożeń (niebezpieczeństw) postrzeganych i kreowanych w ramach procesów społeczno-kulturowych, samorefleksji i samoobserwacji. W ramach tej dziedziny wyróżnia się fenomenologię, koncepcję „społeczeństwa ryzyka” Becka, teorię symboliczną Douglas oraz teorię ryzyka i złożoność systemów społecznych Luhmanna. Typowe pytania, jakie zadają przedstawiciele tej postawy wobec ryzyka, dotyczą sposobu podejścia do niebezpieczeństw (zagrożeń), interpretacji ryzyka we współczesnym społeczeństwie, metod oraz przyczyn określania ryzyka w kontekście wielu zagrożeń (niebezpieczeństw) i sposobu podejmowania oraz obserwacji decyzji dotyczących ryzyka. Zdaniem przedstawicieli „silnego” (radykałnego) konstruktywizmu obiektywne ryzyko nie istnieje. Na powstanie ryzyka mają wpływ decyzje społeczne i negocjacje. Te poglądy pojawiają się w postmodernistycznych i poststrukturalnych teoriach społecznych głoszonych m.in. przez Foucaulta (Mesjasz, 2010, s. 143–144).

1.1.2.1. Kulturowa teoria ryzyka Douglas

Prace naukowe antropolog Mary Douglas okazały się pionierskie w zakresie socjologicznego podejścia do ryzyka, odrzucającego techniczno-obiektywne rozumienie tego pojęcia pomimo świadomości realności groźących niebezpieczeństw. Na przykładzie prowadzonych przez nią studiów etnograficznych na plemieniu Lele, Douglas uznała, że postrzeganie ryzyka, jego ocena i kontrola są procesami społecznymi (Zinn, 2007, s. 3–4). Zdaniem Douglas ryzyko jest konstruktem, a jego selekcja, w przypadku istnienia potencjalnie nieskończonej liczby jego rodzajów, jest konieczna z uwagi na ograniczoność zasobów zarówno jednostki, jak i całych zbiorowości, które mogłyby być wykorzystywane w celu ich oceny (Elliott, 1983, s. 889). Selekcja ryzyka stanowi podstawowe założenie kulturowej teorii ryzyka autorstwa Douglas, korzystającej ze swoich antropologicznych badań i współpracy z Wildawskim, współautorem książki *Risk and culture* wydanej w 1982 r. Można się zgodzić ze Stankiewiczem (2008a, s. 35–36), którego zdaniem konieczność selekcji ryzyka jest główną tezą, jaką stawiają autorzy tej pracy. Analiza po-

dejsia socjologicznego nie może się obejść bez przytoczenia definicji kultury, przez którą Douglas (1986, s. 67, za: Arnoldi, 2011, s. 56) rozumiała: „zbiór wspólnie podzielanych zasad i wartości, używanych w różnych sytuacjach w celu uzasadnienia konkretnego zachowania”. Subiektywne czynniki ryzyka wpływające na jego ocenę oraz psychometryczny model ryzyka eliminujący czynniki kulturowe zostały poddane przez autorkę krytyce.

Teoria ryzyka Douglas przyczynia się do zwiększania społecznej świadomości jego kulturowej konstrukcji. Jej centralne miejsce zajmuje kwestia różnic kulturowych w ocenie ryzyka oraz nabierające coraz większego znaczenia politycznego postulaty ekologów, które pogłębiają nieufność do nowych technologii. W swoich badaniach, korzystając z modelu analizy sieciowo-grupowej zakładającego przynależność ludzi do różnych społeczności, autorka wyróżnia cztery podstawowe typy kulturowe, które zostały opisane w książce *Naturalne symbole*. Do klasyfikacji grup społecznych Douglas wykorzystwała dwie zmienne: zmienną sieci, wyrażającą charakter relacji wewnątrz grupy, czyli jej strukturę wewnętrzną, oraz zmienną grupy, określającą jej spójność i stopień niezależności jednostki od grupy społecznej. Poniżej przedstawiono podział zaproponowany przez tę autorkę (Arnoldi, 2011, s. 56–59):

- hierarchie funkcjonujące w duchu biurokracji (silna zmienna grupy – niska autonomia, silna zmienna sieci), których członkowie są konformistami, a władza jest sprawowana centralnie poprzez organy administracyjne. Ich działanie cechuje względna stabilność, proceduralność i przewidywalność;
- przedsiębiorcy/rynki (słaba zmienna grupy – wysoka autonomia, słaba zmienna sieci) cechują się wysokim stopniem indywidualizmu, równości i samodzielności – grupy te są mobilne i często dochodzi w nich do zmian w ramach struktury;
- grupy egalitarne – sekty (silna zmienna grupy, słaba zmienna sieci) izolują się od pozostałych grup, pozostają w opozycji do centrum, które uważają za zagrożenie; ich działania pozbawione są kontroli, a władza i koordynacja są słabe (przykładem takich grup są najczęściej organizacje ekologiczne);
- jednostki wyalienowane – fataliści (słaba zmienna grupy, silna zmienna sieci), wyeliminowani za sprawą nacisku ze strony struktury społecznej, nie biorą udziału w dyskusji o ryzyku⁷.

⁷ Interesujące badania w zakresie pomiaru wpływu teorii kulturowej na postrzeganie ryzyka zob. w (Rippl, 2011).

Zdaniem autorki (Zinn, 2007, s. 4–5) system społeczny stanowi tzw. centrum, w skład którego wchodzi hierarchie i indywidualności (w opozycji do siebie) oraz tzw. granice lub peryferia – sekty. Przedstawiciele opisanych powyżej grup uznają odmienne wartości, przez co zajmują różne stanowiska wobec ryzyka (prezentują różne poziomy jego akceptacji). Według Douglas głównym tego powodem jest ich stosunek do przyszłości, a co za tym idzie – do zagrożeń długookresowych (Trembacowski, 2008, s. 57).

Zarówno w ramach hierarchii, jak i rynków uważa się, że niebezpieczeństwem nie są katastrofalne w skutkach zdarzenia, ale sytuacje będące zagrożeniem dla obecnego systemu, które mogłyby spowodować zmiany dotychczasowego porządku. Dla tych pierwszych to jest wojna, a dla drugich kryzys ekonomiczny, który mógłby się przyczynić do chaosu na rynkach i do ograniczenia ich swobody działania. Obydwa podejścia odrzucają zagrożenia długookresowe, postrzegając je jako mało prawdopodobne. Biurokraci, odwołując się do probabilistycznego modelu, rozumieją ryzyko w kontekście regulacji i kontroli, której można je poddać zgodnie z systemami prawnymi. Z kolei zdaniem indywidualistów, którzy traktują ryzyko głównie w kontekście krótkoterminowych inwestycji mogących przynieść zysk lub stratę, kontrola ryzyka powinna się odbywać za pomocą szybko podejmowanych decyzji, za które odpowiedzialność ponosi jednostka. W opozycji do tego stanowiska stoją egalitarianie, dla których głównym zagrożeniem są katastrofy ekologiczne. Charakteryzują się one niskim prawdopodobieństwem wystąpienia i znaczącymi negatywnymi skutkami, jak na przykład wybuch w elektrowni atomowej. Egalitarianie postrzegają ryzyko w kategoriach zanieczyszczenia środowiska i szkód wyrządzonych środowisku. Przedstawiciele czwartej grupy społecznej – fataliści – rozumieją ryzyko jako coś zewnętrznego, nad czym nie mają żadnej kontroli, stąd często są pomijani w analizie kulturowej teorii ryzyka (Stankiewicz, 2008a, s. 37–39). Zgodnie z prezentowaną teorią standardy i zwyczaje panujące w danej grupie czy społeczności warunkują postrzeganie ryzyka (powstanie określonego portfolio ryzyka), a co za tym idzie – determinują zachowanie ich członków. Dlatego też pytanie o percepcję ryzyka, jak i o ocenę akceptowalności jego poziomu nie jest pytaniem technicznym, lecz socjologicznym lub politycznym (Park, 2010, s. 81).

Podejście kulturowe Douglas zostało poddane krytyce głównie przez przedstawicieli nauk przyrodniczych, na co wskazał Rayner, wyróżniając sześć głównych zastrzeżeń kierowanych pod adresem tej teorii. Wśród nich wyróżnia się problem relatywizmu kulturowego, stereotypizacji, skali, determinizmu, deprecjacji roli interesu własnego grupy oraz konserwatywności politycznej. Arnoldi zwrócił z kolei uwagę na swego rodzaju konserwatywny wydźwięk teorii Douglas (głównie z powodu krytyki ruchów ekologicznych) i sprowa-

dzanie konfliktów politycznych jedynie do poziomu centrum – peryferie. Ponadto zauważa on słabość omawianej teorii w redukcjonizmie, mającym na celu wskazanie tylko jednego rodzaju ryzyka, a mianowicie wynikającego z kultury (Arnoldi, 2011, s. 62).

Pomimo tej krytyki nie można nie zgodzić się z twierdzeniem, że teoria kulturowa Douglas jest jednym z podstawowych nurtów socjologicznego podejścia do ryzyka i nadal ma duże znaczenie dla prowadzonych współcześnie badań empirycznych na temat wpływu czynników społecznych i kulturowych na jego postrzeganie.

1.1.2.2. Społeczeństwo ryzyka Becka

Wyraźnie odmienne od konstruktywistycznego podejścia do ryzyka Douglas, która była świadoma realności zdarzeń niedających się poznać bezpośrednio, jest stanowisko niemieckiego socjologia Ulricha Becka. Rozumienie pojęcia ryzyka przez twórcę *Społeczeństwa ryzyka* charakteryzuje obiektywizm, ale jednocześnie uznaje on wpływ czynników kulturowych na postrzeganie ryzyka. To obiektywistyczno-konstruktywistyczne podejście identyfikuje się z dwoma teoretycznymi stanowiskami wobec ryzyka, których Beck jest zwolennikiem. Są to: naturalistyczno-naukowy obiektywizm, niezbędny do tego, aby wraz z kategoriami i narzędziami naukowymi ryzyko w ogóle rozpoznać, oraz podejście kulturowo-relatywistyczne, pozwalające na kulturowe zrozumienie i umiejscowienie tych naukowo rozpoznanych rodzajów ryzyka. Jak sam autor stwierdza, w kwestii opowiedzenia się za jednym ze stanowisk jest raczej pragmatyczny i w zależności od zamierzonego celu dobiera odpowiednie środki. Aby otworzyć nauki społeczne na nowe i sprzeczne doświadczenia epoki globalnego ryzyka, bez skrupułów staje się realistą, przyjmując jego postać i język. W przypadku gdy rozwiązanie problemu i stawianie ważnych pytań, których nie zadają realisci, jest możliwe dzięki konstruktywizmowi, Beck opowiada się wtedy za byciem konstruktywistą. Co więcej, zauważa, że pomimo dorastania wśród konstruktywistycznych filozofów nie ogranicza się, w dziedzinie socjologii ryzyka, do stosowania jednego dogmatu z uwagi na złożoność i naturę ryzyka w globalnym społeczeństwie ryzyka, w którym żyjemy (Beck, 2000, s. 211–12).

W swoim dorobku Beck używa zamiennie pojęć zagrożenie, niebezpieczeństwo i ryzyko. Jednak warto za Arnoldim (2011, s. 62–63) nadmienić, że podstawą jego koncepcji jest wyraźne rozróżnienie niebezpieczeństwa, które jest naturalne, i ryzyka, które jest rezultatem działań człowieka, nazwanego przez Becka niepewnością wytworzoną lub wyprodukowaną. Nietrudno

nie zauważyć podobieństwa jego podziału do powstałej nieco później, ale niezależnie od siebie, teorii Giddensa, który wyróżnił ryzyko naturalne i wytworzone, będące produktem ubocznym działania nowoczesności. Tak zdefiniowane ryzyko jest związane z modernizacją i stanowi według Becka (2002, s. 30): „ryczałtowy produkt industrialnej maszyny postępu i wraz z jej dalszym rozwojem ulega systematycznemu zwiększaniu”. Powyższa definicja ryzyka wpisuje się w jeden z trzech typów niebezpieczeństw, które Beck prezentuje w książce *Gegengifte. Die organisierte Unverantwortlichkeit*. Autor wyróżnia zagrożenia przedindustrialne, przypisywane siłom nadprzyrodzonym, które mają charakter zewnętrzny, nie wynikają ze stosowanych technologii i są z reguły trudne do oszacowania i przewidzenia (przednowoczesność). Kolejnym typem zagrożeń są ryzyka epoki przemysłowej, definiowane jako dające się przewidzieć i skalkulować rodzaje niepewności, które mają charakter lokalny i stanowią produkt społecznych działań (wczesna nowoczesność). Ostatnim typem, który Beck nazywa ryzykiem właściwym, są wielkie zagrożenia późnej nowoczesności (społeczeństwo ryzyka), będące połączeniem dwóch pierwszych. Ten rodzaj zagrożeń jest trudny do oceny i kontroli, głównie z uwagi na wielkość i długotrwałość skutków niezależnych od woli jednostki, a jednocześnie jest on zdaniem Becka efektem rozwoju technologicznego i działań człowieka, a nie Boga (Stankiewicz, 2008b, s. 120–121). Przykładem są zagrożenia ekologiczne, atomowe, chemiczne i genetyczne, których zdaniem autora, w odróżnieniu do ryzyka przemysłowego, nie da się ocenić czy ograniczyć ani czasowo, ani terytorialnie. Nie można także ubezpieczyć się na wypadek ich wystąpienia ani zrekompensować ich skutków. Jednak Beck przestrzega przed ograniczaniem dyskusji o ryzyku tylko do powyższych kategorii, gdyż ma ona ważne znaczenie społeczne, polityczne i kulturowe (Bartłomiejski i Klimek, 2009, s. 26–27). Na podstawie powyższej typizacji można uznać, że dla Becka jedną z podstawowych cech ryzyka, która odróżnia je od pozostałych zagrożeń, jest źródło jego pochodzenia, przy czym w społeczeństwie ryzyka jest nim nowoczesność, która sama sobie zaczyna zagrażać. Trudno się zgodzić ze spostrzeżeniem Arnoldiego, że ponieważ ryzyko w rozumieniu Becka jest produktem ubocznym nowych technologii, a jego skutki są niewidoczne (utajone) i tylko w pewnym stopniu ukazane dzięki nauce, nie jest ono w pełni stwierdzalne naukowo. Nie tyle bowiem chodzi o stwierdzalność, ile o naukową weryfikację, od której, zdaniem Becka, społeczne oddziaływanie definicji ryzyka jest niezależne. Co więcej, według Becka (2002, s. 43) w nowoczesności wiedza na temat ryzyka stała się głównie domeną ekspertów, a samo ryzyko, niegdyś poznawalne za pomocą zmysłów, w późnej nowoczesności przyjmuje formę fizycznych i chemicznych formuł (Beck, 1992, s. 21, za: Tulloch i Lupton, 2003, s. 3). Ponadto Beck

zauważa (2002, s. 39), że w definicjach ryzyka: „przetamany zostaje monopol racjonalności naukowej”, co jest skutkiem opozycyjnych wymagań i interesów różnych grup. Trudności w ocenie ryzyka powoduje także odwoływanie się w sytuacjach konfliktowych do wartości, w tym politycznych czy moralnych, a także oczekiwań narzuconych społecznie.

Z uwagi na fakt, że stan wiedzy nie pozwala przewidzieć w równym stopniu możliwych zagrożeń, które ponadto podlegają redefinicjom i krytyce w debacie publicznej, zdaniem Becka ryzyko jest konstruowane społecznie. Warunkiem istnienia ryzyka jest więc wiedza na jego temat i w tym kontekście jest ono podatne na definiowanie i konstruowanie społecznie (Beck, 1992, s. 23, za: Fox, 1999, s. 13). W odróżnieniu do Douglas – twórczyni teorii kulturowej ryzyka – Beck nie ogranicza czynników wpływających na definiowanie ryzyka jedynie do kultury (Arnoldi, 2011, s. 63–66).

Swego rodzaju *novum* w pracy Becka było rozróżnienie konfliktów, jakie rodzą nowe zagrożenia, w porównaniu z zagrożeniami epoki przemysłowej. Zmianie uległ przede wszystkim przedmiot konfliktu, którym w epoce przemysłowej była głównie własność środków produkcji i zasada redystrybucji bogactwa, z kolei w epoce Becka produkcja i dystrybucja ryzyka, która podlega innym regułom (Beck, 2002, s. 36–37). Pomimo wielu krytycznych stanowisk względem jego teorii należy przyznać, że społeczeństwo ryzyka, wywodzące się z jednej strony z ruchów środowiskowych powstałych w latach 80. XX w. w Europie, a z drugiej ukształtowane przez współczesne osiągnięcia teorii socjologicznych, stało się jednym z najczęściej dyskutowanych stanowisk w zakresie zarządzania środowiskowego.

1.1.2.3. Systemy społeczne Luhmanna

Niklas Luhmann – niemiecki socjolog znany przede wszystkim jako twórca teorii systemów społecznych (głównie w swojej ojczyźnie i krajach Europy kontynentalnej, a także w Azji i Ameryce Południowej), w swoich pracach dużo uwagi poświęcił ryzyku. Podstawą jego koncepcji, która nierozzerwalnie łączy się z teorią systemów, jest wyraźne rozdzielenie pojęć ryzyko i niebezpieczeństwo. Podobnie jak Beck, Luhmann zdefiniował ryzyko jako produkt systemu lub jako możliwość spowodowania niespodziewanych, niezamierzonych i szkodliwych zdarzeń. Może do nich dojść w drodze decyzji podjętych w wymiarze społecznym, w procesie odrzucania pewnych możliwości czy też ograniczania oczekiwań (Arnoldi, 2011, s. 80). Na potrzeby niniejszej monografii przykładem może być decyzja przedsiębiorstwa o stosowaniu zabezpieczeń fizycznych (filtry powietrza) lub finansowych (umowa ubez-

pieczenia) na wypadek spowodowania szkody w środowisku, a co za tym idzie, poniesienia określonych kosztów zapobiegawczych lub naprawczych. Zdaniem autora rolą systemu społecznego jest redukcja złożoności, którymi cechuje się środowisko, poprzez różnicowanie pozwalające na podział rzeczywistości. Różnicowanie przyjmuje dwie formy – obiektów i pojęć – które są konstruktami zależnymi od decyzji obserwatora rzeczywistości.

Luhmann (2005, s. 15–16) dokonał tego podziału poprzez tworzenie par opozycji. Intuicyjnym przeciwieństwem ryzyka jest bezpieczeństwo, które w przypadku określenia ryzyka za Luhmannem jako wariacji dystynkcji pożądane/niepożądane, jest wartościowane dodatnio. Ryzyko natomiast jako pewna, szacowana, niepożądana wartość, którą należy ograniczać, aby osiągnąć bezpieczeństwo, jest wartościowane ujemnie. Jednak pełne bezpieczeństwo nie jest możliwe nie tylko z uwagi na nieograniczoność zdarzeń, które mogą wystąpić, ale również dlatego, że oznaczałoby ono pewność, że w przypadku wyboru asekuracyjnego nie utracimy żadnych szans/zysków. Dlatego też Luhmann zaproponował rozróżnienie ryzyka i niebezpieczeństwa. To drugie ma charakter zewnętrzny, którego przyczyny są naturalne (inaczej zdarzenia losowe), przez co rozróżnienie to przypomina ryzyko naturalne i wytworzone, które opisywał Giddens. Kluczowym czynnikiem różnicującym te pojęcia zdaniem Luhmanna jest decyzja, a w jej konsekwencji podjęcie działań lub ich zaniechanie (Arnoldi, 2011, s. 80–81).

Zgodnie z teorią systemów cechą nowoczesnego społeczeństwa jest funkcjonalne różnicowanie swoich subsystemów, które pełnią oddelegowane im funkcje, działając zgodnie z wytworzoną przez siebie wiedzą i kodem odniesienia pozwalającym na redukcję złożoności rzeczywistości (systemy autopietyczne). Wobec powyższego, zdaniem Luhmanna, przyczyną wzrostu ryzyka jest ewolucyjna dyferencjacja systemu powodująca zwiększenie zakresu niepewności i prawdopodobieństwa podjęcia błędnych decyzji. Ponadto w efekcie zróżnicowania system społeczny nie posiada wystarczających narzędzi, by poradzić sobie z tak złożonymi i globalnymi problemami, jak na przykład zagrożenia ekologiczne. Wykraczają one bowiem poza funkcjonowanie pojedynczych podsystemów (gospodarczego, politycznego, prawnego itp.) działających według charakterystycznych dla siebie kodów. Dlatego też Luhmann przestrzega przed nagłaśnianiem problemów ekologicznych przez organizacje ekologiczne, ponieważ jego zdaniem wprowadzanie do dyskursu publicznego problemów, których rozwiązanie jest niemożliwe, zagraża trwałości samego systemu społecznego poprzez zwiększanie jego złożoności (Stankiewicz, 2008a, s. 42–43).

Według Luhmanna komunikowanie się w ramach systemu (ryzyko pojmując jako formę komunikacji), a dokładniej na temat jego rozwoju, czyni dany

przedmiot ryzykownym. Do samoreferencyjności systemu (nazywał go również refleksyjnym) odniósł się również Beck (2002, s. 32), wskazując, że wraz z ryzykiem gospodarka staje się samoreferencyjna. To oznacza, że jest wolna od swojego środowiska zaspokajania nieograniczonych i samoodnawiających się potrzeb, których źródłem według Becka są ryzyka modernizacyjne (tzw. *big business*).

W prezentowanych powyżej teoriach socjologicznych ryzyka, pomimo znacznych różnic, przyjmuje się, że ryzyko jest związane z podejmowanymi przez człowieka decyzjami i prowadzoną przez niego działalnością. Co istotne, są one również konstruowane społecznie, przy czym odmiana konstruktywizmu społecznego jest różna w zależności od teorii⁸.

1.1.3. Ryzyko jako konstrukt

Konstruktywizm jest jednym z głównych nurtów we współczesnej filozofii, socjologii (zwłaszcza w socjologii wiedzy i socjologii nauki), psychologii oraz metodologii nauk. Pomimo że nie jest on stanowiskiem jednorodnym, nie odnosi się bowiem do jednolitego kierunku metodologicznego, wciąż cieszy się dużym zainteresowaniem. Od lat 80. XX w. konstruktywizm jest prezentowany w wielu różnych, często odmiennych formach, w tym m.in. jako konstruktywizm społeczny, radykalny, epistemologiczny, systemowy i historyczny. Część tych pojęć odnosi się do konkretnych stanowisk o charakterze konstruktywistycznym, inne natomiast obejmują całe grupy odrębnych poglądów (Wendland, 2013). Pomimo różnic między poszczególnymi odmianami konstruktywizmu ich cechą wspólną jest założenie, zgodnie z którym wiedza o świecie jest „konstruowana”, czyli tworzona (a nie odkrywana) przez człowieka w procesach interakcji społecznych (Wendland, 2011, s. 32–33). W polskiej humanistyce można wskazać kilka sposobów interpretacji pojęcia konstruktywizm, w tym jako teorii socjologicznej (Bińczyk, 2012, s. 54–61).

Przedmiotem głębszej analizy niniejszej monografii będzie konstruktywizm społeczny, w którym zakłada się, że człowiek postrzega rzeczywistość przez pryzmat swojej kultury i doświadczeń, przypisując określone znaczenia temu, co obserwuje. Stąd wniosek, że nie można zaobserwować obiektywnej rzeczywistości, oderwanej od nadawanych znaczeń i kontekstów. Przyjęte ujęcie kulturoznawcze, które można zaliczyć do szerszego nurtu, jakim jest teoriopoznawczy konstruktywizm zwany czasami nieklasyczną teorią wiedzy,

⁸ Przegląd głównych ujęć teoretycznych ryzyka por. (Kaczała, 2019).

pozostaje w opozycji do tradycyjnie pojmowanego poznawczego realizmu metafizycznego (Zboroń, 2009, s. 28). Co istotne, według konstruktivistów społecznych, poza kontekstem kulturowym, wiedza o świecie jest determinowana społecznie. Oznacza to, że teorie naukowe i potoczne sądy tworzone przez ludzi są społecznymi konstruktami (Wendland, 2011, s. 31). We wpisującej się w ten nurt pracy *Społeczne tworzenie rzeczywistości* (2010, s. 24) Berger i Luckmann zakładają, że socjologia wiedzy zajmuje się społecznym tworzeniem rzeczywistości i w tym procesie porządek wyobrażeń zbiorowych i społecznych podlega konstruowaniu.

Ciekawy pogląd zaprezentował Sikora (2007, s. 21), którego zdaniem „konstruktywiści wyrażają przekonanie, że występujące w świecie obiekty nie istnieją niezależnie od podmiotu poznającego. Są przezeń nie tyle odkrywane, ile raczej konstruowane w procesie poznania”. Ten pogląd zdaje się dzielić Holly (2013), który zauważa, że:

Ryzyko, jako takie, samoistnie, bez określonego stanu rzeczy, procesu, okoliczności do których się odnosi, występować nie może. Jako pojęcie jest pojęciem normatywnym i nie może być też rozpatrywane niezależnie od kontekstu obserwacji i definiowania. Jest bowiem jedynie konstruktem teoretycznym określającym możliwość zaistnienia nowego (ilościowo i/lub jakościowo) stanu rzeczy jako potencjalnego efektu powstającego w wyniku uruchomienia łańcucha przyczynowo-skutkowych zależności. Ów efekt jest sam w sobie neutralny (bowiem każdy stan rzeczy zawsze jest jakiś), jednakże postrzegający go podmiot, z punktu widzenia własnych interesów, ocenia ów nowy stan rzeczy jako (w określonym stopniu) pozytywny lub negatywny. Jeżeli dany efekt zdarzenia może naruszać te interesy, uznawany jest za negatywny, niepożądany, zagrażający. Ryzyko jest zatem kategorią pojęciową opisującą relację zależności pomiędzy czymś (kimś) a czymś (kimś), która może skutkować nowym stanem rzeczy, jaki może być uznawany za pożądany lub niepożądany z punktu widzenia podmiotów, których dotyczy. (s. 8)

Powyższe rozważania wpisują się w założenia relacyjnej teorii ryzyka autorstwa Boholma i Corvellecę (2011, s. 178) traktującej ryzyko jako produkt poznania usytuowanego⁹. Teoria ta zakłada istnienie związku łączącego obiekt ryzyka (odnoszący się do niebezpieczeństwa) (ang. *risk object*) i obiekt narażony na ryzyko, którego wartościom zagraża ten pierwszy (ang. *object at risk*). Przykładowymi obiektami ryzyka (zagrożeniami) mogą być zjawiska naturalne, wytworzone przedmioty lub pewne zachowania ludzkie. Z kolei obiekty narażone na ryzyko charakteryzują się tym, że w ich posiadaniu znajdują się wartości uznane za zagrożone, takie jak: zdrowie, życie, natura

⁹ W literaturze przedmiotu wyróżnia się poznanie rozproszone i usytuowane, przy czym w tym drugim zakłada się, że: „(...) wiedza jest nierozdzielnie związana z działaniem. Dokładniej rzecz ujmując – ludzkie poznanie jest usytuowanym procesem, zakorzenionym w kulturowym, materialnym i społecznych kontekście” (Afeltowicz, 2012, s. 209).

czy też inne wartości coraz częściej wyrażane w pieniądzech. Z pojęciem przedmiotu narażonego na ryzyko, poza wartością, wiążą się takie określenia, jak strata, podatność i potrzeba ochrony. Trzeci element relacyjnej teorii ryzyka stanowi zależność między opisanymi wcześniej przedmiotami, którą definiuje obserwator. Stąd jest ono uznawane za społeczny konstrukt. Ta więc sama w sobie nie istnieje, lecz powstaje jako efekt swego rodzaju wyobrażenia, tworzenia i określania przez obserwatora, który ma swój punkt widzenia, zainteresowania, wątpliwości i założenia. Relacja między obiektem ryzyka i obiektem narażonym na ryzyko jest wyrazem wiedzy i rozumienia obserwatora, a także jego preferencji kulturowych. Obiekty ryzyka (zagrożenia) stają się nimi tylko w odniesieniu do obiektów narażonych na ryzyko i odwrotnie (Boholm i Corvellec, 2011, s. 179–181).

Odniesienie pojęcia zagrożenia do wartości dokonał również Michalak (2009, s. 482). Według autora pojęciem pierwotnym poznawczo w stosunku do ryzyka jest zagrożenie, rozumiane w wersji zobiektywizowanej jako „przyczyna uszczerbku (zmniejszenia, ograniczenia) czy całkowitego zniszczenia (anihilacji) wartości pozytywnej”, a w wersji subiektywnej jako „przyczyna negatywnie ocenianych przez dany pomiot stanów rzeczy”. W tym rozumieniu wartość jest stanem rzeczy ocenionym przez zainteresowany podmiot subiektywnie (zgodnie z daną kulturą) jako stan pozytywny lub negatywny. Uznanie danego stanu jako ryzyka zależy od jego determinantów, czyli stanu wiedzy, wyznawanego systemu wartości, determinacji społeczno-kulturowej lub samych właściwości podmiotu. Z kolei przyczyny powstania tego stanu, który może być indywidualnie oceniony jako ryzyko, upatruje się w wystąpieniu pewnych zagrożeń (uwarunkowań ryzyka), wśród których Michalak (2004, s. 124–125) wymienia m.in. zdarzenia losowe, działania, procesy (ekonomiczne, społeczne i polityczne) i ustawodawstwo. Łyskawa i Osak (2013, s. 254), korzystając z definicji ryzyka autorstwa Michalaka, przedstawiają definicję, zgodnie z którą „w wersji zindywidualizowanej ryzyko odpowiada przyszłemu, nieakceptowanemu przez podmiot stanowi właściwości tego podmiotu. Stan ten urzeczywistnia utratę wartości (właściwości) co najmniej subiektywnie uznawanej za pozytywną, stąd negatywna ocena takiego stanu rzeczy i brak jego akceptacji (aprobaty) przez podmiot”. Powyższe oznacza, że następnym krokiem w postrzeganiu ryzyka jest przejście od jego społecznego charakteru do ryzyka jako zjawiska indywidualnego i próba odpowiedzi na pytania: (1) Co wpływa na postrzeganie i ocenę zagrożeń przez dany podmiot? (2) Które z zagrożeń dany podmiot ocenia jako małe, a które – jako duże? (3) Co wpływa na konstruowaną przez dany podmiot wielkość ryzyka? (Łyskawa, 2013, s. 124).

1.2. Istota ryzyka środowiskowego w przedsiębiorstwie

1.2.1. Przedsiębiorstwo i jego cele

Przedsiębiorstwo jako jedna z najbardziej znanych form organizacyjnych prowadzenia działalności gospodarczej wykształciło się dopiero w kapitalizmie (XIX w). Obok gospodarstwa domowego i państwa to jeden z podstawowych podmiotów gospodarczych – jednostek gospodarki rynkowej prowadzących działalność produkcyjną, handlową lub usługową, rozpoznany ze względu na (Krajewska, 2002, s. 162):

- odrębność ekonomiczną sprowadzającą się m.in. do wyróżnienia określonych aktywów i pasywów przedsiębiorstwa, pokrywania przez nie w całości swoich wydatków przychodami, prowadzenia własnego rachunku wydatków i przychodów oraz bilansu;
- posiadanie przez przedsiębiorstwo osobowości prawnej pozwalającej na samodzielne zawieranie umów i wstępowanie w stosunki cywilnoprawne z innymi podmiotami (odrębność prawna);
- określoną strukturę organizacyjną świadczącą o odrębności organizacyjnej przedsiębiorstwa;
- cechę charakterystyczną każdej działalności – właściwą tylko dla niej technikę i proces produkcyjny (odrębność techniczno-produkcyjna).

Definicja przedsiębiorstwa zawarta w art. 55¹ Ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (Ustawa, 1964)¹⁰ traktuje je w sposób przedmiotowy jako zespół składników niematerialnych i materialnych przeznaczony do realizacji określonych zadań gospodarczych oraz jako przedmiot obrotu (sprzedaży). Z kolei ujęcie podmiotowe podkreśla określone cechy przedsiębiorstwa (przedsiębiorcy), w tym głównie zdolność do samodzielnego występowania w obrocie gospodarczym (Karaś, 2007, s. 72–73).

We współczesnej gospodarce wyróżnia się wiele rodzajów przedsiębiorstw, które można sklasyfikować na podstawie m.in.: rodzaju prowadzonej działalności, formy i charakteru własności, miar ilościowych i jakościowych, źródła regulacji prawnych, zakresu odpowiedzialności, źródła pochodzenia kapitału, ilości wykonywanej pracy umysłowej i stopnia rozwoju informacyjno-technologicznego (Kazukiewicz, 2004, s. 32).

¹⁰ Zwanej dalej kodeksem cywilnym lub w skrócie k.c.

Działalność firmy organizuje przedsiębiorca¹¹. Według Saya jest nim właściciel prawidłowo łączący i wykorzystujący czynniki produkcji w sposób, który zwiększa efektywność gromadzonych zasobów ekonomicznych. Na jedną z głównych funkcji, jakie spełnia przedsiębiorca, czyli pobudzanie do działania firmy (główny czynnik sprawczy), a tym samym gospodarki poprzez ciągłe wprowadzania innowacji, uwagę zwrócił Schumpeter (Sudoł, 2002, s. 25–26). Do pozostałych zadań przedsiębiorcy należy m.in. podejmowanie kluczowych decyzji dla funkcjonowania przedsiębiorstwa oraz ryzyka związanego z prowadzeniem działalności gospodarczej i wprowadzaniem wspomnianych już innowacji (Krajewska, 2002, s. 162). Próbę zestawienia cech, jakimi powinien się charakteryzować przedsiębiorca, podjął Kent (1991, s. 543), wymieniając wśród nich: potrzebę osiągnięcia sukcesów, determinację, potrzebę niezależności, umiarkowany apetyty na ryzyko, wiarę we własne możliwości i umiejętność kontrolowania wydarzeń, pozytywne nastawienie do życia, kreatywność oraz zdolności przywódcze.

Każde przedsiębiorstwo spełnia określone funkcje zarówno w systemie gospodarczym, jak i społeczeństwie poprzez wytwarzanie produktów lub świadczenie usług, których celem jest spełnianie potrzeb określonych osób i/lub instytucji. Rola, jaką odgrywa przedsiębiorstwo, nie może być mylona z jego celem.

Problematyka określenia celu przedsiębiorstwa jest jedną z najbardziej dyskusyjnych kwestii w teorii przedsiębiorstwa i ekonomii. Budzi ona tyle samo kontrowersji co definicja samego pojęcia „przedsiębiorstwo”. Nie można jednak nie zgodzić się z twierdzeniem, że każde przedsiębiorstwo prowadzące działalność ma charakter teleologiczny, czyli celowościowy. Według jednej z definicji cel sprowadza się do przyszłego, pożądanego stanu rzeczy lub właściwości, który chciałoby się osiągnąć. Za Balcerowiczem (1997, s. 111) rozumiemy przez to pojęcie: „zmienną ekonomiczną (albo zmienne odnoszące się do działalności przedsiębiorstwa), która jest przedmiotem głównego zainteresowania kierownictwa i tym samym stanowi główne kryterium wyboru typu i kierunku działania”. Trudno w pełni przyjąć powyższą definicję, szczególnie w odniesieniu do osoby właściciela celu, bowiem zdaniem autorki niniejszej monografii nie zawsze jest nim kierownictwo. Cel bowiem może odzwierciedlać interes różnych grup: właścicieli firmy, jej udziałowców, zarządców i pracowników, a także podmiotów z jego otoczenia, w tym klientów, dostawców czy opinii publicznej. W zależności od podmiotów, których cel jest realizowany w przedsiębiorstwie, wyróżnia się dwie koncepcje: akcjonariuszy

¹¹ Zgodnie z art. 43¹ k.c. przedsiębiorcą jest osoba fizyczna, osoba prawna i jednostka organizacyjna prowadząca we własnym imieniu działalność gospodarczą lub zawodową.

(ang. *shareholders*) i interesariuszy (ang. *stakeholders*). Zgodnie z tą pierwszą przedsiębiorstwo powinno być nastawione na maksymalizację wartości firmy dla akcjonariuszy (właścicieli). Druga z kolei kładzie nacisk na przynoszenie korzyści dla wszystkich zainteresowanych stron, a nie tylko akcjonariuszy (Sudoł, 2002, s. 84–86). Bez względu na powyższe panuje powszechna zgoda co do stwierdzenia, że cel przedsiębiorstwa służy ukierunkowaniu wszystkich podejmowanych działań i stanowi punkt odniesienia w ocenie jego skuteczności.

Zdaniem wielu ekonomistów, w tym zwolenników tradycyjnego (klasycznego) modelu przedsiębiorstwa prywatnego, głównym motywem działania przedsiębiorstwa jest maksymalizacja zysku. Co więcej, neoklasycy przez ten cel definiują przedsiębiorstwo jako kategorię ekonomiczną, nazywając je podmiotem, który maksymalizuje zysk. Teorię tę najlepiej można zweryfikować, posługując się przykładem przedsiębiorstw prywatnych, w których właściciele są równocześnie osobami zarządzającymi i podejmującymi decyzje dotyczące m.in.: wielkości produkcji (podaży), struktury asortymentu, alokacji zasobów, naboru pracowników czy rodzaju inwestycji pod kątem generowania dodatniego wyniku finansowego. Przesłanki przemawiające za tak sformułowanym celem przedstawił Kasiewicz (2004, s. 60), wymieniając wśród nich m.in.: zgodność z fundamentalnymi cechami gospodarki rynkowej, klarowny i silnie oddziałujący na właścicieli i menedżerów motyw postępowania, wypracowaną przez lata sprawozdawczość finansowo-księgową podporządkowaną eksponowaniu wielkości i czynników generujących poziom wyniku finansowego oraz możliwość dokonania szybkiej i bezpośredniej oceny pozycji przedsiębiorstwa przez zainteresowanych.

Teoria o jedynym i powszechnie obowiązującym celu przedsiębiorstwa, jakim jest maksymalizacja zysku, spotkała się z krytyką szczególnie wśród zwolenników teorii menedżerskich firmy. Prezentują oni wiele zastrzeżeń, które za Nogą, a następnie Gruszeckim można sklasyfikować według następujących kategorii: metodologiczne, empiryczne, ekonomiczne i etyczne (T. Gruszecki, 2002, s. 159–166). Teorie te koncentrują się na problemie władzy w przedsiębiorstwie i relacjach (głównie rozbieżnościach interesów) między ich właścicielami oraz menedżerami, ale ich analiza dotyczy odmiennych od zysku celów działania. Do innych wymienianych w literaturze przedmiotu celów ekonomicznych przedsiębiorstwa zalicza się: maksymalizację wartości rynkowej firmy i wartości dywidend, stopy zwrotu z kapitału, płynność finansową i wzrost wartości sprzedaży oraz minimalizację kosztów. Warto również zwrócić uwagę na jeszcze jedną teorię, zgodnie z którą zadaniem przedsiębiorstwa jest nie tylko realizacja własnych celów, ale również służenie społeczeństwu, co jest związane z coraz bardziej popularną w Polsce

koncepcją społecznej odpowiedzialności biznesu. Zgodnie z tym podejściem zysk nie jest celem samym w sobie, lecz narzędziem (warunkiem koniecznym) służącym do realizacji społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstwa (Sudoł, 2002, s. 83–84 i 86–88).

Na podstawie obserwacji zachowań współczesnych, kapitalistycznych firm można stwierdzić, że zysk, pomimo różnych przekształceń oraz typów własności, jest miernikiem oceny działalności przedsiębiorstwa. Jego osiągnięcie jest jednym z podstawowych zadań stojących zarówno przed właścicielami, jak i menedżerami firmy. Cel ten może nie być osiągnięty w przypadku zagrożenia szkodą lub wystąpienia szkody w środowisku i co za tym idzie, poniesienia znacznych kosztów zapobiegawczych lub naprawczych, ponieważ nie zawsze, co zostanie wykazane w dalszej części monografii, są one objęte ochroną ubezpieczeniową, i to w pełnym zakresie.

1.2.2. Otoczenie przedsiębiorstwa i jego znaczenie dla funkcjonowania firmy

Warunkiem działalności przedsiębiorstwa i czynnikiem decydującym o jego sukcesie lub porażce są relacje z otoczeniem, w którym funkcjonuje. Pierwotnie uwaga osób odpowiedzialnych za zarządzanie przedsiębiorstwem skupiała się głównie na jego wewnętrznej strukturze i organizacji. Z czasem jednak znaczenia nabrała analiza zmian zachodzących w otoczeniu firmy, które mogą stwarzać dla niego zarówno szanse, jak i zagrożenia. Na tej podstawie podejmowane są kluczowe dla przedsiębiorstwa decyzje, mające wpływ na osiągnięcie przez firmę założonego celu. Dokładnego zdefiniowania pojęcia „otoczenie” dokonał Gościński (1977, s. 36), nazywając nim: „zbiór tych składników, które nie należą do systemu, a których zmiana właściwości może spowodować zmianę systemu”. Na zewnętrżność w stosunku do organizacji uwagę zwrócili również Stoner, Freeman i Gilbert (2001, s. 79), według których otoczenie przedsiębiorstwa to: „wszystkie elementy znajdujące się poza organizacją, mające związek z jej funkcjonowaniem”. Z kolei Griffin (2017, s. 76) nazwał otoczeniem zewnętrżnym: „wszystko poza granicami organizacji, co może na nią oddziaływać”. Ponadto autor ten dzieli je na dwie warstwy: otoczenie ogólne i otoczenie zadaniowe. To pierwsze składa się z wymiaru technicznego, ekonomicznego, społeczno-kulturowego, polityczno-prawnego i międzynarodowego, a drugie tworzą konkurenci, klienci, dostawcy, regulator i partnerzy strategiczni (2017, s. 78–88).

Kluczowe dla analizy otoczenia przedsiębiorstwa jest określenie jego struktury. Zgodnie z tym kryterium wyróżnia się otoczenie bliższe (bezpo-

średnie) i dalsze (pośrednie). Z uwagi na fakt, że przedsiębiorstwo działa w tym pierwszym, zwanym mikrootoczeniem (lub konkurencyjnym albo podmiotowym), może na nie wpływać, ale też jest pod jego wpływem. Otoczenie bliższe składa się z systemów, z którymi przedsiębiorstwo jest bezpośrednio związane. Są nimi na przykład klienci, konkurenci, dostawcy, partnerzy strategiczni, kredytodawcy, pośrednicy i rynek. Z kolei otoczenie przedmiotowe (makrootoczenie) odnosi się do warunków, w którym dane przedsiębiorstwo prowadzi działalność i ma z nim pośrednie stosunki. Do otoczenia dalszego zaliczamy m.in. system prawny, politykę, technologię, sytuację społeczną czy ekonomiczną kraju, w którym przedsiębiorstwo funkcjonuje (Sudoł, 2002, s. 53). Powyższe jest odpowiednikiem otoczenia ogólnego i zadaniowego przedstawionego przez Griffina (2007, s. 78–88).

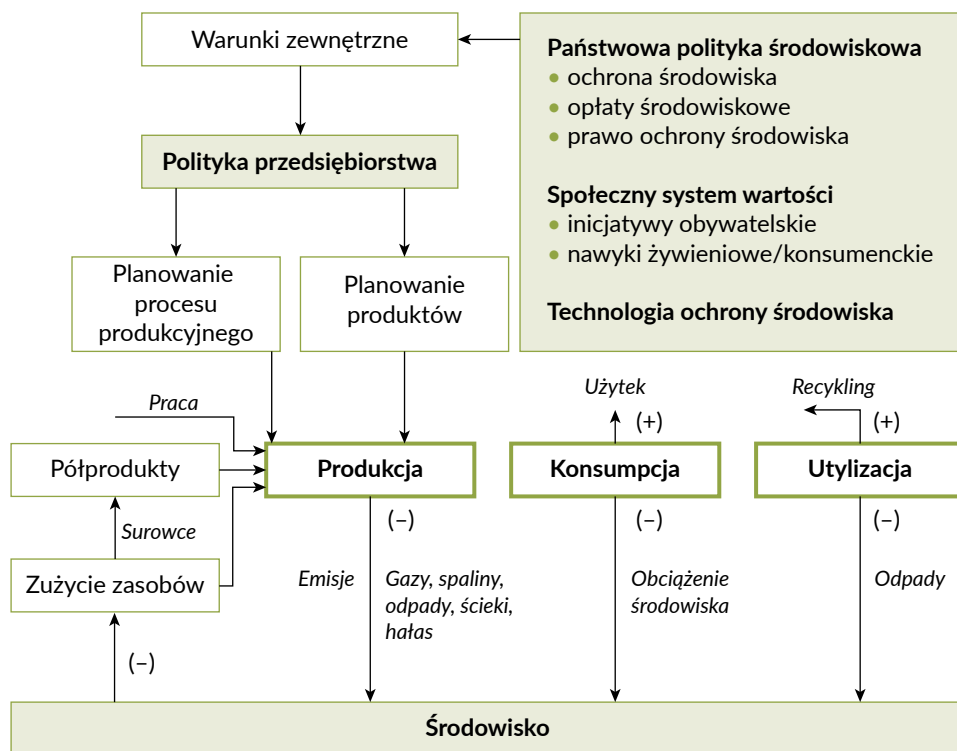
Jeżeli przedsiębiorstwo prowadzi swoją działalność na arenie międzynarodowej, uczestnicząc w wymianie towarowej, transferze nowej techniki czy też korzystając z rozwiązań zagranicznych rynków finansowych, jego otoczenie możemy podzielić na krajowe i zagraniczne. Z uwagi na postępujący proces globalizacji rola otoczenia międzynarodowego stale rośnie (Sudoł, 2002, s. 55–57).

Biorąc pod uwagę charakter elementów tworzących otoczenie, dzieli się ono na: przyrodnicze, techniczne, ekonomiczne, społeczne, polityczne, prawne i kulturowe (Sudoł, 2002, s. 56). Zbliżony do tej klasyfikacji jest podział zaprezentowany przez Kreikebauma (1996, s. 40), który charakter elementów tworzących otoczenie nazywa jego warunkami i dzieli na: prawne, ekonomiczne, technologiczne, społeczno-kulturowe i ekologiczne. Decydujący wpływ na działalność przedsiębiorstwa ma otoczenie ekonomiczne, które głównie zależy od panującego systemu gospodarczego, poziomu rozwoju gospodarczego oraz polityki ekonomicznej państwa. W niniejszej monografii szczegółowo zostanie omówione otoczenie przyrodnicze firmy, które odgrywa coraz większą rolę w jego funkcjonowaniu.

Przez środowisko przyrodnicze firmy rozumie się zespół elementów przyrodniczych wraz z relacjami zachodzącymi między nimi, które występują w danym regionie/kraju, tworząc ogólne ramy działalności danego przedsiębiorstwa. Wymienia się wśród nich: klimat, ukształtowanie powierzchni, dostępność surowców naturalnych, koszty pozyskania energii, wzrastający poziom zanieczyszczeń, politykę środowiskową państwa, w tym nastawienie rządu do kwestii ochrony środowiska, aktywność i rolę ruchów ekologicznych. Wraz z rozwojem gospodarczym i technologicznym rośnie zagrożenie dla środowiska wywołane działalnością przedsiębiorstw, na przykład zanieczyszczenie wód, gleby i powietrza, degradacja roślinności i zwierząt, niszczenie gatunków chronionych i siedlisk przyrodniczych. Restrykcyjna

polityka państwa, w tym regulacje prawne nakładające na przedsiębiorstwa korzystające ze środowiska i powodujące w nim zagrożenie szkodą lub szkodę, może powodować poważne konsekwencje finansowe dla przedsiębiorstw. Coraz częściej obserwuje się wzrost ogólnego poziomu świadomości środowiskowej, co niejednokrotnie przekłada się na podejmowane przez przedsiębiorstwa decyzje dotyczące m.in. wyboru lokalizacji działalności gospodarczej, rodzaju stosowanych surowców i materiałów, konstrukcji wyrobów, technologii wytwarzania, rodzaju stosowanych opakowań, przestrzegania zasad recyklingu, stosowania zabezpieczeń czy nawet wyboru dostawców lub partnerów strategicznych. Pomimo konieczności poniesienia wysokich nakładów finansowych związanych z zastosowaniem różnego rodzaju metod zwiększających bezpieczeństwo otoczenia środowiskowego przedsiębiorstwa decydują się prowadzić swoją działalność zgodnie z wymogami ekologicznymi. Jest to podyktowane, poza wymogami prawnymi, oczekiwaniami klientów, którzy coraz częściej wybierają produkty przyjazne środowisku, zachowaniem konkurencji czy aktywnością organizacji ekologicznych. Uwagę na to zwrócił Beck (2002, s. 33), pisząc, że: „nagle opinia publiczna i polityka przejmują władzę nad intymną sferą zarządzania przedsiębiorstwem, nad rozwojem produktów, technicznym wyposażeniem itd.”. To oznacza, że otoczenie przyrodnicze jest istotnym elementem w działalności przedsiębiorstwa, które musi się liczyć z proekologicznym naciskiem ze strony rynku, państwa i konsumentów.

Na kształtowanie polityki przedsiębiorstwa, w tym planowanie procesu produkcyjnego i wytwarzanych produktów, wpływają zewnętrzne warunki systemowe dotyczące środowiska (rysunek 1). O ich rodzaju i charakterze decyduje polityka środowiskowa kreowana przez państwo (system ochrony prawnej środowiska, kary i opłaty za zanieczyszczenia, obowiązkowe koszty zapobieżenia i naprawy szkód w środowisku), system wartości wyznawanych przez społeczeństwo (inicjatywy proekologiczne, nawyki konsumenckie) oraz technologia ochrony środowiska (wprowadzenie technologii produkcyjnych przyjaznych dla środowiska). Z kolei samo środowisko jest źródłem zasobów w postaci różnego rodzaju surowców wykorzystywanych w procesie produkcji. Niejednokrotnie skutkami ubocznymi procesu produkcji w przedsiębiorstwie są szkodliwe dla środowiska gazy, spaliny, odpady, ścieki i hałas. Część powstających w procesie produkcji odpadów nadaje się jednak do wtórnego użytku poprzez ponowne włączenie ich do produkcji (recykling). Ta część produktów skonsumowanych, której nie da się ponownie wykorzystać, oraz część odpadów trafiają do środowiska, powodując jego zanieczyszczenie (Liesegang, 1995, s. 131–132).

Rysunek 1. Związki pomiędzy przedsiębiorstwem produkcyjnym i środowiskiem

Źródło: (Liesegang, 1995, s. 132).

Zaobserwowane w ostatnich latach zachwianie równowagi w relacjach pomiędzy środowiskiem a przedsiębiorstwem wynika m.in. z rozwoju procesów cywilizacyjnych i technologicznych. Staje się ono jednym z ważniejszych czynników zwiększających ryzyko niezrealizowania celów stawianych sobie przez przedsiębiorstwo. Głównym problemem, z jakim mierzą się przedsiębiorstwa, jest odpowiedni wybór środków kontroli zarówno fizycznej, jak i finansowej realizacji tego ryzyka. Od prawidłowego doboru instrumentów ochronnych zależy skuteczność i powodzenie firmy w osiągnięciu pożądanych rezultatów.

Dowodem nasilających się zmian zachodzących w otoczeniu przedsiębiorstwa jest wzrost m.in. stopnia ich nowości i oryginalności, intensywności wpływu otoczenia na przedsiębiorstwo, dynamiki tych zmian oraz złożoności otoczenia (Papiernik-Wojdera, 2008, s. 42). Są one jednymi z czynników, które determinują ryzyko działalności gospodarczej. Dlatego też decyzja

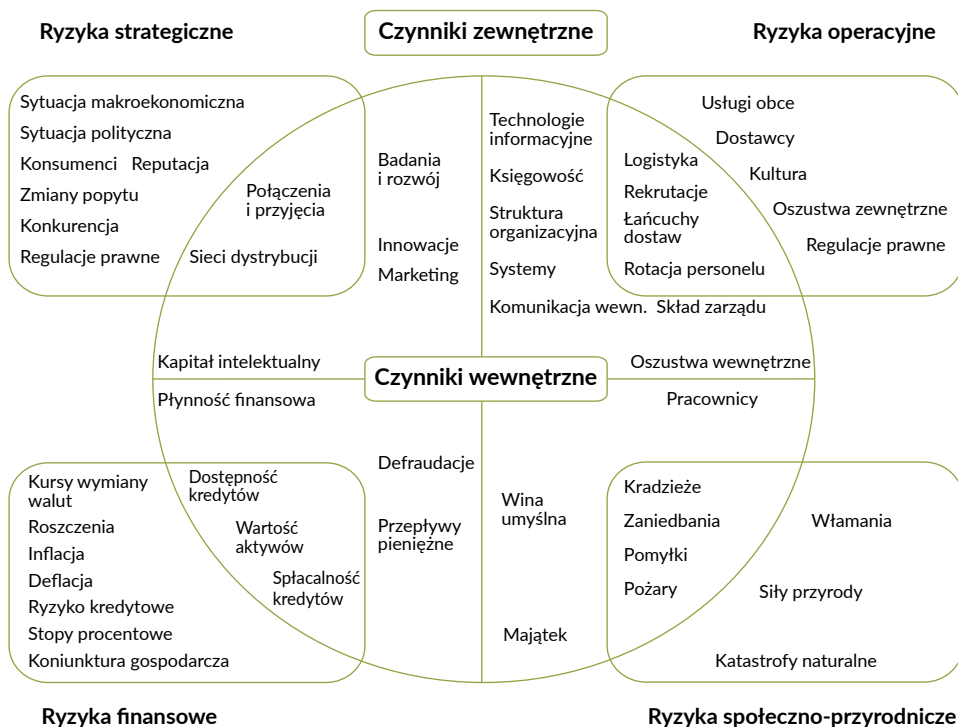
o rozpoczęciu prowadzenia działalności w danej branży i na danym rynku jest podyktowana skłonnością przedsiębiorcy do podejmowania przez niego tego rodzaju ryzyka.

1.2.3. Ryzyko w przedsiębiorstwie i proces zarządzania nim

Jedną z cech odróżniających przedsiębiorstwo od innych jednostek gospodarczych jest prowadzenie działalności na własne ryzyko – ryzyko właściciela. W klasycznym ujęciu oznacza to, że liczy się on z możliwością poniesienia straty, a nawet utraty zainwestowanego kapitału (Sudoł, 2002, s. 47). Za Hadyniakiem (2010, s. 16) można powtórzyć, że: „ryzyko przedsiębiorcy polega na możliwości utraty przez przedsiębiorstwo zdolności zarobkowej o oczekiwanym poziomie (...), możliwości niedostrzegania i niewykorzystania szans osiągnięcia wyższego poziomu zarobkowania niż początkowo oczekiwany”. Autor wyróżnia ryzyko główne, oznaczające możliwość odchylenia wyniku przedsiębiorstwa określonego na przykład za pomocą takich parametrów jak ekonomiczna wartość dodana EVA (ang. *economic value added*) od oczekiwanego. Ponadto określa on ryzyka etapowe pojawiające się w poszczególnych fazach działalności firmy, na przykład wielkość produkcji lub jej koszty. Szanse i zagrożenia wpływające na wynik główny i wyniki etapowe to czynniki ryzyka przedsiębiorstwa (Hadyniak, 2010, s. 18). Podobnie można wywnioskować, bazując na rozważaniach Kuchlewskiej (2003, s. 38–40), która stwierdza, że ryzyko przedsiębiorstwa sprowadza się do możliwości wystąpienia straty będącej wynikiem nieosiągnięcia celu, jakim jest maksymalizacja wartości przedsiębiorstwa¹².

Zagrożeniem dla działania przedsiębiorstwa mogą być czynniki wewnętrzne (ryzyko wewnętrzne) lub zewnętrzne (ryzyko zewnętrzne) w stosunku do organizacji. Ten kierunek oddziaływania jest jednym z kryteriów podziału ryzyka i nie jest to kryterium rozłączne, co oznacza, że niektóre ryzyka mogą wynikać zarówno z przyczyn wewnętrznych, jak i zewnętrznych. Innym czynnikiem podziału ryzyka jest źródło jego pochodzenia. Zgodnie z tą klasyfikacją ryzyko dzieli się na: strategiczne, operacyjne, finansowe oraz społeczno-przyrodnicze. Do pozostałych kryteriów klasyfikacji ryzyka należą m.in.: przedmiot zagrożenia, obszar występowania, rodzaj wywołanych skutków czy kierunek oddziaływania (Liwacz, 2003, s. 22–24).

¹² W tym rozumieniu ryzyko jest definiowane w klasycznym ujęciu jako możliwość wystąpienia straty, jako dyspersja rezultatów rzeczywistych i oczekiwanych. Inne definicje zob. w (Vaughan i Vaughan, 2008, s. 2–3; Kowalewski, E., 1994, s. 17–21). W dalszej części monografii autorka stosuje definicję pojęcia ryzyko jako konstrukt.

Rysunek 2. Zależności między ryzykami i ich faktoraми w przedsiębiorstwie

Źródło: Opracowanie własne na podstawie (FERMA, 2003, s. 3; Liwacz, 2003, s. 23–24).

Katalog ryzyk nie jest zamknięty, ponadto nie są one rozłączne i mogą zostać sklasyfikowane według więcej niż jednego kryterium (rysunek 2). Ryzyko strategiczne jest związane m.in. ze strategią działania przedsiębiorstwa – niekorzystnie podjętymi decyzjami czy też brakiem lub błędną realizacją przyjętej strategii, wartością i pozycją rynkową firmy, a także zmianami w otoczeniu zewnętrznym i/lub nieodpowiednią na nie reakcją. Ryzyko to, biorąc pod uwagę kryterium czasu, jest długoterminowe, w odróżnieniu do ryzyka operacyjnego, którego zasięg czasowy jest raczej krótki. Ryzyko operacyjne wiąże się z posiadanymi zasobami, w tym ludzkimi, a także procesami i systemami oraz ich wzajemnymi relacjami. Kolejnym rodzajem ryzyka jest ryzyko finansowe, które dotyczy aktywów nierzeczowych przedsiębiorstwa i jego pasywów. Z kolei ryzyko społeczno-przyrodnicze jest związane z zasobami ludzkimi oraz aktywami rzeczowymi przedsiębiorstwa (Liwacz, 2003, s. 23)¹³.

¹³ Inną klasyfikację rodzajów ryzyka w przedsiębiorstwie, w której wyróżnia się ryzyko rynkowe, kredytowe, płynności i operacyjne, przedstawiono w publikacji (Vaughan i Vaughan, 2008, s. 15–16).

Interesujące badania mające na celu stworzenie rankingu kluczowych ryzyk w przedsiębiorstwie przeprowadza cyklicznie światowy dostawca usług brokerskich oraz rozwiązań w zakresie zarządzania ryzykiem i zasobami ludzkimi – Grupa Aon (tabela 1). W 2019 r. została opublikowana szósta już edycja raportu pt. „Zarządzanie ryzykiem i ubezpieczeniami w firmach w Polsce”, który uwzględnia zarówno wyniki badania krajowego, jak i globalnego. Autorzy badania podchodzą w swoich rozważaniach do znaczenia ryzyka w różnorodny sposób, traktując je na przykład jako: rodzaj lub przedmiot działalności, stratę czy odchylenie od zamierzonego wyniku.

Tabela 1. Ranking kluczowych ryzyk w polskich przedsiębiorstwach w latach 2009–2020

Lp.	2019/2020	2017/2018	2015/2016	2013/2014	2011/2012	2009/2010
1	ceny towarów	wzrastająca konkurencja	wzrastająca konkurencja	spowolnienie gospodarcze	wahania kursów walut	spowolnienie gospodarcze
2	należności handlowe / płatności kontrahentów	zmiany w otoczeniu prawnym / regulacyjnym	spowolnienie gospodarcze	wzrastająca konkurencja	wzrastająca konkurencja	wahania kursów walut
3	spowolnienie gospodarcze	spowolnienie gospodarcze	zmiany w otoczeniu prawnym / regulacyjnym	przepływy pieniężne / ryzyka płynności	spowolnienie gospodarcze	wahania cen surowców
4	cashflow / ryzyko płynności	ceny towarów	utrata reputacji	kontrahenci – należności handlowe	wahania cen surowców	zmiany w otoczeniu prawnym / regulacyjnym
5	tempo zmian czynników rynkowych i geopolitycznych	należności handlowe / płatności kontrahentów	wahania cen surowców	zmiany w otoczeniu prawnym / regulacyjnym	kontrahenci – należności handlowe	wzrastająca konkurencja
6	wzrost konkurencji	wahania kursów walutowych	przerwa w działalności	wahania kursów walut	zmiany w otoczeniu prawnym / regulacyjnym	kontrahenci – należności handlowe
7	brak odpowiedniej kadry na rynku	przepływy pieniężne / ryzyka płynności	kontrahenci – należności handlowe	wahania cen surowców	przerwa działalności zakłócenia / przerwa w łańcuchu dostaw	przepływy pieniężne / ryzyka płynności
8	absencja	brak odpowiedniej kadry na rynku	wahania kursów walut	awaria technologiczna	awaria technologiczna	utrata danych

cd. tabeli 1

Lp.	2019/2020	2017/2018	2015/2016	2013/2014	2011/2012	2009/2010
9	zmiennosc kursow walutowych	utrata reputacji	awaria systemow informacyjnych	nieuczciwosc pracownicza	przeplywy pieniezne / ryzyko plynnosci	zaklocenia / przerwa w lancuchu dostaw
10	dostepnosc kapitału / ryzyko kredytowe	niestabilnosc polityczna	zniszczenie / uszkodzenie mienia	odpowiedzialnosc cywilna / roszczenia	utrata reputacji odpowiedzialnosc cywilna / roszczenia	utrata reputacji

Źródło: (Aon Risk Solutions, 2017, s. 14; Aon Polska, 2019, s. 9).

Z raportu wynika, że wśród głównych rodzajów ryzyka, z jakimi się mierzą polskie przedsiębiorstwa, są ryzyka finansowe, które mają niewątpliwie wpływ na podejmowane decyzje biznesowe w firmie. Na miejsce pierwsze z czwartego w rankingu przesunęło się ryzyko cen towarów, następnie respondenci wskazali problemy ze ściągalsnością należności handlowych i płatnościami kontrahentów (przesunięcie z 5. na 2. miejsce) oraz spowolnienie gospodarcze. Duży udział ryzyk finansowych w rankingu kluczowych ryzyk może być tłumaczony faktem, że najczęściej osobami odpowiedzialnymi za zarządzanie ryzykiem w przedsiębiorstwie są dyrektorzy finansowi, którzy zwracają szczególną uwagę na kwestie związane z tym obszarem działalności. Autorzy raportu zauważają również, że pierwszy raz w historii rankingu zarówno w Polsce, jak i na świecie w dziesiątce kluczowych ryzyk znalazło się tempo zmian czynników rynkowych i geopolitycznych. Przyczyną tego mogą być obserwowane przez przedsiębiorców trudno przewidywalne zdarzenia o globalnym charakterze, które mają duży wpływ na prowadzoną przez nich działalność, a coraz trudniej jest na nie reagować. Zmiany legislacyjne w kluczowy sposób warunkują ryzyko środowiskowe przedsiębiorstwa. Warto zatem zwrócić uwagę na ich duże znaczenie w dwóch wcześniejszych edycjach badania. Należy pamiętać, że na postrzeganie ryzyk w poszczególnych przedsiębiorstwach wpływa nie tylko aktualna sytuacja firmy, kondycja gospodarki, w której funkcjonuje, czy konkurencja, ale także nagłaśnianie przez media spektakularnych zdarzeń, jak na przykład utrata reputacji przez firmę czy ataki cybernetyczne (Aon Polska, 2019, s. 15–16).

W porównaniu z globalną edycją badania polscy przedsiębiorcy podobnie postrzegają ryzyka dotyczące: spowolnienia gospodarczego, tempa zmian czynników rynkowych i geopolitycznych, wzrostu konkurencji, ceny towarów oraz cashflow/ryzyka płynności. W odróżnieniu do światowych trendów w zakresie kluczowych ryzyk polscy przedsiębiorcy nie uznają ryzyka utraty

reputacji za bardzo istotne (w Polsce zajmuje 17. pozycję, a na świecie 2.). Ponadto w pierwszej dziesiątce ryzyk nie uwzględnili: przerwy w prowadzeniu działalności, ataków cybernetycznych/naruszeń danych, niezdolności do opracowywania i wdrażania innowacji oraz zmian w regulacjach prawnych. Autorzy raportu tłumaczą brak obawy o utratę reputacji przez polskich przedsiębiorców ich pewnością co do możliwości szybkiego zapanowania (często dzięki współpracy z firmą *public relations*) nad kryzysem wizerunkowym. Z kolei w światowej czołówce zabrakło ryzyk związanych z należnościami handlowymi/płatnościami kontrahentów, brakiem odpowiedniej kadry na rynku, absencją, zmiennością kursów walutowych i dostępnością kapitału/ryzykiem kredytowym (Aon Polska, 2019 s. 16).

Warto zaznaczyć, że dla przedsiębiorstw działających w Polsce ryzyko zanieczyszczenia środowiska zajmuje 33. pozycję (w edycji globalnej 22.) i w stosunku do poprzedniej edycji badania przesunęło się o sześć pozycji do góry, a w 2016 r. plasowało się na miejscu 41. (Aon Risk Solutions, 2016, s. 8). To znaczy, że firmy w Polsce nie postrzegają problematyki negatywnego oddziaływania ich działalności na środowisko jako bardzo istotnej, ale jednak jej znaczenie wzrasta z roku na rok (Aon Polska, 2019, s. 9)¹⁴.

Za Panasiewicz (2015, s. 233) warto zwrócić uwagę na fakt, że w celu identyfikacji zagrożeń środowiskowych przedsiębiorstwo musi posiadać odpowiednie informacje w zakresie m.in. stanu środowiska na terenie zakładu, a także w obszarze potencjalnego działania zanieczyszczeń, źródeł emisji zanieczyszczeń i stopnia ich szkodliwości oraz możliwych skutków emisji/szkod. Ponadto ocenie należy poddać całą organizację i występujące w niej procesy, co prowadzi m.in. do stworzenia listy zagrażających zdarzeń. W tym celu pomocne mogą się okazać kwestionariusze oceny ryzyka środowiskowego stosowane przez zakłady ubezpieczeń, które oferują specjalistyczne ubezpieczenie środowiskowe przedstawione w pkt 4.3.2 niniejszej monografii.

Jak wynika z autorskiego badania, prawie 87% wszystkich badanych przedsiębiorstw przeprowadza ocenę negatywnego wpływu działalności firmy na środowisko naturalne, przy czym 66% z nich zleca takie badanie firmie zewnętrznej. Największy odsetek firm badających tego rodzaju oddziaływanie w poszczególnych branżach występuje w energetyce i ciepłownictwie oraz przemyśle chemicznym – prawie 94%, a najmniejszy – w transporcie i logistyce – blisko 78%. Ocenę ryzyka środowiskowego przeprowadza się najczęściej raz do roku (około 43% badanych firm), a w prawie co piątym

¹⁴ Inne badania na temat kluczowych rodzajów ryzyka w przedsiębiorstwach na świecie zob. w (World Economic Forum, 2021; Allianz Global Corporate & Specialty, 2021).

przedsiębiorstwie częściej niż raz do roku. Jednocześnie blisko 28% respondentów przyznało, że tego rodzaju badanie przeprowadza nieregularnie.

Immanentną cechą każdego przedsiębiorstwa jest funkcjonowanie w warunkach ryzyka. W zależności od rodzaju prowadzonej działalności zwiększa się lub zmniejsza skala jego oddziaływania. Innymi słowy, ryzyko jest wpisane w model firmy i jednym z zadań przedsiębiorstwa jest odpowiednie zarządzanie nim. Jak zauważa Warkałto (1971, s. 34), „obecnie ryzyko stało się (...), przedmiotem oddzielnej gałęzi nauki o przedsiębiorstwie, w części dotyczącej tzw. *risk management*”. Jest to szczególnie istotne w przypadku przedsiębiorstw przemysłowych wykorzystujących nowe technologie, gdzie dążenie do osiągnięcia celu w postaci maksymalizacji zysku zdecydowało o konieczności zbadania tzw. „technologii” ryzyka, innymi słowy skłoniło przedsiębiorstwa do podjęcia dogłębnej analizy strat będących konsekwencją określonych zdarzeń i zapobiegania im (E. Kowalewski 2001, s. 49).

Proces świadomego diagnozowania i sterowania ryzykiem jest nazywany w literaturze przedmiotu angielskim terminem *risk management*, często tłumaczonym na język polski jako proces zarządzania ryzykiem¹⁵. Podobnie jak w przypadku pojęcia ryzyko istnieje kilka definicji procesu zarządzania nim. Jedną z nich przedstawiają E.J. Vaughan i T.M. Vaughan (2008, s. 16), których zdaniem proces ten polega na naukowym podejściu do „radzenia sobie” z ryzykiem poprzez przewidywanie możliwych szkód oraz kreowanie i implementowanie określonych procedur, które ograniczają występowanie szkód lub finansowe skutki ich powstania. Z kolei na aspekt zarządzania w omawianym procesie zwracają uwagę inni autorzy, którzy definiują je jako „(...) szeroko rozumiane działania zarządcze, których zadaniem jest identyfikacja i ocena ryzyka i niepewności oraz walka z ich przyczynami i wpływem na organizację” (Williams, Smith i Young, 2002, s. 57). Celem procesu podejmowania decyzji i realizacji prowadzonych działań jest zdaniem Jajugi (2007, s. 15) osiągnięcie takiego poziomu ryzyka, które dany podmiot jest w stanie zaakceptować. Kluczowe jest zatem określenie tego poziomu, przy czym autor utożsamia proces zarządzania ryzykiem w przedsiębiorstwie z osiąganiem nadrzędnego celu, jakim z punktu widzenia teorii finansów jest zwiększanie wartości przedsiębiorstwa dla akcjonariuszy (Jajuga, 2007, s. 26). Warto również wskazać na pewien uniwersalizm definicji procesu zarządzania ryzykiem stosowanej przez E. Kowalewskiego (2001, s. 49), który sprowadza go do podejmowania konkretnych działań (stosowania procedur)

¹⁵ Jak zauważa Łyskawa i Osak (2013, s. 258), z punktu widzenia definicji ryzyka jako konstruktów powinno się mówić o działaniach/operacjach na zagrożeniach, a nie o zarządzaniu ryzykiem. W tej części monografii autorka będzie się jednak posługiwać rozpowszechnionym terminem – zarządzanie ryzykiem.

w związku z prowadzeniem działalności w warunkach ryzyka i dzieli na dwie podstawowe fazy: diagnozowania ryzyka i jego kontroli. Jego zdaniem „(...) *risk management* jest raczej procesem opanowania ryzyka od jego identyfikacji poprzez wybór metody »manipulacji« aż do podjęcia decyzji co do wdrożenia w życie określonego programu zarządzania ryzykiem w konkretnym przypadku” (s. 51). Na pierwszym etapie procesu zarządzania ryzykiem przedsiębiorstwo podejmuje określone działania w celu identyfikacji, oceny i selekcji (wyboru) ryzyka.

Na bazie autorskiego badania warto zauważyć, że w prawie co drugim badanym przedsiębiorstwie wdrożono system oceny ryzyka środowiskowego. Porównując poszczególne branże, w surowcowo-paliwowej występuje największa liczba przedsiębiorstw posiadających tego rodzaju system, a w branży spożywczej – najmniejsza. Ponadto w blisko 60% badanych przedsiębiorstw zatrudnia się osobę odpowiedzialną wyłącznie za kwestie związane z zagrożeniami środowiskowymi lub za ochronę środowiska. Takie osoby są najczęściej zatrudniane w firmach z sektora energetyczno-ciepłowniczego, a najrzadziej – z surowcowo-paliwowego.

Drugi etap polega na wyborze metody zarządzania (kontroli), wdrożeniu jej i ocenie efektywności zastosowania. E. Kowalewski (2001, s. 49–55) zwraca uwagę na fakt, że proces manipulowania ryzykiem, który dotyczy jedynie obchodzenia się bądź radzenia sobie z nim, jest tylko jednym z elementów złożonego procesu zarządzania ryzykiem. Wśród metod manipulowania ryzykiem autor wymienia i opisuje: unikanie ryzyka, zatrzymanie ryzyka, kontrolę ryzyka, transfer ryzyka, repartycję strat i dyspersję ryzyka oraz jego ubezpieczenie. Natomiast E.J. i T.M. Vaughan (2008, s. 17–20; por. Williams i in., 2002, s. 197–268) wyróżniają dwie podstawowe grupy metod zarządzania ryzykiem: kontrolę ryzyka i finansowanie ryzyka. Kontrola ryzyka, w szerokim ujęciu, oznacza zbiór technik stosowanych w celu minimalizacji prawdopodobieństwa i skutków realizacji ryzyka i polega na unikaniu ryzyka lub jego redukcji. Z kolei finansowanie ryzyka koncentruje się na zapewnieniu środków finansowych na pokrycie strat wynikających z realizacji ryzyka, które powstały pomimo zastosowania środków kontroli. Wśród instrumentów finansowania ryzyka wymienia się retencję (zatrzymanie) ryzyka i jego transfer. W literaturze przedmiotu spotyka się również podział metod zarządzania ryzykiem na fizyczną kontrolę ryzyka i finansową kontrolę ryzyka, przy czym mechanizm ich działania oraz wykorzystywane narzędzia pokrywają się z przedstawionym powyżej opisem (Dziawgo, 1998, s. 32–36; Liwacz, 2003, s. 27–39).

W odpowiedzi na wzrost zainteresowania ryzykiem i zarządzaniem nim oraz w obliczu braku jednolitej terminologii oraz metod identyfikacji i analizy

w tym obszarze wiele instytucji podjęło próbę stworzenia norm i standardów zarządzania ryzykiem. Wśród najbardziej znanych wymienia się: COSO II, FERMA, ISO 31000:2009 i AS/NZS 4360:2004 (Mesjasz, 2010, s. 150). Analiza porównawcza podstawowych elementów tych standardów prowadzi do wniosku, że najbardziej odpowiadającą specyfice ryzyka jako konstruktu jest norma ISO 31000:2009 (Okuniewski, 2007; Mesjasz, 2010, s. 145–150; Łyskawa i Osak, 2013, s. 258–267; Łyskawa, 2013, s. 126–128).

Wynika to przede wszystkim z zastosowanego w niej pojęcia „właściciela ryzyka”, które Łyskawa i Osak (2013, s. 265) za normą tłumaczą jako: „osoba lub jednostka rozliczana z zarządzania ryzykiem i uprawniona do tego zarządzania”. Powyższe oznacza rozumienie procesu zarządzania ryzykiem w odniesieniu do konkretnych podmiotów, a nie całej organizacji czy zarządu firmy. To jednostkowe, indywidualne podejście jest spójne z rozumieniem ryzyka w kontekście konstruktów (Łyskawa, 2013, s. 127–128). Warto zwrócić również uwagę na definicję ryzyka, która początkowo oznaczała kombinację prawdopodobieństwa wystąpienia zdarzenia i jego skutków. Wraz z wdrożeniem nowego słownika zarządzania ryzykiem (wersja 2009) została ona zmieniona i oznacza wpływ niepewności na cele (Mesjasz, 2010, s. 150). Efekt wpływu, który może być oceniony pozytywnie lub negatywnie, oznacza odchylenie od oczekiwanego celu. Z kolei cele mogą być rozpatrywane w różnych aspektach (na przykład cele finansowe, zdrowotne, związane z bezpieczeństwem lub środowiskiem) i stosowane na różnych poziomach (na przykład cele strategiczne, organizacyjne, projektowe, produktowe itp.). Należy mieć jednak na uwadze fakt, że ryzyko dalej odnosi się do potencjalnych zdarzeń i ich skutków lub też ich zestawienia oraz że jest często przedstawiane jako kombinacja skutków zdarzenia i prawdopodobieństwa jego wystąpienia (Organisation, 2009). Niemniej jednak w omawianym standardzie główny ciężar kładzie się nie na samo zdarzenie, ale na jego wpływ na postawione przez organizację cele. Patrzenie na proces zarządzania ryzykiem w przedsiębiorstwie przez pryzmat założonych celów jest w pewnym stopniu spójne z definicją ryzyka jako konstruktów. Nieosiągnięcie celu finansowego w postaci określonych zysków, które jest spowodowane szkodą w środowisku, będzie ryzykiem w rozumieniu konstruktów. Podjęcie określonych działań mających na celu radzenie sobie z tym ryzykiem może być zgodne z normą ISO 31000:2009. Warto zaznaczyć, że pierwowzorem dla omawianej normy był standard AS/NZS, zgodnie z którym ryzyko stanowi: „możliwość wystąpienia zdarzenia, mającego wpływ na działalność, doprowadzającego do powstania zysku lub straty, mierzone z punktu widzenia prawdopodobieństwa oraz konsekwencji”, a zarządzanie nim to: „kultura, proces i struktury bezpośrednio skoncentrowane na realizacji korzyści przy jednoczesnym kon-

trolowaniu zagrożeń” (Łyskawa i Osak, 2013, s. 259–260). Szersze spojrzenie na proces zarządzania ryzykiem wpisuje się w ramy omawianej kulturowej teorii ryzyka Douglasa i koncepcji społeczeństwa ryzyka Becka.

1.2.4. Ryzyko środowiskowe przedsiębiorstwa

1.2.4.1. Definicja pojęcia w świetle teorii konstruktywistycznej

Podstawą rozważań na temat zarządzania ryzykiem środowiskowym w przedsiębiorstwie jest konieczność zdefiniowania tego pojęcia, co jest celem niniejszego podrozdziału. Definicja ta jest dwuczłonowa i odnosi się zarówno do pojęcia samego ryzyka przedsiębiorstwa (omówionego powyżej), jak i atrybutu środowiskowego, który w tym przypadku odróżnia to ryzyko od innych występujących w przedsiębiorstwie. W polskiej literaturze przedmiotu funkcjonuje kilka definicji ryzyka ekologicznego, które odnoszą się do ryzyka związanego ze środowiskiem. Ich analiza prowadzi do wniosku wysuniętego przez Dubiel (2011, s. 127), że cechą charakterystyczną, która je odróżnia od innych rodzajów ryzyka, jest ów związek ze środowiskiem przyrodniczym. Szerokie tłumaczenie tego pojęcia zastosował Żylicz (2004, s. 107), pisząc, że ryzyko ekologiczne to: „(...) niepewność wynikająca z losowego oddziaływania pewnych czynników rozprzestrzeniających się w środowisku przyrodniczym”. O ile można zgodzić się z akcentowanym atrybutem ryzyka, jakim jest losowość, to w świetle przedstawionych definicji wątpliwe staje się określenie ryzyka jako niepewności. Innym przykładem definicji ryzyka ekologicznego wskazującym na negatywny wpływ człowieka na środowisko jest definicja Karlikowskiej (2001, s. 42), zgodnie z którą ryzyko ekologiczne to: „prawdopodobieństwo nastąpienia zdarzenia, które spowoduje degradację środowiska naturalnego i związane z tym skutki”. Dalej autorka wymienia źródła ryzyka ekologicznego, do których zalicza m.in.: awarie i wadliwe, stopniowe działanie instalacji i urządzeń, w tym zabezpieczających środowisko przed skażeniem, katastrofy naturalne, oddziaływanie ścieków i odpadów oraz wypadki drogowe i kolejowe. Według Żebrowskiej (1997, s. 10) można wyróżnić dwie grupy ryzyka ekologicznego: pochodzące ze środowiska przyrodniczego, a realizujące się w środowisku społecznym (na przykład powodzie, huragany itp.) oraz mające źródła w środowisku społecznym i spełniające się w środowisku przyrodniczym (na przykład awarie). Jej zdaniem umowa ubezpieczenia przeważnie obejmuje tylko tę pierwszą grupę, z czym należy się zgodzić. Warto jednak zwrócić uwagę na fakt, że rozwinięte rynki ubezpieczeniowe, w tym polski, coraz częściej oferują ochronę na wypadek

zdarzeń powstających również w tym drugim przypadku. Na dwuaspektowość ryzyka ekologicznego wskazuje też wspomniana już Dubiel (2011, s. 127), definiując je jako wynik decyzji podjętej przez przedsiębiorcę lub przedsiębiorstwo, stwarzającej wiele możliwych, ale zarazem niepewnych co do wystąpienia jak i rozmiaru, niekorzystnych dla środowiska skutków. Z drugiej strony sprawcą szkód może być środowisko, które negatywnie wpływa na człowieka i gospodarkę. Wielość relacji między podmiotem ryzyka a środowiskiem bada również Lemkowska (2020, s. 21–26), która w zależności od ich rodzaju odmiennie definiuje ryzyko środowiskowe. Jednak mimo różnic w skutkach realizacji ryzyka Lemkowska zagrożeniem nazywa emisje, a ryzykiem – „możliwy, przyszły stan naruszenia elementów środowiska (w opracowaniach ubezpieczeniowych nazywany pierwotną szkodą środowiskową) lub możliwe, przyszłe naruszenie interesów majątkowych, dóbr osobistych lub innych interesów (w przypadku państwa jako podmiotu ryzyka), tj. szkoda wtórna”. Inną definicję ryzyka ekologicznego wprowadza Sidorczyk (2007, s. 248), według której jest to: „zdarzenie antropogenne (awaria, katastrofa) lub przyrodnicze (katastrofa, klęska żywiołowa), zagrażające środowisku, gospodarce lub zdrowiu i życiu człowieka, którego prawdopodobieństwo wystąpienia można określić. Nie zgadza się z nią Doś (2011, s. 15), zarzucając Sidorczykowi nieprecyzyjność i brak atrybutu „ekologiczności”. Niemniej w powyższej definicji widoczny jest związek ze środowiskiem naturalnym, co wyróżnia to ryzyko wśród innych jego rodzajów i wpisuje się w szeroką interpretację tego pojęcia.

Interesujące rozważania na temat ryzyka ekologicznego w kontekście badania jego przyczynowości przeprowadziła G. Borys, wyróżniając ryzyko *sensu stricto* (nazwane ryzykiem środowiskowym) i *sensu largo*. Do pierwszego zalicza się możliwość pogorszenia poziomu jakości środowiska, naruszenia równowagi przyrodniczej bądź wystąpienia klęski żywiołowej. Jego realizacja może powodować zarówno szkody w środowisku, jak i spowodowane oddziaływaniem środowiska, których koszt ponosi człowiek lub przedsiębiorstwo. Z kolei zgodnie z szerszym rozumieniem pojęcia ryzyka ekologicznego wymienia się dodatkowo ryzyko zdrowotne, kulturowe, materialne i finansowe. Jak wyjaśnia autorka, tak szerokie znaczenie ryzyka ekologicznego wynika z ustawy z dnia 27 kwietnia 2001 roku Prawo ochrony środowiska (Ustawa, 2001a)¹⁶, na gruncie której definicja zanieczyszczenia wskazuje wprost różne obszary oddziaływania tego ryzyka (G. Borys, 2002a, s. 20–21). Należy zgodzić się z opinią niektórych autorów, w tym Panasiewicz, że zamienne stosowanie pojęcia ryzyko ekologiczne i środowiskowe jest nieuzasadnione.

¹⁶ Zwanej dalej ustawą Prawo ochrony środowiska lub w skrócie p.o.ś.

Jak podaje autorka, ryzyko ekologiczne jest tylko jednym z trzech rodzajów ryzyka, które składają się na ryzyko środowiskowe. To ostatnie jest rozumiane szerzej, jako prawdopodobieństwo wystąpienia szkód osobowych (środowiskowe ryzyko zdrowotne), majątkowych w przedsiębiorstwie i jego otoczeniu (środowiskowe ryzyko majątkowe) oraz w środowisku naturalnym (ryzyko ekologiczne), wynikających ze wzajemnych oddziaływań przedsiębiorstwa i środowiska (Panasiewicz, 2015, s. 232). Zatem nietrudno dostrzec różnicę między szerokim znaczeniem pojęcia ryzyko środowiskowe zaproponowanym przez Panasiewicz, które zawiera w sobie ryzyko ekologiczne, a tym definiowanym przez G. Borys jako ryzyko ekologiczne *sensu stricto*, czyli ryzyko środowiskowe.

Powyższe rozważania prowadzą do wniosku o wieloaspektowym charakterze tego zjawiska i jednoznacznym związku ryzyka ekologicznego ze środowiskiem naturalnym. Jak się podkreśla w większości definicji, może ono występować albo w roli sprawcy szkody (oddziaływanie środowiska na przedsiębiorstwo), albo w roli poszkodowanego (oddziaływanie przedsiębiorstwa na środowisko).

Z uwagi na tematykę i zakres niniejszej monografii, a także omawiane wcześniej postrzeganie ryzyka jako konstruktu w pracy podjęto próbę zdefiniowania ryzyka środowiskowego z punktu widzenia przedsiębiorstwa. Jednym z niewielu przykładów takiego ujęcia ryzyka (choć autor nazywa je ekologicznym) w polskiej literaturze przedmiotu jest definicja autorstwa Gila (2000, s. 264, za: G. Borys, 2002a, s. 21), który określa je jako: „(...) możliwość wystąpienia klęsk żywiołowych na terenie działalności firmy lub prawdopodobieństwo katastrofy ekologicznej wywołanej awarią sprzętu bądź technologii stosowanej przez firmę (ryzyko wtórne)”. Jednakże jak zauważa G. Borys, definicja ta jest dość wąska, ponieważ ogranicza charakter zdarzeń jedynie do tych nagłych, a duży odsetek szkód w środowisku jest związanych z oddziaływaniem stopniowym, powolnym i jest on wynikiem normalnej działalności przedsiębiorstwa. Inne, bliższe autorce niniejszej monografii znaczenie tego pojęcia, przedstawione w kontekście podmiotu gospodarczego prezentuje Doś (2011, s. 14), której zdaniem ryzyko ekologiczne przedsiębiorstwa to: „możliwość wystąpienia strat w przedsiębiorstwie (czyli szkód w zasobach wyrażonych wartościowo), wynikająca z oddziaływania środowiska na przedsiębiorstwo oraz przedsiębiorstwa na środowisko”. Jednakże z uwagi na problematykę i podejście konstruktywistyczne do definiowania ryzyka w niniejszej monografii odchodzi się od jego analizy w kontekście oddziaływania środowiska na przedsiębiorstwo. Podstawowa analiza skupia się jedynie na różnego rodzaju negatywnych skutkach wystąpienia zagrożenia szkodą w środowisku lub samej szkody dla prowadzonej działalności

gospodarczej. W wyniku przeprowadzonych rozważań uznano za właściwe odniesienie ryzyka do świata określonych wartości kulturowych i postrzeganie go jako swoistego rodzaju konstruktu – rezultatu procesu postrzegania i oceny rzeczywistości przez określone podmioty, które stosowali, szczególnie w odniesieniu do zagrożeń środowiskowych, Douglas czy Beck. Dlatego też zdaniem autorki ryzyko powinno być postrzegane względem konkretnego podmiotu gospodarczego. Oznacza to, że w monografii przyjęto perspektywę podmiotową, a więc perspektywę przedsiębiorstwa narażonego na pewną kategorię ryzyka – ryzyka środowiskowego.

W pierwszej kolejności autorka monografii odchodzi od określenia „ryzyko ekologiczne przedsiębiorstwa” na rzecz pojęcia „ryzyko środowiskowe przedsiębiorstwa”. Jest to podyktowane przede wszystkim ograniczeniem badania relacji między środowiskiem a przedsiębiorstwem jedynie do wpływu działalności gospodarczej na elementy środowiska naturalnego i ma na celu wyłączenie z analizy oddziaływania sił przyrody niezwiązanych z zanieczyszczeniem na przedsiębiorstwo (na przykład powodzie, huragany, trzęsienia ziemi). Analiza dwutorowości relacji przedsiębiorstwo–środowisko była przedmiotem prac wcześniej wymienionych autorów. Drugą istotną z punktu widzenia monografii kwestią, co będzie szerzej opisane w dalszej jej części, jest podstawa prawna odpowiedzialności podmiotu gospodarczego określona na gruncie Ustawy z dnia 13 kwietnia 2007 r. o zapobieganiu szkodom w środowisku i ich naprawie (Ustawa, 2007)¹⁷. Ten akt prawny w myśl zasady „zanieczyszczający płaci” nakłada na podmioty korzystające ze środowiska obowiązek podjęcia działań zapobiegawczych i naprawczych w przypadku wystąpienia zagrożenia szkodą w środowisku lub powstania szkody w środowisku¹⁸. Jednocześnie w definicji podmiotu korzystającego ze środowiska (art. 6 pkt 9) ustawodawca wskazuje na definicję z ustawy Prawo ochrony środowiska (art. 3 pkt 20), dodając: „(...) prowadzący działalność stwarzającą ryzyko szkody w środowisku lub inną działalność, o której mowa w art. 2 ust. 1 pkt 2, powodującą bezpośrednio zagrożenie szkodą w środowisku lub szkodę w środowisku”. W art. 2 ust. 1 ustawy szkodowej ustawodawca określa przypadki, w jakich jest ona stosowana, tj. bezpośredniego zagrożenia szkodą w środowisku lub szkody w środowisku, przy czym warunkiem jest spowodowanie tych zdarzeń: działalnością podmiotu korzystającego ze środowiska stwarzającego ryzyko szkody w środowisku lub inną działalnością tego podmiotu, ale tylko gdy zdarzenia te dotyczą gatunków chronionych lub chronionych siedlisk przyrodniczych i wystąpiły z winy tego podmiotu.

¹⁷ Zwanej dalej ustawą szkodową.

¹⁸ Na potrzeby niniejszej monografii analizie zostaną poddane podmioty prowadzące działalność ryzykowną, tj. określoną w art. 3 ustawy szkodowej.

Ponadto zgodnie z art. 2 ust. 2 ustawa ma zastosowanie do bezpośredniego zagrożenia szkodą w środowisku lub do szkody w środowisku, jeśli wiążą się one z emisją rozproszoną pochodzącą z wielu źródeł, gdy można ustalić związek przyczynowy pomiędzy nimi a działalnością podmiotu korzystającego ze środowiska. Dlatego też, aby podkreślić główne ramy prawne analizowanego pojęcia, stosuje się termin „ryzyko środowiskowe przedsiębiorstwa”.

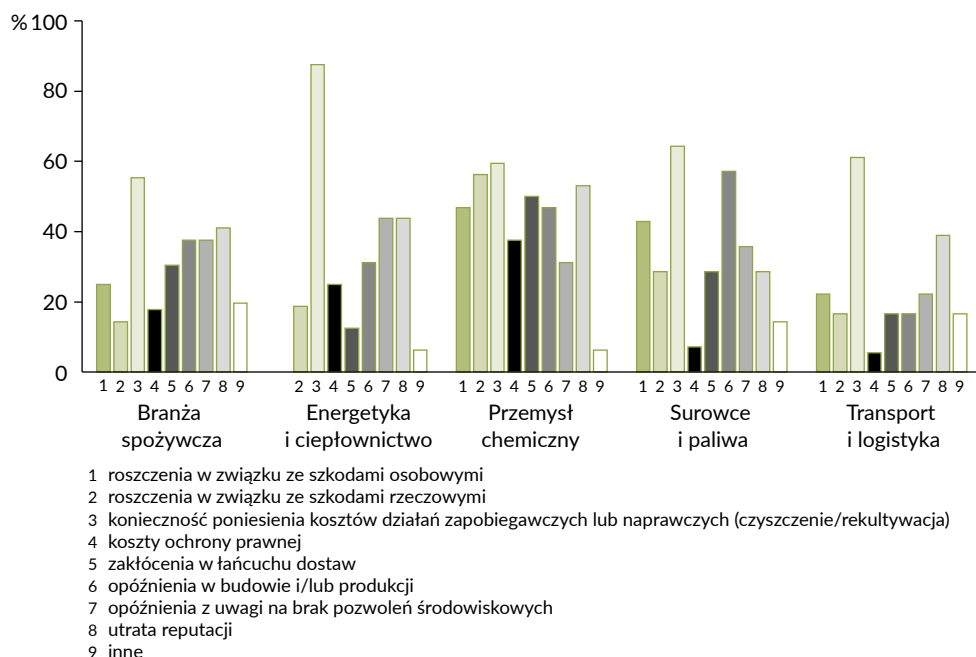
W podejściu konstruktywistycznym ryzyko środowiskowe przedsiębiorstwa dla podmiotu korzystającego ze środowiska i prowadzącego działalność określoną w ustawie szkodowej będzie odnoszone do sytuacji, w których osiągnięcie celu lub realizacja zobowiązań przez przedsiębiorstwo są zagrożone na skutek wystąpienia bezpośredniego zagrożenia szkodą w środowisku lub szkody w środowisku. Pojęcia te definiuje art. 6 pkt 1 i 11 ustawy szkodowej, zgodnie z którym przez bezpośrednie zagrożenie szkodą w środowisku rozumie się: „wysokie prawdopodobieństwo wystąpienia szkody w środowisku w dającej się przewidzieć przyszłości”, a szkoda w środowisku oznacza: „negatywną, mierzalną zmianę stanu lub funkcji elementów przyrodniczych, ocenioną w stosunku do stanu początkowego, która została spowodowana bezpośrednio lub pośrednio przez działalność prowadzoną przez podmiot korzystający ze środowiska (...)”, ale tylko w wybranych elementach środowiska, tj. gatunkach chronionych lub chronionych siedliskach przyrodniczych, wodzie lub powierzchni ziemi. Świadczy to o zawężeniu pojęcia szkody w środowisku przez ustawodawcę.

Ryzyko środowiskowe przedsiębiorstwa, w tym podmiotu korzystającego ze środowiska, można zatem zdefiniować jako przyszły, możliwy i nieakceptowany (powyżej określonego, akceptowanego poziomu) przez nie stan (na przykład konieczność poniesienia kosztów działań zapobiegawczych i naprawczych określonych ustawowo, roszczenia osób trzecich lub przerwa w działalności), będący następstwem wystąpienia określonych zagrożeń prowadzących do pojawienia się bezpośredniego zagrożenia szkodą w środowisku czy też szkody w środowisku albo emisji zanieczyszczeń¹⁹.

W przeprowadzonym autorskim badaniu respondenci wyróżnili ich zdaniem najbardziej istotne dla przedsiębiorstwa obszary ryzyka środowiskowego, do których należą: konieczność poniesienia kosztów działań zapobiegawczych lub naprawczych (czyszczenie/rekultywacja) wskazana przez blisko 62% badanych, utrata reputacji – około 43% wskazań i opóźnienia w budowie i/lub produkcji – około 38% wskazań.

¹⁹ Z uwagi na fakt, że przedsiębiorca może odpowiadać wobec osób trzecich za szkody osobowe i rzeczowe spowodowane zanieczyszczeniem środowiska, autorska definicja ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa uwzględnia zdarzenia spowodowane emisją zanieczyszczenia do środowiska, pomimo że ustawa szkodowa nie reguluje tego rodzaju odpowiedzialności.

Głównym obszarem ryzyka środowiskowego dla badanych przedsiębiorstw, bez względu na branżę, była konieczność poniesienia kosztów działań zapobiegawczych lub naprawczych (rysunek 3). Ten aspekt ryzyka środowiskowego był najczęściej wskazywany przez przedstawicieli branży energetyczno-ciepłowniczej, a najrzadziej – branży spożywczej. Jak wynika z badania, w okresie pięciu poprzedzających lat około 24% respondentów poniosło koszty działań zapobiegawczych w przypadku bezpośredniego zagrożenia szkodą w środowisku, a 12% – działań naprawczych w przypadku szkody w środowisku. Pierwszy rodzaj wydatków ponosiły najczęściej firmy działające w przemyśle chemicznym oraz energetyce i ciepłownictwie, a drugi – firmy z branży transport i logistyka, przemysłu chemicznego oraz energetyki i ciepłownictwa.

Rysunek 3. Obszary ryzyka środowiskowego w przedsiębiorstwach w Polsce według branż (respondenci mogli wybrać więcej niż jedną odpowiedź, n = 136)

Źródło: Opracowanie własne.

Analiza struktury poszczególnych wskazań poprzez uśrednienie wyników z uwzględnieniem wag pozwoliła na wysunięcie wniosku, że przedsiębiorstwa przemysłu chemicznego odpowiadały za największą liczbę wskazań następujących obszarów ryzyka środowiskowego: roszczenia osób trzecich związane

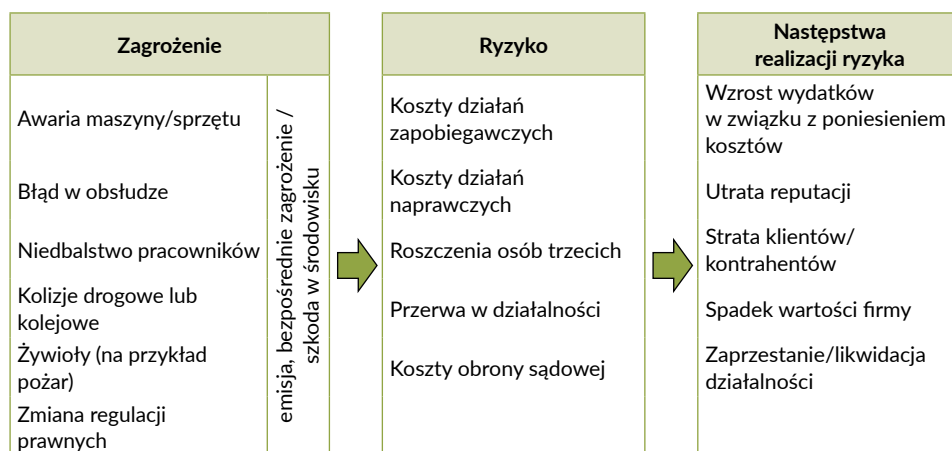
ze szkodami na osobie i mieniu, koszty obrony prawnej, zakłócenia w łańcuchu dostaw i urata reputacji. Z kolei opóźnienia w budowie i/lub produkcji były najczęściej wymieniane przez przedsiębiorstwa z branży surowce i paliwa, a opóźnienia spowodowane brakiem pozwoleń środowiskowych – przez przedsiębiorstwa z 2 branży energetyka i ciepłownictwo. Przedstawiciele branży transport i logistyka najrzadziej wskazywali poszczególne obszary ryzyka środowiskowego za istotne dla ich działalności.

Zdecydowana większość badanych przedsiębiorstw nie potrafiła określić, czy poszczególne obszary ryzyka środowiskowego występują lub mogą wystąpić w ciągu pięciu kolejnych lat w ich działalności. Najwięcej trudności, bez względu na branżę, w określeniu powyższego wystąpiło w przypadku szkód w bioróżnorodności (około 93% respondentów), szkód wynikających z powolnego i stopniowego skażenia (około 92% respondentów) oraz szkód wynikających z emisji zanieczyszczeń sprzed początku okresu ubezpieczenia (86% respondentów). Wśród przedsiębiorstw, które wskazały przynajmniej jeden z obszarów ryzyka występujący w przedsiębiorstwie (tylko około 27% badanych), najczęściej były to wydatki poniesione w celu uniknięcia lub minimalizacji skutków zanieczyszczeń (50% określonych respondentów) i koszty związane z czyszczeniem terenu własnego (około 45% określonych respondentów). Z kolei najrzadziej wskazywano szkody w bioróżnorodności, szkody wynikające ze stopniowego i powolnego skażenia oraz szkody wynikające z emisji zanieczyszczeń sprzed początku okresu ubezpieczenia (około 17% określonych respondentów dla każdego z obszarów). Jak wynika z badania, około 46% wszystkich respondentów przewiduje, że w ciągu pięciu kolejnych lat w ich przedsiębiorstwie wystąpi przynajmniej jeden z rodzajów ryzyka środowiskowego. Najczęściej wymieniano szkody spowodowane zdarzeniem nagłym (blisko 70% przedsiębiorstw, które wskazały przynajmniej jedną odpowiedź). Ten rodzaj ryzyka był głównie wskazywany przez przedstawicieli branży energetyka i ciepłownictwo. Następnie podawano szkody osobowe i na mieniu osób trzecich (około 53% określonych respondentów) oraz wydatki poniesione w celu uniknięcia lub minimalizacji skutków zanieczyszczeń (ponad 48% określonych respondentów). Na te ostatnie wskazywały przede wszystkim firmy z branży transport i logistyka.

Źródłem kosztów poniesionych w związku z zagrożeniem/szkodą/emisją (determinantami ryzyka – przyczynami zaistnienia stanu nieakceptowanego) mogą być zdarzenia losowe, świadome lub nieświadome działania człowieka, zmiana ustawodawstwa itp. Z kolei realizacja ryzyka oznacza naruszenie lub utratę wartości pozytywnej podmiotu (sfera finansowa przedsiębiorstwa, ciągłość działania). Następstwa realizacji ryzyka oznaczają zdarzenia

będące skutkami zmaterializowania się wykreowanego ryzyka²⁰ i z reguły nie podlegają ubezpieczeniu. Istotną rolę w procesie postrzegania ryzyka odgrywają czynniki je warunkujące, czyli zbiór elementów (zewnętrznych, spoza przedsiębiorstwa) służących tworzeniu płaszczyzny do kreacji ryzyka. Jednocześnie przez determinanty postrzegania ryzyka rozumie się zbiór przyczyn konkretnej kreacji ryzyka, czyli inaczej określonego jego definiowania, których źródło leży wewnątrz przedsiębiorstwa.

W teorii konstruktywistycznej każde przedsiębiorstwo w inny sposób postrzega i kształtuje ryzyko, dlatego też trudno jest ujednoclić rodzaje ryzyka nawet w odniesieniu do podobnych przedsiębiorstw, kierujących się zbliżonymi celami działalności (w ramach tej samej branży) (Hęćka, 2015)²¹. Nie stoi to jednak na przeszkodzie w zastosowaniu podejścia konstruktywistycznego do definiowania ryzyka w odniesieniu do podmiotów korzystających ze środowiska (rysunek 4).

Rysunek 4. Prowadzenie działalności przez podmioty korzystające ze środowiska jako płaszczyzna konstruowania ryzyka

Źródło: Opracowanie własne na podstawie (Łyskawa i Osak, 2013, s. 257).

Do przyczyn bezpośredniego zagrożenia szkodą w środowisku lub szkody w środowisku jako źródła ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa zalicza

²⁰ Pojęcie „kreowanie ryzyka” jest w niniejszej monografii tożsame z postrzeganiem, definiowaniem, określaniem stanu nieakceptowanego i jest rozumiane jako opis tego stanu.

²¹ Ciekawe rozważania na temat operacjonalizacji ryzyka w odniesieniu do zagrożeń pogodowych w funkcjonowaniu jednostek samorządu terytorialnego zob. w (Janowicz-Lomott i Łyskawa, 2014, s. 257–259).

się m.in. awarie instalacji (w tym produkcyjnych i urządzeń), wadliwe działanie środków zabezpieczających przed skażeniem środowiska, powodzie, pożary, błędy w obsłudze, wypadki drogowe i kolejowe (Dubiel, 2011, s. 127). Jak wynika z badania przeprowadzonego przez AIG we współpracy z serwisem Strategic Risk Europe, wśród największych zagrożeń środowiskowych, które mają wpływ na działalność przedsiębiorstw, respondenci wymienili m.in. katastrofy naturalne, emisje substancji toksycznych, emisje zanieczyszczeń do atmosfery, a także zmiany w zakresie prawa środowiskowego czy zmiany klimatu. Ponadto trzech na czterech respondentów zwróciło uwagę na negatywny wpływ zdarzeń środowiskowych na reputację przedsiębiorstwa, jednocześnie deklarując, że wizerunek i reputacja firmy w odniesieniu do ryzyka środowiskowego należy do kwestii priorytetowych (AIG i SRE, 2013).

1.2.4.2. Właściwości ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa

Poza cechami charakterystycznymi, które wynikają z definicji ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa, w literaturze wymienia się również inne właściwości, wśród których warto zwrócić uwagę na skalę ryzyka (rozmiar możliwych strat), jego złożoność, która często skutkuje trudnością w identyfikacji i ocenie zagrożeń oraz samego ryzyka, a także horyzont czasowy jego działania.

Jedną z cech ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa jest wielkość strat, jakie może ono ponieść w związku z wystąpieniem bezpośredniego zagrożenia szkodą w środowisku, jak i szkody w środowisku. Skala tego ryzyka może prowadzić nawet do bankructwa. Jak wynika ze sprawozdania z wdrażania dyrektywy środowiskowej, koszty działań zaradczych są zróżnicowane i w indywidualnych sprawach osiągają wartość na poziomie kilku tysięcy EUR do ponad 50 mln EUR w przypadku strat na dużą skalę. Średnia wartość tych kosztów w latach 2007–2013 w krajach Unii Europejskiej wyniosła około 42 tys. EUR (KE, 2016, s. 6). Zgodnie z jedną z metod szacowania wielkości ryzyka środowiskowego opartej na ocenie ekspozycji przedsiębiorstwa na poniesienie m.in. kar finansowych związanych z zanieczyszczeniem środowiska, zwiększonych kosztów redukcji zanieczyszczeń, kosztów czyszczenia i prewencji, kosztów obrony sądowej itp. średnie straty finansowe 350 największych europejskich i amerykańskich przedsiębiorstw wynoszą około 5,1% ich wartości rynkowej (Spedding i Rose, 2007, s. 443).

Specyfika środowiska, jego złożoność, i co za tym idzie, trudność w jednoznacznym rozpoznaniu i określeniu stanu jego zanieczyszczenia są kolejną właściwością ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa. O jego materializacji decyduje m.in. fakt wystąpienia bezpośredniego zagrożenia szkodą w środowisku lub szkody w środowisku. W myśl definicji ustawowej szkoda jest

rezultatem działalności prowadzonej przez określone podmioty w niej wymienione. Wskazanie związku przyczynowo-skutkowego pomiędzy tą działalnością a jej konsekwencją w postaci szkody środowiskowej jest warunkiem zakwalifikowania szkody jako spowodowanej bezpośrednio lub pośrednio. Przez zmianę negatywną z kolei należy rozumieć ujemny wpływ pogarszający w znacznym stopniu stan środowiska lub uniemożliwiający jego normalne funkcjonowanie. Punktem odniesienia dla prawidłowej oceny tej zmiany jest stan początkowy stan zdefiniowany w art. 6 pkt 10 ustawy szkodowej.

Górski (2008, s. 26–27) zauważa, że definicja ustawowa została oparta na założeniu, że zmianę tę można zmierzyć poprzez porównanie stanu środowiska po tej zmianie z jego stanem początkowym. W praktyce nie jest to jednak takie proste z uwagi na brak specjalistycznych narzędzi i pełnej wiedzy na temat kondycji środowiska i jego elementów przed momentem zaistnienia szkody. W odniesieniu do zanieczyszczenia powierzchni ziemi ocena ta jest uproszczona poprzez domniemanie, że standardy jakości gleby i ziemi, ustalone normatywnie, są zachowane. Powoduje to niebezpieczeństwo, że podmiot zanieczyszczający glebę lub ziemię będzie odpowiadał nie tylko za skutki prowadzonej przez siebie działalności.

Horyzont czasowy materializacji ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa może być różny – od krótkiego, który będzie polegał na jednorazowym działaniu przedsiębiorstwa, ingerencji w środowisko i ponoszonych konsekwencjach, do długiego, który może mieć wpływ na jego działalność przez kilka, a nawet kilkanaście lat. Przykładowo czas rekultywacji terenu zanieczyszczonego wskutek katastrofy kolejowej, do której doszło 8.11.2010 r. w Białymstoku, wyniósł siedem lat (AIG, b.d.)²². Istotny jest w tym przypadku również sam fakt ujawnienia zanieczyszczenia, które może mieć charakter:

- nagły – na przykład pożar, w wyniku którego zanieczyszczona pestycydami woda gaśnicza służy systemem kanalizacyjnym do pobliskiej rzeki,
- stopniowy – na przykład powolny wyciek do gleby niebezpiecznych związków chemicznych z podziemnych zbiorników.

Jest to istotne dla konstrukcji programu ubezpieczeniowego, którego celem jest ochrona na wypadek tego rodzaju zdarzeń losowych.

²² Na skutek zderzenia dwóch pociągów towarowych przewożących m.in. paliwa ciekłe i gaz propan-butan doszło do wykolejenia się lokomotyw i rozprucia zbiornika paliwa na jednej z nich, wycieku i zapłonu paliwa, a następnie wybuchu dwóch wagonów cystern z paliwem. W wyniku eksplozji doszło do pożaru, który rozprzestrzenił się na infrastrukturę kolejową, nastawnię wykonawczą i zagroził sąsiadującym z linią kolejową budynkom. Jak ustaliła Państwowa Komisja Badania Wypadków Kolejowych, bezpośrednią przyczyną wypadku było niezatrzymanie się jednego z pociągów przed semaforem wskazującym sygnał „Stój” (MTBiGM, 2011, s. 6). Szacowany koszt naprawy szkody to około 15 mln PLN (AIG, b.d.).

1.2.4.3. Klasyfikacja ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa

Przedstawione cechy ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa wskazują na złożoność i wieloaspektowość problematyki z nim związanej. W celu pełnej analizy tego ryzyka niezbędna jest jego klasyfikacja, której można dokonać za pomocą wielu kryteriów (rysunek 5).

ŹRÓDŁO WYSTĘPOWANIA ZAGROŻENIA	<ul style="list-style-type: none"> ryzyko wewnętrzne (np. gospodarka odpadami, zbiorniki podziemne) ryzyko zewnętrzne (np. huragan)
CHARAKTER ZAGROŻENIA	<ul style="list-style-type: none"> ryzyko nagłe (np. awaria elektryczna w fabryce sera spowodowała wyłączenie systemu oczyszczania wody) ryzyko stopniowe (np. stopniowy wyciek paliwa ze zbiornika podziemnego)
HORYZONT CZASOWY	<ul style="list-style-type: none"> ryzyko krótkoterminowe (np. zanieczyszczenie powierzchni ziemi olejem napędowym na niewielkim obszarze) ryzyko długoterminowe (np. wyciek oleju na terenie rezerwatu przyrody spowodowany uszkodzeniem rurociągu)
MOMENT WYSTĄPIENIA ZAGROŻENIA	<ul style="list-style-type: none"> ryzyko bieżące (np. pożar zakładu produkcji tworzyw sztucznych) ryzyko historyczne (np. zanieczyszczenie ziemi olejami transformatorowymi w wyniku kradzieży transformatorów)
SKUTEK	<ul style="list-style-type: none"> ryzyko bezpośrednie (np. decyzja administracyjna nakładająca obowiązek poniesienia kosztów działań naprawczych w związku z zanieczyszczeniem) ryzyko pośrednie (np. utrata klientów wskutek przedostania się do mediów informacji o potencjalnym zanieczyszczeniu pobliskiej rzeki)
CEL PRZEDSIĘBIORSTWA	<ul style="list-style-type: none"> ryzyko finansowe (np. przerwa w prowadzeniu działalności na skutek uszkodzenia zbiornika z substancją chemiczną) ryzyko pozafinansowe (np. niez uzyskanie prestiżowego miana firmy proekologicznej na skutek zanieczyszczenia środowiska)
OBSZAR DZIAŁALNOŚCI STANOWIĄCY ŹRÓDŁO RYZYKA	<ul style="list-style-type: none"> ryzyko produkcyjne (np. pęknięcie rury w nagrzewnicy wodnej w zakładzie przetwórstwa warzywnego powoduje wyciek oleju do rzeki) ryzyko transportowe (np. kolizja przetaczanych na bocznicy cystern z paliwem) ryzyko magazynowe (np. niewłaściwa konserwacja zbiorników z paliwem)

Pojęcie ryzyko zostało użyte w celu klasyfikacji zjawisk powodujących realizację ryzyka środowiskowego w przedsiębiorstwie i odnosi się do stosowanej w literaturze przedmiotu systematyki ryzyka.

Rysunek 5. Klasyfikacja ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa

Źródło: Opracowanie własne.

Na podstawie pierwszego kryterium podziału, jakim jest źródło występowania zagrożenia środowiskowego przedsiębiorstwa, ryzyko dzieli się na wewnętrzne i zewnętrzne. Pierwsze z nich jest umiejscowione w samej organizacji (na przykład rodzaj prowadzonej działalności, stosowane zabezpieczenia i procedury) i może być w pełni kontrolowane przez przedsiębiorstwo. Z kolei ryzyko zewnętrzne ma swoje źródło w otoczeniu przedsiębiorstwa i jest od niego niezależne (na przykład działanie sił przyrody, zaostrenie polityki środowiskowej państwa).

Kolejnym kryterium podziału jest charakter zdarzenia powodującego wystąpienie ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa. Na bazie tego podziału wyróżniamy ryzyko nagłe, którego źródłem jest wystąpienie zdarzenia nagłego (na przykład awarie, wypadki drogowe, katastrofy naturalne), i ryzyko stopniowe, które powoduje zdarzenie o charakterze powolnym, stadialnym (na przykład wycieki z podziemnych zbiorników magazynowych). To kryterium jest na tyle istotne, że często decyduje o istnieniu odpowiedzialności ubezpieczyciela z tytułu zawartej umowy ubezpieczenia. Większość powszechnie dostępnych produktów ubezpieczeniowych w ramach ponoszonej odpowiedzialności cywilnej sprawcy gwarantuje ochronę ubezpieczeniową jedynie na wypadek zdarzeń nagłych, których skutki ujawniły się w określonym czasie (najczęściej 48 lub 72 godziny) od momentu jego zaistnienia.

Kryterium horyzontu czasowego występowania ryzyka zostało już opisane przy okazji omawiania cech ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa. Pozwala ono wyróżnić ryzyko krótkoterminowe, z którego skutkami przedsiębiorstwo zmaga się w horyzoncie czasowym do roku (na przykład poniesienie kosztów usunięcia skutków wycieku paliwa na drodze, którego przyczyną był wypadek cysterny), oraz ryzyko długoterminowe, które wpływa na prowadzoną działalność dłużej niż rok. Przykładem tego drugiego jest konieczność zarybienia pobliskiego stawu zanieczyszczonego wskutek wycieku substancji szkodliwej dla środowiska. Co istotne, w ustawie szkodowej przewiduje się, że na zniwelowanie skutków bezpośredniego zagrożenia szkodą w środowisku i szkód w środowisku może być potrzebny okres nawet do 30 lat.

Następnym kryterium podziału ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa jest moment wystąpienia zdarzenia powodującego ryzyko środowiskowe. Mamy wówczas do czynienia z ryzykiem aktualnym (bieżącym) i historycznym, czyli takim, które wystąpiło w przeszłości. Odpowiedzialność prawna za szkody, które wystąpiły przed zawarciem umowy ubezpieczenia, jest coraz częściej objęta zakresem specjalistycznych umów ubezpieczenia środowiskowego, gdzie wprowadza się tzw. datę retroaktywną wyznaczającą początek odpowiedzialności ubezpieczyciela. Interesującą kwestią jest odpowiedzialność za szkody historyczne w powierzchni ziemi, gdyż data wystą-

pienia zanieczyszczenia decyduje o tym, który podmiot będzie zobowiązany do poniesienia kosztów czyszczenia i rekultywacji. Do szkód, które zostały wyrządzone przed 30 kwietnia 2007 r., ma zastosowanie zasada „władający powierzchnią ziemi płaci”, co oznacza, że odpowiedzialność prawna jest powiązana z tytułem do nieruchomości. W przypadku szkód po tej dacie, co do zasady, odpowiedzialność ponosi sprawca szkody (Kuraś, 2013, s. 13).

Biorąc pod uwagę skutki ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa, można je podzielić na ryzyko bezpośrednie i pośrednie. Do skutków bezpośrednich będziemy zaliczać m.in. konieczność podjęcia działań zapobiegawczych i naprawczych (koszty czyszczenia, rekultywacji), przerwę w działalności, roszczenia osób trzecich. Z kolei wśród ryzyk pośrednich (następstw realizacji ryzyka) wyróżniać będziemy m.in. zmniejszenie przychodów ze sprzedaży produktów/usług przedsiębiorstwa w przypadku uznania go za zanieczyszczające środowisko i zmniejszenia popytu na jego produkty/usługi (utrata klientów).

Kryterium celu przedsiębiorstwa, który jest zagrożony w przypadku wystąpienia ryzyka środowiskowego, pozwala wyróżnić ryzyko finansowe i niefinansowe. Ryzyko finansowe będzie się odnosić do sytuacji, w których zagrożone jest osiągnięcie celu finansowego przedsiębiorstwa w postaci osiągnięcia zysku (bardzo wysokie koszty działań zapobiegawczych lub naprawczych, przerwa w działalności). Z kolei ryzyko niefinansowe będzie związane z nieosiągnięciem celów niefinansowych, jakim jest na przykład uzyskanie prestiżowego tytułu przedsiębiorstwa przyjaznego środowisku.

Ostatnie wyróżnione kryterium podziału dotyczy sfer działalności przedsiębiorstwa, które stanowią zagrożenie dla środowiska, czyli będące źródłem ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa. Tymi obszarami mogą być: produkcja, magazynowanie, transport czy utylizacja odpadów (G. Borys, 2000, s. 50).

Wymieniona powyżej systematyka nie stanowi katalogu zamkniętego, ale głównie ma na celu ukazanie złożoności problematyki ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa.

ROZDZIAŁ 2

UWARUNKOWANIA RYZYKA ŚRODOWISKOWEGO PRZEDSIĘBIORSTW

2.1. Krajowe i europejskie ustawodawstwo w zakresie kształtowania ryzyka środowiskowego

Jednym z głównych czynników warunkujących działalność przedsiębiorstwa jest system regulacyjny, w którym państwo poprzez ustanowione i egzekwowane prawo wpływa na funkcjonowanie przedsiębiorstwa, a to w związku z prowadzoną działalnością ponosi określoną odpowiedzialność prawną. Lang (1968, s. 12) zdefiniował ją jako: „zasadę ponoszenia przez podmiot przewidzianych prawem ujemnych konsekwencji za zdarzenia lub stany rzeczy podlegające ujemnej kwalifikacji normatywnej i przypisywalne prawnie określonemu podmiotowi w danym porządku prawnym”. Takie postrzeganie odpowiedzialności prawnej odnosi się do ujemnych konsekwencji, które stanowią element sankcyjny. Brak warunku ponoszenia winy przez osobę, której przypisuje się odpowiedzialność, stanowi o obiektywizmie tej definicji. Dlatego też można podzielić opinię Radeckiego (1990, s. 62), według którego powyższa definicja bardziej niż inne²³ nadaje się jako ogólna koncepcja odpowiedzialności prawnej. Owa odpowiedzialność jest obowiązkiem i rozliczeniem z jego wykonania, których oceny dokonuje się zgodnie z normami prawnymi. Co więcej, z niewykonaniem lub niewłaściwym wykonaniem tego obowiązku wiążą się odpowiednie konsekwencje (sankcje) prawne. Można zatem za Górskim (2011b, s. 1104) stwierdzić, że gwarancja spełnienia pewnych obowiązków (w niniejszej monografii odnoszących się do ochrony środowiska), czyli funkcja gwarancyjna, jest podstawową funkcją odpowiedzialności prawnej.

²³ Definicję subiektywną zaproponował Bafta (1980, s. 20), którego zdaniem odpowiedzialność to: „ponoszenie określonych konsekwencji przez jednostki lub zbiorowości (...) w następstwie przekroczenia lub niewypełnienia kompetencji albo niewykonania lub wadliwego wykonania obowiązków”.

2.1.1. Ustawa Prawo ochrony środowiska

Głównym krajowym aktem prawnym regulującym kwestie związane z ochroną środowiska jest ustawa Prawo ochrony środowiska. Tytuł VI tej ustawy wyróżnia trzy rodzaje odpowiedzialności prawnej: cywilną, karną i administracyjną. Odnoszą się one do funkcji prewencyjnej, kompensacyjnej oraz represyjnej (Warkalno, 1972, s. 18). Pozostałe funkcje to: egzekucyjna (w przypadku kar administracyjnych nakładanych na podmioty naruszające wymagania ochrony środowiska w sposób ciągły) i informacyjna, która sygnalizuje tego typu zdarzenia (Radecki, 1990, s. 71). Warto zwrócić uwagę na fakt, że nie mają one charakteru przepisów ogólnych. Takie regulacje są zawarte w wielu aktach prawnych, nie tylko bezpośrednio związanych z regulacją ochrony środowiska. W zależności od rodzaju odpowiedzialności będziemy mieli do czynienia z różnymi przepisami ogólnymi i uzupełniającymi je zapisami zawartymi w ustawach szczególnych (Górski, 2011b, s. 1105). Z punktu widzenia celu niniejszej monografii i definicji ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa, a także finansowych metod jego kontroli, problematyka poszczególnych rodzajów odpowiedzialności wynikających z tej ustawy została ukazana w podstawowym zakresie (autorka świadomie pomija niektóre przepisy). Główna analiza prawna będzie dotyczyła ustawy o zapobieganiu szkodom w środowisku i ich naprawie, której poświęcono osobną część.

Odpowiedzialność cywilna ma za zadanie ochronę interesu prywatnego, a nie publicznego, co oznacza, że co do zasady jest odpowiedzialnością prywatnoprawną, w odróżnieniu do karnej czy administracyjnej. Z powyższego wynika, że z roszczeniem do sądu cywilnego może wystąpić osoba fizyczna lub prawna zagrożona lub poszkodowana z tytułu szkody w środowisku, a nawet (w odniesieniu do środowiska jako dobra wspólnego) – obok organizacji ekologicznych – Skarb Państwa i jednostki samorządu terytorialnego, o czym mówi art. 323 p.o.ś. Regulacje dotyczące odpowiedzialności cywilnej za szkodę w środowisku są zawarte w Dziale I Tytułu VI ustawy Prawo ochrony środowiska, która wskazuje kodeks cywilny jako podstawowe źródło prawa zawierające podstawy odpowiedzialności cywilnej za szkody w środowisku (art. 322 p.o.ś.). Uzupełnieniem tego aktu prawnego są niektóre ustawy szczegółowe, jak na przykład Ustawa z dnia 20 lipca 2017 r. Prawo wodne (Ustawa, 2017)²⁴ i Ustawa z dnia 13 października 1995 r. Prawo łowieckie (Ustawa, 1995b.).

Choć kodeks cywilny nie definiuje szkody, przyjmuje się, że oznacza ona każdy uszczerbek majątkowy, który może mieć postać poniesionych strat

²⁴ Zwana dalej ustawą Prawo wodne.

(łac. *damnum emergens*) lub utraconych korzyści (łac. *lucrum cessans*), oraz niemajątkowy (zwany również krzywdą) doznany przez poszkodowanego z reguły wbrew jego woli. Najczęściej spotykanymi szkodami majątkowymi w środowisku są szkody, których przyczyną jest zanieczyszczenie wody, ziemi lub powietrza, na przykład zatrucie ryb ściekami odprowadzanymi do wód. Z kolei choroby układu oddechowego spowodowane zanieczyszczeniami powietrza lub choroby, których przyczyną jest promieniowanie, to częste przykłady szkód na osobie powstałych wskutek oddziaływania na środowisko (Bar, 2011, s. 1109–1110).

Podstawowe rozwiązania prawa cywilnego, determinujące odpowiedzialność za szkody w środowisku oraz umożliwiające występowanie z roszczeniem za taką szkodę, zawiera Księga druga. Własność i inne prawa rzeczowe – prawo rzeczowe (art. 144 k.c. i 222. § 2 k.c.) i Księga trzecia. Zobowiązania – prawo zobowiązaniowe (art. 415 k.c. i 435 k.c.). Na podstawie powyższego możemy wyróżnić dwie grupy cywilnoprawnych środków ochrony środowiska – prewencyjne i odszkodowawcze, a co za tym idzie, wskazać również dwa rodzaje odpowiedzialności – prewencyjną i odszkodowawczą (Górski, 2008, s. 15). Należy zaznaczyć, że odpowiedzialność prewencyjna zachodzi przed wystąpieniem szkody, ale w momencie bezpośredniego nią zagrożenia. W tym przypadku można się domagać od sprawcy zagrożenia, aby zaprzestał działania, które to zagrożenie stwarza. W doktrynie cywilistycznej wskazano tu trzy instytucje wykorzystywane w ochronie środowiska: klasyczne roszczenie negatoryjne, specjalne roszczenie o zapobieżenie szkodzie oraz roszczenia związane z zagrożeniem i naruszeniem dóbr osobistych (Radecki, 2002, s. 20–21).

Z kolei gdy szkoda została wyrządzona i poszkodowany domaga się od sprawcy szkody jej naprawienia, mamy do czynienia z odpowiedzialnością odszkodowawczą, czyli inaczej kompensacyjną. Szczególnie ważne z punktu widzenia ochrony środowiska są art. 435 k.c. oraz ogólny przepis – art. 415 k.c. Artykuł 435 k.c. jest podstawowym przepisem mającym znaczenie w sprawach związanych z odpowiedzialnością za szkody w środowisku i najbardziej charakterystycznym przykładem odpowiedzialności z tytułu ryzyka. Do przesłanek odpowiedzialności na zasadzie ryzyka należą ruch przedsiębiorstwa, szkoda i związek przyczynowy między nimi (Safjan, 2005, s. 1233).

Przy osiągnięciu celów ochrony środowiska, poza instrumentami odpowiedzialności odszkodowawczej opartymi na wskazanym przepisie, należy wymienić ogólny przepis art. 415 k.c., który reguluje odpowiedzialność na zasadzie winy: „Kto z winy swej wyrządził drugiemu szkodę, obowiązany jest do jej naprawienia”. Odpowiedzialność na zasadzie winy, choć w sprawach związanych z ochroną środowiska jest rzadziej stosowana niż odpowie-

działność na zasadzie ryzyka, ma znaczenie w działalności jednostek innych niż zakłady wprowadzane w ruch za pomocą sił przyrody lub zakłady, które są regulowane przepisami o poważnych awariach oraz w przypadkach innych niż prowadzenie zakładu lub przedsiębiorstwa. Warunkiem uznania podmiotu za odpowiedzialnego jest przypisanie (udowodnienie) mu winy (Bar, 2011, s. 1110–1111). Wśród przesłanek odpowiedzialności na zasadzie winy, których ciężar dowodu istnienia spoczywa na poszkodowanym, wymienia się powstanie szkody, zawinione zachowanie sprawcy oraz związek między nimi (Radecki, 2002, s. 16–17).

Kolejną podstawą roszczeń dotyczących szkód w środowisku (dodatkową w stosunku do kodeksu cywilnego) jest art. 323 ust. 1 p.o.ś. Zdaniem Skoczylasa (2003, s. 67–68) przepis ten jest powiązaniem norm art. 439 i 435 k.c. Na podstawie art. 323 ust. 1. p.o.ś. roszczenie negatoryjne przysługuje osobom posiadającym prawo własności, ograniczone prawa rzeczowe, prawo najmu oraz prawo lub inny tytuł do władania. W zakres przedmiotowy środków, które mogą być stosowane na bazie omawianego przepisu, wpisuje się m.in. przywrócenie stanu zgodnego z prawem. Na uwagę zasługuje decyzja ustawodawcy o wprowadzeniu roszczenia przywrócenia środowiska do stanu właściwego, a nie do stanu poprzedniego, czyli takiego, jaki istniał przed wyrządzeniem szkody. Powyższe może prowadzić do sytuacji, w której sprawca szkody będzie zobowiązany do naprawienia szkody, której nie wyrządził, a która istniała na danym terenie wcześniej. Należy się zgodzić ze zdaniem Radeckiego, według którego jest to niezgodne z zasadami odpowiedzialności deliktowej²⁵.

W doktrynie przyjmuje się, że podmiotem odpowiedzialnym za przywrócenie środowiska do stanu zgodnego z prawem jest zarówno właściciel instalacji, jak i podmiot, który nią faktycznie włada (K. Gruszecki, 2011, s. 630). Katner i Pyziak-Szafnicka (1996, s. 7–8) wskazują na powinność ustalenia podmiotu odpowiedzialnego zgodnie z zasadą *polluer-payeur*, czyli zanieczyszczający płaci. Z kolei podstawą ponoszenia odpowiedzialności cywilnej za tego typu szkody jest zasada ryzyka (Rakoczy, 2009, s. 207; por. Bar, 2006). Kolejne żądanie, z jakim można się zwrócić do sprawcy

²⁵ Inaczej jest w przypadku roszczenia, które reguluje art. 326 p.o.ś.: „Podmiotowi, który naprawił szkodę w środowisku, przysługuje względem sprawcy szkody roszczenie o zwrot nakładów poczynionych na ten cel, przy czym wysokość roszczenia ogranicza się w tym przypadku do poniesionych uzasadnionych kosztów przywrócenia stanu poprzedniego”. Z takim roszczeniem występuje podmiot niebędący sprawcą szkody, który dokonał jej naprawy, lub jeden z podmiotów zobowiązanych do naprawy szkody w stosunku do podmiotu, który faktycznie doprowadził do negatywnych następstw w środowisku (K. Gruszecki, 2011, s. 633). Co ważne, wysokość roszczenia ogranicza się jedynie do uzasadnionych kosztów przywrócenia stanu poprzedniego, a nie zgodnego z prawem.

szkody w środowisku na podstawie art. 323 ust. 1 p.o.ś., dotyczy podjęcia odpowiednich środków zapobiegawczych zmierzających do odwrócenia grożącego niebezpieczeństwa, na przykład w postaci zamontowania instalacji lub urządzeń zabezpieczających. Istotne jest, że na podstawie omawianego przepisu ustawodawca zezwolił również na żądanie stosowania ostatecznych środków zapobiegawczych, na przykład zaprzestanie działalności szkodliwej dla środowiska. Należy zwrócić także uwagę na fakt, że do zaistnienia odpowiedzialności z komentowanego przepisu wystarczy już samo wystąpienie zagrożenia szkodą, a nie sytuacja, w której ta szkoda powstała. Na tej podstawie sąd może zobligować do zastosowania środków prewencyjnych (odpowiedzialność prewencyjna) lub odszkodowawczych (odpowiedzialność odszkodowawcza) (Bar, 2011, s. 1116). Roszczenie z art. 323 p.o.ś. posiada każdy, któremu zagraża szkoda lub została mu ona wyrządzona. Z kolei podmiotem, który ponosi odpowiedzialność na podstawie komentowanego przepisu, może być każdy, kto w sposób bezprawny wpływa na środowisko. Ustawodawca w ust. 2 komentowanego przepisu uprawnia do występowania z powództwem również podmioty niedotknięte bezpośrednio szkodą, takie jak: Skarb Państwa, jednostkę samorządu terytorialnego oraz organizację ekologiczną. Ich zadaniem jest bowiem występowanie w interesie publicznym (środowiska), które jest rozumiane jako dobro wspólne (Bar, 2011, s. 1117).

Komentowane powyżej przepisy nie wyczerpują katalogu przepisów dotyczących odpowiedzialności cywilnej podmiotów gospodarczych w ochronie środowiska, niemniej są najbardziej istotne z punktu widzenia niniejszej monografii.

Przez odpowiedzialność karną rozumie się powinność poniesienia przez daną osobę (sprawcę) konsekwencji określonych w ustawie za konkretne przestępstwo lub wykroczenie. Ustawodawca rozróżnia pojęcie odpowiedzialności karnej oraz odpowiedzialności za wykroczenia (por. art. 1. § 1 Ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny – (Ustawa, 1997)²⁶ i art. 1. § 1 Ustawy z dnia 20 maja 1971 r. Kodeks wykroczeń (Ustawa, 1971)²⁷). Tę pierwszą regulują przepisy rozdziału XXII k.k. „Przestępstwa przeciwko środowisku” (artykuły 181–188 k.k.) oraz kilkunastu ustaw zawierających opisy przestępstw przeciwko środowisku, w tym na przykład art. 28 i 29 ustawy szkodowej. Z kolei odpowiedzialność za wykroczenia została określona w Dziale II Tytułu VI ustawy Prawo ochrony środowiska oraz w kilkudziesięciu ustawach zawierających opisy wykroczeń przeciwko środowisku, wśród których poza cytowaną ustawą znaczenie ma ustawa Prawo wodne,

²⁶ Zwanej dalej kodeksem karnym lub w skrócie k.k.

²⁷ Zwanej dalej kodeksem wykroczeń lub w skrócie k.w.

Ustawa z dnia 14 grudnia 2012 r. o odpadach (Ustawa, 2012)²⁸ oraz Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Ustawa, 2004).

Dział II Tytuł VI ustawy Prawo ochrony środowiska dzieli przepisy na dwa rodzaje: materialnoprawne, które określają rodzaje wykroczeń (art. 330–360), oraz przepis procesowy, który określa, że postępowanie w sprawach komentowanych wykroczeń ma być prowadzone na podstawie Ustawy z dnia 24 sierpnia 2001 r. Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia (Ustawa, 2001b). Większość przepisów materialnych działu II ustawy Prawo ochrony środowiska zawiera tzw. znamiona normatywne, czyli odsyłające do określonych przepisów ustawy Prawo ochrony środowiska. Ich naruszenie powoduje wykroczenie, a definicja zawarta w art. 1. § 1 k.w. wskazuje na dwa podstawowe elementy: materialny (społeczna szkodliwość czynu) oraz formalny (zagrożenie karą przez ustawę). W przepisach art. 330–360 komentowanej ustawy wyróżnia się trzy typy sankcji: wyłącznie grzywna, alternatywnie areszt lub grzywna oraz alternatywnie areszt, ograniczenie wolności lub grzywna. Żaden z artykułów ustawy Prawo ochrony środowiska nie zakłada obowiązku ani nawet możliwości stosowania środków karnych (Radecki, 2002, s. 38–39).

Z uwagi na fakt, że odpowiedzialność karna nie jest objęta ochroną w ramach ubezpieczeniowych metod finansowania realizacji ryzyka środowiskowego przedsiębiorstw (analizowanych w niniejszej monografii), jej szczegółowa analiza została pominięta.

Odpowiedzialność administracyjna jest trzecim rodzajem odpowiedzialności prawnej przewidzianej w Tytule VI ustawy Prawo ochrony środowiska, aczkolwiek jej rola z pewnością nie rysuje się jako trzecioplanowa. Potwierdzeniem tego jest stanowisko Radeckiego (1990, s. 75), według którego przepisy administracyjnoprawne stanowią podstawę przepisów o ochronie środowiska i ich znaczenie dominuje w systemie odpowiedzialności prawnej w ochronie środowiska. Zgodnie z wyrokiem Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Rzeszowie to właśnie funkcją odpowiedzialności administracyjnej jest ochrona środowiska rozumianego jako dobro wspólne (II SA/Rz 749/09). Za Boć i Samborską-Boć (2008, s. 361): „przez odpowiedzialność administracyjnoprawną w zakresie ochrony środowiska można rozumieć regulowaną prawem możliwość uruchomienia wobec określonego podmiotu z powodu jego działalności naruszającej stan środowiska środków prawnych realizowanych w swoistych dla administracji formach i procedurze”. Cechą charakterystyczną tego rodzaju odpowiedzialności jest powstanie stosunku administracyjnoprawnego pomiędzy organem administracji publicznej

²⁸ Zwana dalej ustawą o odpadach.

a podmiotem, wobec którego toczy się postępowanie i który ponosi sankcje administracyjne powstałe zgodnie z normami prawa administracyjnego. Do podstawowych instrumentów odpowiedzialności administracyjnej należą sankcyjne decyzje zobowiązujące do ograniczenia oddziaływania na środowisko i przywrócenia go do stanu poprzedniego oraz decyzje wstrzymujące działalność prowadzoną przez podmiot korzystający ze środowiska albo osobę fizyczną lub ruch instalacji. Innym rodzajem decyzji, również o charakterze sankcyjnym, są decyzje cofające lub ograniczające uzyskane uprawnienia do korzystania ze środowiska, na przykład decyzje dotyczące pozwoleń emisyjnych, pozwoleń wodnoprawnych czy zezwoleń związanych z gospodarowaniem odpadami. Z kolei do grupy sankcji o charakterze finansowo-prawnym zalicza się administracyjne kary pieniężne, opłaty podwyższone i opłaty produktowe (Górski, 2011a, s. 1201–1203)²⁹.

W przepisach ust. 1 i 2 art. 362 p.o.ś. ustawodawca przewiduje sankcyjną decyzję zobowiązującą, która nakłada obowiązki o charakterze materialnym, z kolei przepisy ust. 3–5 tego artykułu odnoszą się do decyzji sankcyjnej ustanawiającej zobowiązanie finansowe (instytucja zwana quasi-odszkodowaniem administracyjnym, zadośćuczynieniem lub z uwagi na podobieństwo – nawiązką występującą w prawie karnym) (Górski, 2011a, s. 1205). Co warte podkreślenia, obowiązki wynikające z komentowanego przepisu mogą być nałożone tylko na podmiot korzystający ze środowiska, określony w art. 3 pkt 20 p.o.ś. Zakres przedmiotowy art. 362 ust 1 p.o.ś. dotyczy przypadku negatywnego oddziaływania na środowisko bez wyraźnego wskazania przez ustawodawcę, co dokładnie rozumie się przez to pojęcie. W przypadku gdy charakter oddziaływania na środowisko jest trwały i nieodwracalny, ustawodawca na mocy art. 362 ust. 3 p.o.ś. zobowiązuje podmiot korzystający ze środowiska do zapłaty kwoty będącej równoważnością kosztów negatywnego oddziaływania na środowisko. Celem komentowanego przepisu jest obarczenie podmiotu odpowiedzialnością za negatywne skutki w środowisku, gdyby nie było możliwości ich usunięcia lub zaprzestania prowadzenia działalności je powodującej. Kwestią problematyczną pozostaje ustalenie wysokości sumy kompensacyjnej. Co więcej, ustawodawca nie określa też, o jaki „brak możliwości nałożenia obowiązku” chodzi, co zdaniem Górskiego (2011a, s. 1211) może wskazywać na wszelkie okoliczności zarówno techniczne, przyrodnicze, jak i ekonomiczne. Te ostatnie są najmniej istotne przy założeniu, że poważne uszczerbki, których usunięcie będzie się wiązało z wysokim kosztem, będą posiadały cechę szkód w środowisku i odpowiedzialność sprawcy szkody

²⁹ Więcej na temat innych instrumentów odpowiedzialności administracyjnoprawnej zob. w (Górski, 2008, s. 68–112).

będzie regulować ustawa szkodowa. W odniesieniu do komentowanego artykułu p.o.ś. należy zauważyć, że ma on zastosowanie jedynie w takim zakresie, w jakim nie obowiązuje ustawa o zapobieganiu szkodom w środowisku i ich naprawie (art. 15 ust. 4), której definicja szkody jest węższa niż w ustawie Prawo ochrony środowiska. Oznacza to, że przypadki negatywnego oddziaływania na środowisko niespełniające warunków zagrożenia szkodą w środowisku bądź szkody w środowisku będą podlegały mniej surowemu reżimowi art. 362 p.o.ś. (obowiązek naprawienia szkody powstaje dopiero na mocy decyzji administracyjnej, co wymaga uprzedniej aktywności organu publicznego).

Wzbogaceniem instrumentarium odpowiedzialności administracyjnej w odniesieniu do gatunków chronionych, chronionych siedlisk przyrodniczych, wód lub powierzchni ziemi jest odpowiedzialność za zagrożenie szkodą w środowisku lub szkodę w środowisku na podstawie ustawy szkodowej, za której pośrednictwem implementowano do polskiego prawodawstwa przepisy Dyrektywy 2004/35/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 21 kwietnia 2004 r. w sprawie odpowiedzialności za środowisko w odniesieniu do zapobiegania i zaradzania szkodom wyrządzonym środowisku naturalnemu (Dyrektywa, 2004, s. 56)³⁰. Z uwagi na rangę tej ustawy i jej znaczenie dla kształtowania odpowiedzialności za szkody w środowisku jej analiza jest przedmiotem odrębnej części monografii.

2.1.2. Europejska dyrektywa środowiskowa jako istotny akt prawny europejskiego prawa środowiskowego

Ochrona środowiska naturalnego jest jednym z podstawowych celów polityki Unii Europejskiej, o czym świadczy m.in. treść art. 191 ust. 2 Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (Traktat, 2012, s. 47–390)³¹. Czytamy w nim dalej, że bazuje ona na: „(...) zasadzie ostrożności oraz na zasadach działania zapobiegawczego, naprawiania szkody w pierwszym rzędzie u źródła i na zasadzie «zanieczyszczający płaci»”. Ta ostatnia, zgodnie z którą pełną odpowiedzialność, w tym finansową, za konsekwencje zanieczyszczenia środowiska ponosi jego sprawca lub ten, który mógł je spowodować, jest powszechnie uznawana za jedną z niekwestionowanych i głównych zasad polityki ochrony środowiska Wspólnoty (zasada PPP, czyli ang. *polluter pays*

³⁰ Zwanej dalej dyrektywą środowiskową lub dyrektywą ELD.

³¹ Dawny artykuł 174 Traktatu o Unii Europejskiej.

principle)³². Wraz z zasadą zrównoważonego rozwoju stanowi ona podstawę dyrektywy ELD, która w skali Unii Europejskiej jest wynikiem wieloletnich wysiłków mających na celu stworzenie wspólnych ram odpowiedzialności za szkody w środowisku naturalnym³³. Te z kolei, zgodnie z art. 1 dyrektywy środowiskowej, mają umożliwić zapobieganie i zaradzanie szkodom wyrządzonym w środowisku. W tym kontekście interesujący wniosek wysunął Rakoczy, którego zdaniem głównym celem dyrektywy ELD jest zapobieganie szkodom w środowisku, dlatego też według niego podstawową zasadą europejskiego prawa w zakresie środowiska jest zasada prewencji i przezorności (działania zapobiegawczego). Choć bliższe poglądom wyrażonym w niniejszej monografii jest stanowisko Kramera, który zwraca uwagę na ścisły związek i konieczność uwzględnienia przez Wspólnotę wszystkich trzech zasad jednocześnie (Kramer, 1990, s. 60–61, za: Rakoczy, 2010a, s. 19)³⁴.

Pierwsze próby ujednoczenia europejskiej regulacji prawnej w zakresie odpowiedzialności środowiskowej podjęto w latach 80. i 90. XX w. Ich rezultatem była zielona księga w sprawie naprawiania szkód w środowisku przyjęta 14 maja 1993 r. i biała księga w sprawie odpowiedzialności za szkody w środowisku przyjęta 9 lutego 2000 r. Ta ostatnia stała się podstawą uchwalenia w 2004 r. dyrektywy środowiskowej (Bar i Jendrośka, 2007, s. 3).

³² Korzeniowski interpretacji zasady „zanieczyszczający płaci” upatruje w zaleceniu Rady OECD w sprawie przewodnich zasad dotyczących międzynarodowych ekonomicznych aspektów polityki środowiskowej z dnia 26 maja 1972 r. (Kiss i Shelton, 1997, s. 39, za: Korzeniowski, 2009, s. 63). Z kolei podstawę prawną tej zasady K. Gruszecki znajduje m.in. w zaleceniach Rady Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju z 1974 r., I CC 74/223 (Bartoszek, Krzyśków i Pękać, 1997, za: K. Gruszecki, 2011, s. 50) oraz zaleceniu Rady 75/436/EWG. Zasadę tę uwzględniono również w Deklaracji z Rio de Janeiro w sprawie środowiska i rozwoju, przyjętą jako zasada nr 16 w czerwcu 1992 r. przez Konferencję Narodów Zjednoczonych zob. w (Górski, 2008, s. 24).

³³ Warto jednak za Pchałkiem (2011, s. 171) zwrócić uwagę na fakt, że przepisy dyrektywy środowiskowej odnoszące się do zasady „zanieczyszczający płaci” nie dotyczą wszystkich kategorii zanieczyszczenia środowiska, a jedynie szkody w środowisku, którą ustawodawca jasno zdefiniował w tymże dokumencie.

³⁴ Drugą obok dyrektywy środowiskowej regulacją prawną w Unii Europejskiej, której celem jest wdrożenie zasady „zanieczyszczający płaci” oraz wzmocnienie przestrzegania przepisów ochrony środowiska, jest dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2008/99/WE z dnia 19 listopada 2008 r. w sprawie ochrony środowiska poprzez prawo karne (Dyrektywa, 2008). Ustanawia ona zasady odpowiedzialności karnej za szkody w środowisku, powołując się przede wszystkim na koncepcję skuteczniejszej ochrony środowiska za pomocą narzędzi prawa karnego niż pozostałych środków prawnych. Jej postanowienia transponuje do polskiego prawa Ustawa z dnia 25 marca 2011 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (Ustawa, 2011a). Z uwagi na cel monografii nie będzie ona przedmiotem szczegółowej analizy.

Za Kenig-Witkowską (2011, s. 215) można powtórzyć, że rodzaj odpowiedzialności prawnej przewidziany w dyrektywie środowiskowej nie jest odpowiedzialnością cywilną, lecz administracyjną. Świadczy o tym m.in.:

- odejście od „tradycyjnej” cywilistycznej koncepcji szkody (na osobie i w mieniu) i jej naprawienia za pomocą instytucji prawa cywilnego,
- treść artykułów 5 i 6 dyrektywy nakładających obowiązek podjęcia działań zapobiegawczych i zaradczych,
- bazowanie dyrektywy na prawie publicznym i uprawnienie organów administracji do egzekwowania odpowiedzialności z niej wynikającej za pomocą narzędzi prawnych charakterystycznych dla prawa administracyjnego,
- nieprzyznanie stronom prywatnym prawa do odszkodowania z tytułu bezpośredniego zagrożenia wystąpienia szkody w środowisku lub szkody w środowisku, co wynika z art. 3 ust. 3 dyrektywy.

Kwestia rodzaju odpowiedzialności prawnej przewidzianej w komentowanej dyrektywie jest jednak dyskusyjna i zdaniem Czech (2007, s. 55 i n.), która dokonała jej wnikliwej analizy, jednoznaczne opowiedzenie się za jednym rodzajem jest ryzykowne. Niemniej autorka wykazała zdecydowaną większość cech odpowiedzialności administracyjnej, przy jednoczesnym podkreśleniu pewnych elementów odpowiedzialności cywilnej. Na hybrydowy charakter odpowiedzialności regulowanej dyrektywą środowiskową zwrócił uwagę również Radecki (2007, s. 18), według którego w zakresie treści mamy do czynienia z odpowiedzialnością cywilną, jednak forma realizacji wskazuje na odpowiedzialność administracyjną.

W dyrektywie środowiskowej ustawodawca wspólnotowy definiuje najpierw pojęcie „szkoda wyrządzona środowisku naturalnemu”, enumeratywnie wymieniając określone jej komponenty, tj.: gatunki chronione i siedliska przyrodnicze, wody i powierzchnię ziemi. Następnie określa szkodę jako: „mierzalną, negatywną zmianę w zasobach naturalnych lub mierzalne osłabienie użyteczności zasobów naturalnych, które może ujawnić się bezpośrednio lub pośrednio”. Odpowiedzialność za powyższe, w ramach komentowanej ustawy, może się opierać na zasadzie ryzyka i wynika z działalności zawodowej wymienionej w Załączniku III dyrektywy oraz na zasadzie winy, która obciąża podmiot gospodarczy prowadzący działalność inną odpowiedzialnością niż wymieniona w dyrektywie (tylko w odniesieniu do bezpośredniego zagrożenia szkodą lub szkody w bioróżnorodności)³⁵. W artykule 4 dyrektywy ustawodawca wymienił enumeratywnie sześć okoliczności wyłączających

³⁵ Szkody w bioróżnorodności dotyczą szkód w gatunkach chronionych i chronionych siedliskach przyrodniczych.

zastosowanie tego aktu prawnego. Należą do nich m.in. działania wojenne i katastrofy naturalne, zdarzenia, za które odpowiedzialność ponosi się na bazie innych regulacji prawnych, promieniowanie jądrowe, zanieczyszczenia rozproszone i działalności mające na celu obronność i zapobieganie klęskom żywiołowym. Regulacje dotyczące działań zapobiegawczych i zaradczych, które z punktu widzenia omawianego celu komentowanej dyrektywy są najważniejsze, określa art. 5 i 6 łącznie z art. 7. Oba te działania mają charakter prewencyjny, z tą różnicą, że działania zapobiegawcze są podejmowane w odpowiedzi na zdarzenia, działania lub zaniechania, które prowadzą do bezpośredniego zagrożenia szkodą w środowisku i ich zadaniem jest uniknięcie szkody w środowisku. Z kolei działania zaradcze podejmowane są w momencie, gdy do szkody już doszło i mają one na celu wstrzymanie oraz ograniczenie rozprzestrzeniania się szkody.

W kolejnych artykułach prawodawca wspólnotowy reguluje kwestie związane z ponoszeniem kosztów działań zapobiegawczych i zaradczych. Ważną rolę z punktu widzenia realizowania celów dyrektywy ELD, w tym zapobiegania szkodom w środowisku (także dla celów edukacyjnych), odgrywa art. 12, który nadaje uprawnienia do składania uwag lub podjęcia działań w przypadku wystąpienia bezpośredniego zagrożenia szkodą w środowisku lub szkody w środowisku. Prawo wynikające z komentowanego artykułu przysługuje zarówno osobom fizycznym, jak i prawnym, które zostały dotknięte szkodami w środowisku, lub gdy takie dotknięcie jest lub było prawdopodobne, a także tym, które są dostatecznie zainteresowane podejmowaniem decyzji dotyczących szkód w środowisku albo stwierdzają naruszenie prawa, jeśli taki warunek wstępny stanowi prawo procesowe państwa członkowskiego.

Komentarza wymaga art. 14 dyrektywy środowiskowej, który zachęca państwa członkowskie do: „rozwijania instrumentów i rynków zabezpieczeń finansowych przez odpowiednie podmioty gospodarcze i finansowe, w tym również mechanizmów finansowych stosowanych w wypadku niewypłacalności”. Ma to służyć wypełnianiu obowiązków wynikających z dyrektywy, często prowadzących się do ponoszenia bardzo wysokich kosztów działań zapobiegawczych i zaradczych, w jak największym stopniu. Zachęta regulatora wspólnotowego powinna być adresowana zarówno do podmiotów, które są prawnie zobowiązane do wypełniania tych obowiązków, jak i do instytucji, w tym przedstawicieli rynku ubezpieczeniowego, które mogą zapewnić stosowne zabezpieczenia na wypadek konieczności poniesienia określonych kosztów. W dyrektywie nie określono sposobów zachęty, jakie państwa członkowskie mogą stosować, jednak najbardziej skuteczne wydaje się stanowienie odpowiedniego prawa, w tym m.in. wprowadzenie obowiąz-

kowych ubezpieczeń, choć dyrektywa nie wskazuje takiego obowiązku, lub stosowanie środków finansowych, takich jak: ulgi lub zwolnienia podatkowe, dotacje, subwencje albo inne formy wsparcia. Nie ulega wątpliwości, że wprowadzenie wymogu zapewnienia odpowiednich instrumentów kompensacyjnych stanowi wyzwanie dla rynku ubezpieczeniowego w Europie, głównie z uwagi na fakt, że ubezpieczenia gospodarcze wydają się najbardziej odpowiednim urządzeniem gospodarczym służącym do realizacji zapisów wynikających z art. 14 dyrektywy środowiskowej. Powyższe uzasadnia się m.in. charakterem zdarzeń – ich losowością, a także ważnym interesem społecznym, jaki pełnią ubezpieczenia.

Postanowienia komentowanej dyrektywy zostały implementowane do polskiego porządku prawnego poprzez ustawę szkodową, Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 1 września 2016 r. w sprawie działań naprawczych (Rozporządzenie MŚ, 2016a), Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 1 września 2016 r. w sprawie rejestru szkód w środowisku (Rozporządzenie MŚ, 2016b) oraz Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 22 lipca 2019 r. w sprawie kryteriów oceny wystąpienia szkody w środowisku (Rozporządzenie MŚ, 2019). Stanowią one łącznie przedmiot analizy następczej części monografii jako jedno z uwarunkowań ryzyka środowiskowego w przedsiębiorstwie.

2.1.3. Ustawa o zapobieganiu szkodom w środowisku i ich naprawie jako implementacja europejskich zasad odpowiedzialności za środowisko

Zgodnie z przepisami art. 1 ustawa szkodowa określa zasady odpowiedzialności za zapobieganie szkodom w środowisku (odpowiedzialność prewencyjna) i ich naprawę (odpowiedzialność odszkodowawcza). Jest ona głównym aktem prawnym w polskim ustawodawstwie, który warunkuje ryzyko środowiskowe przedsiębiorstwa rozumiane jako konieczność poniesienia kosztów działań zapobiegawczych i naprawczych określonych ustawowo. Cel wynikający z komentowanej ustawy jest zbieżny z określonym w dyrektywie środowiskowej i za Maśniak (2012, s. 225) jest nim: „nakłonienie przedsiębiorców do przyjęcia środków i opracowania praktyk minimalizujących ryzyko wyrażenia szkód w środowisku oraz ograniczenia w ten sposób możliwości poniesienia finansowej odpowiedzialności za nie”. Jednoznaczne określenie rodzaju odpowiedzialności prawnej nie jest zadaniem prostym, ponieważ ustawa zawiera zarówno elementy odpowiedzialności cywilnej (na przykład art. 23 ust. 3), administracyjnej, jak i nawet karnej (na przykład art. 28 i 29),

choć rola tej ostatniej jest zdecydowania najmniejsza. Niemniej komentowana ustawa w przeważającej mierze reguluje system odpowiedzialności administracyjnej (por. Rakoczy, 2013). Jednym z argumentów o tym świadczących, poza wymienionymi przy okazji omawiania dyrektywy środowiskowej, jest uprawnienie organów administracji, tj. zgodnie z art. 7 – regionalnego dyrektora ochrony środowiska lub w zakresie zagrożeń i szkód spowodowanych działalnością związaną z organizmami genetycznie zmodyfikowanymi (art. 8) – ministra właściwego do spraw środowiska, do zgłaszania roszczeń z tytułu zagrożenia szkodą w środowisku lub szkody w środowisku w drodze decyzji administracyjnej. Warto zaznaczyć, że przyznanie organom administracji publicznej określonych uprawnień w zakresie zapobiegania szkodom w środowisku i ich naprawy, a także samo uchwalenie komentowanej ustawy jest zrealizowaniem w płaszczyźnie legislacyjnej, organizatorskiej i finansowej obowiązku wynikającego z art. 74 ust. 2 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Konstytucja, 1997)³⁶. Stanowi on, że: „ochrona środowiska jest obowiązkiem władz publicznych” (Rakoczy, 2008, s. 13).

Warto zwrócić uwagę na ograniczony w stosunku do ustawy Prawo ochrony środowiska obszar regulacji prawnej ustawy szkodowej, który odnosi się tylko do odpowiedzialności prawnej za szkody w środowisku lub za bezpośrednie zagrożenie taką szkodą. Pomimo braku definicji szkody dotyczy ona (w ustawie p.o.ś.) oddziaływania jakiegokolwiek podmiotu na wszelkie elementy środowiska i nie musi być efektem negatywnych zmian w środowisku.

Ustawa szkodowa, w ślad za dyrektywą środowiskową, przewiduje dwa rodzaje odpowiedzialności (prewencyjną i kompensacyjną), a jej przepisy mają zapewnić realizację zasady europejskiego prawa ochrony środowiska „zanieczyszczający płaci”. Zasada ta została zdefiniowana w art. 7 p.o.ś. i jest *de facto* rozwinięciem zasady odpowiedzialności za środowisko przewidzianej w art. 86 Konstytucji RP. Poprzez dodanie art. 7a, zgodnie z którym: „Do bezpośredniego zagrożenia szkodą w środowisku i do szkody w środowisku w rozumieniu ustawy z dnia 13 kwietnia 2007 r. o zapobieganiu szkodom w środowisku i ich naprawie stosuje się przepisy tej ustawy”, ustawodawca nadał jej dodatkowe znaczenie, wskazując jednocześnie na ścisły, ale niekonkurencyjny związek pomiędzy nią a ustawą Prawo ochrony środowiska. Jak podkreśla Radecki (2007, s. 47), wejście w życie ustawy szkodowej: „nie wyłącza ani nie zastępuje innych rodzajów odpowiedzialności prawnej w ochronie środowiska”³⁷.

³⁶ Zwanej dalej Konstytucją RP.

³⁷ Wyjątek stanowi kwestia stosowalności art. 362 p.o.ś., o ile zaszyły przestanki określone w przepisie.

Artykuł 2 komentowanej ustawy wyróżnia dwa reżimy odpowiedzialności prawnej stosowane w odniesieniu do bezpośredniego zagrożenia szkodą i szkody w środowisku – odpowiedzialność na zasadzie ryzyka i winy. Pierwszą z nich ponoszą podmioty korzystające ze środowiska stwarzające ryzyko szkody w środowisku, prowadzące działalność zdefiniowaną w art. 3 ust. 1 i 2 ustawy szkodowej w odniesieniu do wszystkich elementów przyrody zgodnie z definicją szkody w środowisku. Warunkiem koniecznym powstania odpowiedzialności jest istnienie związku przyczynowego między prowadzoną działalnością a bezpośrednim zagrożeniem szkodą w środowisku lub szkodą w środowisku (Radecki, 2007, s. 54). Z kolei drugi rodzaj odpowiedzialności dotyczy wyłącznie podmiotów korzystających ze środowiska, ale niewykonyjących działalności wymienionej przez ustawodawcę, w odniesieniu tylko i wyłącznie do gatunków chronionych i chronionych siedlisk przyrodniczych. Śladem dyrektywy środowiskowej ustawa szkodowa w art. 4 i 5 określa wyłączenia jej stosowania.

Co ważne, obowiązek podjęcia przez podmiot korzystający ze środowiska:

- działań zapobiegawczych w przypadku wystąpienia bezpośredniego zagrożenia szkodą w środowisku oraz
- działań w celu ograniczenia szkody w środowisku, zapobieżenia kolejnym szkodom i negatywnym skutkom dla zdrowia ludzi lub dalszemu osłabieniu funkcji elementów przyrodniczych, w tym natychmiastowego opanowania, powstrzymania, usunięcia lub ograniczenia w inny sposób zanieczyszczeń lub innych szkodliwych czynników i podjęcia działań naprawczych,

powstaje z mocy samego prawa (art. 9 ustawy szkodowej), bez konieczności zgłaszania roszczeń do sprawcy. Za niepodjęcie działań określonych w art. 9 grozi kara grzywny (art. 28 ust. 1).

Warto zwrócić uwagę na art. 12 ustawy szkodowej, zgodnie z którym w przypadku, gdy bezpośrednio zagrożenie szkodą lub szkodę w środowisku spowodował więcej niż jeden podmiot korzystający ze środowiska, ich odpowiedzialność za podjęcie działań zapobiegawczych lub naprawczych jest solidarna w rozumieniu art. 366 i n. k.c. Solidarną odpowiedzialność z podmiotem korzystającym ze środowiska ponosi również władający ziemią, gdy za jego zgodą lub wiedzą doszło do bezpośredniego zagrożenia szkodą w środowisku lub szkody w środowisku, chyba że niezwłocznie po uzyskaniu wiedzy o takim zdarzeniu dokona zgłoszenia tego faktu organowi ochrony środowiska³⁸.

³⁸ Władający powierzchnią ziemi jest również zobowiązany na mocy art. 17 ustawy szkodowej do umożliwienia prowadzenia działań zapobiegawczych i naprawczych, gdyby do

Warunki przeprowadzenia działań naprawczych określa, na wniosek podmiotu zobowiązanego do ich przeprowadzenia, w formie decyzji organ ochrony środowiska. Decyzja administracyjna zgodnie z art. 13 ust. 3 określa (w zależności od tego, jakiego komponentu środowiska dotyczy szkoda):

- stan, do którego ma zostać przywrócone środowisko, zakres i sposób przeprowadzenia, a także termin rozpoczęcia i zakończenia działań naprawczych oraz sposób potwierdzenia osiągnięcia założonego efektu ekologicznego (dla szkody w środowisku w gatunkach chronionych lub chronionych siedliskach przyrodniczych lub w wodach);
- teren wymagający przeprowadzenia remediacji³⁹, nazwy substancji powodujących ryzyko oraz ich zawartości w glebie i w ziemi, do jakich doprowadzi remediacja, sposób przeprowadzenia, a także termin rozpoczęcia i zakończenia remediacji oraz sposób potwierdzenia przeprowadzenia remediacji i termin przedłożenia dokumentacji z jej przeprowadzenia, w tym wyników badań zanieczyszczenia gleby i ziemi wykonanych przez laboratorium (dla szkody w środowisku w powierzchni ziemi).

Za niespełnienie obowiązku ustalenia warunków przeprowadzenia działań naprawczych lub przeprowadzenie tych działań niezgodnie z ustalonymi warunkami grozi kara grzywny (art. 28). Rodzaje, warunki i sposób prowadzenia działań naprawczych określił w drodze rozporządzenia minister właściwy do spraw środowiska.

Zgodnie z art. 15 w przypadku niepodjęcia działań zapobiegawczych lub niezgodnienia działań naprawczych organ ochrony środowiska wzywa do przedłożenia w określonym terminie wniosku o uzgodnienie warunków przeprowadzenia odpowiednio działań zapobiegawczych lub naprawczych lub, jeśli nie przedłożono wniosku zgodnie z wezwaniem – w drodze decyzji admi-

zagrożenia szkodą w środowisku lub do szkody w środowisku doszło na terenie, do którego podmiot korzystający ze środowiska nie ma tytułu prawnego oraz w przypadku, gdy działania zapobiegawcze i naprawcze prowadzi organ ochrony środowiska na podstawie art. 16 tejże ustawy. Obowiązek ten dotyczy również prowadzenia badań związanych z oceną szkody w środowisku. Z kolei roszczenia odszkodowawcze w związku z jakimiś poniosł władający ziemią w wyniku działań zapobiegawczych i naprawczych przeprowadzonych na jego terenie, określa art. 18 ustawy szkodowej. Wysokość roszczenia określa w drodze decyzji organ ochrony środowiska.

³⁹ Zgodnie z art. 3 pkt 31b) p.o.ś. przez remediację rozumie się: „poddanie gleby, ziemi i wód gruntowych działaniom mającym na celu usunięcie lub zmniejszenie ilości substancji powodujących ryzyko, ich kontrolowanie oraz ograniczenie rozprzestrzeniania się, tak aby teren zanieczyszczony przestał stwarzać zagrożenie dla zdrowia ludzi lub stanu środowiska, z uwzględnieniem obecnego i, o ile jest to możliwe, planowanego w przyszłości sposobu użytkowania terenu; remediacja może polegać na samooczyszczaniu, jeżeli przynosi największe korzyści dla środowiska”.

nistracyjnej – nakłada na podmiot korzystający ze środowiska lub władający powierzchnią ziemi obowiązek przeprowadzenia działań. Decyzja ta określa: zakres i sposób przeprowadzenia działań zapobiegawczych lub naprawczych (przy czym w przypadku szkody w środowisku w powierzchni ziemi ustala plan remediacji), termin wykonania obowiązku oraz sposób potwierdzenia osiągnięcia założonego efektu ekologicznego. Jeśli zidentyfikowanie podmiotu zobowiązanego do podjęcia omawianych działań lub wszczęcie wobec niego postępowania egzekucyjnego jest niemożliwe lub wszczęta egzekucja okazała się bezskuteczna, działania te podejmuje organ ochrony środowiska. Niezwłoczne podjęcie działań zapobiegawczych lub naprawczych przez organ ochrony środowiska następuje również w przypadku zagrożenia życia lub zdrowia ludzi lub możliwości zaistnienia nieodwracalnych szkód w środowisku (art. 16).

Najbardziej istotny w kontekście niniejszej monografii jest art. 22, na podstawie którego ustawodawca obciąża kosztami przeprowadzenia działań zapobiegawczych i naprawczych podmioty korzystające ze środowiska. Dotyczy to również uzasadnionych kosztów gromadzenia danych i oceny bezpośredniego zagrożenia szkodą w środowisku lub szkody w środowisku, opracowania i oceny projektów działań zapobiegawczych lub naprawczych, postępowania administracyjnego, postępowania sądowego i innych wymienionych w art. 21 ustawy szkodowej. Tak szeroki i otwarty katalog kosztów działań jest przykładem urzeczywistnienia zasady „zanieczyszczający płaci”, zgodnie z którą podmiot gospodarczy, który w związku z prowadzoną działalnością doprowadził do bezpośredniego zagrożenia szkodą w środowisku lub szkody w środowisku, ponosi za nie finansową odpowiedzialność. Ustawa szkodowa przewiduje uwolnienie się podmiotu korzystającego ze środowiska z ponoszenia wymienionych kosztów w przypadku zaistnienia przesłanek opisanych w ust. 2 tego przepisu. Z kolei na podstawie ust. 3 podmiot korzystający ze środowiska, o którym mowa, może wystąpić na drodze powództwa cywilnego z roszczeniem o zwrot poniesionych kosztów albo do faktycznego sprawcy bezpośredniego zagrożenia szkodą w środowisku lub szkody w środowisku lub do organu administracji publicznej.

W przypadku gdy na mocy art. 16 ustawy szkodowej koszty działań zapobiegawczych lub naprawczych ponosi organ ochrony środowiska, zgodnie z art. 23 tejże ustawy ma on obowiązek żądania zwrotu poniesionych kosztów, od którego może odstąpić w uzasadnionych przypadkach. Warto zwrócić jeszcze uwagę na fakt, że zgłoszenia wystąpienia zagrożenia szkodą w środowisku lub szkody w środowisku na podstawie art. 24 ustawy szkodowej może dokonać każdy.

Istotną zmianą dokonaną za pośrednictwem ustawy szkodowej w odniesieniu do ustawy Prawo ochrony środowiska jest wprowadzenie możliwo-

ści ustanowienia zabezpieczenia roszczeń z tytułu negatywnych skutków w środowisku oraz szkód w środowisku w rozumieniu komentowanej ustawy w pozwoleniu zintegrowanym na wprowadzenie gazów lub pyłów do powietrza, wodnoprawnym na wprowadzenie ścieków do wód lub do ziemi lub na wytwarzanie odpadów. Możliwość taka zachodzi, jeśli przemawia za tym szczególnie ważny interes społeczny związany z ochroną środowiska, a w szczególności z zagrożeniem pogorszenia stanu środowiska w znacznych rozmiarach. Zabezpieczenie to może mieć formę depozytu, gwarancji bankowej, gwarancji ubezpieczeniowej lub polisy ubezpieczeniowej.

Za Rakoczym należy zwrócić uwagę na fakt, że ustawa szkodowa jest pierwszym tego typu aktem prawnym w Polsce, który w sposób kompleksowy reguluje kwestie szkód w środowisku z uwzględnieniem ich szczególnej charakterystyki. U podstaw jej uchwalenia leży unijny wymóg dostosowania polskiego prawodawstwa do przepisów dyrektywy środowiskowej, a także nawiązywanie do głównych zasad ochrony środowiska, tj. do zasady prewencji, przezorności i zasady „zanieczyszczający płaci”. Nie bez znaczenia dla komentowanej ustawy jest również zasada zrównoważonego rozwoju, do której odnosi się art. 5 Konstytucji RP: „Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”. Przepisy ustawy szkodowej nawiązują do koncepcji zachowania równowagi pomiędzy ochroną środowiska a rozwojem gospodarczym, ekonomicznym, politycznym i społecznym. Innymi słowy, ustawa ta jest próbą pogodzenia interesów zarówno w zakresie ochrony środowiska (zapobieganie i naprawianie szkód w środowisku, nakłanianie do podejmowania działań zapobiegawczych), jak i rozwoju gospodarczego (zgoda na prowadzenie pewnych działalności gospodarczych, które mogą powodować szkody w środowisku, rezygnacja z nakładania samych obowiązków prewencyjnych lub wydawania zakazu prowadzenia działalności) przy udziale państwa (Rakoczy, 2008, s. 11–12)⁴⁰. Komentowana ustawa jest również odpowiedzią na potrzebę prawnego uregulowania kluczowej dla zdrowia i życia człowieka kwestii zapobiegania i naprawiania szkód w środowisku oraz uporządkowania problematyki ochrony środowiska, w tym zagadnienia szkód w środowisku, która jest przedmiotem regulacji kilku ustaw (Rakoczy, 2008, s. 10).

Odpowiedzialność prawna przedsiębiorstw za szkody w środowisku jest jednym z narzędzi polityki ekologicznej państwa służących ochronie

⁴⁰ Więcej na temat problematyki ekonomii zrównoważonego rozwoju zob. w (Rogall, 2010; T. Borys, 2005; Poskrobko, 2011).

środowiska i jej egzekwowanie sprowadza się do nałożenia konsekwencji (głównie finansowych) działań prowadzonych przez podmioty korzystające ze środowiska na jego zasoby, w tym majątkowe, co może generować straty po jego stronie. Możliwość zmian w regulacji poziomu i profilu tej odpowiedzialności – jej zaostrzenie – stanowi realne zagrożenie dla ryzyka środowiskowego przedsiębiorstw w ujęciu konstruktywistycznym.

2.2. Polityka ekologiczna państwa a obowiązki przedsiębiorstwa w zakresie ochrony środowiska

Polityka ekologiczna państwa to: „świadoma i celowa działalność państwa, samorządów terytorialnych i podmiotów gospodarczych w zakresie gospodarowania środowiskiem, czyli użytkowania jego zasobów i walorów, ochrony i kształtowania ekosystemów lub wybranych elementów biosfery” (Poskrobko, 2007, s. 77). Inne popularne definicje sprowadzają ją do racjonalnego korzystania z zasobów i walorów środowiska przyrodniczego, jego właściwej ochrony i umiejętnego kształtowania na podstawie zdobytej przez ludzkość wiedzy teoretycznej i praktycznej (Fiedor i Graczyk, 2015, s. 128). Jak wynika z treści Polityki ekologicznej państwa 2030 – strategii rozwoju w obszarze środowiska i gospodarki wodnej (zwanej dalej PEP2030), jej nadrzędną wartością jest człowiek, a głównym zadaniem – zapewnienie bezpieczeństwa ekologicznego⁴¹ kraju i dobrych warunków życia jej obywatelom (RM, 2019, s. 12). Polityka ekologiczna stanowi istotny i integralny element polityki zrównoważonego rozwoju (ang. *sustainable development*) i wspiera realizację celów ujętych w Agendzie 2030 oraz celów polityki klimatyczno-energetycznej Unii Europejskiej do 2030 r.⁴² Zgodnie z art. 3

⁴¹ Za Poskrobko (2007, s. 132) bezpieczeństwo ekologiczne jest rozumiane szeroko jako: „zabezpieczenie przed niekorzystnym oddziaływaniem na środowisko działalności gospodarczej, zapewnienie odpowiednich jakościowo zasobów dyspozycyjnych wody, zachowanie rolniczej przestrzeni produkcyjnej, utrzymanie (a nawet zwiększenie) lesistości, różnorodności biologicznej oraz obszarów chronionych jako miejsce rekreacji i wypoczynku ludzi”.

⁴² W sierpniu 2015 r. 193 państwa członkowskie ONZ osiągnęły porozumienie w sprawie dokumentu końcowego agendy zrównoważonego rozwoju zatytułowanej *Przekształcamy nasz świat: Agenda na Rzecz Zrównoważonego Rozwoju – 2030*, która zawiera 17 celów (ang. *sustainable development goals*) i 169 zadań (UNIC WARSAW, b.d.). Ponadto w tym czasie osiągnięto również porozumienie klimatyczne, które zakładało redukcję emisji CO₂ o co najmniej 40% do 2030 r. (w porównaniu do poziomu z 1990 r.). W listopadzie 2019 r. Parlament Europejski zatwierdził rezolucję wzywającą Unię Europejską do przyjęcia jako długoterminowego celu klimatycznego w ramach porozumienia paryskiego neutralności klimatycznej do 2050 r. i zwiększenie celu redukcji emisji do 55% do 2030 r. Komisja Europejska opracowała

pkt 50 ustawy Prawo ochrony środowiska przez zrównoważony rozwój rozumie się „taki rozwój społeczno-gospodarczy, w którym następuje proces integrowania działań politycznych, gospodarczych i społecznych, z zachowaniem równowagi przyrodniczej oraz trwałości podstawowych procesów przyrodniczych, w celu zagwarantowania możliwości zaspokajania podstawowych potrzeb poszczególnych społeczności lub obywateli zarówno współczesnego pokolenia, jak i przyszłych pokoleń”. Najbardziej powszechną definicję zrównoważonego rozwoju opracowała w 1987 r. Światowa Komisja ds. Środowiska i Rozwoju, zgodnie z którą jest to: „taki rozwój, w którym potrzeby obecnego pokolenia mogą być zaspokojone bez umniejszania szans przyszłych pokoleń na ich zaspokojenie” (Robinson, 2004, za: Rokicka i Woźniak, 2016, s. 56). Należy zaznaczyć, że kluczowe znaczenie dla wdrażania polityki zrównoważonego rozwoju ma skuteczna realizacja polityki ekologicznej państwa.

2.2.1. Kształtowanie się polskiej polityki ekologicznej – rys historyczny

Pierwsze prace związane z budowaniem nowej koncepcji polityki ekologicznej państwa i jej założeń były prowadzone w czasie obrad Okrągłego Stołu. Wtedy też przyjęto 28 postulatów stanowiących program działań doraźnych na lata 1989 i 1990. Zawierały one postanowienia w zakresie: proekologicznych działań gospodarczych, regulacji prawnych, ekonomicznych i administracyjnych, współpracy międzynarodowej oraz stworzenia Społecznego Systemu Ochrony Środowiska. Mimo że większość ustaleń dotyczących środowiska nie weszła w życie, były one przejawem chęci dokonania znaczących zmian w podejściu władz państwowych do problematyki środowiskowej, a także dążenia do dostosowania polityki ekologicznej do realiów rynkowych zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju (Zarzeczny, 2000, s. 32 i 33). Warto zwrócić uwagę na fakt, że do 1989 r. Polska należała do grupy państw o najwyższym stopniu zanieczyszczenia środowiska. Polityka społeczna i gospodarcza odgrywały wtedy rolę nadrzędną w stosunku do ochrony środowiska, a wydatki inwestycyjne na jej poprawę były niewielkie i kształtowały się na poziomie 0,3–0,5% dochodu narodowego (MŚ, 2008, s. 4). Dla porównania w 2020 r. udział nakładów na ochronę środowiska

plan działania – Europejski Zielony Ład. W czerwcu 2021 r. Parlament Europejski zatwierdził unijne prawo o klimacie, na którego podstawie powyższe zobowiązanie polityczne stało się prawnie wiążącym (PE, 2021).

i gospodarkę wodną w relacji do PKB wyniósł odpowiednio 0,49 % i 0,11%, a w 2019 r. – 0,55% i 0,14% (GUS, 2021, s. 13).

Podstawowym i strategicznym dokumentem rządowym, za którego pośrednictwem Polska wkroczyła na ścieżkę ekorozwoju, była Polityka ekologiczna państwa opracowana w 1990 r. i przyjęta przez Sejm i Senat RP w 1991 r. Dokument ten określał cele i priorytety ekologiczne, rodzaj i harmonogram działań oraz środki niezbędne do osiągnięcia tych celów (Lorek, 2015, s. 40). Polityka ekologiczna państwa ustanowiła równość wszystkich podmiotów gospodarczych wobec przepisów dotyczących korzystania ze środowiska oraz określiła obowiązek bezwzględnego ich przestrzegania, co na ówczesne czasy było zdecydowanym *novum*. Komentowana polityka ekologiczna miała charakter naprawczo-dostosowawczy i stanowiła bodziec do podejmowania działań prośrodowiskowych na wszystkich szczeblach państwowych, a także zwiększyła świadomość ekologiczną społeczeństwa. Warto podkreślić, że w tym samym czasie, w celu stworzenia jednolitego systemu kontroli przepisów dotyczących środowiska, uchwalono Ustawę z dnia 20 lipca 1991 r. o Inspekcji Ochrony Środowiska (Ustawa, 1991). Ponadto ustanowiono system funduszy ekologicznych zasilanych ze środków pochodzących z opłat za korzystanie ze środowiska i z kar z tytułu jego zanieczyszczenia (MŚ, 2008, s. 4). Z czasem, pomimo polepszenia stanu środowiska w Polsce i wprowadzenia nowych metod jego ochrony, ówczesna strategia w zakresie funkcjonowania środowiska okazała się niewystarczająca. Dlatego też w 2001 r. Sejm RP przyjął nową tzw. II Politykę ekologiczną państwa na lata 2001–2010, która poza zasadą zrównoważonego rozwoju uwzględniała jeszcze szereg innych zasad, na przykład: przezorności, wysokiego poziomu ochrony środowiska, integracji polityki ekologicznej z politykami sektorowymi, równego dostępu do środowiska przyrodniczego, regionalizacji, uspołecznienia, „zanieczyszczający płaci”, prewencji, stosowania najlepszych dostępnych technik (ang. *best available technology* – BAT), subsydiarności, klauzul zabezpieczających, skuteczności ekologicznej i efektywności ekonomicznej (RM, 2000, s. 3–6). Nowa polityka ekologiczna określiła cele ekologiczne do roku 2010 i 2025. Z kolei w dokumencie operacyjnym do nowej polityki Program wykonawczy do II Polityki ekologicznej państwa, na lata 2002–2010 opracowanym w 2002 r. ustanowiono wykonawców, terminy oraz źródła finansowania założonych działań.

Kolejnym dokumentem aktualizującym i uszczegółowiającym II Politykę ekologiczną państwa była Polityka ekologiczna państwa na lata 2003–2006 z uwzględnieniem perspektywy na lata 2007–2010. Miała ona szczególnie znaczenie w odniesieniu do przyjętego przez Wspólnotę Europejską na lata 2001–2010 szóstego programu działań środowiskowych „Środowisko 2010:

nasza przyszłość, nasz wybór”. Zgodnie z brzmieniem ówczesnej polityki ekologicznej państwa poszanowanie zasady zrównoważonego rozwoju w strategiach i politykach różnych dziedzin gospodarki, w tym uwzględnianie w nich celów ekologicznych w równej mierze jak pozostałych celów gospodarczych i społecznych, jest gwarantem skutecznej realizacji tejże polityki (RM, 2002, s. 1–2). Projekt następnej polityki ekologicznej państwa, z uwagi na skrócenie kadencji rządu, nie został uchwalony. Dopiero po jego aktualizacji, w tym naniesieniu poprawek uwzględniających prawodawstwo Unii Europejskiej, opracowano drugi z rzędu dokument strategiczny Polityka ekologiczna państwa w latach 2009–2012 z perspektywą do roku 2016. Potwierdzał on zbieżność polityki ekologicznej państwa z polityką Wspólnotową i założeniami szóstego wspólnotowego programu działań w zakresie ochrony środowiska (MŚ, 2008, s. 3–5). W 2014 r. przyjęto strategię Bezpieczeństwo Energetyczne i Środowisko – perspektywa do 2020 r. (BEiŚ), która obejmowała dwa bardzo ważne obszary – energetykę i środowisko. Połączenie obu polityk miało posłużyć m.in. wykorzystaniu efektu synergii i zapewnieniu spójności podejmowanych działań. W osiągnięciu głównego celu strategii BEiŚ, jakim jest (RM, 2014): „zapewnienie wysokiej jakości życia obecnych i przyszłych pokoleń z uwzględnieniem ochrony środowiska oraz stworzenie warunków do zrównoważonego rozwoju nowoczesnego sektora energetycznego, zdolnego zapewnić Polsce bezpieczeństwo energetyczne oraz konkurencyjną i efektywną gospodarkę” (s. 25) służą cele szczegółowe: 1) zrównoważone gospodarowanie zasobami środowiska, 2) zapewnienie gospodarce krajowego bezpiecznego i konkurencyjnego zaopatrzenia w energię oraz 3) poprawa stanu środowiska (s. 25–26). W zakresie ochrony środowiska planowanymi kluczowymi zmianami były ograniczenie zanieczyszczeń powietrza i reforma systemu gospodarki wodnej (RM, 2014, s. 5 i 7). W 2017 r. przyjęto nową średniookresową strategię rozwoju kraju – Strategię na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030) (SOR), która stanowiła podstawę do opracowywania nowych strategii sektorowych, w tym strategii środowiskowej. Obecnie najważniejszym dokumentem strategicznym w tym obszarze jest przyjęta w 2019 r. Polityka ekologiczna państwa – strategia rozwoju w obszarze środowiska i gospodarki wodnej (PEP2030), która dookreśla wcześniejszą strategię i uchyla ją w części dotyczącej celu 1) i celu 3) (RM, 2019, s. 1 i 9). Celem głównym PEP2030, który jest tożsamy z celem obszaru „Środowisko” w SOR, jest rozwój potencjału środowiska na rzecz obywateli i przedsiębiorców (RM, 2019, s. 46). Dokument ten wspiera realizację celów i zobowiązań Polski na poziomie Unii Europejskiej i ONZ, szczególnie w zakresie celów polityki klimatyczno-energetycznej UE do 2030 r. oraz celów zrównoważonego rozwoju wskazanych w Agendzie 2030. PEP2030 realizuje 11 z 17 celów Agendy 2030 (RM, 2019, s. 135–136).

2.2.2. Rola instrumentów zarządzania środowiskiem w realizacji polityki ekologicznej państwa

Głównym przedmiotem polityki ekologicznej państwa jest środowisko przyrodnicze. Razem z polityką społeczną (uwzględniającą potrzeby społeczne) i gospodarczą (mającą na celu spełnienie potrzeb gospodarczych) stanowią one ogólną politykę państwa, a zachowanie równowagi między nimi zapewnia odpowiednio prowadzona polityka zrównoważonego rozwoju. Osiągnięcie celów zakładanych w polityce ekologicznej państwa i zapewnienie jej współdziałania z pozostałymi politykami gwarantuje stosowanie odpowiednich instrumentów (środków i narzędzi) jej zarządzania. W literaturze przedmiotu stosuje się różne kryteria ich podziału. W najbardziej ogólnym podziale bierze się pod uwagę sposób oddziaływania danego narzędzia na obiekt zarządzania środowiskowego. Dlatego też wyróżnia się instrumenty oddziaływania bezpośredniego (mające charakter przymusu prawnego), którymi są instrumenty prawnoadministracyjne, oraz oddziaływania pośredniego, wśród których wymienia się instrumenty ekonomiczne stosowane w praktyce jako uzupełnienie tych pierwszych (mogą być uregulowane prawnie i stosowane obowiązkowo lub dobrowolnie). Bardziej szczegółowy podział klasyfikuje instrumenty zarządzania środowiskiem ze względu na rodzaj narzędzi tworzący daną grupę (Poskrobko, 2007, s. 129–131). Jednak z uwagi na charakter niniejszej monografii nie zostanie on szerzej omówiony.

2.2.2.1. Ogólna charakterystyka bezpośrednich narzędzi zarządzania środowiskiem

Wśród bezpośrednich narzędzi polityki ekologicznej wyróżnia się regulacje ogólnoprawne o charakterze ustrojowym (ogólnym) i problemowym oraz instrumenty prawnoadministracyjne. Pierwsze z nich tworzą podstawy systemu zarządzania środowiskowego poprzez określenie ustroju państwa, unormowanie problemu własności korzystania ze środowiska czy ustanowienie ogólnych zasad relacji pomiędzy społeczeństwem, gospodarką a środowiskiem. Wśród regulacji ogólnych dotyczących ochrony środowiska wymienia się: zapisy ustrojowe konstytucyjne, odpowiedzialność cywilną, odpowiedzialność karną za przestępstwa i wykroczenia, odpowiedzialność administracyjną. Z kolei regulacje problemowe stanowią i gwarantują funkcjonowanie systemu zarządzania środowiskiem poprzez określenie zasad i warunków korzystania ze środowiska, sposobu organizacji tego systemu,

planowania i obiegu informacji. Do grupy krajowych regulacji o charakterze problemowym zalicza się ustawę Prawo ochrony środowiska, ustawę Prawo wodne, Ustawę z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Ustawa, 2003a), Ustawę z dnia 3 lutego 1995 r. o ochronie gruntów rolnych i leśnych (Ustawa, 1995a), ustawę o odpadach oraz inne bardziej szczegółowe ustawy. Z kolei regulacje na szczeblu unijnym stanowią ogólne, czyli traktatowe zasady prawa unijnego i dyrektywy ramowe (Poskrobko, 2007, s. 132–142).

Podstawowym celem stosowania instrumentów prawoadministracyjnych jest bezpośrednia regulacja korzystania z zasobów i walorów środowiska, która wpływa na zachowanie przedsiębiorstw, a nie na ich finanse, oraz zapewnienie jego ochrony. Jednak, jak zauważa Doś (2011, s. 31), wykorzystanie tych instrumentów warunkuje poziom kosztów przedsiębiorstwa – na przykład poprzez wdrożenie nowych technologii, co ostatecznie przekłada się na ich finanse. Wśród narzędzi regulacji bezpośredniej wymienia się m.in.: zakazy i nakazy, standardy (jakościowe, emisyjne, produktowe, techniczno-technologiczne i właściwego postępowania), pozwolenia administracyjne (emisyjne i eksploatacyjno-reglamentacyjne) oraz proekologiczne procedury administracyjne (na przykład lokalizacji inwestycji, oceny oddziaływania na środowisko, decyzje środowiskowe) (Poskrobko 2007, s. 129–130). Warto zauważyć za Jendroską i Bar (2004, s. 142), że wszystkie środki wykorzystywane do celów polityki ekologicznej państwa mają podstawy prawne, jednak w potocznym ujęciu rozumie się przez nie jedynie narzędzia o charakterze regulacyjnym i niekiedy instrumenty odpowiedzialności prawnej. Z uwagi na obszerność i złożoność problematyki odpowiedzialności prawnej w zakresie ochrony środowiska jest ona przedmiotem rozważań podrozdziału 2.1 niniejszej monografii.

2.2.2.2. Znaczenie pośrednich instrumentów polityki ekologicznej dla kształtowania ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa

W gospodarce rynkowej coraz większe znaczenie mają instrumenty ekonomiczne, które stanowią pośrednie narzędzia polityki ekologicznej państwa. W porównaniu ze środkami bezpośrednimi do ich zalet należą m.in. większa skuteczność oraz elastyczność w przypadku zmian ekonomicznych i technologicznych, a także umożliwienie tworzenia funduszy ekonomicznych służących realizacji celów polityki ekologicznej państwa (OWGiR, 1990, s. 5–7).

Wśród narzędzi oddziaływania pośredniego wymienia się: instrumenty ekonomiczne, ekologiczną reformę podatkową, instrumenty dobrowolnego

stosowania i społecznego oddziaływania. Główną rolę w realizacji polityki ekologicznej państwa odgrywają instrumenty ekonomiczne, których funkcja polega na wspieraniu działania narzędzi administracyjnoprawnych. Wsparcie to polega m.in. na tworzeniu zachęt o charakterze ekonomicznym do przestrzegania regulacji prawnych i jednoczesnym motywowaniu podmiotów gospodarczych, poprzez wpływanie na ich wyniki finansowe, do podejmowania działań na rzecz ochrony środowiska. Takie inicjatywy mogą skutkować osiągnięciem przez nie korzyści ekonomicznych. Ponadto, co bardzo istotne, narzędzia ekonomiczne przyczyniają się do zmniejszania kosztów ochrony środowiska ponoszonych przez społeczeństwo (Fiedor i Graczyk, 2015, s. 133). Sposób działania narzędzi ekonomicznych polega na pośrednim (za pomocą mechanizmu rynkowego) przekazie bodźców i informacji do podmiotów korzystających ze środowiska.

Wielość definicji pojęcia instrumentów ekonomicznych (Poskrobko, 1998, s. 237; Małecki, 2000, s. 210; OWGiR, 1990, s. 5), będąca skutkiem różnorodności regulacji prawnych w zakresie środowiska i związanych z nimi narzędzi oddziaływania, wymaga podania za Organizacją Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OWGiR, 1990, s. 7) cech charakterystycznych dla tych instrumentów. Są nimi m.in. występowanie bodźca finansowego (na przykład poprzez dołączanie kosztu finansowego do zmieniającego się poziomu emisji, co uświadamia podmiotowi gospodarczemu oszczędność kosztów przy danym zachowaniu i zachęca go do zmniejszenia emisji), pozostawienie swobodnego wyboru zachowania podmiotom gospodarczym, zaangażowanie czynników rządowych i chęć poprawy jakości środowiska poprzez zastosowanie danego narzędzia. Najczęściej spotykany w literaturze przedmiotu podział instrumentów ekonomicznych uwzględnia ich konstrukcję i sposób oddziaływania na obiekt zarządzania (tabela 2).

Tabela 2. Instrumenty ekonomiczne w ochronie środowiska

Grupy instrumentów	Rodzaj i opis instrumentu
Opłaty i podatki ekologiczne	opłaty za gospodarcze korzystanie ze środowiska, jakościową degradację środowiska (opłaty za: wprowadzanie gazów/pyłów do powietrza, wprowadzanie ścieków do wód/ziemi, składowanie odpadów, substancji zubożających warstwę ozonową) i ilościową degradację środowiska (opłaty za: usuwanie drzew lub krzewów, wyłączenie gruntów z produkcji rolniczej lub leśnej)
	opłaty usługowe – opłaty z tytułu zbiorowego, publicznego unieszkodliwiania zanieczyszczeń, na przykład za odprowadzanie ścieków do kanalizacji miejskiej
	opłaty produktowe – opłaty z tytułu wprowadzenia do obrotu lub wykorzystywania w produkcji substancji środowiskowo szkodliwych nakładane na ceny produktów (dotyczy fazy produkcji, konsumpcji lub utylizacji)

cd. tabeli 2

Grupy instrumentów	Rodzaj i opis instrumentu
	opłaty administracyjne – opłaty z tytułu czynności urzędowych, na przykład wydawanie pozwoleń wodnoprawnych
	opłaty koncesyjne i eksploatacyjne – opłaty z tytułu otrzymania na określony czas prawa do wydobywania kopalin
	podatki ekologiczne – podatki z tytułu emisji substancji środowiskowo szkodliwych lub użytkowania środowiskowo szkodliwych dóbr, na przykład za zasiarzone paliwo
Subwencje	dotacje – forma jednorazowej, bezzwrotnej pomocy finansowej
	preferencyjne kredyty i pożyczki – o oprocentowaniu niższym od rynkowej stopy procentowej, gdzie subwencję stanowi różnica w oprocentowaniu
	ulgi podatkowe, w tym zwolnienia od podatku dochodowego części dochodów uzyskanych w roku podatkowym z działalności gospodarczej, w której wykorzystuje się wytwarzane odpady, a także ulgi inwestycyjne polegające na odliczeniu tzw. wydatków inwestycyjnych w ochronie środowiska, na przykład w przypadku działalności związanej z odpadami, takiej jak: zbiórka, skup czy sortowanie odpadów
Systemy depozytowe (depozyty ekologiczne) i kaucje	zwrotne opłaty obciążające ceny produktów środowiskowo szkodliwych (dotyczy fazy poprodukcyjnej lub pokonsumpcyjnej) pobierane w momencie ich zakupu i zwracane po oddaniu ich do recyklingu, neutralizacji lub właściwego składowania, na przykład akumulatory, baterie, lodówki oraz opakowania, takie jak: szklane butelki i plastikowe pojemniki
Tworzenie rynku	rynek emisji zanieczyszczeń oparty o zbywalne certyfikaty emisyjne dające prawo podmiotowi gospodarczemu do emisji określonej ilości danej substancji do środowiska; w przypadku wprowadzenia do środowiska mniejszej ilości tej substancji nadwyżki mogą zostać sprzedane na zasadach rynkowych
	interwencje w mechanizmy rynkowe – korekta mechanizmu rynkowego (interwencja cenowa lub gwarancja cenowa) w celu wzmocnienia rynku, na przykład odpadów
	tworzenie rynku ubezpieczeń środowiskowych, gdzie odpowiedzialność za zanieczyszczenia jest przenoszona na zakłady ubezpieczeń w zamian za składkę ubezpieczeniową uwzględniającą przewidywaną wielkość szkody w środowisku (kosztów jej usunięcia lub naprawy) i prawdopodobieństwo jej wystąpienia
Bodźce finansowe dla egzekucji prawa	kary pieniężne z tytułu nieprzestrzegania ekologicznych norm prawnych i naruszania ustalonych warunków użytkowania środowiska lub korzystania ze środowiska bez pozwolenia (kary za: przekraczanie dopuszczalnego poziomu zanieczyszczeń gazowych/pyłowych i norm przy zrzucie ścieków, nadmierne natężenie hałasu, usuwanie drzew, pobór wody w większej ilości niż wynika to z pozwolenia)
	zastawy ekologiczne – forma zabezpieczenia realizacji zobowiązań ekologicznych przez podmioty gospodarcze
Ekologiczne zabezpieczenia finansowe	ubezpieczenia ekologiczne/odpowiedzialności cywilnej z tytułu zanieczyszczenia środowiska – metoda finansowania negatywnych skutków szkód w środowisku
	gwarancje środowiskowe wykonania zobowiązań z tytułu usuwania i likwidacji negatywnych skutków w środowisku

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: (Fiedor i Graczyk, 2002; Kulas i Kusztal, 2000, s. 32–39; OWGiR, 1990, s. 7–10; Wyrębek, 2010).

Opłaty ekologiczne są kategorią prawnofinansową oznaczającą rodzaj świadczenia pieniężnego na rzecz państwa (wpłacane do budżetu lub na rzecz

jednego z tzw. środowiskowych funduszy celowych). Stanowią one rekompensatę – cenę za zanieczyszczenie środowiska lub swego rodzaju cenę za usługę, na przykład wywóz śmieci. Celem wprowadzenia tego instrumentu jest ograniczenie negatywnego oddziaływania na środowisko, a także urealnienie rachunku kosztów przedsiębiorstwa poprzez internalizację efektów zewnętrznych, co zwiększa konkurencyjność produkcji proekologicznej (Kulas i Kusztal, 2000, s. 33). Opłaty pełnią zatem dwie podstawowe funkcje:

- motywacyjną, inspirującą podmioty gospodarcze do racjonalnego gospodarowania zasobami środowiskowymi,
- redystrybucyjną, sprowadzającą się do gromadzenia funduszy przeznaczonych na ochronę środowiska.

Wpływy z ich tytułu zasilają najczęściej fundusze specjalne przeznaczone na oczyszczalnie, badania nad rozwojem nowych technologii lub nowe inwestycje. Wraz z podatkami ekologicznymi zasilającymi jednak ogólny budżet państwa, skąd mogą, ale nie muszą być przekazywane na finansowanie inwestycji ekologicznych, stanowią instrumenty o charakterze danin publicznych⁴³.

Subwencje ekologiczne służą wspieraniu działalności proekologicznej m.in. przedsiębiorstw, w tym na przykład pokryciu w części lub całości kosztów implementacji nowoczesnych i sprzyjających środowisku technologii. Są przyznawane podmiotom gospodarczym podejmującym działania w celu zapobieżenia wystąpienia zanieczyszczenia lub minimalizacji skutków jego wystąpienia. Rola tych narzędzi w ochronie środowiska wzrosła na początku lat 90. XX w., kiedy to zreorganizowano fundusze ekologiczne. W rezultacie powstały najważniejsze z nich – Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej i jego wojewódzkie, gminne i powiatowe odpowiedniki oraz Fundusz Leśny i Fundusze Ochrony Gruntów Rolnych (Kulas i Kusztal, 2000, s. 35–36). Zastrzeżenie budzi fakt przyznawania dotacji podmiotom zanieczyszczającym (zasilania je w dodatkowe środki), co jest niezgodne z jedną z podstawowych zasad polityki ekologicznej, tj. zasadą „zanieczyszczający płaci”. Ponadto sposób jej przyznawania narusza zasady konkurencji wolnorynkowej (Poskrobko, 2007, s. 164).

Celem stosowania systemów depozytowych, zwanych też depozytami ekologicznymi, i kaucji jest nakłonienie nabywców produktów szkodliwych dla środowiska lub których opakowanie zostało wykonane z materiałów

⁴³ W 2020 r. przychody z podatków ekologicznych w Polsce wyniosły 2,55% PKB i 7,12% łącznych przychodów z podatków i składek na ubezpieczenia społeczne (poza przypisanymi umownie składkami na ubezpieczenia społeczne). Średnia dla krajów UE(27) wyniosła odpowiednio 2,24% i 5,57% (Eurostat, b.d.).

szkodliwych dla środowiska, do ich zwrotu w celu ponownego użycia, właściwego i bezpiecznego dla środowiska składowania lub recyklingu (Fiedor i Graczyk, 2002, s. 321). Ten rodzaj instrumentu jest bardzo skuteczny, a korzyści płynące z jego stosowania polegają m.in. na zmniejszeniu wielkości odpadów, w tym niebezpiecznych, rozwoju systemu recyklingu oraz metod utylizacji pozostałości nienadającej się do recyklingu. Jednak najważniejszy jest zapis, że koszty zastosowania tego instrumentu ponosi przedsiębiorstwo.

Kolejnym narzędziem realizacji polityki ekologicznej państwa jest kreowanie rynku, przy czym jego najbardziej popularną formą jest handel uprawnieniami do emisji zanieczyszczeń. Na decyzję o zakupie dodatkowych certyfikatów emisyjnych kosztem wprowadzenia nowych, bardziej przyjaznych dla środowiska technologii ma wpływ ich dostępność i cena, o czym decyduje państwo. Certyfikaty emisyjne, których liczba jest ograniczona, są według wielu autorów takim samym czynnikiem produkcji jak typowe zasoby przedsiębiorstwa. Zdaniem Kulas i Kusztal (2000, s. 38) to narzędzie ochrony środowiska, funkcjonujące zgodnie z zasadami rynku, jest najtańszym społecznie akceptowanym rozwiązaniem i uznaje się je za substytut opłat ekologicznych.

Bodźce finansowe dla egzekucji prawa to środki ochrony prawnej stosowane w sytuacji, gdy występuje podejrzenie naruszenia warunków korzystania ze środowiska, zarówno *ex ante* (zastawy ekologiczne), jak i *ex post* (kary finansowe). Te pierwsze stanowią formę zabezpieczenia realizacji przedsięwzięcia, którego celem jest ochrona środowiska, płatnego z góry i podlegającego zwrotowi w przypadku spełnienia warunków określonych w regulacji ekologicznej (na przykład wybudowanie instalacji typu BAT). Drugi rodzaj bodźca jest stosowany w przypadku, gdy przedsiębiorstwo nie przestrzega ekologicznych norm prawnych. Kara finansowa pomniejsza jego zysk, w odróżnieniu do opłaty ekologicznej, która jest składnikiem kosztów przedsiębiorstwa. Warto zaznaczyć, że kara finansowa nie jest formą rekompensaty za szkodę w środowisku i jej poniesienie nie zwalnia z obowiązku naprawy czy przywrócenia stanu środowiska do stanu sprzed szkody. Ponadto wszelkiego rodzaju kary ponoszone przez przedsiębiorstwo co do zasady nie podlegają ochronie ubezpieczeniowej (wyjątek stanowi ubezpieczenie OC członków zarządu (ang. *directors and officers*) i inne z zakresu *professional indemnity*).

Ostatnim z omawianych narzędzi jest ubezpieczenie ekologiczne lub – w niektórych krajach – ubezpieczenie odpowiedzialności cywilnej z tytułu zanieczyszczenia środowiska. Z uwagi na pełnioną funkcję prewencyjną zalicza się je do instrumentów ochrony środowiska i stanowią one przykład ekologicznych zabezpieczeń finansowych. Celem tych instrumentów jest zabezpieczenie ewentualnych roszczeń z tytułu szkód w środowisku spowodowanych prowadzoną działalnością gospodarczą. Mogą one mieć charak-

ter obowiązkowy i/lub dobrowolny. Uzależnienie stawki ubezpieczeniowej od posiadanych zabezpieczeń lub wdrożonych procedur, mających na celu zapobieżenie szkodzie w środowisku lub minimalizację skutków takiej szkody, motywuje przedsiębiorstwa do podejmowania proekologicznej strategii zarządzania. Poglądy wielu autorów, w tym Poskrobko (2007, s. 165) czy Kulas i Kuształ (2000, s. 38), w zakresie działania ubezpieczenia ekologicznego wymagają doprecyzowania. Ich zdaniem w ramach tego ubezpieczenia odpowiedzialność cywilna w związku z zanieczyszczeniem środowiska jest przenoszona na zakład ubezpieczeń. Trzeba zaznaczyć, że tę odpowiedzialność dalej ponosi zanieczyszczający, przy czym jej skutki finansowe pokrywa zakład ubezpieczeń w ramach zawartej umowy ubezpieczenia.

Omawiane powyżej instrumenty ekonomiczne odgrywają znaczącą rolę w procesie kształtowania ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa. Ich wykorzystanie motywuje przedsiębiorców do podejmowania działań proekologicznych i oszczędnego korzystania z zasobów środowiska. Co ważniejsze – ogranicza negatywne skutki prowadzonej przez nich działalności gospodarczej poprzez oddziaływanie na wyniki finansowe przedsiębiorstw.

Wśród instrumentów oddziaływania pośredniego wymienia się również ekologiczną reformę podatkową. Jej celem jest przerzucenie ciężaru podatkowego z pracy i kapitału na rzecz opodatkowania zasobów środowiska wykorzystywanych w produkcji i konsumpcji oraz korzystanie z walorów środowiska przyrodniczego. Efektem tej reformy jest zarówno poprawa stanu środowiska, jak i wzrost liczby miejsc pracy poprzez zmniejszenie obciążeń fiskalnych i co za tym idzie – kosztu zatrudnienia pracowników. Wdrożenie reformy ekologicznej wymaga utworzenia stabilnego systemu podatkowego, ponadto jest trudne, kosztowne i dlatego też dyskusyjne. Prekursorami ekologicznej reformy były kraje skandynawskie – Szwecja (1990 r.) i Dania (1994 r.). W Polsce dotychczas instrument ten nie został zaimplementowany (Poskrobko, 2007, s. 165–167).

Ponadto warto jeszcze zwrócić uwagę na takie instrumenty nieprzymusowego stosowania jak dobrowolne umowy (porozumienia), dobrowolne procedury i zalecenia ekologiczne. Pierwsze z nich polegają na zawieraniu porozumień ekologicznych, w których podmiot korzystający ze środowiska zobowiązuje się do podjęcia pewnych działań, na których kształt ma wpływ. Działania te prowadzi się w celu poprawy stanu środowiska zgodnie z określonym harmonogramem. Wśród rodzajów porozumień wymienia się: zobowiązania jednostronne, umowy negocjowane między zanieczyszczającymi a różnymi grupami interesu, umowy zawierane między przemysłem a organami publicznymi i programy organizowane przez władzę publiczną, w które angażują się indywidualne przedsiębiorstwa. Kolejnym narzędziem

ochrony środowiska w ramach omawianej grupy są dobrowolnie stosowane w przedsiębiorstwach procedury technologiczne lub organizacyjne, które najczęściej określają normy zarządzania środowiskowego. Innym przykładem tych instrumentów są zalecenia ekologiczne, których zadaniem jest wskazanie określonych rozwiązań w zakresie technologicznym, technicznym lub organizacyjnym przedsiębiorstwa. Mają one na celu poprawę efektywności ekologicznej przedsiębiorstwa z jednoczesnym uwzględnieniem aspektu ekonomicznego prowadzonych działań (Poskrobko, 2007, s. 169–170).

Zastosowanie instrumentów społecznego oddziaływania służy kształtowaniu świadomości i poszerzaniu wiedzy ekologicznej społeczeństwa. Jest ono źródłem troski o stan środowiska i prośrodowiskowych zachowań konsumentów. Tego rodzaju instrumenty dzieli się na formalne i nieformalne. Te pierwsze są uregulowane prawnie i wymienia się wśród nich edukację ekologiczną realizowaną w szkołach, dostęp do informacji o środowisku i lobbing w organach prawodawczych. Drugi rodzaj instrumentów stanowią narzędzia nieformalne – nieusankcjonowane prawnie, ale legalne, takie jak nieformalna edukacja, działania informacyjne, nacisk społeczny, sponsoring, usługi społeczne oraz działania komplementarne lub alternatywne (Poskrobko, 2007, s. 171–174).

2.2.3. Ekonomiczne aspekty ochrony środowiska w Polsce

Polityka ekologiczna państwa odgrywa znaczącą rolę w kształtowaniu poziomu nakładów na inwestycje w ochronę środowiska kraju. Innymi słowy, wielkość funduszy przeznaczanych na ochronę środowiska zależy od polityki ekologicznej państwa. Potwierdza to analiza wybranych aspektów ekonomicznych ochrony środowiska, takich jak wielkość nakładów na środki trwałe służące ochronie środowiska i gospodarce wodnej, udział nakładów inwestycyjnych na ochronę środowiska i gospodarkę wodną w nakładach inwestycyjnych ogółem, udział nakładów inwestycyjnych na ochronę środowiska i gospodarkę wodną w PKB, a także kierunki inwestowania w ochronę środowiska oraz źródła jej finansowania.

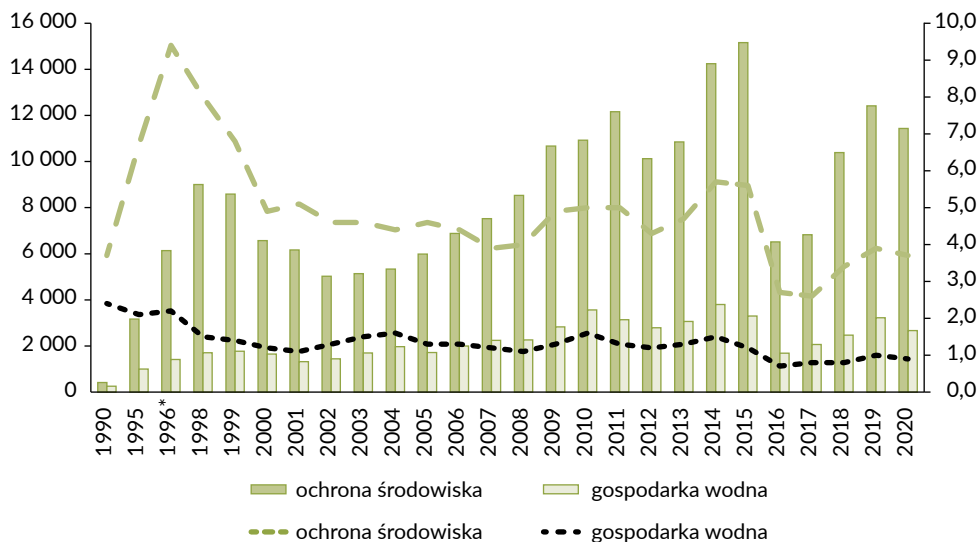
Pojęcie nakładów inwestycyjnych na ochronę środowiska do końca lat 80. XX w. praktycznie nie funkcjonowało. Sytuacja zaczęła ulegać poprawie wraz ze zmianą ustroju państwa, w tym jego polityki ekologicznej, kiedy to coraz większe środki finansowe były przeznaczane na ochronę środowiska. Umożliwiło to modernizację zakładów przemysłowych oraz wyposażenie ich w instalacje i urządzenia bardziej przyjazne dla środowiska. Trend wzro-

stowy tych inwestycji utrzymywał się do 1998 r.; po tym okresie nastąpił znaczący spadek nakładów na środowisko (wartość funduszy na ochronę środowiska w 2002 r. była o ponad połowę mniejsza niż w 1998 r.). Ponadto wyczerpały się proste rezerwy na naprawę stanu środowiska, wojewódzkie inspektoraty ochrony środowiska uzależniono od władz regionalnych i nie ustanowiono nowych przepisów prawa dotyczących ochrony środowiska. Powyższe spowodowało spadek tempa poprawy jego jakości w Polsce (MŚ, 2008, s. 5).

Nie bez znaczenia dla inwestycji w ochronę środowiska był fakt przystąpienia Polski do Unii Europejskiej i związana z tym strategia wynikająca ze zobowiązań przedakcesyjnych. Autorzy Polityki ekologicznej państwa w latach 2009–2012 z perspektywą do roku 2016, szacowali, że sfinansowanie działań, do których Polska zobowiązała się w traktacie przedakcesyjnym, przeznaczonych zostanie ponad 4/5 wszystkich nakładów na realizację polityki ekologicznej państwa na ochronę środowiska poniesionych do 2016 r. (MŚ, 2008, s. 53). Od 2003 r. nastąpił wzrost wydatków inwestycyjnych w zakresie ochrony środowiska i gospodarki wodnej (rysunek 6). Przykładowo w 2003 r. wyniosły one odpowiednio 5,1 mld PLN i 1,7 mld PLN, a w 2015 r. – 15,1 mld PLN i 3,3 mld PLN. Oznacza to blisko trzykrotny wzrost wartości inwestycji przeznaczonych na ochronę środowiska i prawie podwojenie wartości wydatków na gospodarkę wodną na przestrzeni 12 lat. Wyjątek stanowiły lata 2012 i 2013, kiedy to wydatki na ochronę środowiska zmalały w porównaniu z wcześniejszymi latami. Nakłady na inwestycje w 2016 r. zmniejszyły się znacząco w stosunku do 2015 r., ponieważ zakończyło się wiele dużych i kosztownych inwestycji, finansowanych z kończącej się unijnej perspektywy na lata 2007–2013, a środki z nowej perspektywy finansowej na lata 2014–2020 nie zostały jeszcze zainwestowane. W kolejnych latach inwestycje zarówno w ochronę środowiska, jak i gospodarkę wodną stale rosły aż do 2020 r., kiedy to odnotowano niewielki spadek wielkości tych inwestycji.

Dynamikę nakładów inwestycyjnych na ochronę środowiska najlepiej obrazują wskaźniki udziału nakładów inwestycyjnych na ochronę środowiska w nakładach inwestycyjnych ogółem (rysunek 6) oraz udziału nakładów inwestycyjnych na ochronę środowiska w PKB. W latach 1990–1996 wskaźnik udziału nakładów na ochronę środowiska w nakładach inwestycyjnych ogółem wzrósł znacząco, bo ponad 2,5-krotnie, i osiągnął wartość 9,4%. W kolejnych dziesięciu analizowanych latach obserwuje się spadek jego wartości do poziomu 3,9% w 2007 r. Następnie lata 2008–2011 i 2013–2014 charakteryzowały się wzrostem badanego wskaźnika. W kolejnym okresie (2015–2017) wskaźnik ten zmalał ponad dwukrotnie, po czym od 2018 r.

zaczął rosnąć i w 2019 r. osiągnął 3,9%. Podobnie jak wartość nakładów w 2020 r. wskaźnik nieznacznie spadł. Średni poziom wskaźnika udziału nakładów inwestycyjnych przeznaczonych na ochronę środowiska w inwestycjach ogółem w okresie 1998–2020 wyniósł ok. 4,6%. W odniesieniu do gospodarki wodnej wskaźnik udziału tych nakładów w inwestycjach ogółem charakteryzował się mniejszą zmiennością. Do 1998 r. kształtował się na poziomie nieco ponad 2%, a w ostatnich pięciu badanych latach wynosił średnio 0,8%. Poziom nakładów inwestycyjnych na ochronę środowiska i gospodarkę wodną w relacji do PKB w Polsce w ostatnich trzech badanych latach wzrósł i kształtował się na podobnym poziomie (średni wskaźnik w tym okresie wyniósł 0,51%) i ok. 0,11%, a jego dynamika była zbliżona do omawianego wcześniej wskaźnika.

* Z uwagi na zmienioną (rozszerzoną) od 1996 r. klasyfikację kierunków inwestowania dane nieporównywalne z latami poprzednimi.

Rysunek 6. Nakłady na środki trwałe służące ochronie środowiska i gospodarce wodnej w mln zł (słupki) i ich udział w nakładach inwestycyjnych ogółem w % (linie) w Polsce w latach 1990, 1995–1996, 1998–2020 (ceny bieżące)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie (GUS, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2018, 2021).

Istotnym elementem analizy aspektów ekonomicznych ochrony środowiska w Polsce jest zbadanie struktury wydatków na jego ochronę, czyli inaczej kierunków inwestowania. Głównym obszarem inwestycji w ochronę środo-

wiska w Polsce w 2020 r. była gospodarka ściekowa i ochrona wód (48,4% wszystkich wydatków). W strukturze tych nakładów dominują te przeznaczone na ujęcia i doprowadzanie wody. Drugi rodzaj wydatków w strukturze nakładów na ochronę środowiska stanowiły wydatki na ochronę powietrza atmosferycznego i klimatu (32,7%). Najwięcej w tym zakresie inwestowano w urządzenia do redukcji zanieczyszczeń (57,3% ogółu wydatków) i służące zapobieganiu zanieczyszczeniom (41,0%), w tym nowe techniki i technologie spalania paliw wraz z modernizacją kotłowni i ciepłowni (23,7%) oraz na niekonwencjonalne źródła energii (12,2%). Kolejny rok z rzędu największym inwestorem w ochronę polskiego środowiska były przedsiębiorstwa, następnie gminy i jednostki budżetowe. W przypadku nakładów inwestycyjnych na gospodarkę wodną głównym inwestorem w 2020 r. były przedsiębiorstwa, następnie jednostki budżetowe i gminy (GUS, 2021, s. 14, 18, 20, 24 i 28). Wielkość ponoszonych przez przedsiębiorstwa nakładów finansowych na ochronę środowiska, a także udział państwa i Unii Europejskiej w jej finansowaniu może powodować znaczne zmiany w konstruowaniu ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa. Świadomość wielkości powyższych nakładów może sprawiać, że przedsiębiorstwo czuje się bardziej bezpieczne w swoim działaniu.

2.3. Rola społeczeństwa w kształtowaniu ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa

Warunki funkcjonowania i rozwoju przedsiębiorstwa determinuje otoczenie rynkowe, w tym nabywcy jego usług lub produktów, czyli inaczej klienci. Ich zachowania i preferencje kształtują proekologiczne strategie rozwoju przedsiębiorstwa oraz konieczność wdrażania polityki ekologicznej i zarządzania środowiskowego w przedsiębiorstwie. To z kolei pozwala na budowanie przewagi konkurencyjnej w aspekcie ekologicznym.

Rozwój gospodarczy przełomu XIX i XX w. z wykorzystaniem energochłonnych oraz materiałochłonnych technologii nieprzyjaznych człowiekowi i środowisku naturalnemu, w tym polityka państw socjalistycznych, dla których priorytetem był przemysł ciężki, nie sprzyjały zwiększaniu świadomości ekologicznej społeczeństwa. Z czasem jednak przeświadczenie o przewadze techniki i przemysłu nad środowiskiem naturalnym ustąpiło miejsca poczuciu zagrożenia dla dalszego rozwoju ludzkości w obliczu niekontrolowanej ingerencji w środowisko prowadzącej do jego degradacji. Zmiany społeczne w zakresie postrzegania środowiska naturalnego, w tym wyrażana potrzeba skutecznej

jego odbudowy, poparta działaniami rządu w postaci m.in. wdrożenia polityki ekologicznej państwa, zmusiły przedsiębiorstwa do zmiany strategii działania i włączenia aspektu ekologicznego do zrównoważonego rozwoju.

2.3.1. Zmiany społeczne w zakresie postrzegania środowiska jako dobra wspólnego

Pojęcie świadomości ekologicznej, będącej częścią świadomości społecznej odnoszącej się do środowiska naturalnego, nie jest jednoznaczne i może być używane w różnych znaczeniach. Za Hullem (1984, s. 24) rozumie się przez nie: „swoistą kształtującą się formę świadomości społecznej, formę manifestującą się zarówno w myśleniu i przeżyciach poszczególnych ludzi, jak i w funkcjonujących społecznie standardach pojmowania, przeżywania i wartościowania biosfery”. Burger (1986, s. 375–376) z kolei wymienia dwa możliwe sposoby rozważania na temat świadomości ekologicznej – jako kategorii:

- postulatywnej, odnoszącej się do tworzenia swojego i idealnego modelu świadomości, którego realizacja gwarantuje bezkonfliktowe współistnienie człowieka i środowiska;
- opisowej, gdzie świadomość ekologiczna jest: „zespołem informacji i przekonań na temat środowiska naturalnego oraz postrzegania związków między stanem i charakterem środowiska naturalnego a warunkami i jakością życia człowieka”.

Świadomość ekologiczną, poza wiedzą i poczuciem zagrożenia, kształtuje również poczucie bezpieczeństwa zdrowotnego i odpowiedzialności za stan środowiska (wrażliwość ekologiczna) oraz chęć podejmowania działań, często samowyrzeczeń na jego rzecz (postawa proekologiczna).

Pionierskie badania na temat poziomu świadomości ekologicznej Polaków przeprowadzono w 1983 r. w Tarnobrzegu, a kolejne w 1987 r. i dotyczyły one źródeł zagrożeń ekologicznych szkodliwych dla środowiska występujących w zakładach przemysłowych (Kłos, 2015, s. 35–36). Problematyka świadomości ekologicznej była następnie badana cyklicznie do 2012 r. głównie w Instytucie na rzecz Ekorozwoju (Kłos, 2015, s. 37–38), a także przez wiele firm i organizacji, w tym m.in. na zlecenie Ministerstwa Środowiska badania trekingowe prowadzone przez: TNS Polska (w latach 2011–2014)⁴⁴, kon-

⁴⁴ Jak wynika z analizy TNS Polska przeprowadzonej na zlecenie Ministerstwa Środowiska w latach 2009–2015, opracowano w Polsce 83 publikacje dotyczące badań świadomości, po-

sorcjum firm DANEA sp. z o.o. i Realizacja sp. z o.o. (w 2018 r.) oraz PBS Sp. z o.o. i BR Spółka z o.o. (w 2020 r.).

Wśród komponentów świadomości ekologicznej wymienia się m.in. ocenę zagrożenia i stanu środowiska w kraju, który w 1993 r. był źródłem niepokoju dla aż 78% badanych Polaków. W kolejnych latach obserwowano wyraźny spadek zaniepokojenia jego stanem aż do 2008 r., kiedy nastąpiło odwrócenie trendu. W latach 2009–2016 odsetek osób, które wyrażały bardzo duże lub duże obawy w tym zakresie, oscylował między 41% a 50%. W 2018 r. już ponad 2/3 Polaków (68% respondentów) wyraziło bardzo duży lub duży niepokój związany ze stanem środowiska naturalnego w Polsce. Zdecydowanie większy poziom zaniepokojenia wśród badanych budzi stan środowiska naturalnego na Ziemi ogółem. W 2018 r. był on powodem zaniepokojenia w bardzo dużym i dużym stopniu dla 79% respondentów. W 2020 r. niepokój związany ze stanem środowiska zarówno w Polsce, jak i na świecie zmalał, a odsetek osób, w których budził obawy w bardzo dużym i dużym stopniu, wyniósł odpowiednio 53% i 70% (CBOS, 2020, s. 2). Zmienność podejścia Polaków do kwestii środowiskowych w badanym okresie była spowodowana głównie zmianą ustroju, wstąpieniem do Unii Europejskiej i tworzeniem nowych przepisów prawa w zakresie ochrony środowiska oraz nasilającymi się w ostatnich latach ekstremalnymi zjawiskami pogodowymi. Jak wynika z badań przeprowadzonych wśród obywateli Unii Europejskiej, nie ustają oni w wyrażaniu dużego zaniepokojenia na temat stanu środowiska i jednocześnie wśród głównych problemów z nim związanych wyróżniają: zmiany klimatyczne, zanieczyszczenie powietrza oraz wzrost ilości gromadzonych odpadów (KE, 2020a, s. 17).

Innym aspektem świadomości ekologicznej społeczeństwa jest poziom jego zaangażowania w działania na rzecz środowiska i przekonanie o ich skuteczności. Przykładami codziennych zachowań proekologicznych są m.in. oszczędność zasobów typu energia elektryczna i woda, segregowanie odpadów lub niemarnotrawienie żywności, które z roku na rok deklaruje coraz więcej respondentów. Jak wynika z badań, aż 96% badanych oszczędza energię w domu, a odsetek osób, które zwracają uwagę na ograniczenie zużycia wody wzrósł z 71% w 2018 r. do 93% w 2020 r. W tym samym roku regularną segregację śmieci i niemarnotrawienie żywności zadeklarowało odpowiednio 96% i 78% respondentów (wzrost z 62% i 70% respondentów w 2018 r.) (PBS, 2020, s. 68, 98–99 i 102). Co ciekawe, w badaniu euro-

staw i zachowań ekologicznych Polaków (głównie raporty lub komunikaty badawcze). Ocena nie dotyczyła badań prowadzonych przez TNS na zlecenie Ministerstwa Środowiska w latach 2011–2014. Więcej na temat wyników analizy zob. w (TNS Polska, 2015).

pejskim przeprowadzonym w grudniu 2019 r. oszczędność zużycia energii i wody w okresie sześciu miesięcy poprzedzających badanie zadeklarowało odpowiednio już tylko 29% i 26% respondentów z Polski, a w przypadku wszystkich mieszkańców Unii Europejskiej 37% i 29%. Najczęściej podejmowanymi działaniami w badanym okresie zarówno w Polsce, jak i w całej Unii Europejskiej była segregacja śmieci, którą deklarowało odpowiednio 56% Polaków i 66% badanych obywateli Unii Europejskiej (KE, 2020a, s. T11). W ostatnich latach w Polsce wzrósł także odsetek respondentów, którzy podejmują inne czynności związane z ochroną środowiska, takie jak używanie energooszczędnego sprzętu AGD (wzrost z 67% badanych w 2008 r. do 92% badanych w 2020 r.), rezygnacja z toreb jednorazowego użytku na rzecz toreb wielorazowego użytku (wzrost z 48% badanych w 2008 r. do 91% badanych w 2020 r.) (CBOS, 2020, s. 5 i 8). Z uwagi na wprowadzenie opłaty za sprzedaż toreb jednorazowego użytku trudno jednoznacznie stwierdzić, czy powodem zmiany nawyku jest chęć dbania o środowisko, czy może bardziej oszczędzania, niemniej jednak takie praktyki należy ocenić pozytywnie.

Próba ograniczenia oddziaływania własnej konsumpcji na środowisko poprzez kierowanie się podczas zakupów oceną procesu produkcyjnego lub trwałością produktu, jego składem lub sposobem opakowania, czyli tzw. konsumeryzm ekologiczny, może zwiększyć ryzyko środowiskowe w przedsiębiorstwie i wpłynąć na jego wyniki finansowe. Ponadto część konsumentów może zrezygnować z zakupu określonych produktów, obawiając się, że okażą się szkodliwe (Doś, 2011, s. 35–36). Potwierdzeniem tego może być wzrost liczby osób z 32% badanych w 2018 r. do 82% badanych w 2020 r., które wybierają rozwiązania ekologiczne nawet wtedy, gdy oznacza to dla nich dodatkowy koszt (KE, 2020a, s. 98). Z innych badań przeprowadzonych przez PwC (2020b, s. 33) wynika, że przy wyborze marki produktu najważniejsza dla odpowiednio 16% i 9% badanych konsumentów jest ekologiczność produktu oraz produkcja zgodnie z zasadami *fair trade*, etyki i poszanowania środowiska naturalnego. Co więcej, pomimo pandemii dla zdecydowanej większości Polaków (92%) środowisko naturalne jest ważne, a 76% respondentów deklaruje, że ich zachowania proekologiczne nie zmieniły się (PwC, 2020b, s. 59).

Istotnym kryterium kształtującym świadomość ekologiczną społeczeństwa jest jego dostęp do informacji o stanie środowiska. Jak wynika z europejskiego badania, wśród trzech podstawowych źródeł wiedzy o środowisku zarówno obywatele Unii Europejskiej, jak i Polacy najczęściej wskazywali wiadomości telewizyjne (odpowiednio 66% i 58% respondentów), dalej media społecznościowe (odpowiednio 48% i 41% respondentów) oraz internet (inne

strony internetowe, blogi, fora itp.) (odpowiednio 38% i 33% respondentów) (KE, 2020a, s. T8–T9).

Warto zauważyć, że zdaniem większości badanych obywateli Unii Europejskiej działania podejmowane w ochronie środowiska zarówno przez korporacje i przemysł, rządy państw, Unię Europejską, jak i obywateli są niewystarczające. Podobną opinię wyraża ponad połowa badanych Polaków (KE, 2020a, s. T21–T25). Jak wynika z badania, 23% respondentów z Unii Europejskiej za jedno z bardziej efektywnych rozwiązań problemów środowiskowych wskazuje wdrożenie wyższych kar za łamanie prawa środowiskowego oraz bardziej surowych regulacji prawnych. W Polsce rozwiązania te zidentyfikowało odpowiednio 22% i 20% badanych (KE, 2020a, s. T26–T27). Zdaniem autorki istotnym elementem zwiększającym skuteczność dotychczasowych rozwiązań w zakresie prawa środowiskowego, w tym dyrektywy środowiskowej, jest nie tyle jego zmiana, ile harmonizacja zasad stosowania i egzekwowania przez organy środowiskowe państw członkowskich. W tym celu zostały już podjęte odpowiednie kroki na szczeblu unijnym, o czym w dalszej części niniejszej monografii. Przeprowadzona analiza pozwala na wysunięcie wniosku o wzroście świadomości ekologicznej Polaków w ostatnich kilkudziesięciu latach. Może on się przyczynić do rezygnacji z zakupu produktów określonej marki w przypadku, gdy wyrządzają one istotne szkody środowisku w procesie produkcji, użytkowania oraz w fazie pokonsumpcyjnej. Podstawą do wysunięcia takiego wniosku są wyniki badania europejskiego, zgodnie z którymi najczęściej wskazywanymi przez respondentów z Unii Europejskiej działaniami służącymi poprawie stanu i bezpieczeństwa środowiska są zmiany w sposobie zarówno konsumpcji (33% badanych), jak i produkcji i handlu (31%). W Polsce te odpowiedzi zaznaczało odpowiednio 23% i 26% respondentów (KE, 2020a, s. T26–T27). Ten tzw. bojkot konsumencki, będący formą ukarania przedsiębiorstwa za zanieczyszczenie środowiska, może spowodować spadek przychodów ze sprzedaży i utratę jego zysku. Wynika z tego, że zmiana podejścia społeczeństwa do kwestii środowiskowych, w tym wzrost świadomości i wrażliwości ekologicznej, która jest źródłem określonych postaw opisanych powyżej, warunkuje kształtowanie się ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa. Warto jednak zwrócić uwagę na fakt, że może to być naturalną konsekwencją (zdaniem niektórych ryzykiem) prowadzenia działalności, czyli ryzykiem biznesowym. Jego źródłem są m.in. niekorzystne zmiany zachodzące w otoczeniu biznesowym (na przykład zmiana trendu w cyklu ekonomicznym), niekorzystne decyzje, nieprawidłowe wprowadzenie podjętych decyzji lub brak podjęcia odpowiednich działań. Obejmuje ono w szczególności ryzyko strategiczne i nie powinno podlegać ubezpieczeniu (PKO BP, 2015).

2.3.2. Społeczna odpowiedzialność biznesu jako odpowiedź na oczekiwania nabywców w zakresie ochrony środowiska

Zagadnienia związane ze środowiskiem naturalnym, w tym kwestia emisji zanieczyszczeń, gospodarki odpadami produkcyjnymi czy negatywnego stosunku społeczeństwa i kontrahentów do wyrobów szkodliwych dla środowiska, w istotny sposób wpływa na funkcjonowanie przedsiębiorstwa. Coraz więcej firm uwzględnia w swoich celach i strategiach działania mające za zadanie minimalizację negatywnego oddziaływania na środowisko, co przynosi im szereg korzyści również w zakresie ekonomicznym. Proekologiczne działania, takie jak inwestycje w technologie przyjazne środowisku, dodatkowe zabezpieczenia na wypadek awarii oraz proekologiczne inicjatywy (budowanie ekomarki i ekowizerunku), mają na celu zmniejszenie prawdopodobieństwa wystąpienia zagrożenia szkodą lub szkody w środowisku oraz budzą zaufanie społeczności do przedsiębiorstwa i zwiększają jego wartość. Pozwala to firmie na pozytywne wyróżnienie się na rynku i uzyskanie przewagi konkurencyjnej. Może też się przyczynić do pozyskania krajowych i europejskich funduszy ekologicznych oraz sfinansowania wyżej wymienionych działań ze środków zewnętrznych. Powyższe praktyki wpisują się w jedno z rozwiązań kształtowania nowej kultury przedsiębiorstwa, jaką jest społeczna odpowiedzialność biznesu (ang. *corporate social responsibility* – CSR).

Pojęcie społecznej odpowiedzialności biznesu oznacza dobrowolne zobowiązanie przedsiębiorstwa do uwzględniania w określaniu celu i strategii oraz w podejmowanych decyzjach działań prowadzących nie tylko do osiągnięcia zysku, ale również zaspokajających interesy otoczenia, w tym m.in. aspektów społecznych i ekologicznych (Mikulska i Michalczuk, 2014, s. 210). CSR oznacza również świadomość przedsiębiorstwa dotyczącą rozliczania się z wykonania jego założeń przed społeczeństwem⁴⁵. W kategorii normy etycznej przez społeczną odpowiedzialność biznesu

⁴⁵ Wdrożenie do polskiego ustawodawstwa dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2014/95/UE z dnia 22 października 2014 r. zmieniającej dyrektywę 2013/34/UE w odniesieniu do ujawniania informacji niefinansowych i informacji dotyczących różnorodności przez niektóre duże jednostki oraz grupy (Dyrektywa, 2014) nałożyło na nie obowiązek opracowywania raportów dotyczących danych niefinansowych, w tym polityki spółki w zakresie środowiska naturalnego. Komisja Europejska w kwietniu 2021 r. złożyła projekt dyrektywy o sprawozdawczości przedsiębiorstw w zakresie zrównoważonego rozwoju, która ma zastąpić dotychczasowe regulacje Unii Europejskiej w tym obszarze i zobowiązać wszystkie duże przedsiębiorstwa (niezależnie od tego, czy są spółkami giełdowymi, czy prywatnymi) do sporządzania raportów w zakresie zrównoważonego rozwoju (Forum Odpowiedzialnego Biznesu, 2021, s. 10).

za Pogonowską (2004, s. 230) będziemy rozumieć „obowiązek ponoszenia konsekwencji i skutków własnego postępowania, z uwzględnieniem bardzo rozległego otoczenia społecznego”. O przedsiębiorstwach, które w swej odpowiedzialności biorą pod uwagę nie tylko aspekt prawny czy ekonomiczny, ale również społeczny, co ma na celu m.in. poprawę jakości życia społeczeństwa, mówi się, że są społecznie odpowiedzialne (Chodyński, 2011, s. 50–51).

Podstawowe obszary społecznej odpowiedzialności biznesu określa opracowana przez Międzynarodową Organizację Normalizacyjną w 2010 r. norma PN-ISO 26000, która stanowi praktyczny przewodnik do stosowania zasad CSR przez przedsiębiorstwa. Do tych obszarów należą: ład korporacyjny, prawa człowieka, praktyki w miejscu pracy, środowisko, praktyki rynkowe, kwestie konsumenckie, zaangażowanie społeczne i rozwój społeczności (Kopeć, 2014, s. 109–110). Obszarowi „środowisko” norma przypisuje następujące zagadnienia: zapobieganie zanieczyszczeniu; zrównoważone korzystanie z zasobów; przeciwdziałanie i przystosowanie do zmian klimatycznych; ochrona środowiska, bioróżnorodności i przywrócenie naturalnych siedlisk (Mazur-Wierzbicka, 2013, s. 107). Te ostatnie szczególnie wpisują się w problematykę związaną z ryzykiem środowiskowym przedsiębiorstwa i służą jego ograniczeniu.

U podstaw społecznej odpowiedzialności biznesu leży koncepcja interesariuszy (ang. *stakeholders*), którymi Freeman nazywał: „każdą grupę lub osobę, która może wpływać na realizację celów organizacji lub na której sytuację wpływa organizacja, realizując swoje cele” (Freeman, 1984, za: Chodyński, 2011, s. 46). Teoria ta zakłada, że każde przedsiębiorstwo działające na rynku powinno dążyć do budowania dobrych relacji z pozostałymi jego uczestnikami. Zgodnie z omawianą powyżej normą to właśnie CSR zobowiązuje przedsiębiorstwa do uwzględnienia oczekiwań interesariuszy przedsiębiorstwa. Zdaniem wielu autorów, z uwagi na rosnącą rolę aspektu ekologicznego w rozwoju przedsiębiorstwa, kluczowym interesariuszem jest środowisko naturalne, nazywane również milczącym, gdyż jego interesy są reprezentowane przez inne podmioty (Jastrzębska, 2015, s. 50; por. Pogonowska, 2004, s. 229–230). Ideą odpowiedzialności środowiskowej przedsiębiorstw w kontekście środowiska jest więc dążenie do sprostania oczekiwaniom społeczeństwa, opinii publicznej oraz organizacji ekologicznych, które domagają się, by przedsiębiorstwa brały udział w rozwiązywaniu i niwelowaniu problemów środowiskowych oraz podejmowały działania na rzecz jego ochrony. Wśród czynników, które motywują przedsiębiorstwa do uwzględniania w swoich działaniach aspektów

środowiskowych, obok przesłanek prawnych, czynników ekonomicznych i etycznych wymienia się właśnie presję interesariuszy, w tym klientów czy lokalne społeczności (Bansal i Roth, 2000, s. 718). Powyższe jest realizacją koncepcji ekologicznej społecznej odpowiedzialności biznesu (ang. *environmental corporate social responsibility* – ECSR), będącej rozwinięciem idei CSR. Włączenie zasad CSR do strategii przedsiębiorstw i stosowanie ich w praktyce gospodarczej uznaje się za realizację zasad zrównoważonego rozwoju w skali mikro.

Coraz więcej przedsiębiorców XXI w. zdaje sobie sprawę z konieczności zmiany sposobu swojej działalności, w tym uwzględnienia aspektu środowiskowego i ograniczenia jej negatywnego wpływu na środowisko. Zdaniem Lachowskiego (2012, s. 245) „społeczna odpowiedzialność biznesu staje się obecnie obowiązkiem, a nie jak dotychczas, opcją strategiczną budowy przewagi konkurencyjnej poprzez wyróżnianie się”. Co istotniejsze, włączenie do strategii firmy odpowiedzialności środowiskowej (jednego z obszarów CSR) wpływa na kreowanie ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa. Zmiana podejścia społeczeństwa do kwestii ochrony środowiska, w tym wszechobecny proekologiczny trend, wymaga od przedsiębiorstw wprowadzenia zasad zrównoważonej produkcji, oszczędnej gospodarki zasobami naturalnymi i odpadami oraz podejmowania szeregu rozwiązań proekologicznych, w tym działań prewencyjnych. Te z kolei wiążą się z ponoszeniem dodatkowych kosztów. Jest to istotny czynnik ekonomiczny, który stanowi poważną barierę dla wielu przedsiębiorstw i determinuje postrzeganie przez nie ryzyka środowiskowego. Jednak coraz więcej firm traktuje wydatki na tego rodzaju działania nie jako koszt, lecz inwestycję przynoszącą zysk i dlatego podejmuje wysiłki na rzecz rozwiązywania problemów związanych ze środowiskiem (Nakao i in., 2007, s. 107). Z kolei część przedsiębiorców, szczególnie ta o dużej świadomości ekologicznej i chęci dążenia do uzyskania przewagi konkurencyjnej, uznaje kwestie środowiskowe wręcz za czynnik rozwoju firmy.

2.4. Decyzje kapitałodawców a ryzyko środowiskowe przedsiębiorstwa

Warunkiem prowadzenia działalności i rozwoju każdego przedsiębiorstwa jest posiadanie przez niego odpowiedniego kapitału, który w ekonomii klasycznej i neoklasycznej jest uznawany za jeden z czynników produkcji (Krajewska i Milewski, 2002, s. 19–21). Struktura i koszt kapitału, który oznacza

fundusze powierzone przedsiębiorstwu przez właścicieli lub wierzycieli, wpływają na wartość firmy (Duliniec, 2001, s. 13). Kapitałodawcy przedsiębiorstwa w zamian za powierzone zasoby finansowe oczekują pewnego rodzaju korzyści, które gwarantuje im osiągnięcie przez firmę odpowiedniego wyniku ekonomicznego. W przeciwnym razie tracą zaufanie do przedsiębiorstwa i wycofują się z jego finansowania poprzez sprzedaż akcji danej firmy w przypadku jego właścicieli albo poprzez nieudzielenie kredytu lub odmowę dalszego kredytowania w przypadku banku. Dostarcyciele kapitału przy podejmowaniu decyzji o zaangażowaniu kapitałowym w spółkę kierują się różnego rodzaju kryteriami. Coraz częściej poza wskaźnikami finansowymi biorą pod uwagę wskaźniki niefinansowe, takie jak spełnienie przez przedsiębiorstwo określonych kryteriów społecznych, etycznych lub środowiskowych. Wskazują na to m.in. wyniki badania SRI Study (opisanego w dalszej części monografii), obrazujące znaczenie inwestycji społecznie odpowiedzialnych w krajach europejskich (Forum Odpowiedzialnego Biznesu, 2016, s. 11).

2.4.1. Odpowiedzialność wobec kapitałodawcy spółek

Kapitał wykorzystywany do prowadzenia działalności przedsiębiorstwa wiąże się z określonym kosztem, który oznacza oczekiwaną stopę zwrotu z zainwestowanego kapitału przy określonym poziomie ryzyka (Duliniec, 2001, s. 72). Jest ona swego rodzaju rekompensatą za poniesione ryzyko związane z finansowaniem tego przedsiębiorstwa. Przed podjęciem decyzji o zakupie akcji danej firmy inwestorzy poddają ją starannej analizie, w tym badają solidność prowadzonej przez nią działalności⁴⁶. Jej rodzaj, w tym sposób oddziaływania przedsiębiorstwa na środowisko, ewentualne problemy z przestrzeganiem norm środowiska czy spowodowanie szkody w środowisku, może wpływać na popyt na emitowane przez firmę papiery wartościowe. Inwestorzy w swoich decyzjach inwestycyjnych biorą bowiem pod uwagę kwestie środowiskowe i ich wpływ na rentowność inwestycji. Szkodliwe dla środowiska działanie przedsiębiorstwa może się przyczynić do zmiany zachowań kapitałodawców i spowodować wzrost kosztu kapitału (Doś, 2011, s. 32–33). Jest to niekorzystne z punktu widzenia spółki inwestującej w projekty służące jej rozwojowi, gdy do oceny efektywności projektu wykorzystuje się stopę dyskonta wyznaczaną przez poziom kosztu kapitału

⁴⁶ Więcej na temat ryzyka w podejmowaniu decyzji inwestycyjnych zob. w (Czerwińska, 2009).

(Duliniec, 2001, s. 10). Wiedzy na temat oddziaływania przedsiębiorstwa na środowisko dostarczają również raporty, których obowiązek przekazania ciąży na emitentach akcji wprowadzanych do obrotu giełdowego. To sprawia, że świadomość kapitałodawców w tym zakresie rośnie. Akcjonariusze coraz częściej domagają się przejrzystości w ujawnianiu danych dotyczących środowiska. Cennym źródłem informacji, pozwalającym na ocenę planowanego przedsięwzięcia (głównie transakcji kupna-sprzedaży) pod względem korzyści i zagrożeń oraz na ostateczne podjęcie decyzji inwestycyjnej jest szczegółowe badanie (ang. *due diligence*). Jego istota sprowadza się do potwierdzenia faktów dotyczących transakcji w celu ochrony interesów jej stron (Brzozowska, 2011, s. 17–18). Szczególnym rodzajem badania *due diligence* jest audyt środowiskowy (ang. *environmental due diligence*) przeprowadzany przez specjalistów (konsultantów) środowiskowych. Jego celem jest ocena zgodności prowadzonej działalności z wymogami w zakresie ochrony środowiska (Wałkowski, 2014, s. 71)⁴⁷.

Kapitałodawcy w swych decyzjach inwestycyjnych coraz częściej, poza kryterium ekonomicznym i oceną sytuacji finansowej (kosztów, przychodów, płynności finansowej, rentowności, stanu zadłużenia) czy też atrakcyjności produktu i pozycji rynkowej firmy, biorą pod uwagę kwestię ochrony środowiska, społecznej odpowiedzialności i ładu korporacyjnego, czyli tzw. czynniki ESG. Strategię inwestowania, w której dąży się zarówno do maksymalizacji zysku, jak i osiągnięcia określonych celów społecznych z uwzględnieniem zasady zrównoważonego rozwoju, nazywa się odpowiedzialnym inwestowaniem (ang. *socially responsible investing* – SRI) (Deloitte i Giełda..., 2012, s. 3). W ostatnich latach rola inwestycji uwzględniających integrujące czynniki ESG zwiększyła się. Świadczą o tym wyniki badania European SRI Study przeprowadzonego przez Europejskie Forum ds. Zrów-

⁴⁷ Audyt środowiskowy przeprowadzany w przedsiębiorstwie polega na weryfikacji zgodności każdej sfery działalności przez nie prowadzonej (związanej z oddziaływaniem na środowisko) z obowiązującymi w tym zakresie wymogami. Obejmuje on m.in. ocenę prawidłowości gospodarki odpadowej i wodno-ściekowej, w tym utrzymywania odpowiednich parametrów ścieków, przestrzegania procedur związanych z użyciem substancji, prowadzenia badań i monitoringu, a także wypełniania obowiązków sprawozdawczych. Różnice pomiędzy audytem środowiskowym a audytem prawnym wynikają m.in. z innej metodyki badania, zastosowania innych narzędzi badawczych oraz innego ukierunkowania prowadzonych czynności. W analizie prawnej ocena ryzyka sprowadza się do zbadania konsekwencji prawnych niewykonania określonych obowiązków wynikających z przepisów, a wynikiem audytu środowiskowego jest ocena ryzyka rozumianego jako koszty, które należy ponieść w celu wyeliminowania ewentualnych nieprawidłowości (naruszenia określonych wymogów) (Wałkowski, 2014, s. 71–74). Takie odniesienie do wydatków ponoszonych przez przedsiębiorstwo jest zbieżne z autorskim definiowaniem ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa.

noważonego Inwestowania (Eurosif – European Sustainable Investment Forum) w 12 europejskich krajach. Wartość tego rodzaju inwestycji wyniosła odpowiednio: 1,9 mld EUR w 2013 r., 2,6 mld EUR w 2015 r. i 4,2 mld EUR w 2017 r., co pozwoliło tej formie odpowiedzialnego inwestowania na zajęcie trzeciego miejsca w zestawieniu wszystkich strategii odpowiedzialnego inwestowania (Eurosif, 2018, s. 74). Polski rynek inwestycji odpowiedzialnych jest wciąż mało rozwinięty (dla przykładu strategia uwzględniająca czynniki ESG osiągnęła wartość 2,5 mln EUR w 2017 r.), jednak stosowanie kryteriów społecznych i etycznych w działalności przedsiębiorstw daje im szansę na skorzystanie z kapitału europejskich inwestorów (Eurosif, 2018, s. 103–104).

Wśród przykładowych ryzyk ESG w zakresie środowiska (za Gasińskim i Pijanowskim, b.d., s. 17) wymienia się m.in. niezgodność z prawem, procesy sądowe, kary, utratę reputacji, nieodwracalne i kosztowne zmiany w środowisku, kosztowną rekultywację i kompensację przyrodniczą, nieefektywne korzystanie z zasobów środowiska powodujące wzrost kosztów, wydłużenie lub zatrzymanie realizowanych projektów infrastrukturalnych, niskie oceny klientów korporacyjnych, utratę klientów, wyższe koszty pozyskania kapitału w przypadku wycofania się inwestorów. Brak polityki przedsiębiorstwa w zakresie ochrony środowiska może zmniejszać popyt na zaangażowanie kapitałowe w dane przedsięwzięcie inwestorów odpowiedzialnych, czyli takich, którzy w swych analizach uwzględniają m.in. to (Deloitte, 2017b, s. 11–12):

- czy firma kontroluje poziom zużycia energii i surowców,
- czy firma podejmuje działania na rzecz ograniczenia emisji gazów cieplarnianych,
- czy i w jaki sposób firma monitoruje poziom zanieczyszczeń odprowadzanych do powietrza, wody i gleby,
- czy firma stosuje środki prewencyjne mające zapobiec ewentualnym przypadkom wycieków niebezpiecznych substancji do środowiska i czy takie sytuacje się zdarzały,
- czy na firmę nałożono kary z tytułu zanieczyszczenia środowiska lub toczą się przeciwko niej postępowania mogące skutkować nałożeniem takiej kary,
- jaka jest polityka firmy w zakresie zarządzania odpadami, w tym niebezpiecznymi powstającymi w procesie produkcji,
- czy firma wykorzystuje do produkcji substancje niebezpieczne, jeśli tak, to w jaki sposób je utylizuje,
- czy firma wymaga od swoich dostawców spełnienia określonych norm środowiskowych i czy przeprowadza w tym zakresie audyty,

- czy działalność firmy oddziałuje na bioróżnorodność i czy bada ona stopień tego oddziaływania.

Powyższe zagadnienia są również przedmiotem zainteresowania giełd, które przy tworzeniu wymogów dla spółek ubiegających się o włączenie ich w skład indeksów odpowiedzialnych biorą pod uwagę takie kwestie środowiskowe, jak polityka/zarządzanie środowiskowe, raportowanie środowiskowe, zmiany klimatyczne czy ekoefektywność operacyjna (Deloitte, 2017b, s. 10–11). Pierwszy w Polsce i jeden z nielicznych w Europie indeks firm odpowiedzialnych społecznie – RESPECT Index został uruchomiony przez Giełdę Papierów Wartościowych w Warszawie w listopadzie 2009 r. (MG, b.d., s. 10). Od 2020 r. został on zastąpiony przez nowy indeks WI-G-ESG.

2.4.2. Wymogi sektora finansowego w kształtowaniu polityki środowiskowej przedsiębiorstwa

Wśród podmiotów sektora finansowego, które pod koniec lat 90. XX w. podpisały Deklarację Instytucji Finansowych w sprawach Środowiska i Zrównoważonego Rozwoju opracowaną pod kierunkiem Programu Środowiskowego Narodów Zjednoczonych wymienia się obok funduszy inwestycyjnych czy zakładów ubezpieczeń przede wszystkim banki (G. Borys, 2001, s. 261). Deklaracja ta zobowiązuje je m.in. do ponoszenia współodpowiedzialności za stan środowiska. Bankowość proekologiczna przejawia się w łączeniu aspektów gospodarczych i środowiskowych na płaszczyźnie usług bankowych, w tym głównie w obszarze oferowania i realizacji usług finansowania oraz lokowania zasobów finansowych. Poparcia dla jej rozwoju udzielali głównie inwestorzy i kadra zarządzająca banków oraz przede wszystkich ich klienci. Przesłanki proekologicznej reorientacji banków G. Borys dzieli na (2000, s. 26–27):

- pośrednie – rozpatrywane z punktu widzenia pewnego globalnego trendu, wśród których wymienia się rozwój etyki społecznej, wzrost nacisku ze strony polityków i rządu,
- bezpośrednie, do których zalicza się monetarne i pozamonetarne korzyści będące rezultatem postulowanej i/lub realnej ekologizacji banków.

Nastąpiła ekologizacja funkcji i czynności bankowych, wśród których za G. Borys możemy wymienić m.in.: odmowę udzielenia kredytów/pożyczek klientom negatywnie oddziaływującym na środowisko lub w celu

finansowania przedsięwzięć szkodliwych dla środowiska, uwzględnianie w procedurze badania zdolności kredytowej aspektów środowiskowych, udzielanie kredytów/pożyczek, w tym na preferencyjnych zasadach na cele prośrodowiskowe, uwzględnianie w procesach nabywania akcji i udziałów przedsiębiorstw ryzyka ekologicznego⁴⁸, a w przypadku jednostek uczestnictwa w funduszach inwestycyjnych – ich ekologicznego charakteru (G. Borys, 2000, s. 21–26; por. Labatt i White, 2002, s. 67–69). Przyjęta przez bank strategia prośrodowiskowa wpływa na kształtowanie ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa. Przykładowo ekobanki stosujące strategię etyki środowiskowej kierują się w procesie lokowania i inwestowania środków kryteriami etyczno-ekologicznymi. Uwzględniają m.in. przestrzeganie przez dane przedsiębiorstwo przepisów prawnych o ochronie środowiska lub przeprowadzanie przez nie kontroli i audytów środowiskowych. Banki, które modyfikują klasyczne procedury działania, w tym ocenę ryzyka kredytowego, w celu minimalizacji ryzyka kredytowego i inwestycyjnego uwzględniającego również aspekty ekologiczne stosują strategię polityki unikania ryzyka. Trzecim wyróżnionym przez G. Borys rodzajem strategii banków jest reaktywna i aktywna polityka ekologiczna. Pierwsza z nich wspiera programy ochrony i restytucji środowiska, które mają najczęściej charakter tzw. inwestycji „końca rury”, jak na przykład budowa oczyszczalni ścieków. Bank kierujący się strategią aktywnej polityki ekologicznej finansuje innowacyjne działania prewencyjne przedsiębiorstw, które mają na celu ograniczyć i zlikwidować przyczyny ich szkodliwego oddziaływania na środowisko, na przykład podejmowanie czystej produkcji lub wytwarzanie czystych produktów (G. Borys, 2000, s. 38–43). Bez względu na fakt, czy banki kierują się w swoich działaniach kryterium etycznym, dbając o własne ryzyko reputacyjne, czy też przesłankami ekonomicznymi, takimi jak brak zdolności kredytowej wynikający z dużego prawdopodobieństwa spowodowania szkody w środowisku działalnością tego przedsiębiorstwa, decyzja o nieangażowaniu w nie kapitału może spowodować problemy w zakresie finansowania przez to przedsiębiorstwo pewnych działalności, w tym prośrodowiskowych. Uwzględnianie przez banki i zakłady ubezpieczeń wpływu oferowanych przez nie produktów i usług na zrównoważony rozwój stało się

⁴⁸ Zgodnie z definicją Stodulskiego (1994, za: G. Borys, 2000, s. 46) kredytowe ryzyko ekologiczne oznacza „ryzyko wynikające z zagrożenia kondycji finansowej kredytobiorcy w przypadku postępowania niezgodnego z prawem ochrony środowiska”. Innymi słowy ryzyko ekologiczne banku oznacza potencjalne zagrożenie braku możliwości wywiązania się z umowy kredytowej przez kredytobiorcę spowodowane różnego rodzaju problemami ekologicznymi (G. Borys, 2000, s. 46–47).

wymogiem wraz z wejściem w życie (w marcu 2021 r.) unijnych przepisów dotyczących ujawniania informacji w tym zakresie przez przedstawicieli sektora finansowego. Wdrożenie rozporządzenia SFDR (ang. *sustainable finance disclosure regulation*) dotyka przede wszystkim przedsiębiorstw, które szukają inwestorów, chcą zadebiutować na giełdzie czy generalnie uzyskać dostęp do zewnętrznego finansowania. Będą one musiały przekazywać swoim inwestorom dane m.in. na temat wpływu ich działalności na środowisko. Ma to również duże znaczenie w przypadku ubiegania się danej firmy o środki z funduszy unijnych, bowiem udzielenie finansowania, w tym przede wszystkim przyznanie dodatkowych preferencji rozwiązaniom ekologicznym, zależy w dużym stopniu od tego czy planowana inwestycja jest zgodna z taksonomią, tzn. czy można ją sklasyfikować jako zrównoważoną środowiskowo⁴⁹ (Krukowska, 2021).

Kwestie środowiskowe, w tym przede wszystkim zmiany klimatyczne, mają duże znaczenie również dla przedstawicieli światowego rynku ubezpieczeniowego. Na początku 2018 r. wielu ubezpieczeniowych gigantów, na przykład: AXA, Zurich, SCOR i Allianz, podjęło decyzję o zaprzestaniu oferowania ochrony ubezpieczeniowej dla przedstawicieli sektora węglowego. Miało to na celu z jednej strony ograniczyć, związaną z konkretnymi przedmiotami, ekspozycję na ryzyko (tu w rozumieniu strat, które mogą powstać przy realizacji ochrony dla konkretnego przedmiotu ubezpieczenia – na przykład kopalni węgla kamiennego), a z drugiej – stanowić przykład zaangażowania ubezpieczycieli w działania zapobiegające zmianom klimatu. Zobowiązania dezinwestycyjne dotyczą zarówno zmniejszenia i wycofywania udziałów w aktywach spółek z sektora paliw kopalnianych, jak i ograniczenia lub całkowitej rezygnacji z działalności ubezpieczeniowej wobec kopalń, elektrowni węglowych i innych podmiotów pokrewnych. Takie działanie ma sprzyjać realizacji międzynarodowych celów klimatycznych określonych w porozumieniu paryskim z 2015 r., które wymaga od krajów europejskich i członków OECD, by odeszli od węgla przed 2030 r. (Chudzyński i Maciąga, 2018). Zmiana rezolucji i zobowiązanie się Unii Europejskiej do przyjęcia jako długoterminowego celu klimatycznego w ramach porozumienia paryskiego neutralności klimatycznej do 2050 r. oraz zwiększenie celu redukcji emisji do 55% do 2030 r. jeszcze bardziej wpłynie na decyzje przedstawicieli sektora finansowego w tym zakresie. Warto mieć na uwadze fakt, że brak ochrony ubezpieczeniowej oznacza

⁴⁹ Taksonomia to potoczna nazwa rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2020/852 z dnia 18 czerwca 2020 r. w sprawie ustanowienia ram ułatwiających zrównoważone inwestycje, zmieniające rozporządzenie (UE) 2019/2088.

brak wskazania stosowanych zabezpieczeń dla finansowania działalności (cesja z umowy ubezpieczenia jako zabezpieczenie dla banku) i konieczność użycia własnych środków finansowych. Podobne porozumienia w innych obszarach mogą ograniczyć rozwój, a nawet funkcjonowanie przedsiębiorstw w pozostałych branżach.

ROZDZIAŁ 3

DETERMINANTY POSTRZEGANIA RYZYKA ŚRODOWISKOWEGO PRZEDSIĘBIORSTW

3.1. Indywidualne rozumienie i stosowanie prawa w zakresie szkód w środowisku jako czynnik wpływający na postrzeganie ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa

Każda działalność gospodarcza jest prowadzona w pewnym otoczeniu prawnym, co oznacza zobowiązanie do przestrzegania regulacji prawnych określających zasady i ramy jej funkcjonowania. Jak głoszą słynne łacińskie paremia prawnicze, „nieznajomość prawa szkodzi” i „nieznajomość prawa nie jest usprawiedliwieniem”, stąd znacząca rola znajomości prawa i umiejętności wykorzystania tej wiedzy w prowadzonej działalności.

Z punktu widzenia problematyki monografii główny wpływ na postrzeganie ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa będzie miała znajomość przepisów prawa, które warunkują jego odpowiedzialność z tytułu korzystania ze środowiska. W zależności od prowadzonej działalności przedsiębiorstwo ponosi tę odpowiedzialność na zasadzie ryzyka lub na zasadzie winy. Brak wiedzy na temat ustawodawstwa w zakresie ochrony środowiska i szkód w środowisku nie zwalnia przedsiębiorstw z odpowiedzialności prawnej ani obowiązku podejmowania działań zapobiegawczych i naprawczych przewidzianych w ustawie szkodowej. Ta świadomość regulacji prawnych i ich konsekwencji jest podstawą do wytworzenia przez dany podmiot obrazu sytuacji nieakceptowanej z punktu widzenia celów funkcjonowania przedsiębiorstwa. W ten sposób przedsiębiorstwo, poprzez osoby zarządzające, wytwarza obraz ryzyka.

Wśród nielicznych publikacji dotyczących zarządzania ryzykiem środowiskowym można wymienić raport opracowany przez Harvard Business Review

we współpracy z FERMA, Zurich Insurance Group oraz Primo (Public Risk Management Organisation). Zawiera on wyniki badania przeprowadzonego w 2013 r. wśród członków FERMA na temat zarządzania ryzykiem środowiskowym⁵⁰. Autorskie badanie z użyciem kwestionariusza częściowo inspirowanego omawianym raportem pozwoliło na fragmentaryczne porównanie niektórych wyników. Część pytań dotyczyła ich wiedzy w zakresie dyrektywy środowiskowej i wpływu jej implementacji na działalność przedsiębiorstwa. Z europejskich badań wynika, że 60% respondentów ocenia stan swojej wiedzy poniżej średniego i jako niski (od 1 do 5 punktów w 10-stopniowej skali). Autorzy raportu wskazują, że przedstawiciele dużych przedsiębiorstw lepiej znają tę regulację prawną niż pracownicy małych i średnich firm. Co ciekawe, 42% badanych wskazuje gazety/media jako źródło wiedzy na temat dyrektywy środowiskowej, 32% – wewnętrzne działy, a 30% – doradców prawnych i konsultantów. Wpływ wdrożenia tej regulacji prawnej na koszty przedsiębiorstwa w ostatnich pięciu latach poprzedzających badanie zauważa ponad połowa europejskich respondentów (56%). Co więcej, tyle samo z nich uważa, że w tym samym okresie przepisy środowiskowe stały się bardziej uciążliwe i/lub kosztowne, a 74% badanych przewiduje, że zjawisko to nasili się w przyszłości. Jak wynika z badania, implementacja dyrektywy środowiskowej zmotywowała do podjęcia działań w zakresie ograniczenia ryzyka środowiskowego co trzecie badane przedsiębiorstwo, a ponad połowę z nich skłoniła do zakupu ubezpieczenia lub innego zabezpieczenia finansowego z tytułu odpowiedzialności środowiskowej (Harvard, 2013, s. 1–3, 9–10).

⁵⁰ Badanie zostało przeprowadzone na grupie 89 respondentów, z których 19% było przedstawicielami firm z sektora finansowego i nieruchomości, 14% firm z branży energetycznej, petrochemicznej, górnictwa i usług użyteczności publicznej, 14% z produkcji przemysłowej i pozostałych. Więcej niż jedna na trzy badane firmy jest zaliczana do branży uznawanej za szczególnie narażoną na ponoszenie odpowiedzialności środowiskowej w związku z prowadzoną działalnością, tj. energetycznej, budowlanej, architektonicznej, ochrony zdrowia, farmacji i sprzętu medycznego oraz produkcji przemysłowej. Badane firmy należą do dużych przedsiębiorstw – 72% z nich zatrudnia ponad 1 tys. pracowników, a ponad 40% – więcej niż 5 tys. pracowników. Przychód ponad połowy z badanych firm wyniósł w 2011 r. 1 mld USD lub więcej. Ponad 60% badanych przedsiębiorstw to firmy międzynarodowe mające swoje siedziby w więcej niż jednym kraju, a ponad 40% – w więcej niż 11 krajach. Blisko połowa respondentów jest zaangażowana w proces podejmowania decyzji dotyczących zarządzania ryzykiem środowiskowym w przedsiębiorstwie albo bezpośrednio za niego odpowiedzialna. Ponad 60% badanych pełni funkcję CRO (ang. *chief risk officer*), czyli dyrektora ds. ryzyka lub *risk manager* (osoby odpowiedzialnej za całokształt procesu zarządzania ryzykiem). Członkowie kadry kierowniczej oraz zarządu stanowili 8% badanych, a pozostali to m.in. dyrektorzy jednostek organizacyjnych i departamentów oraz inni menadżerowie (18%), konsultanci (5%) i inni (Harvard, 2013, s. 12).

W odróżnieniu do badań europejskich, w autorskim wywiadzie poproszono respondentów o ocenę znajomości ustawy szkodowej przy użyciu siedmiostopniowej skali, gdzie 1 oznacza „nie znam”, a 7 – „znam bardzo dobrze”. Średnia ocen wszystkich badanych wyniosła 3,43. Najwyższe oceny przyznali sobie respondenci z branży energetyka i ciepłownictwo (średnia 4,0), a najniższą – transport i logistyka (średnia 2,78). Z punktu widzenia znaczenia tej regulacji prawnej dla odpowiedzialności podmiotów korzystających ze środowiska jest to wynik wciąż niezadowolający. Z opinii praktyków rynku ubezpieczeniowego (zarówno przedstawiciele zakładów ubezpieczeń, jak i pośredników ubezpieczeniowych) wynika, że znajomość prawa w zakresie szkód w środowisku w Polsce rośnie. Dowodem tego ma być m.in. zwiększone zainteresowanie produktami ubezpieczeniowymi mającymi na celu ochronę przedsiębiorstwa na wypadek konieczności poniesienia takiej odpowiedzialności, i to nie tylko wśród dużych firm z branży chemicznej czy paliwowej. Jednakże wciąż jest ona na dość niskim poziomie (Marsh, 2017; „Szkoda...”, 2017; Lewandowska-Rosa, 2017).

W dalszej kolejności respondenci autorskiego badania wskazywali wśród wymienionych aktów prawnych te, które dotyczą odpowiedzialności za szkody w środowisku. Najwięcej, bo blisko 87%, wskazało ustawę z dnia 21.04.2001 r. Prawo ochrony środowiska; ustawę szkodową wskazało około 80% badanych. Najczęściej tę odpowiedź wskazywały firmy z branży energetyka i ciepłownictwo. One również najczęściej wymieniały dyrektywę środowiskową jako akt prawny regulujący kwestię odpowiedzialności za szkody w środowisku wskazaną przez blisko 60% respondentów ogółem. Wymienione akty prawne najrzadziej wskazywały przedsiębiorstwa z branży surowce i paliwa. Co ciekawe, tylko niecałe 4% ogółu badanych uznawało brokera ubezpieczeniowego jako źródło wiedzy na temat ustawy szkodowej (tylko przedstawiciele branży spożywczej i energetyczno-ciepłowniczej), a blisko 4,5% badanych – kancelarię prawną i/lub firmę konsultingową (tylko przedstawiciele branży spożywczej i przemysłu chemicznego). Blisko 15% badanych czerpało wiedzę na temat nowej ustawy z własnego przedsiębiorstwa, a ponad 25% – z prasy i/lub mediów. Ponadto prawie 70% badanych przedsiębiorstw przyznało, że o ustawie szkodowej dowiedzieli się z innych niż wymienione powyżej źródła. Można więc wnioskować o niewielkiej roli pośredników ubezpieczeniowych w rozpowszechnianiu wiedzy na temat ustawy szkodowej, a co za tym idzie, zwiększonej odpowiedzialności prawnej i finansowej za szkody w środowisku spowodowane przez podmioty z niego korzystające.

W pracy zbadano współzależność pomiędzy stopniem znajomości ustawy szkodowej (poniżej przeciętnej – ocena od 1 do 3 i ponadprzeciętnej – ocena 4 i wyższa) a pewnymi działaniami podejmowanymi w przedsiębiorstwie

w zakresie rozpoznania ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa oraz siłę ich związku (tabela 3). Zweryfikowano hipotezę zerową monografii, zgodnie z którą cechy X (stopień znajomości ustawy szkodowej) i Y (pewne działania podejmowane w zakresie rozpoznania ryzyka) są niezależne.

Tabela 3. Zależności pomiędzy znajomością ustawy szkodowej a podejmowanymi działaniami w zakresie identyfikacji ryzyka środowiskowego w przedsiębiorstwie

Wyszczególnienie	Znajomość Ustawy o zapobieganiu szkodom w środowisku i ich naprawie					
	χ^2	df	p-value	Wynik	C	C _{kor}
a) Wdrożenie systemu oceny ryzyka środowiskowego	23,1587	1	< 0,0001	bardzo istotny	0,39	0,55
b) Przeprowadzanie badań dotyczących negatywnego wpływu działalności firmy na środowisko naturalne	3,4582	1	0,0629	mało istotny	0,16	0,23
c) Wdrożenie systemu zarządzania ryzykiem środowiskowym	11,6940	1	0,0006	bardzo istotny	0,28	0,40
d) Audyt środowiskowy warunków środowiskowych panujących na terenie przedsiębiorstwa	8,9860	1	0,0027	bardzo istotny	0,25	0,35

Źródło: Opracowanie własne.

W każdym badanym przypadku obliczona wartość statystyki χ^2 jest większa od wartości krytycznej statystyki χ^2 dla określonego poziomu istotności $\alpha = 0,01$ (w pierwszej, trzeciej i czwartej badanej relacji) i $\alpha = 0,1$ (w drugiej badanej relacji). To oznacza, że należy odrzucić hipotezę o niezależności badanych cech: stopnia znajomości ustawy szkodowej wyrażonego jako poniżej średniej oraz ponadprzeciętny a faktu:

- a) wdrożenia systemu oceny ryzyka środowiskowego,
- b) przeprowadzenia badań dotyczących negatywnego wpływu działalności firmy na środowisko naturalne,
- c) wdrożenia systemu zarządzania ryzykiem środowiskowym,
- d) przeprowadzenia audytu środowiskowego w celu zweryfikowania warunków środowiskowych panujących na terenie przedsiębiorstwa w odniesieniu do wymogów prawnych w zakresie szkód w środowisku,

z prawdopodobieństwem pomyłki równym 0,01 w pierwszym, trzecim i czwartym przypadku oraz 0,1 w drugim przypadku. Należy zatem wnio-

skować, że stopień znajomości ustawy szkodowej wyrażonej jako poniżej średniej oraz ponadprzeciętny jest zależny od opisanych działań w zakresie identyfikacji ryzyka środowiskowego (a, b, c, d). Za pomocą współczynnika kontyngencji C Pearsona (C) i jego skorygowanej wartości (C_{kor}) zbadano siłę związku pomiędzy badanymi cechami. Jak wynika z tabeli 3, najsilniejszy związek pomiędzy badanymi cechami występuje w pierwszym przypadku, a w drugim występuje najłabsza współzależność między badanymi cechami.

Dalsze badania pokazały, że według ponad 43% ankietowanych przedstawicieli przedsiębiorstw działających w Polsce uchwalenie i wdrożenie ustawy szkodowej wpłynęło na koszty ponoszone przez przedsiębiorstwo w okresie pięciu ostatnich lat co najmniej w niewielkim stopniu. Najczęściej ten fakt wskazywały firmy z branży surowcowo-paliwowej, a najrzadziej – energetyczno-ciepłowniczej. Jednocześnie niecałe 43% badanych przedsiębiorstw przyznaje, że wprowadzenie ustawodawstwa określającego odpowiedzialność za szkody w środowisku nie miało żadnego wpływu na koszty ich działalności. Wyniki badania wskazują, że w ocenie prawie 60% ankietowanych przepisy prawne regulujące odpowiedzialność za szkody w środowisku nie stały się bardziej uciążliwe lub kosztowne dla ich działalności w okresie pięciu lat poprzedzających badanie. Biorąc pod uwagę profil działalności, odpowiedziały tak głównie firmy z branży spożywczej i surowcowo-paliwowej. Co ciekawe, firmy te przyznały, że poniosły koszty identyfikacji i oceny przepisów prawa dotyczących środowiska (blisko 47% z tych respondentów) oraz koszty dostosowania działań do wymogów przepisów prawa dotyczących środowiska (około 60% z tych respondentów). Może to być spowodowane faktem, że tego rodzaju wydatki pojawiły się w momencie wprowadzenia ustawy szkodowej i w pierwszych kilku latach po jej wdrożeniu. Jednocześnie dla ponad 31% wszystkich badanych wprowadzone przepisy prawa w zakresie ochrony środowiska stały się w okresie ostatnich pięciu lat bardziej uciążliwe lub bardziej kosztowne dla ich działalności. Najczęściej przyznawały się do tego firmy z branży energetyka i ciepłownictwo. W przypadku pytania o przewidywania dotyczące uciążliwości i kosztów związanych z implementacją ustawy szkodowej w ciągu pięciu lat od przeprowadzenia badania około 45% respondentów spodziewa się, że będą one bardziej uciążliwe i bardziej kosztowne. Takie zdanie mają przede wszystkim przedstawiciele branży transportowo-logistycznej, a rzadziej – z branży surowce i paliwa. Może to wpływać na postrzeganie i kreowanie przez te firmy ryzyka środowiskowego w przedsiębiorstwie.

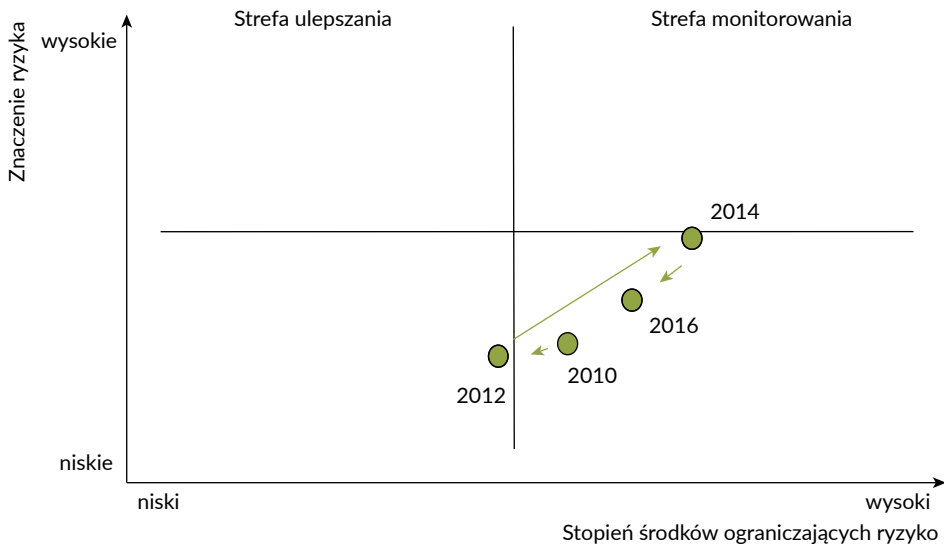
Dla blisko 40% badanych przedsiębiorstw uchwalenie i wdrożenie ustawy szkodowej przyczyniło się do podjęcia przez nie działań minimalizujących ryzyko środowiskowe. Tego rodzaju aktywność podejmowały najczęściej

przedsiębiorstwa działające w przemyśle chemicznym, a najrzadziej – firmy z branży surowce i paliwa. Jednocześnie około 44% badanych firm wskazało, że powyższe nie przyczyniło się do podjęcia takiej decyzji. Takie zdanie wyrazili głównie przedstawiciele firm z branży surowcowo-paliwowej. Kolejne pytanie miało na celu sprawdzenie, czy implementacja nowego prawodawstwa w zakresie szkód w środowisku wpłynęła na podjęcie decyzji o zawarciu umowy ubezpieczenia środowiskowego. Dla większości badanych (około 58%) nie przyczyniło się to do zwiększenia ochrony przedsiębiorstwa przed realizacją ryzyka środowiskowego za pośrednictwem tej metody. W przypadku około 13% respondentów, najczęściej z branży energetyka i ciepłownictwo, nowe prawo dotyczące środowiska skłoniło ich do zakupu ubezpieczenia środowiskowego. Warto zauważyć, że dla zdecydowanej większości przedsiębiorstw (prawie 87%) rozszerzenie definicji szkody w środowisku o gatunki chronione i siedliska przyrodnicze nie stworzyło potencjalnego zagrożenia dla prowadzonej działalności. Na tej podstawie możemy wnioskować, że szkody w bioróżnorodności w ocenie tych firm nie są traktowane jako istotne zagrożenie dla realizacji ryzyka środowiskowego.

Innym źródłem wiedzy na temat postrzegania ryzyka środowiskowego przedsiębiorstw przez pryzmat ich odpowiedzialności prawnej z tytułu szkód w środowisku jest analiza raportów dotyczących zarządzania ryzykiem w europejskich przedsiębiorstwach opracowanych przez FERMA w latach 2006–2020. Pierwszy raport opublikowano w 2006 r., zatem dwa lata od momentu uchwalenia dyrektywy środowiskowej i w sytuacji, kiedy większość krajów członkowskich Unii Europejskiej nie zdążyła jej jeszcze wdrożyć do lokalnego prawa. Wtedy też tylko 30% biorących udział w badaniu *risk managers* wskazało środowisko wraz ze zrównoważonym rozwojem jako najbardziej istotne kategorie ryzyka⁵¹, które mają wpływ na działalność przedsiębiorstwa obecnie i 38% – w przyszłości (FERMA, 2006, s. 8). W kolejnym wydaniu raportu ten odsetek zmalał odpowiednio do 17% i 30% (FERMA, 2008, s. 3). Badanie z 2010 r. wskazało na rosnące znaczenie środowiskowej odpowiedzialności prawnej w ocenie europejskich *risk managers*. Blisko co trzeci z nich wskazał ten problem jako jeden z trzech głównych dotyczących rynku ubezpieczeniowego (FERMA, 2010, s. 7). Z kolejnego raportu z 2012 r. wynika, że prawie trzech na czterech badanych *risk managers* prawidłowo identyfikuje i umieszcza na mapie ryzyka zagrożenia środowiskowe, a w 60% przypadków są one objęte ochroną ubezpieczeniową w prawidłowy i adekwatny sposób. Ponadto, jak wynika z badania, co czwarty respondent

⁵¹ W omawianych badaniach ryzyko jest rozumiane jako kombinacja prawdopodobieństwa wystąpienia zdarzenia i jego skutków.

wskazał zmiany regulacji prawnych w zakresie środowiska jako jedne z trzech głównych kwestii jakie, w jego opinii, będą miały największy wpływ na zmianę kształtu warunków ubezpieczenia w najbliższych dwóch latach (FERMA, 2012, s. 12–13). Autorzy raportu z 2014 r. wskazywali na rosnącą wśród przedsiębiorców świadomość, w tym znajomość i rozumienie rozwijających się ryzyk, takich jak cyberryzyko i ryzyko środowiskowe, podając, że tylko 37% z nich nie nabywa ubezpieczenia z tytułu odpowiedzialności za stopniowe zanieczyszczenie środowiska (FERMA, 2014, s. 4).

Rysunek 7. Ryzyko środowiskowe na mapie ryzyka w latach 2010–2016

Źródło: Opracowanie własne na podstawie (FERMA, 2010, s. 6; 2012, s. 10; 2014, s. 11; 2016, s. 13).

Co więcej, w porównaniu z badaniem z 2012 r. (rysunek 7) pozycja ryzyka związanego ze środowiskiem i rozwojem zrównoważonym przesunęła się na mapie ryzyka przedsiębiorstw w stronę mniejszej tolerancji/apetytu na ryzyko i większego wpływu na działalność przedsiębiorstwa ocenianego z punktu widzenia *risk managers* (FERMA, 2012, s. 10; 2014, s. 11). W edycji raportu z 2016 r. znaczenie ryzyka spadło, dlatego też nie znajdowało się już ono w strefie wymagającej monitorowania (FERMA, 2016, s. 13). W 2018 r. zmiany klimatyczne i szkody środowiskowe znalazły się wśród trzech nowych ryzyk, które weszły do top 10 najbardziej istotnych ryzyk, z jakimi mierzą się europejscy *risk managers* firm z sektora przemysłowego i usługowego. Ponadto 36% respondentów z Europy Środkowo-Wschodniej wskazało ryzyko zmian klimatycznych i szkód środowiskowych jako jedno

z pięciu podstawowych ryzyk (FERMA, 2018, s. 29, 31 i 47). Znaczenie ryzyka szkód środowiskowych (łącznie ze zmianami klimatycznymi) wzrosło jeszcze bardziej w kolejnej edycji badania, czyli w 2020 r., w której aż 17% menedżerów wskazało je jako jedno z trzech najważniejszych ryzyk w perspektywie następnych 10 lat (FERMA, 2020, s. 17).

W kwietniu 2016 r. Komisja Europejska przygotowała sprawozdanie z wdrażania dyrektywy środowiskowej, w którym przedstawiono doświadczenia zgromadzone przez państwa członkowskie Unii Europejskiej, a dotyczące tej regulacji prawnej w latach 2007–2013. Z dokumentu wynika, że w badanym okresie zgłoszono 1245 przypadków zastosowania dyrektywy ELD w związku z wystąpieniem szkody w środowisku. Przy czym w Polsce wydarzyło się aż 40% wszystkich notyfikowanych w Unii Europejskiej zdarzeń. Zdaniem autorów raportu: „częstsze stosowanie Dyrektywy nierazko wynika z: (...) wyższego poziomu świadomości w zakresie ELD wśród społeczeństwa i zainteresowanych stron, a w szczególności wśród podmiotów gospodarczych” (KE, 2016, s. 3). Jednak, jak wynika z dokumentu, według Komisji Europejskiej brak wiedzy na temat dyrektywy środowiskowej wśród zainteresowanych stron nadal należy do kwestii problematycznych związanych z jej prawidłowym funkcjonowaniem. W celu zwiększenia świadomości na temat ryzyka środowiskowego i odpowiedzialności prawnej z tytułu szkód w środowisku Komisja Europejska podejmuje i planuje rozwijać szereg działań zapewniających środki wsparcia administracyjnego. Wśród nich wymienia się m.in. programy szkoleń i punkty informacyjne dla praktyków (KE, 2016, s. 10–12). Zmiana regulacji prawnych w zakresie ochrony środowiska to także wyzwanie dla zakładów ubezpieczeń. W ujęciu aplikacyjnym powinni oni dostosowywać swoją ofertę produktową w taki sposób, aby z jednej strony dostarczać rozwiązań dotyczących pokrycia finansowej odpowiedzialności ubezpieczonych podmiotów, a z drugiej – promować podjęcie przez nie działań zapobiegawczych.

Podstawą kreacji ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa w teorii konstruktu jest znajomość regulacji prawnych, które kształtują odpowiedzialność danego podmiotu w przypadku wystąpienia bezpośredniego zagrożenia szkodą w środowisku lub szkody w środowisku. W myśl tej teorii wraz ze wzrostem świadomości, w tym wiedzy na temat prawnych konsekwencji prowadzonej działalności w przypadku zanieczyszczenia środowiska, rośnie ryzyko środowiskowe przedsiębiorstwa. Nie oznacza to jednak wzrostu prawdopodobieństwa wystąpienia bezpośredniego zagrożenia szkodą w środowisku lub szkody w środowisku. Wręcz przeciwnie – znajomość regulacji prawnych dotyczących szkód w środowisku pozwala przedsiębiorstwu na pełniejszą identyfikację i ocenę ryzyka środowiskowego, a w konsekwencji

podjęcie działań zapobiegawczych i/lub zaradczych, co jest głównym celem dyrektywy środowiskowej. Co warto podkreślić, prowadzenie działalności niezgodnie z przepisami prawa stanowi często podstawę odmowy wypłaty odszkodowania przez zakład ubezpieczeń.

3.2. Rodzaj prowadzonej działalności i jej znaczenie dla definiowania ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa

3.2.1. Działalność w świetle dyrektywy środowiskowej i ustawy szkodowej

Nowe przepisy prawne dotyczące odpowiedzialności za szkody w środowisku zwiększyły poziom odpowiedzialności wielu firm działających w Polsce i w Europie. Rodzaj działalności gospodarczej prowadzonej przez podmiot ponoszący odpowiedzialność prawną w trybie ustawy szkodowej, którym jest podmiot korzystający ze środowiska, determinuje kreację ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa. Przywołana ustawa rozróżnia dwa rodzaje działalności: stwarzającą ryzyko szkody w środowisku (enumeratywnie wymieniona w art. 3 ust. 1 i 2 ustawy – tabela 4) oraz inną działalność, jeżeli bezpośrednie zagrożenie szkodą lub szkoda w środowisku dotyczy gatunków chronionych lub chronionych siedlisk przyrodniczych. W pierwszym przypadku, określonym w art. 2 ust. 1 pkt 1, podmiot ponosi odpowiedzialność w trybie ustawy szkodowej za każde zagrożenie szkodą w środowisku i szkodę w środowisku na zasadzie ryzyka (odpowiedzialność obiektywna, bez względu na winę i bezprawność). W przypadku działalności innej niż stwarzająca ryzyko podmiot ponosi odpowiedzialność uzależnioną od winy, ale tylko z tytułu bezpośredniego zagrożenia szkodą w środowisku lub szkody w środowisku w chronionych gatunkach lub siedliskach przyrodniczych. Powyższe jest transpozycją zapisów dyrektywy środowiskowej, której zakres podmiotowy obejmuje operatorów prowadzących jeden z rodzajów działalności wymienionych w Załączniku III.

Odpowiedzialność prawną podmiotu korzystającego ze środowiska w związku z bezpośrednim zagrożeniem szkodą w środowisku, jak i szkodą w środowisku może dotyczyć wielu rodzajów działalności gospodarczej. Wśród przedsiębiorstw szczególnie narażonych na tzw. pozwy środowiskowe wymienia się m.in.: producentów – od przemysłu lekkiego po ciężki, w tym chemiczny, rafinacji ropy naftowej, odlewnie stali, przemysł spożywczy, przemysł górniczy i wydobywczy, producentów środków ochrony roślin lub pro-

duktów biobójczych i nawozów, producentów wielkotonażowych produktów organicznych i nieorganicznych, dostawców energii i gazu, firmy zajmujące się zarządzaniem odpadami, firmy posiadające zbiorniki podziemne/nadziemne oraz rurociągi, firmy budowlane i inwestorów projektów budowlanych, firmy z branży wodno-kanalizacyjnej, oczyszczalnie ścieków, przedsiębiorstwa transportowe i logistyczne, handel detaliczny i hurtowy, magazyny, biura oraz właściciele nieruchomości, deweloperów i najemców powierzchni. Warto zwrócić uwagę na fakt, że bezpośrednie zagrożenie szkodą w środowisku lub szkoda w środowisku może powstać na każdym etapie działalności przedsiębiorstwa, w tym w trakcie procesu produkcji, magazynowania, zaopatrzenia, transportu oraz utylizacji odpadów.

Tabela 4. Działalność stwarzająca ryzyko szkody w środowisku zgodnie z art. 3 ust. 1 i 2 ustawy szkodowej

Rodzaj działalności	Uszczegółowienie podejmowanych działań
Gospodarowanie odpadami	odbieranie odpadów komunalnych od właścicieli nieruchomości
	zbieranie lub przetwarzanie odpadów
	transport odpadów
	gospodarowanie odpadami wydobywczymi
	międzynarodowy obrót odpadami
Eksploatacja instalacji	wymagających uzyskania pozwolenia zintegrowanego
	wymagających uzyskania pozwolenia na wprowadzanie gazów lub pyłów do powietrza
Gospodarowanie wodami	wprowadzanie ścieków do wód lub do ziemi
	pobór oraz odprowadzanie wód powierzchniowych lub podziemnych
	retencjonowanie śródlądowych wód powierzchniowych
Produkcja, wykorzystanie, przechowywanie, przetwarzanie, składowanie, uwalnianie do środowiska oraz transport	substancji niebezpiecznych i mieszanin niebezpiecznych lub substancji stwarzających zagrożenie i mieszanin stwarzających zagrożenie
	środków ochrony roślin
	produktów biobójczych
Transport	towarów niebezpiecznych i materiałów niebezpiecznych
Geologia i górnictwo	podziemne składowanie dwutlenku węgla
	poszukiwanie, rozpoznawanie lub wydobywanie węglowodorów ze złóż w granicach obszarów morskich Rzeczypospolitej Polskiej
Mikroorganizmy i organizmy genetycznie zmodyfikowane	zamknięte użycie mikroorganizmów i organizmów genetycznie zmodyfikowanych
	zamierzone uwolnienie organizmów genetycznie zmodyfikowanych do środowiska
	wprowadzanie do obrotu

Źródło: Opracowanie własne na podstawie ustawy szkodowej.

Wspomniane wcześniej sprawozdanie Komisji Europejskiej wskazuje, że w latach 2007–2013 w krajach członkowskich Unii Europejskiej najczęściej do szkód w środowisku dochodziło w związku z prowadzeniem następujących działalności zawodowych (KE, 2016, s. 4–5):

- zarządzanie odpadami,
- postępowanie z substancjami niebezpiecznymi, preparatami, środkami ochrony roślin lub produktami biobójczymi,
- działania objęte dyrektywą w sprawie emisji przemysłowych,
- transport drogowy, kolejowy, śródlądowymi drogami wodnymi, transport morski lub powietrzny towarów niebezpiecznych lub zanieczyszczających.

Potwierdzeniem różnicy w skali negatywnego oddziaływania na środowisko w zależności od rodzaju prowadzonej działalności są dane zawarte w raporcie DNB Bank Polska i PwC, z którego wynika, że odpowiedzialność za zanieczyszczenie środowiska w największym stopniu ponosi przemysł wytwórczy i producenci żywności (PwC, 2020a).

3.2.2. Zakłady zwiększonego ryzyka i zakłady dużego ryzyka

Szczególne zagrożenie dla środowiska stanowią zakłady przemysłowe, głównie z branży chemicznej, petrochemicznej i uszlachetniania metali, które wykorzystują lub magazynują znaczne ilości substancji niebezpiecznych. Zgodnie z nomenklaturą przyjętą w dyrektywie Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/18/UE z dnia 4 lipca 2012 r. w sprawie kontroli zagrożeń poważnymi awariami związanymi z substancjami niebezpiecznymi zmieniającej, a następnie uchylającej dyrektywę Rady 96/82/WE⁵², rodzaj i ilość tych substancji decyduje o zakwalifikowaniu tego zakładu jako zakładu o zwiększonym ryzyku wystąpienia awarii przemysłowej (ZZR) lub zakładu o dużym ryzyku wystąpienia awarii przemysłowej (ZDR)⁵³. Przynależność danego przedsiębiorstwa do grupy zakładów najbardziej niebezpiecznych zobowiązuje je do

⁵² Zwanej dalej dyrektywą Seveso III. Awaria przemysłowa w zakładach chemicznych ICMESSA w Seveso (Włochy) w 1976 r. stała się bezpośrednią przyczyną opracowania i przyjęcia w 1982 r. przez Wspólnotę Europejską dyrektywy 82/501/EWG w sprawie zagrożenia poważnymi awariami przez niektóre rodzaje działalności, znanej jako Seveso I, zastąpionej najpierw dyrektywą Rady 96/82/WE z dnia 9 grudnia 1996 r. w sprawie zarządzania zagrożeniami poważnymi awariami z udziałem substancji niebezpiecznych, zwanej Seveso II, a następnie Seveso III (Żyra, 2016, s. 9–10).

⁵³ Zgodnie z dyrektywą Seveso III w przypadku szkód wyrządzonych w środowisku, powstałych w wyniku poważnej awarii, zasadniczo ma zastosowanie dyrektywa ELD.

podejmowania wszelkich niezbędnych środków w celu zapobiegania poważnym awariom⁵⁴, zmniejszania i usuwania ich skutków. Do wspólnych obowiązków prowadzących zakłady o zwiększonym lub dużym ryzyku wystąpienia poważnej awarii przemysłowej należą: zgłoszenie działalności do właściwego organu Państwowej Straży Pożarnej oraz do wiadomości wojewódzkiemu inspektorowi ochrony środowiska, a także sporządzenie programu zapobiegania poważnym awariom przemysłowym i jego przedłożenie właściwemu organowi Państwowej Straży Pożarnej oraz do wiadomości wojewódzkiemu inspektorowi ochrony środowiska. Dodatkowo zakłady o dużym ryzyku są zobowiązane opracować i wdrożyć system bezpieczeństwa, opracować i przedłożyć odpowiednim organom raport o stanie bezpieczeństwa, opracować i przedstawić do zatwierdzenia właściwym organom wewnętrzny plan operacyjno-ratowniczy, a także przekazać im informacje niezbędne do opracowania zewnętrznego planu operacyjno-ratowniczego.

Ze sprawozdania Komisji Europejskiej dotyczącego stosowania Seveso II⁵⁵ wynika, że w 2014 r. w Unii Europejskiej funkcjonowało łącznie 11 297 zakładów objętych zakresem tej dyrektywy, z czego 5547 stanowiło ZZR i 5750 – ZDR. Co istotne, w Polsce w tym czasie funkcjonowały aż 392 takie zakłady, co oznacza, że nasz kraj znajdował się w pierwszej dziesiątce krajów członkowskich o najwyższym zagrożeniu awarią przemysłową mierzonym liczbą tego rodzaju zakładów (wyprzedzają nas takie kraje jak Niemcy, Francja, Włochy czy Wielka Brytania) (KE, 2017b, s. 5). Liczba tych zakładów zmienia się z roku na rok i według danych Głównego Inspektoratu Ochrony Środowiska (GIOŚ) na dzień 31 grudnia 2020 r. w Polsce funkcjonowało 468 zakładów stwarzających zagrożenie wystąpieniem poważnej awarii, w tym 273 ZZR i 195 ZDR (GIOŚ, 2021b).

Według rejestru zdarzeń o znamionach poważnej awarii w 2020 r. w Polsce wystąpiły 44 takie zdarzenia, w tym 6 poważnych awarii spełniających kryteria zawarte w Rozporządzeniu Ministra Środowiska z dnia 30 grudnia 2002 r. w sprawie poważnych awarii objętych obowiązkiem zgłoszenia do Głównego Inspektora Ochrony Środowiska (MŚ, 2002). Analiza tego rejestru wykazała, że do największej liczby zdarzeń o znamionach poważnej awarii doszło na terenie zakładów – 25 zdarzeń, oraz w transporcie – 13 zdarzeń,

⁵⁴ Ustawa Prawo ochrony środowiska definiuje poważną awarię jako: „zdarzenie, w szczególności emisję, pożar lub eksplozję, powstałe w trakcie procesu przemysłowego, magazynowania lub transportu, w których występuje jedna lub więcej niebezpiecznych substancji, prowadzące do natychmiastowego powstania zagrożenia życia lub zdrowia ludzi lub środowiska lub powstania takiego zagrożenia z opóźnieniem”; z kolei poważna awaria przemysłowa to: „poważna awaria w zakładzie” (art. 3 pkt 23 i 24 p.o.ś.).

⁵⁵ Państwa członkowskie miały obowiązek dokonać transpozycji przepisów Seveso III do końca maja 2015 r. (KE, 2017b, s. 3).

przy czym 2 z nich w transporcie drogowym, 10 – rurociągowym i 1 – kolejowym. Pozostałe miejsca zostały sklasyfikowane jako inne i w nich w badanym okresie wystąpiło 6 zdarzeń (GIOŚ, 2021b)⁵⁶.

3.2.3. Zakłady „niesevesowskie”

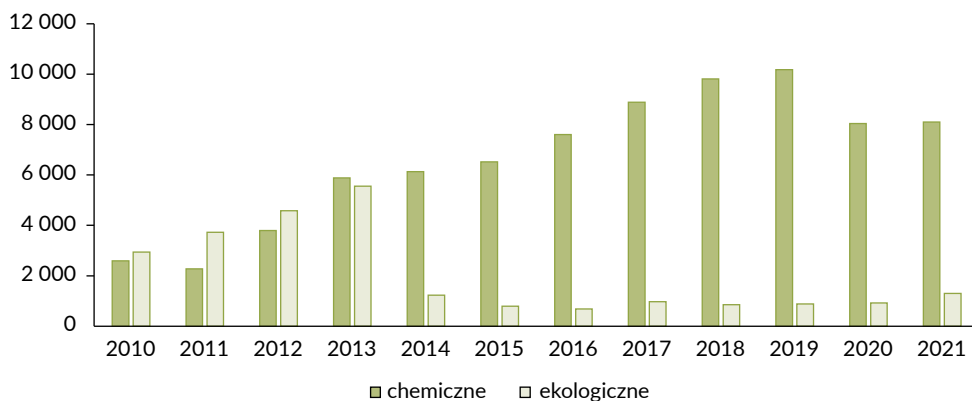
Zgodnie z polskimi regulacjami prawnymi potencjalnymi sprawcami poważnej awarii mogą być nie tylko podlegające przepisom unijnym ZZR i ZDR, ale także tzw. zakłady „niesevesowskie”, do których należą zakłady niezaliczone do kategorii ZZR ze względu na relatywnie mniejszą ilość substancji niż określona w kryteriach kwalifikacyjnych, oraz zakłady, w których znajdują się w dużych ilościach substancje klasyfikowane jako żrące, w tym kwasy i ługi, szkodliwe, drażniące i inne, nieuwzględnione w kryteriach kwalifikacyjnych. Zgodnie z danymi GIOŚ na koniec 2009 r. w Polsce działało 827 tego rodzaju zakładów (J. S. Michalik i Gajek, 2010, s. 4–5). Największą grupę zakładów „niesevesowskich” stanowią obiekty przemysłowe, a następnie magazynowe. Wśród tej pierwszej dominują obiekty z branży spożywczej, głównie mleczarnie, przedsiębiorstwa zajmujące się przetwórstwem owocowo-warzywnym i zakłady mięsne. Pozostałe to firmy należące do przemysłu metalowego i chemicznego. Co istotne, brak obowiązku spełnienia szeregu wymagań wynikających z dyrektywy Seveso III, a co za tym idzie – większe nieprawidłowości z zakresu bezpieczeństwa i niższy poziom zarządzania nim niż w ZZR i ZDR, powodują, że tzw. współczynnik awaryjności, który odzwierciedla podatność obiektu na występowanie zdarzeń o znamionach poważnej awarii, jest ponad dwukrotnie wyższy w przypadku zakładów „niesevesowskich” (ROP, 2011). To oznacza, że nawet niewielka awaria z udziałem substancji niebezpiecznych na terenie takich zakładów może spowodować bezpośrednie zagrożenie szkodą w środowisku lub szkodę w środowisku. Dlatego tak istotne jest wdrażanie oraz przestrzeganie procedur i systemów zabezpieczeń, które minimalizują źródło zagrożenia, o czym w dalszej części monografii.

Jak wynika z danych Komendy Głównej Państwowej Straży Pożarnej liczba incydentów środowiskowych (zagrożeń chemicznych i ekologicznych)⁵⁷

⁵⁶ Więcej na temat zarządzania ryzykiem i ubezpieczeń w zakładach przemysłowych dużego ryzyka zob. w (Gołębiewski, 2010b).

⁵⁷ Zgodnie z zasadami ewidencjonowania zdarzeń w systemie wspomaganiania decyzji Państwowej Straży Pożarnej przez zagrożenia ekologiczne rozumie się: „zdarzenia będące następstwem działalności człowieka lub sił natury zagrażające środowisku (powietrze, woda, gleba). Przywrócenie stanu środowiska sprzed zdarzenia odbywa się przy użyciu sprzętu specjalistycznego i środków oddziaływujących na elementy środowiska”. Z kolei zagrożenia

w Polsce zwiększyła się w 2021 r. względem 2010 r. o blisko 80%. Przy czym należy zwrócić uwagę na fakt, że liczba zagrożeń chemicznych do 2019 r. stale rosła, następnie w 2020 r. zaobserwowano jej spadek (czego powodem mogła być pandemia COVID-19) i dalszy wzrost. Z kolei parametr zagrożeń ekologicznych w 2014 r. znacząco obniżył się z powodu wprowadzenia nowych zasad ewidencjonowania incydentów ekologicznych⁵⁸. Od 2015 r. do 2020 r. ich liczba utrzymywała się na zbliżonym poziomie i średnio wyniosła 850 zdarzeń, z kolei w 2021 r. wzrosła do 1292 zagrożeń (rysunek 8).

Rysunek 8. Miejskowe zagrożenia chemiczne i ekologiczne w Polsce w latach 2010–2021

Źródło: Opracowanie własne na podstawie (Komenda, 2022).

Działalność każdego przedsiębiorstwa jest prowadzona w określonym otoczeniu, z którym wiąże go silne relacje. Szczególnym rodzajem otoczenia przedsiębiorstwa jest środowisko przyrodnicze, które staje się coraz bardziej istotne w jego działalności. Wiele decyzji podejmowanych przez podmioty gospodarcze, w tym główna dotycząca charakteru prowadzonej działalności, może wpływać korzystnie lub nie na otoczenie przyrodnicze i przyczyniać się do powstania szkody w środowisku. To oznacza, że rodzaj prowadzonej działalności jest jednym z determinantów postrzegania ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa.

chemiczne to: „zdarzenia będące następstwem uwolnienia do otoczenia substancji niebezpiecznych, stwarzających zagrożenie dla życia, mienia lub środowiska” (Komenda, 2014, s. 27).

⁵⁸ Zgodnie z zasadami ewidencjonowania zdarzeń wprowadzonymi w 2014 r. możliwe jest łączenie rodzajów miejscowych zagrożeń, na przykład chemicznych z ekologicznymi (Komenda, 2014, s. 28). To może być powodem spadku zdarzeń ekologicznych na rzecz chemicznych (z uwagi na specyfikę zdarzeń były one częściej zaliczane do zagrożeń chemicznych niż ekologicznych), który nastąpił w 2014 r.

3.3. Wpływ prezentowanych wartości i przyjętej strategii proekologicznej na kreację ryzyka środowiskowego w przedsiębiorstwie

Ukazana dotychczas w monografii rosnąca presja otoczenia (zarówno prawnego, ale również i odbiorców czy konkurentów) w zakresie ochrony środowiska, w tym wzrost świadomości ekologicznej społeczeństwa i aktywności organizacji ekologicznych, stanowi płaszczyznę do rozważań na temat ryzyka środowiskowego przedsiębiorstw. Niemniej jednak decyzja odnośnie do uwzględnienia w działalności przedsiębiorstwa aspektu środowiskowego, a także wdrożenie proekologicznej strategii działania wynika z właściwości wewnętrznych firmy – przekonań jej menedżerów i prezentowanych oraz kształtowanych wartości. Może ona się przyczynić do ograniczenia negatywnego wpływu firmy na środowisko, a także wpłynąć na definiowanie i realizację ryzyka środowiskowego tego konkretnego przedsiębiorstwa. Jest to szczególnie istotne w przypadku firm o wysokim stopniu uciążliwości dla środowiska.

3.3.1. Rola wartości w zarządzaniu organizacją

W literaturze przedmiotu nie znajdziemy jednolitej definicji wartości, gdyż jest to termin stosowany w wielu dziedzinach naukowych, w tym filozofii, socjologii, psychologii, ekonomii czy teorii zarządzania. Zgodnie z definicją Rokeacha, jednego z najbardziej wybitnych teoretyków i praktyków w dziedzinie wartości, jest nią: „trwałe przekonanie, że dany sposób postępowania lub ostateczny cel życia jest jednostkowo i społecznie bardziej atrakcyjny niż inne sposoby zachowania się i inne cele życiowe” (Rokeach, 1973, s. 5, za: Lachowski, 2012, s. 21). Wyodrębnienie i uporządkowanie tego pojęcia nastąpiło w XIX w. wraz z powstaniem aksjologii, tj. nauki o wartościach. Jedną z wartości, którymi kierują się współczesne przedsiębiorstwa, jest troska o środowisko, a zdaniem Dolana i Garcii właśnie zarządzanie przez wartości (ang. *managing by values* – MBV) ułatwia włączenie zasad ekologicznych w strategię i działalność przedsiębiorstw (Dolan i Garcia, 2002, s. 102). W odróżnieniu do zarządzania wartością firmy (ang. *value based management* – VBM), koncepcja ta nie polega na rozpatrywaniu wartości tylko i wyłącznie z punktu widzenia akcjonariusza lub inwestora jako wartości w sensie finansowym (na przykład cena akcji, zysk), lecz oznacza przejście do wartości niematerialnych podzielanych przez interesariuszy.

Na dużą rolę wartości w zarządzaniu przedsiębiorstwem zwracali uwagę praktycy biznesowi już w pierwszej połowie XX w., czyli na długo przed tym, zanim stały się przedmiotem rozważań naukowców i teoretyków. Przykładem jest sformułowane w 1943 r., a obowiązujące do dziś *credo* firmy Johnson & Johnson, które wskazuje na odpowiedzialność firmy wobec klientów, pracowników i środowiska. O znaczeniu dobrego systemu przekonań, którego powinna się trzymać każda firma nastawiona na osiągnięcie sukcesu, napisał w 1963 r. w swojej książce o wartościach Watson Junior, następca ojca w fotelu prezesa IBM. Z kolei rolę nadrzędnych wartości niezmiennych od momentu określenia ich przez założycieli podkreślał były prezes Hewlett-Packard – Young. Zwracał on również uwagę na fakt, że zysk, mimo że bardzo istotny w działalności firmy, nie jest powodem, dla którego jest ona prowadzona (Lachowski, 2012, s. 231–232).

Pierwsza teoretyczna praca na temat kluczowej roli systemu wartości w biznesie autorstwa Peteresa i Watermana *Poszukiwanie doskonałości w biznesie* ukazała się dopiero w 1982 r. Z kolei do popularyzacji koncepcji zarządzania organizacją zgodnie z systemem wartości przyczyniła się wydana w 1994 r. książka *Wizjonerskie organizacje. Skuteczne praktyki najlepszych z najlepszych* autorstwa Collinsa i Porrasa. W swojej pracy zawarli oni wyniki sześcioletnich badań prowadzonych wśród czołowych pod względem dochodowości i innowacyjności amerykańskich przedsiębiorstw. Pokazują one, że czynnikiem wieloletniego sukcesu i kluczem do utrzymania się na pozycji lidera jest prowadzenie działalności z zachowaniem nadrzędnych wartości. Co ciekawe, a zarazem paradoksalne, zdaniem badaczy nie ma znaczenia, jakie to są wartości (Lachowski, 2012, s. 232–234).

Twórcami pojęcia „zarządzanie przez wartości” są Blanchard i O’Connor – autorzy wydanej w 1997 r. pierwszej książki w całości poświęconej tej tematyce *Zarządzanie poprzez wartości*. Opisano w niej strategię zarządzania organizacją w nietradycyjny, bo odnoszący się do wartości jako kategorii aksjologicznej sposób (Lachowski, 2012, s. 260). W takim podejściu wartości stanowią nieodłączny i podstawowy element kultury organizacyjnej firmy, tworząc jej niewidoczną warstwę i odzwierciedlając to, nad czym organizacja pracuje (Nogalski i Dunal, 2012, s. 104). Zarządzanie przez wartości sprowadza się zatem do zarządzania kulturą organizacji (Lachowski, 2012, s. 250). Zdaniem Dolana i Garcii koncepcja zarządzania przez wartości swój kształt zawdzięcza ewolucji zarządzania przez instrukcje (ang. *managing by instructions* – MBI) i cele (ang. *managing by objectives* – MBO). Koncepcja ta jest konsekwencją pojawienia się czterech trendów w organizacjach, wśród których wymienia się następujące potrzeby (Dolan i Garcia, 2002, s. 103–106):

- jakości produktów i zadowolenia klientów,
- większego profesjonalizmu, niezależności i odpowiedzialności,
- zmiany „szefów” w ułatwiających osiągnięcie celów liderów,
- tworzenia sieci i płaskich struktur organizacyjnych.

Każde przedsiębiorstwo kieruje się własnym systemem wartości, charakterystycznym dla danej branży, otoczenia lub kręgu kulturowego. Poszczególne wartości można pogrupować za twórcami raportu pt. *Corporate Values Index*, w osiem rodzin: profesjonalne, konkurencyjności, behawioralne, społecznościowe, relacyjne, moralne, samorealizacji i społeczne (On Board, 2013, s. 7–8). Z kolei Dolan, Garcia, Richley i Lingham zaproponowali trzyosiowy model zarządzania opartego na wartościach, wyróżniając trzy grupy wartości: ekonomiczno-pragmatyczne, etyczno-socjalne i rozwojowo-emocjonalne (Dolan, Richley, Garcia i Lingham, 2006, s. 14, za: Lachowski, 2012, s. 300).

Skalę zastosowania wartości jako koncepcji zarządzania i różnice w strategiach ich wykorzystania przez firmy działające w różnych krajach, branżach i przedsiębiorstwach różnej wielkości obrazują wyniki badania przeprowadzonego przez międzynarodową sieć firm doradczych ECCO Network (w Polsce reprezentowaną przez On Board PR). Na ich podstawie opracowywany jest raport i indeks kluczowych wartości, jakimi kierują się przedsiębiorstwa (*Corporate Values Index*). Ostatnia edycja badania z 2013 r. objęła 4300 największych firm z 13 krajów i 14 branż, w tym ponad 360 przedsiębiorstw z Polski, i na jego podstawie określono blisko 23 000 wartości. Jak wynika z raportu, innowacyjność (40%), jakość (30%) i satysfakcja klienta (28%) to według światowych firm najważniejsze wartości z punktu widzenia strategii. W polskich firmach dominują podobne wartości, jednak w innej kolejności – najważniejszą jest jakość (36%), dalej innowacyjność (31%) i satysfakcja klienta (29%). Co istotne, w polskim rankingu odpowiedzialność społeczna zajęła miejsce 6. (17%), a środowisko – 9. (13%). W światowych organizacjach środowisko jest cenniejsze i zajmuje 4. miejsce (17%), a odpowiedzialność społeczna – 9. (10%) (Rek, 2013, s. 20). Metodologia badania ECCO została wykorzystana przez Dąbrowskiego w badaniach przeprowadzonych w 2017 r. wśród 140 spółek publicznych notowanych na rynku regulowanym Giełdy Papierów Wartościowych w Warszawie z indeksów: WIG20, mWIG40 i sWIG80. Wyniki badania wskazują na odpowiedzialność jako najbardziej popularną wartość, jaką kierują się respondenci, następnie uczciwość, innowacyjność i klient, do których przywiązują taką samą wagę (Dąbrowski, 2018, s. 37–38 i 44–45).

Koncepcja zarządzania przez wartości odgrywa istotną rolę w zarządzaniu przedsiębiorstwem pomimo wątpliwości, jakie budzi m.in. w zakresie realności określenia wartości wspólnych dla wszystkich interesariuszy czy

też osoby ponoszącej odpowiedzialność za ustanowienie systemu wartości w organizacji (Krajewska-Nieckarz, 2013, s. 220–223). Zarządzanie zgodnie z wartościami stanowi podstawę budowania przewagi konkurencyjnej, wyjątkowości i długowieczności firmy, jak również wyznacza kierunek rozwoju organizacji. Ponadto zastosowanie tej koncepcji w przedsiębiorstwie zwiększa zaangażowanie pracowników i wyzwala ich innowacyjność, a także pozwala firmie efektywnie zarządzać ich wiedzą i wykorzystywać kompetencje pracowników.

3.3.2. Ewolucja proekologicznej strategii przedsiębiorstwa i jej klasyfikacja

Na istotę zarządzania przez wartości składa się pięć podstawowych elementów: misja, wartości, wizja, strategia i kultura organizacyjna. Warto zwrócić uwagę na fakt, że stałymi elementami organizacji są misja, która określa sens działalności firmy, i zasadnicze wartości, zwane też kanonem lub kodeksem wartości przedsiębiorstwa, pozwalające tę misję osiągnąć. Pozostałe elementy, w tym strategia działania, ewoluują na skutek zmian trendów społeczno-gospodarczych, regulacji prawnych czy innowacyjnych okazji biznesowych (Lachowski, 2012, s. 248). W kontekście niniejszej monografii główne znaczenie mają zmiany zachodzące w odniesieniu do środowiska naturalnego.

Według Chandler (1962, s. 13) strategia przedsiębiorstwa to: „określanie głównych, długoterminowych celów i zadań firmy oraz przyjmowanie kierunków działania i alokowanie jej zasobów w sposób umożliwiający ich realizację”. Uwzględnianie w strategii firmy aspektu środowiskowego nawiązuje do koncepcji strategii proekologicznych przedsiębiorstwa zapoczątkowanych w latach 50. XX w. jako odpowiedź na rosnącą świadomość ekologiczną społeczeństw i organizacji. Pierwsze tego rodzaju strategie polegały na podejmowaniu działań ograniczających negatywny wpływ działalności gospodarczej na środowisko. Miały one na celu zmniejszanie ilości szkodliwych substancji znajdujących się w odpadach produkcyjnych na przykład poprzez zwiększanie wielkości przepływów ścieków (tzw. strategia rozcieńczania) lub inwestycje „końca rury” podejmowane w ramach strategii filtracji stosowanej w latach 60., 70. i 80. XX wieku. Te ostatnie polegały na budowaniu oczyszczalni ścieków, segregacji odpadów i neutralizacji szkodliwych substancji powstałych w procesie filtracji, zakładaniu filtrów na kominy przedsiębiorstw oraz składowaniu odpadów końcowych na specjalnie przygotowanych w tym celu składowiskach. Kolejnym etapem rozwoju strategii proekologicznych przypadającym na lata 80. XX w. było

wprowadzenie recyklingu polegającego na ograniczeniu zużycia surowców naturalnych i zmniejszeniu ilości odpadów, a także ich przetwarzaniu w celu ponownego użycia. Ponadto zaczęto wdrażać w firmach strategię czystszej produkcji polegającej na ograniczeniu, a nawet wyeliminowaniu wszelkich uciążliwości i zanieczyszczeń „u źródła”, czyli w momencie ich powstania w procesie produkcji (Wiśniewska, 2004, s. 92–93). Idea czystszych technologii produkcji zapoczątkowała pojawienie się w Polsce takich programów środowiskowych jak Program czystszej produkcji oraz program Odpowiedzialność i troska (ang. *Responsible care*), skierowany głównie do firm z branży chemicznej (Poskrobko, 2007, s. 260)⁵⁹. Wraz ze zmianą ustroju politycznego i kształtowaniem się polityki ekologicznej państwa nastąpiła zmiana podejścia do produkcji i konsumpcji w zakresie ochrony środowiska. To wpłynęło na wyodrębnienie strategii zarządzania cyklem życia produktu, której celem jest ograniczenie emisji zanieczyszczeń we wszystkich jego fazach, tj. na etapie związanym z projektowaniem, produkcją, sprzedażą, konsumpcją i eksploatacją produktu, a nawet w fazie pokonsumpcyjnej, bowiem jego projekt powinien uwzględniać możliwość poddania go recyklingowi. Odpowiedzią na ustanowioną zasadę trwałego i zrównoważonego rozwoju, której celem jest osiągnięcie kompromisu pomiędzy dalszym dynamicznym rozwojem gospodarczym na świecie a ochroną środowiska, w tym zasobów nieodnawialnych, jest możliwość wprowadzenia w przedsiębiorstwach strategii zarządzania środowiskowego według normy ISO 14001 oraz regulacji Unii Europejskiej – systemu ekzarządzania i audytu EMAS. Znormalizowane systemy zarządzania środowiskowego zobowiązują firmy do uwzględniania w swej działalności aspektów środowiskowych oraz opracowania, implementacji i utrzymania polityki środowiskowej przedsiębiorstwa (Wiśniewska, 2004, s. 93). Z uwagi na obszerną problematykę związaną ze znormalizowanymi systemami zarządzania ryzykiem środowiskowym został jej poświęcony osobny podrozdział monografii (pkt 3.4).

Opisane zmiany świadczą o znacznej ewolucji proekologicznych strategii przedsiębiorstw – od jedynie zmniejszania ilości zanieczyszczeń odprowadzanych do środowiska po działania prewencyjne uwzględniające potrzeby ciągłego uczenia się i kompleksowego zarządzania jakością środowiskową (ang. *total environmental quality management*), branie pod uwagę ryzyka i konieczności planowania, a także wymóg wsparcia ze strony najwyższego kierownictwa firmy (Menguc, Auh i Ozanne, 2010, s. 279–98, za: Chodyński, 2011, s. 124).

⁵⁹ Wymienione programy stanowią jeden z etapów przygotowania firmy do wdrożenia kompleksowego systemu zarządzania środowiskowego zgodnego z normą ISO 14001.

Rola aspektu środowiskowego w strategii przedsiębiorstwa powinna być uzależniona od rodzaju prowadzonej działalności i stopnia jej uciążliwości dla środowiska. W przypadku tych, których działalność nie wpływa w znacznym stopniu na środowisko, jego ochrona może być jedynie elementem strategii przedsiębiorstwa sprowadzającym się do uwzględnienia w systemie zarządzania operacyjnego odpowiednich procedur. Jeżeli przedsiębiorstwo prowadzi działalność szkodliwą dla środowiska, szczególnie wymienioną w ustawie szkodowej jako stwarzającą ryzyko szkody w środowisku, proekologiczne aspekty funkcjonowania, w tym inicjatywy i przedsięwzięcia ekologiczne, powinny być głównym celem strategii i pokrywać się z jego misją (Wiśniewska, 2004, s. 93). Bez względu na rodzaj przyjętej strategii proekologicznej przedsiębiorstwa musi być ona realna i możliwa do wdrożenia w danej organizacji.

Zgodnie z jedną z klasyfikacji strategii proekologicznych przedsiębiorstwa – w ujęciu rynkowym, czyli z uwzględnieniem potrzeb rynku i potencjalnego klienta – możemy wyróżnić jej cztery podstawowe typy: pasywna (obojętna), defensywna, innowacyjna i ofensywna. Ich wybór zależy przede wszystkim od stopnia szkodliwości środowiskowej danego przedsiębiorstwa – branży oraz pozycji konkurencyjnej, jaką chce ono osiągnąć na rynku. Pierwsza z nich ogranicza się jedynie do przestrzegania podstawowych wymogów prawnych i ekonomicznych w zakresie ochrony środowiska w celu uniknięcia poniesienia odpowiedzialności prawnej za ich nieprzestrzeganie i nienarażanie przedsiębiorstwa na utratę dobrego wizerunku. Kolejna strategia polega na stopniowym odejściu od produktów czy technologii niespełniających określonych norm i kryteriów ekologicznych na rzecz modyfikacji i usprawnienia procesów produkcyjnych z uwzględnieniem aspektu próśrodowiskowego. Strategia ta uznawana jest za przejściową i stosowaną do czasu wdrożenia strategii innowacyjnej lub ofensywnej. Celem przedsiębiorstw stosujących innowacyjną strategię próśrodowiskową jest ekologizacja powadzonej działalności m.in. poprzez wdrażanie nowych i czystych technologii, tworzenie zamkniętych obiegów produkcyjnych, wytwarzanie produktów przyjaznych dla środowiska, a także ponowne wykorzystanie odpadów produkcyjnych jako surowców wtórnych. Ofensywna strategia proekologiczna przedsiębiorstwa jest nastawiona na czystsza produkcję i rozwój ekoproduktów oraz uwzględnianie i podejmowanie działań na rzecz ochrony środowiska w wielu obszarach prowadzonej działalności (strukturze organizacyjnej, stylu zarządzania, marketingu), a także budowaniu poczucia odpowiedzialności ekologicznej wśród pracowników i/lub kontrahentów firmy (tzw. kultura ekologiczna organizacji). Przedsiębiorstwom, których działalność może powodować szkody w środowisku i które chcą zachować stabilną pozycję na rynku lub osiągnąć na nim przewagę konkurencyjną, zaleca się stosowanie

ofensywnej lub innowacyjnej prośrodowiskowej strategii rynkowej nastawionej na nowoczesną jakość produktów oraz proekologiczny wizerunek przedsiębiorstwa (Kulas i Kusztal, 2000, s. 58–60).

Stosowanie określonej polityki środowiskowej i uwzględnianie w strategii przedsiębiorstwa działań służących ochronie środowiska jest kolejnym czynnikiem wpływającym na postrzeganie ryzyka środowiskowego przez przedsiębiorstwa biorące udział w autorskim badaniu. Średni stopień skorelowania procesu zarządzania ryzykiem środowiskowym ze strategią firmy i jego wpisanie się w politykę firmy wyniósł 5,10 w siedmiostopniowej skali. Branżami o najwyższej średniej ocen były branża chemiczna (5,66) oraz energetyczno-ciepłownicza (5,56). Natomiast najniższy stopień powiązania pomiędzy procesem zarządzania ryzykiem środowiskowym a strategią działania firmy i wpisywanie się tego procesu w jej politykę oceniły firmy z branży surowce i paliwa (średnia 4,36) oraz z branży spożywczej (średnia 4,7). W celu skutecznego powiązania kwestii związanych z zarządzaniem ryzykiem środowiskowym a kształtowaniem polityki firmy w tym zakresie niezbędne jest zaangażowanie członków zarządu. Respondenci ocenili poziom zainteresowania ryzykiem środowiskowym i omówione powyżej zaangażowanie średnio na 5,14 w siedmiostopniowej skali. Przy czym najlepiej ocenili to zagadnienie przedstawiciele firmy przemysłu chemicznego (średnia 5,44) i sektora energetyczno-przemysłowego (średnia 5,31). Najniższe oceny przyznali w ramach swoich przedsiębiorstw respondenci z branży surowcowo-paliwowej (średnia 4,43). Z punktu widzenia wdrażania i przestrzegania określonych działań i procesów, w tym zarządzania ryzykiem środowiskowym, istotne jest zaangażowanie w ten proces pracowników wyższego szczebla firmy. W badanych przedsiębiorstwach poziom tego zaangażowania oceniono średnio na 4,98 w siedmiostopniowej skali. Przy czym najwyższe – wśród pracowników wyższego szczebla firm z branży spożywczej (średnia 5,09) i energetyczno-ciepłowniczej (średnia 5,06). Z kolei przedstawiciele firm z branży surowcowo-paliwowej i transportowo-logistycznej przyznali, że poziom tego zaangażowania jest średnio mniejszy niż 5.

3.3.3. ECSR – pojęcie, korzyści i bariery jej wdrożenia w przedsiębiorstwie

Przedsiębiorstwa stosujące w swojej działalności koncepcję zarządzania poprzez wartości, której źródła sięgają do wartości kluczowych, mają doskonałą podstawę do opracowania i wdrożenia strategii społecznie odpowiedzialnego biznesu. Jest ona koncepcją pokrewną względem zarządzania przez

wartości i zdaniem Lachowskiego (2012, s. 246) „w szerokim ujęciu (...) jest częścią systemu wartości firmy, odnoszącą się przede wszystkim do relacji zewnętrznych z otoczeniem społecznym i interesariuszami”. Powiązanie wartości przedsiębiorstwa z aspektami środowiskowymi służy kreowaniu działań, które świadczą o jego odpowiedzialności środowiskowej. W celu wyróżnienia przedsiębiorstw, dla których ochrona środowiska jest istotnym zagadnieniem, można rozszerzyć pojęcie CSR o komponent na to wskazujący, czyli sformułować koncepcję ekologicznej społecznej odpowiedzialności biznesu (Słupik, 2014, s. 79). Zdaniem Chodyńskiego, A. Jabłońskiego i M. Jabłońskiego (2008, s. 31) platformę powiązań pomiędzy koncepcją CSR a ESCR tworzą kryteria ekologiczne będące nośnikami wartości przedsiębiorstwa. Stanowią one m.in. o jego rozwoju, przewadze konkurencyjnej i pozytywnym wyróżnianiu się na rynku, a także są podstawą budowy wartości firmy, dialogu społecznego i porozumienia między akcjonariuszami a innymi interesariuszami firmy.

Odpowiedzialność ekologiczna za A. Jabłońskim i in. (2010, s. 7) sprowadza się do przestrzegania przepisów prawa w zakresie ochrony środowiska oraz podejmowania inicjatyw służących poprawie efektywności środowiskowej przedsiębiorstwa. Zdaniem autorów przedsiębiorstwa funkcjonujące na rynku powinny działać w zgodzie z zasadami społecznej odpowiedzialności, a podstawą ich działalności powinien być system 3×E, tj. etyka, ekonomia i ekologia⁶⁰. Ten ostatni jest szczególnie istotny w przypadku przedsiębiorstw odpowiedzialnych ekologicznie.

Za Bansal i Roth (2000, s. 717) możemy przyjąć, że ekologiczna społeczna odpowiedzialność biznesu (ECSR) to zespół inicjatyw podejmowanych przez przedsiębiorstwa w celu ograniczenia jej negatywnego wpływu na środowisko. Działania te mogą dotyczyć produktów, procesów czy polityki firmy w zakresie zmniejszenia zużycia energii i generowania odpadów, wykorzystania zrównoważonych środowiskowo źródeł zasobów lub wdrożenia systemów zarządzania środowiskowego. Z kolei Mazurkiewicz (2004, s. 2) zdefiniował ECSR jako spoczywający na każdym przedsiębiorstwie obowiązek do pokrycia skutków, jakie w środowisku wywiera jego działalność, produkty czy zaplecze, jakim dysponuje, do ograniczenia odpadów i emisji, maksymalizacji wydajności i produktywności zasobów oraz minimalizacji działań, które

⁶⁰ Angielskie pojęcie *triple bottom line* (TBL lub 3BL) zostało po raz pierwszy użyte w 1994 r. przez Elkingtona, który wskazał na konieczność mierzenia efektywności przedsiębiorstwa w obszarze społecznym (etycznym), środowiskowym (ekologicznym) i finansowym (ekonomicznym). TBL składa się z 3P: *profit* – zysk, *people* – ludzie i *planet* – planeta (Elkington, 1994).

mogłyby w negatywny sposób wpłynąć na korzystanie z krajowych zasobów przez przyszłe pokolenia⁶¹.

Koncepcja ECSR oferuje wiele rozwiązań w zakresie metod, procesów i działań przedsiębiorstwa prowadzących do ograniczenia negatywnego wpływu aktywności gospodarczej na środowisko naturalne. Wśród narzędzi społecznie odpowiedzialnego przedsiębiorstwa wymienia się zasadę 3R (ang. *reduce, reuse, recycle*) najczęściej stosowaną w gospodarce odpadami. Polega ona na ograniczeniu zbędnego zużycia produktów, co prowadzi do zmniejszenia zużycia surowców naturalnych, energii i produkcji odpadów, ponownym ich użyciu oraz poddaniu recyklingowi, jeśli rezygnacja z produkcji lub ponowne wykorzystanie nie jest możliwe (Bergier, 2010, s. 294–296). Innym przykładem stosowanych metod CSR jest środowiskowa ocena cyklu życia produktów i usług (ang. *life cycle assessment* – LCA), która sprowadza się do ilościowej analizy ich rodzaju i wielkości wpływu na środowisko naturalne (Lewandowska, 2010, s. 129–131). LCA może być wykorzystywana m.in. w procesie ekoprojektowania produktów, czyli projektowania z myślą o środowisku (Kronenberg, 2010a, s. 131–133), lub określania tzw. śladu węglowego (środowiskowego), czyli całkowitej emisji związków węgla emitowanej przez daną osobę, firmę lub produkt (Kronenberg, 2010b, s. 128). Firmy, które chcą ograniczyć swoje negatywne bezpośrednie oddziaływanie na środowisko, powinny przede wszystkim zwrócić uwagę na rodzaj materiałów, z jakich wykonują swoje produkty, a także ich opakowania. Równie ważne są wszelkie działania związane z reorganizacją procesów wewnętrznych na rzecz bardziej przyjaznych środowisku, jak używanie energooszczędnych żarówek i segregacja śmieci w biurach czy zmiana polityki spotkań i podróży służbowych, która promuje organizację wideokonferencji, a w przypadku konieczności przemieszczania się używanie w tym celu wypożyczonych aut i rezygnację z samolotu na rzecz pociągu. Z kolei wśród działań pośrednio wpływających na środowisko można wymienić kampanie edukacyjne promujące zdrowe nawyki konsumenckie (PwC, 2020a).

Jak wynika z badania przeprowadzonego przez Wysockiego, wśród dużych przedsiębiorstw produkcyjnych prowadzących działalność w Polsce aż 77% respondentów zadeklarowało podejmowanie działań mających na celu ochronę środowiska i/lub ograniczających zanieczyszczenie w Polsce z powodu albo świadomości zanieczyszczania i eksploatacji środowiska (44% ogółu badanych), albo z troski o środowisko (33% ogółu badanych). Do najczęściej podejmowanych działań proekologicznych należały: dążenie do

⁶¹ Przegląd literaturowy definicji pojęcia ECSR i jego wymiarów zob. w (Rahman i Post, 2012, s. 309–310).

minimalizacji odpadów w procesach produkcyjnych, wdrażanie formalnych systemów zarządzania środowiskowego (na przykład ISO 14001 lub dyrektywy EMAS), formalne wyodrębnianie zarządzania środowiskowego w ramach zarządzania przedsiębiorstwem oraz stosowanie zasad koncepcji ekologicznej społecznej odpowiedzialności biznesu (ECSR). Z kolei wśród motywów, jakie skłaniały firmy do podejmowania działań proekologicznych, wymieniały one: politykę ekologiczną (dostosowywanie się do wymogów prawnych w zakresie ochrony środowiska), ograniczenie szkodliwego oddziaływania produkcji na środowisko (hałas, odpady, ścieki) oraz dbałość o proekologiczny wizerunek firmy i szacunek wobec środowiska (Wysocki, 2018, s. 85–86 i 95–98).

Na uwagę zasługuje również badanie DNB Bank Polska i PwC wśród dużych polskich firm, z godnie z którym ponad 2/3 z nich podjęło już inicjatywy w zakresie ochrony środowiska, a prawie 14,5% planuje takie wdrożyć. Do najczęstszych działań należy segregacja odpadów (w 76% badanych przedsiębiorstwach) oraz używanie energooszczędnych żarówek (w 73% badanych przedsiębiorstwach). Natomiast działania edukacyjne dla pracowników podejmuje prawie połowa respondentów (PwC, 2020a).

Jak wynika z raportu *Odpowiedzialny biznes w Polsce. Dobre praktyki* – rejestru działań podejmowanych w zakresie CSR, w 2021 r., firmy działające w Polsce podjęły blisko 400 praktyk w zakresie środowiska. Największą grupę działań (jak co roku) stanowiły te związane z edukacją ekologiczną, ale warto również zwrócić uwagę na istotny wzrost inicjatyw w zakresie ekobudownictwa, a także przykłady korzystania z energii odnawialnych na placach budowy (Forum, 2022, s. 102).

Jedną z klasyfikacji powodów, dla których organizacje powinny brać pod uwagę w swojej działalności aspekt środowiskowy, zaproponował Edwards (2004, s. 1–2), dzieląc je na cztery grupy:

- etyczne – związane z obowiązkiem dbania o środowisko naturalne jako dobro wspólne,
- ekonomiczne – odnoszące się do oszczędności, jakie firma może osiągnąć poprzez redukcję określonych kosztów (na przykład zużycia energii),
- prawne – wynikające z bardziej restrykcyjnego prawa w zakresie ochrony środowiska,
- rynkowe – związane z rosnącymi wymogami podwykonawców i dostawców, oznaczające rosnące wymogi otoczenia.

Zgodnie z raportem DNB Bank Polska i PwC głównymi czynnikami, jakie zachęcają firmy do zmiany swoich dotychczasowych strategii, są troska o środowisko i presja społeczna. Ponad połowa przedsiębiorstw, kierując się właśnie dobrem naszej planety, wdrożyła zmiany w swoich ofertach (PwC, 2020a).

Jak wynika z przytaczanego badania Harvard Business Review, przedsiębiorstwa europejskie, poza ograniczeniem ryzyka wynikającego z dyrektywą ELD, widzą również wiele innych korzyści z podejmowania inicjatyw na rzecz ochrony środowiska. Aż 67% badanych przedsiębiorstw wdrożyło strategię mającą na celu oszczędzanie energii i zasobów w biurach, a ponad 60% opracowało i zaimplementowało procedurę zarządzania kryzysowego, w tym plany reagowania na sytuacje kryzysowe w przypadku emisji zanieczyszczenia (Harvard, 2013, s. 8).

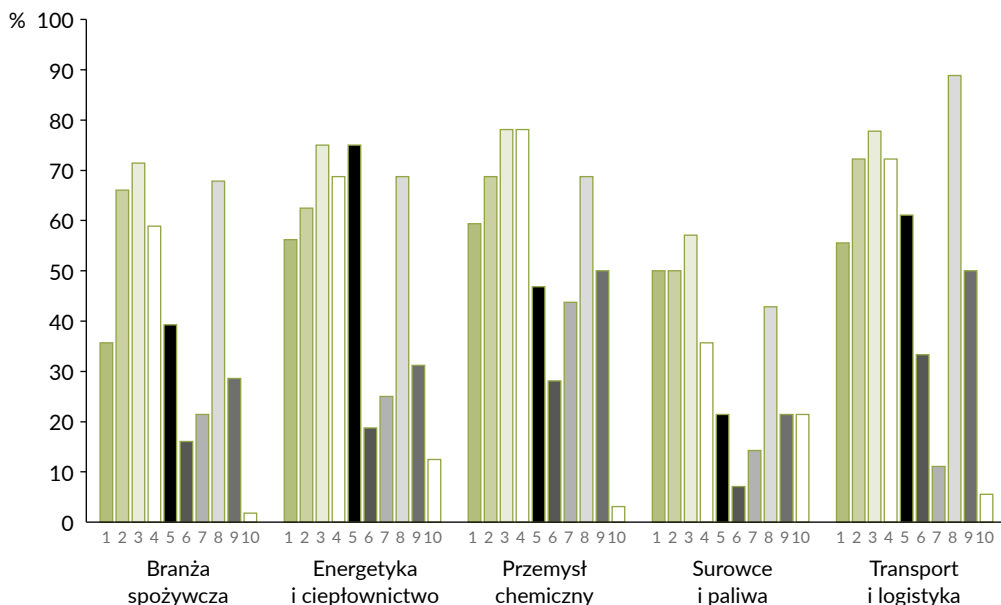
Dla porównania, jak wynika z autorskiego badania, politykę promującą ograniczanie zużycia energii w pomieszczeniach biurowych stosuje około 68% badanych przedsiębiorstw działających w Polsce, a plan awaryjny na wypadek bezpośredniego zagrożenia szkodą w środowisku i/lub szkody w środowisku posiada aż 74% badanych.

Korzyści wynikające ze stosowania koncepcji ECSR są zbieżne z tymi, które przynosi wdrożenie koncepcji CSR, i można je podzielić na trzy grupy: strategiczne/ ogólnobiznesowe, operacyjne i finansowe. W pierwszej grupie korzyści wymienia się m.in.: wzrost wartości firmy, poprawę jej wizerunku i reputacji, ugruntowanie kapitału i wartości marki, stworzenie nowych możliwości biznesowych, polepszenie relacji z interesariuszami przedsiębiorstwa, w tym społecznościami lokalnymi oraz władzami, zdobycie ich przychylności i zaufania, co może powodować zmniejszenie częstotliwości kontroli i interwencji przez nie prowadzonych. Do drugiej grupy korzyści zalicza się m.in.: wzrost liczby i jakości innowacji technologicznych, w tym środowiskowych i organizacyjnych, zwiększenie lojalności, motywacji i zaangażowania pracowników, co może się przełożyć na większą wydajność oraz lepszą jakość procesów i produktów, a także zwiększenie lojalności i akceptacji ze strony klientów i kontrahentów (Marcinkowska, 2010, s. 8). Ponadto wzrost ekowydajności firmy, którą umożliwiała redukcja zużycia zasobów i surowców, emisji zanieczyszczeń i odpadów, pozwala jej osiągnąć przewagę konkurencyjną. Warto również zwrócić uwagę na fakt, że dobre praktyki środowiskowe prowadzą do zmniejszenia prawdopodobieństwa wystąpienia zagrożeń, które mogą powodować zanieczyszczenie środowiska i w konsekwencji konieczność ponoszenia określonych wydatków przez przedsiębiorstwo, co ma istotne znaczenie w kontekście omawianego ryzyka środowiskowego. Do głównych korzyści finansowych wynikających z implementacji ECSR należą: zwiększenie przychodów (dzięki większej sprzedaży produktów o wysokiej jakości lub podniesieniu ich cen) oraz ograniczenie kosztów produkcji (dzięki bardziej efektywnej gospodarce zasobami i surowcami oraz zmniejszeniu liczby odpadów i opłat ekologicznych). Ponadto do tej grupy korzyści zalicza się jeszcze m.in.: stabilizację dochodów, która prowadzi do obniżenia kosztu pozyskania

i utrzymania kapitału, wzrost atrakcyjności wśród inwestorów, a co za tym idzie – napływ kapitału i dalszy rozwój przedsiębiorstwa (Marcinkowska, 2010, s. 8). Z raportu DNB Bank Polska i PwC wynika, że w przypadku krajów rozwijających się i rozwiniętych wskaźnik ROA, czyli zwrot z aktywów firmy, może wrosnąć odpowiednio o 3,2% i 1,1%. Ten niższy wzrost wynika głównie z faktu, że w krajach rozwiniętych podstawowe dobre praktyki środowiskowe zostały już wdrożone, a te bardziej zaawansowane wiążą się z wyższym kosztem i potrzebą dłuższego czasu na uzyskanie korzyści. Autorzy raportu zwracają również uwagę, że najbardziej liczną grupę firm stanowią te, które dostrzegają plusy wizerunkowe wynikające z wdrożenia inicjatyw prośrodowiskowych, a prawie 45% respondentów przyznaje, że zaletą powyższych działań jest możliwość osiągnięcia korzyści finansowych. Nieco większa grupa (47%) badanych jest zdania, że w krótkim okresie koszty są wyższe niż korzyści; z badań wynika jednak, że to pozytywne oddziaływanie na wyniki finansowe przedsiębiorstw wymaga dłuższego czasu, prawidłowego zaplanowania inicjatyw i odpowiedniego zarządzania (PwC, 2020a).

Warto zwrócić uwagę na wyniki autorskiego badania, w ramach którego około 56% respondentów zadeklarowało prowadzenie działalności zgodnie z zasadami społecznie odpowiedzialnego biznesu (CSR). Z punktu widzenia wielu korzyści, w tym ekonomicznych, wynikających z uwzględniania aspektów społecznych i ekologicznych w swoich przedsiębiorstwach omówionych w tym i kolejnym rozdziale niniejszej monografii, taki wynik może dziwić. Branżą o zdecydowanie największym odsetku tego rodzaju firm jest energetyka i ciepłownictwo (88% firm). Z kolei tylko 43% firm z branży surowcowo-paliwowej wdrożyło politykę CSR. Aktywność w zakresie ochrony środowiska i posiadanie określonej polityki środowiskowej w firmie deklaruje 60% wszystkich badanych przedsiębiorstw. Biorąc pod uwagę rodzaj prowadzonej działalności, zdecydowanym liderem są ponownie przedsiębiorstwa z branży energetyczno-ciepłowniczej (88% firm) i przemysłu chemicznego (78% firm), a najmniejszą troskę o środowisko okazują firmy z branży surowce i paliwa (43% firm) oraz branży spożywczej (46%).

Ponadto w badaniu sprawdzono, jakiego rodzaju działania związane z zarządzaniem ryzykiem środowiskowym oraz ekologią podejmują przedsiębiorstwa w wybranych branżach (rysunek 9). Najczęściej wdrażanymi działaniami w badanych przedsiębiorstwach są: plany awaryjne na wypadek bezpośredniego zagrożenia szkodą w środowisku (ponad 72% wszystkich firm), polityka promująca minimalizację zużycia energii w pomieszczeniach biurowych (ponad 68% badanych firm) i audyty środowiskowe (około 65% badanych firm). Najbardziej aktywnymi firmami pod względem wdrażanych działań są przedstawiciele przemysłu chemicznego, a najmniej – firmy surowcowo-paliwowe.

- 1 system zarządzania ryzykiem środowiskowym
- 2 audyt środowiskowy w celu zweryfikowania warunków środowiskowych panujących na terenie przedsiębiorstwa w odniesieniu do wymogów prawnych w zakresie szkód środowiskowych
- 3 plan awaryjny na wypadek bezpośredniego zagrożenia szkodą w środowisku
- 4 plan awaryjny na wypadek szkody w środowisku
- 5 inicjatywy medialne mające na celu podkreślenie proekologicznych działań przedsiębiorstwa
- 6 działania zachęcające kandydatów do podjęcia pracy w proekologicznym przedsiębiorstwie
- 7 działania podejmowane przez akcjonariuszy w celu zachęcenia inwestorów do współpracy z proekologicznym przedsiębiorstwem
- 8 polityka promująca minimalizację zużycia energii w pomieszczeniach biurowych
- 9 przyznawanie pierwszeństwa rozwojowi działań proekologicznych
- 10 żadne z powyższych

Rysunek 9. Działania proekologiczne i prewencyjne w zakresie środowiska podejmowane w przedsiębiorstwach w Polsce według branż (respondenci mogli wybrać więcej niż jedną odpowiedź; n = 136)

Źródło: Opracowanie własne.

Wyniki przeprowadzonego badania pozwalają również na ocenę ilości wybranych elementów procesu zarządzania ryzykiem środowiskowym w przedsiębiorstwie w podziale na branże (tabela 5).

Tabela 5. Liczba wybranych elementów procesu zarządzania ryzykiem środowiskowym w polskich przedsiębiorstwach według branż

Wyszczególnienie	Branża spożywcza	Energetyka i ciepłownictwo	Przemysł chemiczny	Surowce i paliwa	Transport i logistyka
Zidentyfikowane obszary ryzyka środowiskowego (30% i powyżej)	5	4	8	4	2
Działania proekologiczne i prewencyjne w zakresie środowiska podejmowane w przedsiębiorstwach (30% i powyżej)	6	7	8	5	8

Źródło: Opracowanie własne.

Jak wynika z badania, aż osiem obszarów ryzyka środowiskowego zostało wytypowanych przez co najmniej 30% przedstawicieli przemysłu chemicznego. Zdecydowanie mniej, bo tylko dwa obszary tego ryzyka, były wskazywane przez minimum 30% przedstawicieli branży transportowo-logistycznej. Przemysł chemiczny był też liderem w zakresie podejmowania działań proekologicznych i zapobiegawczych w odniesieniu do zagrożeń środowiskowych, na przykład wdrażania systemu zarządzania ryzykiem. Również osiem rodzajów takich praktyk podejmowało 30% i więcej przedstawicieli tej branży. Co ciekawe, takie samo zaangażowanie okazywali przedstawiciele branży transport i logistyka. Najmniejszą liczbę działań w tym zakresie podejmowały przedsiębiorstwa z branży surowcowo-paliwowej (5 rodzajów).

Zastosowanie koncepcji ekologicznej społecznej odpowiedzialności biznesu wiąże się także z wieloma ograniczeniami i obawami ze strony przedsiębiorców. Wśród zagrożeń i barier związanych z wdrożeniem idei ECSR wymienia się przede wszystkim: koszty implementacji rozwiązań prośrodowiskowych, w tym wyższe koszty operacyjne, niższą rentowność sprzedawanych produktów, wyższe i rosnące oczekiwania interesariuszy, a w rezultacie mniejszą konkurencyjność na rynku, brak widocznych rezultatów i stosownych regulacji, a także niewielkie zainteresowanie propagowaniem i wspieraniem tego rodzaju inicjatyw przez organy rządowe (Marcinkowska, 2004 za: Marcinkowska, 2010, s. 9).

Pomimo wielu korzyści wynikających z zaangażowania przedsiębiorstwa w kwestie środowiskowe, w tym również wdrożenia proekologicznej strategii przedsiębiorstw, wiele firm przejawia bierny stosunek wobec zagadnień środowiskowych i podejmuje tę problematykę jedynie w celu spełnienia

wymogów określonych przez prawo, traktując ochronę środowiska tylko w kategoriach kosztów. Takie podejście do problematyki ochrony środowiskowej można uznać za krótkowzroczne, szczególnie w warunkach wzrastającej świadomości ekologicznej konsumentów i kontrahentów, bardziej restrykcyjnego prawa w zakresie ochrony środowiska i dużej konkurencyjności przedsiębiorstw. Ponadto brak uwzględnienia problematyki środowiskowej w strategii działalności, a co za tym idzie – niepodejmowanie działań zmierzających do eliminacji zdarzeń, może powodować szkody w środowisku.

3.4. Systemy zarządzania środowiskowego według normy ISO 14001 oraz regulacji ekozarządzania i audytu EMAS jako przykład narzędzi organizacyjnych wpływających na postrzeganie ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa

Proekologiczna strategia przedsiębiorstwa, będąca wyrazem troski o środowisko i zaangażowania w kwestie związane z jego ochroną, jest podstawą kształtowania polityki środowiskowej firmy, która z kolei inicjuje wdrażanie całego systemu zarządzania środowiskowego w przedsiębiorstwie. System ten stanowi narzędzie zarządzania ryzykiem środowiskowym rozumiane w teorii konstruktów bardziej jako system mający na celu minimalizację zagrożeń, których wystąpienie mogłoby się przyczynić do realizacji ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa. Jednym z celów, jakie stawia sobie przedsiębiorstwo w ramach strategii prośrodowiskowej idącej w parze z ideą zrównoważonego rozwoju, jest wdrożenie standardów zarządzania środowiskowego. Na ostateczny kształt systemu zarządzania środowiskowego ma wpływ zarówno otoczenie wewnętrzne organizacji, w tym przede wszystkim elementy związane z głównymi procesami zachodzącymi w przedsiębiorstwie, jak i otoczenie zewnętrzne, a więc przepisy prawne w zakresie ochrony środowiska, nabywcy (ich świadomość ekologiczna, struktura i preferencje), stosowane technologie produkcji i ich bezpieczeństwo dla środowiska, tendencje globalne w zakresie ochrony środowiska, w tym wprowadzanie jednolitych standardów (Hortensius, 2005, s. 35–38, za: Urbaniak 2007, s. 227)⁶². Do najbardziej popularnych systemów zarządzania środowiskowe-

⁶² Studium przypadku wdrożenia systemu zarządzania środowiskowego zgodnego z normą ISO 14001 zob. w (Whitelaw, 2004, s. 145–181) oraz systemem EMAS zob. w (Passalacqua i in., 2017).

go należy system zgodny z wymogami międzynarodowej normy ISO 14001 oraz system ekzarządzania i audytu EMAS wprowadzony w życie unijnym rozporządzeniem. Zadaniem obu jest usprawnienie działalności środowiskowej i ograniczanie negatywnego wpływu przedsiębiorstwa na środowisko w myśl zasady ciągłego rozwoju.

3.4.1. Istota, zasady i porównanie znormalizowanych systemów zarządzania środowiskowego

Zgodnie z normą ISO 14001: „System zarządzania środowiskowego jest to część systemu zarządzania organizacji, wykorzystywana do opracowania i wdrożenia polityki środowiskowej i zarządzania jej aspektami środowiskowymi” (PN-EN ISO 14001:2004 za: Powichrowska, 2007, s. 264). Służy on osiągnięciu postawionych w strategii przedsiębiorstwa celów dotyczących środowiska, a w szczególności zapobieganiu negatywnym oddziaływaniom na nie, poprzez przewidywanie stopnia szkodliwości oraz ciągłe zwiększanie skuteczności działań prośrodowiskowych. Warunkiem prawidłowego funkcjonowania tego systemu jest jego integracja z ogólnym systemem zarządzania organizacją. Norma ISO 14001 może być wdrożona w każdej organizacji niezależnie od rodzaju prowadzonej działalności i wielkości przedsiębiorstwa. Jest dokumentem stosowanym na zasadzie dobrowolności, ogólnodostępnym i zaakceptowanym przez akredytowaną jednostkę normalizacyjną (Powichrowska, 2007, s. 264). Pierwszym światowym standardem dotyczącym zarządzania ekologicznego była norma brytyjska BS 7550 wydana w 1992 r., następna została opublikowana jako ISO 14001 w 1996 r. Standard ten został poddany nowelizacji w 2004 r. i 2015 r. (Urbaniak, 2007, s. 229)⁶³. Organizacji spełniającej wymogi stawiane przez normę ISO 14001 wydaje się certyfikat, który potwierdza, że funkcjonowanie danego systemu zarządzania środowiskowego jest zgodne z tą normą, a dana organizacja kieruje się w swojej działalności zasadami mającymi na celu ograniczenie jej negatywnego wpływu na środowisko.

System zarządzania środowiskowego zgodny z normą ISO 14001 został opracowany z wykorzystaniem cyklu Deminga⁶⁴. Składa się z czterech etapów postępowania: planuj, wykonaj, sprawdzaj i działaj/popraw, ujętych w cyklu

⁶³ Różnice wynikające z nowelizacji normy zob. w (Pochyluk, b.d.; Skinner i Paqout, 2016).

⁶⁴ Deming (1900–1993) – amerykański statystyk, który odegrał znaczącą rolę w upowszechnianiu statystycznej kontroli jakości w Japonii. Twórca czternastu zasad dla szczebla kierowniczego dotyczących wprowadzania nowej filozofii jakości do organizacji oraz cyklu ciągłego doskonalenia ang. *plan-do-check-act* (Mazur i Gołaś, 2010, s. 16–17).

kołowym, ukierunkowanych na ciągłą poprawę i doskonalenie (Mazur i Gołaś, 2010, s. 16–17 i 41). Do elementów systemu należą (Powichrowska, 2007, s. 264–273; Matuszak-Flejszman, 2015, s. 99):

- polityka środowiskowa, która określa miejsce systemu w ogólnym systemie zarządzania przedsiębiorstwem i zawiera jego zobowiązania do: ciągłego doskonalenia, prowadzenia działalności zgodnie z obowiązującymi przepisami prawa w zakresie środowiska oraz zapobiegania zanieczyszczeniom⁶⁵;
- planowanie, w tym identyfikacja aspektów środowiskowych, wymogów prawnych i innych, wyznaczenie celów i zadań środowiskowych oraz opracowanie dokumentu programu (programów) służącego do ich realizacji i określenie wskaźników oceny efektywności działalności środowiskowej;
- wdrożenie i funkcjonowanie, polegające na stworzeniu struktury zarządzania, określeniu ról, odpowiedzialności i uprawnień, zapewnieniu odpowiednich zasobów, szkoleniu pracowników i zwiększaniu ich świadomości oraz kompetencji, opracowaniu i wdrożeniu systemu komunikacji (wewnętrznej i zewnętrznej) i dokumentacji, w tym nadzorowaniu dokumentów, zarządzaniu operacyjnym oraz gotowości i reagowaniu na wypadek awarii;
- sprawdzanie obejmujące monitorowanie, pomiary i ocenę zgodności z przyjętymi założeniami i wymaganiami, w tym prawnymi, identyfikowanie niezgodności oraz podejmowanie działań korygujących i zapobiegawczych, nadzór nad zapisami oraz audytowanie wewnętrzne;
- przegląd zarządzania wykonywany przez najwyższe kierownictwo, którego rezultatem powinny być rekomendacje mające na celu doskonalenie systemu zarządzania środowiskowego.

System EMAS, funkcjonujący w Unii Europejskiej od 1993 r.⁶⁶, jest dobrowolnym narzędziem przeznaczonym dla każdej organizacji, która dąży do przyjęcia odpowiedzialności środowiskowej i ekonomicznej, ciągłego polepszania efektów działalności środowiskowej organizacji oraz informowania o efektach tych działań społeczeństwa i zainteresowanych stron (Decyzja, 2013, s.76/2). Podstawowe zasady systemu określa rozporządzenie Parla-

⁶⁵ Przez zapobieganie zanieczyszczeniom rozumie się: „stosowanie procesów, praktyk, technik, materiałów, wyrobów, usług lub energii w celu uniknięcia, ograniczenia lub nadzorowania (osobno lub łącznie) powstawania, emisji lub uwolnień wszelkiego rodzaju zanieczyszczeń lub odpadów w celu zmniejszenia negatywnych wpływów na środowisko” (Urbaniak, 2007, s. 233). Jest to bardzo istotne i wpływa na postrzeganie i realizację ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa.

⁶⁶ W Polsce od 1 maja 2004 r., tj. od momentu akcesji do Unii Europejskiej.

mentu Europejskiego i Rady (WE) nr 1221/2009 z dnia 25 listopada 2009 r. w sprawie dobrowolnego udziału organizacji w systemie ekzarządzania i audytu we Wspólnocie (EMAS) – tzw. EMAS III, które uchyliło rozporządzenie (WE) nr 761/2001 i decyzje Komisji 2001/681/WE i 2006/193/WE⁶⁷ (Matuszak-Flejszman i Szyszka, 2015, s. 110–111)⁶⁸. Rejestracja w EMAS wymaga wdrożenia i utrzymania systemu zarządzania środowiskowego zgodnego ze standardem ISO 14001, który od 2001 r. stał się integralną częścią tego unijnego rozporządzenia uzupełnionego dodatkowymi elementami: wzmocnionym mechanizmem zgodności, wzmocnioną sprawozdawczością środowiskową oraz wytycznymi dotyczącymi najlepszych praktyk zarządzania środowiskowego (Matuszak-Flejszman, 2009b, s. 29). Dlatego też standard EMAS jest często nazywany następnym krokiem w kierunku ciągłego doskonalenia systemu zarządzania środowiskiem lub inaczej udoskonaleniem systemu zgodnego z ISO 14001. Celem EMAS opisanym w art. 1 rozporządzenia jest promowanie dążenia organizacji do ustawicznego doskonalenia swojej efektywności środowiskowej.

Podobnie jak w przypadku systemu zgodnego z normą ISO 14001 podstawą sformalizowanego systemu zarządzania środowiskowego w ramach EMAS jest czterofazowy cykl Deminga. W celu uzyskania rejestracji w systemie EMAS przedsiębiorstwo jest zobowiązane do:

- przeprowadzenia przeglądu środowiskowego w zakresie obowiązujących przepisów prawa dotyczących środowiska, bezpośrednich (związanych z jej działaniami, wyrobami i usługami) i pośrednich (wynikających z relacji z otoczeniem) istotnych aspektów środowiskowych⁶⁹, kryteriów ich oceny, istniejących praktyk i procedur zarządzania środowiskowego, a także informacji zwrotnych z badania zdarzeń z przeszłości;
- opracowania na bazie wniosków z przeglądu środowiskowego i wdrożenia systemu zarządzania środowiskowego zgodnego z wymogami zawartymi w Załączniku II rozporządzenia EMAS i najlepszymi dostępnymi praktykami zarządzania środowiskowego dla danego sektora;
- przeprowadzenia wewnętrznego audytu środowiskowego, którego celem jest ocena istniejących systemów zarządzania środowiskowego, zgodności z polityką i programem organizacji oraz regulacjami prawnymi i innymi w zakresie ochrony środowiska;

⁶⁷ Zwane dalej rozporządzeniem EMAS.

⁶⁸ Funkcjonowanie systemu EMAS w Polsce reguluje dodatkowo Ustawa z dnia 15 lipca 2011 r. o krajowym systemie ekzarządzania i audytu (EMAS) (Ustawa, 2011b).

⁶⁹ Co istotne z punktu widzenia ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa, zgodnie z rozporządzeniem EMAS przy ocenie znaczenia tych aspektów organizacja bierze pod uwagę m.in. możliwość wyrządzenia szkód w środowisku oraz wpływ na różnorodność biologiczną.

- sporządzenia deklaracji środowiskowej zawierającej opis organizacji i systemu zarządzania środowiskowego, w tym politykę środowiskową, aspekty środowiskowe cele i zadania środowiskowe oraz efekty działalności środowiskowej.

Uczestnictwo w systemie EMAS, potwierdzone tzw. numerem rejestracyjnym, uprawnia organizację do korzystania z logo. Wpływa to korzystnie na wizerunek przedsiębiorstwa i jest dowodem na jego zaangażowanie w kwestie środowiskowe, co pozwala na osiągnięcie przewagi konkurencyjnej na rynku (Matuszak-Flejszman i Szyszka, 2015, s. 112). Ponadto działania podejmowane w celu budowy systemu rozwiązań prawnych i finansowych wspierających implementację systemu EMAS w firmach to jedno z zadań w kierunku usprawnienia systemu kontroli i zarządzania ochroną środowiska oraz doskonalenia systemu finansowania określonych w PEP2030 (RM, 2019, s. 114).

Zarówno rozporządzenie unijne EMAS, jak i międzynarodowa norma ISO 14001 gwarantują systemowe podejście organizacji do zarządzania środowiskowego. Mimo że wymagania związane z ich wdrożeniem i funkcjonowaniem są zbieżne, jest wiele elementów, które je od siebie odróżniają. Podstawowy z nich dotyczy zasięgu stosowania – norma ISO 14001 ma charakter międzynarodowy, podczas gdy rozporządzenie EMAS jest standardem obowiązującym na terenie Unii Europejskiej. Dopuszcza się jednak uczestnictwo podmiotów prowadzących działalność spoza Unii Europejskiej (Matuszak-Flejszman, 2009b, s. 32). Ponadto wielu autorów wskazuje na bardziej rygorystyczny charakter wymagań systemu EMAS, które należy spełnić w celu rejestracji. Dotyczy on bardziej szczegółowo określonych obowiązków związanych z przeprowadzenia wstępnego przeglądu środowiskowego, opracowania i opublikowania deklaracji środowiskowej, metodyki i częstotliwości audytów wewnętrznych, komunikacji wewnątrz organizacji i z jej otoczeniem. Ponadto wdrożenie systemu EMAS wymaga większego zaangażowania ze strony kierownictwa i pracowników przedsiębiorstwa, prowadzenia otwartego dialogu ze społeczeństwem i zainteresowanymi stronami, zwrócenia większej uwagi na pośrednie aspekty środowiskowe poprzez nadzorowanie podwykonawców i dostawców oraz pełnej zgodności z prawem w zakresie ochrony środowiska, co jest badane przez niezależnego weryfikatora środowiskowego (brak publicznoprawnej weryfikacji działań uczestnika systemu zarządzania środowiskowego zgodnego z ISO 14001). W systemie EMAS zwraca się szczególną uwagę na wymóg zgodności z prawem, o czym świadczy chociażby dodatkowy punkt B2 „Zgodność z prawem” w Załączniku II do rozporządzenia. Wynika to m.in. z bardziej precyzyjnych

zapisów odnoszących się do tego zagadnienia i z tego, że w proces rejestracji są zaangażowane organy administracji państwowej. Zatem spełnienie wymagań związanych z wdrożeniem systemu EMAS jest trudniejsze niż ISO 14001 i jednocześnie stanowi potwierdzenie, że rozporządzenie unijne jest najpełniejszym zbiorem zasad dla organizacji, które chcą ograniczyć negatywne skutki swojej działalności dla środowiska (Pochyluk, 2013; Matuszak-Flejszman, 2009b, s. 31–38; G.P. Wójcik, 2015, s. 106–109)⁷⁰.

3.4.2. Powszechność znormalizowanych systemów zarządzania środowiskowego

Popularność systemu zarządzania środowiskowego zgodnego z normą ISO 14001 z roku na rok rośnie. Pomimo braku formalnej rejestracji organizacji posiadających wdrożony system ISO 14001 Międzynarodowa Organizacja Normalizacyjna prowadzi spis takich podmiotów. Jak wynika z badania na koniec grudnia 2020 r., liczba organizacji na świecie, które posiadały certyfikaty potwierdzające zgodność funkcjonującego systemu zarządzania środowiskowego z wymaganiami międzynarodowej normy ISO 14001, wyniosła 348 473 z 568 798 lokalizacjami, co oznacza wzrost o blisko 12% w porównaniu z 2019 r. Niekwestionowanym liderem pod względem liczby certyfikatów wydanych organizacjom są Chiny (niewiele ponad 48% wszystkich certyfikatów), dalej Japonia – 17 804, Włochy – 16 858, Hiszpania – 12 584 i Zjednoczone Królestwo Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej – 11 627. Jak wynika z badania, najwięcej certyfikowanych systemów zarządzania środowiskowego mają przedsiębiorstwa z branży budowlanej, hurtowej i detalicznej, a następnie produkujące maszyny elektryczne i sprzęt optyczny. W Europie wydano łącznie 104 254 certyfikaty, co stanowi prawie 30% wszystkich certyfikatów ISO 14001 na świecie. Polska znajduje się na dwudziestym miejscu wśród państw o największej liczbie certyfikacji w Europie. Na koniec badanego okresu 2748 polskich organizacji posiadało certyfikowany system zarządzania środowiskowego z liczbą lokalizacji podlegających certyfikacji równą 4984 (IOS, b.d.b).

Organizacji, które posiadają systemy zarządzania środowiskowego według rozporządzenia EMAS, jest zdecydowanie mniej, głównie z uwagi na jej mniejszy zasięg stosowania w porównaniu z ISO 14001 oraz na większe

⁷⁰ Porównanie wymagań zawartych w normie ISO 14001 z wymaganiami w rozporządzeniu EMAS zob. w (Matuszak-Flejszman i Szyszka, 2015, s. 118–121; Matuszak-Flejszman, 2019, s. 40–51; G. P. Wójcik, 2015, s. 108).

wymagania związane z jego wdrożeniem. Jak wynika z danych Komisji Europejskiej, na koniec 2021 r. w systemie EMAS było zarejestrowanych 4007 organizacji i 13 820 lokalizacji. Najwięcej organizacji posiadających system zarządzania środowiskowego zgodny z regulacją EMAS jest w Niemczech – 1213, co stanowi nieco ponad 30% wszystkich zarejestrowanych podmiotów. Wśród największych krajów pod względem liczby rejestracji w EMAS wymienia się także Włochy – 1042 organizacji i Hiszpanię – 985 organizacji. W Polsce tylko 64 organizacje są zarejestrowane w systemie EMAS. Pod względem wielkości wszystkich zarejestrowanych organizacji dominują małe i średnie firmy – łącznie 62,5% wszystkich rejestracji, a 27% stanowią przedsiębiorstwa, które zatrudniają ponad 250 osób i ich liczba rośnie. Biorąc pod uwagę rodzaj prowadzonej działalności, najwięcej firm zajmuje się zbieraniem, przetwarzaniem i unieszkodliwianiem odpadów oraz odyskiem surowców – 1 412 (EMAS, b.d.).

3.4.3. Przesłanki, korzyści i koszty wdrożenia znormalizowanych systemów zarządzania środowiskowego

Istnieje wiele powodów, dla których przedsiębiorstwa decydują się ponieść określone koszty i wdrożyć system zarządzania środowiskowego zgodnego z normą ISO 14001 lub regulacją EMAS. Wśród nich wymienia się m.in.: troskę o środowisko, przyjętą strategię rozwoju przedsiębiorstwa w zakresie środowiska, rozwój posiadanego systemu zarządzania jakością, wpływ osób trzecich na działalność firmy, zapewnienie zgodności z przepisami prawa w zakresie ochrony środowiska, chęć zwiększania świadomości ekologicznej pracowników, zainteresowanie lokalnych społeczności działalnością firmy, chęć poprawy efektów działań środowiskowych czy planowanie zwiększenia udziału w rynku (Matuszak-Flejszman, 2011, s. 11). Poniżej dokonano przeglądu badań prowadzonych w tym zakresie.

Zgodnie z badaniem Międzynarodowej Organizacji Normalizacyjnej najbardziej istotnymi czynnikami motywującymi były te związane z zobowiązaniem firmy do ochrony środowiska i dążeniem do zmniejszenia swojego negatywnego oddziaływania na nie. W zakresie zarządzania przedsiębiorstwem główną przyczyną certyfikacji były wymogi klientów i chęć utrzymania dobrego wizerunku firmy (IOS, b.d.a).

Z kolei z badania przeprowadzonego dla Komisji Europejskiej w 2009 r. wśród organizacji, które są zarejestrowane w systemie EMAS, wynika, że

najczęściej wskazywanymi głównymi przyczynami wdrożenia EMAS są: chęć poprawy efektywności poprzez zmniejszenie zużycia energii i bardziej wydajne wykorzystanie zasobów (19% wszystkich wyborów), podejście/kultura zarządzania wewnątrz organizacji (18% wszystkich wyborów) i poprawa wizerunku firmy (wszystkich wyborów 16%). Wśród pozostałych powodów wskazywano też chęć poprawy transparentności wobec interesariuszy (12% wszystkich wyborów) i chęć zgodności z przepisami prawa w zakresie ochrony środowiska (12% wszystkich wyborów). Ponadto z badania wynika, że większość respondentów posiadających certyfikat ISO 14001 (86%) z uwagi na: chęć poprawy transparentności wobec interesariuszy, większą liczbę obowiązków i wymogów związanych z odpowiedzialnością środowiskową, wymogi klientów, większe dopasowanie EMAS do potrzeb organizacji niż ISO 14001 i wcześniejsze pojawienie się EMAS na rynku, zdecydowała się wdrożyć dodatkowo system EMAS (Vernon i in., 2009, s. 29–33). W ramach tego badania przeprowadzono również wywiady z przedstawicielami odpowiednich organów władzy w państwach członkowskich, w tym w Polsce, które dotyczyły udzielanej przez nie pomocy i działań promocyjnych dotyczących systemu EMAS, stosowanych zachęt do jego wdrażania i barier z nim związanych. W ramach zachęt finansowych polskie ograny wskazały możliwość uzyskania przez firmy posiadające EMAS bardziej korzystnych warunków umów ubezpieczenia i pożyczek bankowych. Jeśli chodzi o zachęty związane z procedurą zamówień publicznych, są prowadzone prace w tym zakresie, a ulgi prawne nie występują (Vernon i in., 2009, s. 59).

Analiza literatury przedmiotu wskazuje na liczne korzyści wynikające z wdrożenia znormalizowanych systemów zarządzania środowiskowego, które bez względu na ich rodzaj są dość zbliżone⁷¹. Biorąc pod uwagę kryterium efektu korzyści wynikających z certyfikacji ISO, można je podzielić na: ekonomiczne, społeczno-organizacyjne (zwane też pozaekonomicznymi lub niewymiernymi korzyściami ekonomicznymi) oraz środowiskowe. Wśród tych pierwszych wymienia się m.in.: obniżenie kosztów dzięki poprawie skuteczności i efektywności bieżących procesów (poprzez zmniejszenie zużycia mediów, materiałów, surowców i ilości odpadów), osiągnięcie przychodów z tytułu odzysku surowców wtórnych i zagospodarowania odpadów w całym cyklu produkcyjnym, obniżenie wydatków związanych z karami i opłatami środowiskowymi, zmniejszenie kosztów napraw i przestoju w pracy, obniże-

⁷¹ Studium literaturowe w zakresie korzyści z wdrożenia ISO 14001 zob. w (Matuszak-Flejszman, 2009a, s. 412–415, 2009b, s. 38–45; Tarí, Molina-Azorín i Heras, 2012, s. 304–307; Lemkowska, 2015, s. 80–87) oraz EMAS – zob. w (Vernon i in., 2009, s. 10–15; Matuszak-Flejszman, 2019, s. 34–40; Matuszak-Flejszman i Paliwoda, 2022, s. 9–12).

nie wysokości składek ubezpieczeniowych z uwagi na poprawę bezpieczeństwa ekologicznego, korzyści z tytułu uzyskania dostępu do preferencyjnych kredytów i pożyczek na inwestycje prośrodowiskowe, obniżenie kosztów produkcji dzięki projektowaniu wyrobów w sposób ograniczający zużycie zasobów naturalnych i negatywny wpływ na środowisko, obniżenie kosztów logistycznych i inne (Lisowska-Mieszkowska, 2007, s. 14–15; Matuszak-Flejszman, 2009b, s. 40–41).

W tym miejscu warto rozważyć i spróbować ocenić faktyczny wpływ wdrożenia zintegrowanych systemów zarządzania środowiskowego na wysokość składki ubezpieczeniowej, który w ocenie autorki niniejszej monografii nie jest jednoznaczny. Pomimo traktowania go przez wielu autorów jako jednej z głównych korzyści certyfikacji zgodnej z ISO 14001 badanie przeprowadzone przez Matuszak-Flejszman wskazuje na niewielkie (tylko 11% badanych przedsiębiorstw zadeklarowało obniżenie składki ubezpieczeniowej) znaczenie tego faktu dla kosztu ubezpieczenia (Matuszak-Flejszman, 2009a, s. 417–418). Wprawdzie samo badanie zostało przeprowadzone w latach 2005–2007, czyli zanim na polskim rynku ubezpieczeń oferowano ubezpieczenia środowiskowe (a w przypadku ubezpieczenia mienia lub odpowiedzialności cywilnej z tytułu prowadzonej działalności i posiadanego mienia trudno o taką zależność), ale już studium literaturowe na temat efektów certyfikacji dokonane przez Lemkowską (2015) świadczy o niewielkiej przydatności wdrożenia tego systemu dla celów specjalistycznego ubezpieczenia środowiskowego. Co więcej, jak wynika z innych badań tej autorki, przedstawiciele rynku ubezpieczeniowego w Polsce nie są zainteresowani integracją ubezpieczeń środowiskowych i systemów zarządzania środowiskowego zgodnych z normą ISO 14001, wskazując na jej liczne bariery (Lemkowska, 2020 s. 218–221). Na podstawie samodzielnych badań Matuszak-Flejszman (2009b, s. 44) oraz przeprowadzonych wraz z Paliwodą (Matusza-Flejszman i Paliwoda, 2022, s. 10) można dojść do podobnych wniosków o braku jednoznacznego wpływu wdrożenia regulacji EMAS na obniżenie kosztu ubezpieczenia. Warto jednak zauważyć, że samo posiadanie zintegrowanego systemu zarządzania środowiskowego przez przedsiębiorstwo nie świadczy o skali jego zagrożenia dla środowiska ani o bezwzględnym przestrzeganiu przepisów prawa lub pełnym nadzorze nad aspektami środowiskowymi, a jedynie o zobowiązaniu organizacji do powyższego, w tym o podejmowaniu przez nią działań prowadzących do jego spełnienia (Szymański i Pochyluk, 2001, s. 48 i 52). Dlatego też w procesie underwritingu nie stosuje się w sposób automatyczny zniżek składki i nie oferuje się w sposób automatyczny lepszych warunków ubezpieczenia z tytułu posiadania certyfikatu zgodności z ISO 14001 czy EMAS, ale ten

aspekt jest istotny z punktu widzenia ubezpieczyciela, o czym świadczy pytanie o jego posiadanie zadawane przedsiębiorstwom na etapie oceny ryzyka. Na tej podstawie można przypuszczać, że brak znormalizowanego systemu zarządzania środowiskowego w przedsiębiorstwie, szczególnie prowadzącym działalność uznawaną za szkodliwą dla środowiska, może skutkować bardzo wysokim kosztem ubezpieczenia, gorszymi jego warunkami, a nawet odrzuceniem wniosku ubezpieczeniowego przez zakład ubezpieczeń (powyższe stanowią narzędzia techniczno-ubezpieczeniowe, wykorzystywane przez ubezpieczycieli w celu ograniczenia ich odpowiedzialności).

Do korzyści społeczno-organizacyjnych zalicza się: utrzymanie dobrego wizerunku firmy i poprawę relacji ze społecznością lokalną, organizacjami ekologicznymi i władzami, wzrost zaufania i satysfakcji klientów, zwiększenie konkurencyjności i udziału w rynku, a co za tym idzie, polepszenie pozycji rynkowej, zapewnienie otoczenia o zaangażowaniu w zarządzanie środowiskowe, w tym o zobowiązaniu do ciągłego doskonalenia, do prowadzenia działalności zgodnie z prawem i do zapobiegania zanieczyszczeniom środowiska, zwiększenie atrakcyjności z punktu widzenia inwestorów, łatwiejszy proces uzyskiwania pozwoleń i decyzji w związku z prowadzoną działalnością, zwiększenie świadomości ekologicznej pracowników, redukcja odpowiedzialności i ryzyka⁷² oraz inne (Niziołek, 2004, za: Lisowska-Mieszkowska, 2007, s. 15; Ejdys, 2007, s. 295; Matuszak-Flejszman, 2009a, s. 413). Efekty środowiskowe często występują równolegle z korzyściami ekonomicznymi i wymienia się wśród nich m.in.: ograniczenie zużycia mediów, materiałów i surowców, redukcję emisji gazów do powietrza i generowanego hałasu, zmniejszenie ilości zrzutów wody, odpadów, w tym niebezpiecznych oraz zastąpienie substancji szkodliwych bardziej przyjaznymi dla środowiska (Di Noia i Nicoletti, 2016, s. 102; por. Lemkowska, 2015, s. 83).

Wspomniane wcześniej badanie Międzynarodowej Organizacji Normalizacyjnej wykazało, że w kontekście zarządzania środowiskowego około 75% badanych zauważa dużą lub bardzo dużą wartość, wynikającą z wdrożenia systemu zarządzania środowiskowego zgodnego z ISO 14001 w zakresie

⁷² Wymienianie wśród zalet wdrożenia systemu ISO 14001 redukcji odpowiedzialności prawnej czy też ryzyka należy uznać za zbyt duże uproszczenie. Zdaniem Lemkowskiej (2015, s. 92) nie istnieją dowody na to, że systemy zarządzania środowiskowego zmniejszają ryzyko powstania szkody środowiskowej. Według autorki niniejszej monografii przez powyższe należy rozumieć ograniczenie występowania awarii lub innych zdarzeń, które mogą powodować ponoszenie odpowiedzialności prawnej, w tym z tytułu szkód w środowisku, co w teorii konstruktów może wpływać na realizację ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa.

spełniania wymogów prawnych i poprawy efektów działalności środowiskowej. Dla blisko 70% respondentów dużą lub bardzo dużą wartością jest też zwiększenie zaangażowania kierownictwa firmy w sprawy środowiskowe, a dla ponad 60% – zaangażowania pracowników. Odpowiedzi uczestników badania wskazują, że wdrożenie systemu zgodnego z ISO 14001 stanowi również wartość dodaną w zakresie zarządzania przedsiębiorstwem. Blisko 60% badanych ocenia ją jako dużą lub bardzo dużą w odniesieniu do spełniania wymogów interesariuszy i poprawy wizerunku firmy, a zdaniem 55% respondentów także w zakresie osiągania celów strategicznych przedsiębiorstwa (IOS, b.d.a).

Na podstawie badania Matuszak-Flejszman przeprowadzonego wśród polskich przedsiębiorstw posiadających system zarządzania środowiskowego zgodny z ISO 14001 wyróżniono cztery grupy korzyści wynikających z certyfikacji. W grupie korzyści związanych z zarządzaniem aspektem środowiskowym najważniejsze jest usprawnienie procesu zarządzania w zakresie ochrony środowiska i podniesienie świadomości dotyczącej wymogów środowiskowych, które wskazało odpowiednio aż 97% i 95% respondentów. Wśród drugiej grupy korzyści, które wynikają z efektywnego zarządzania operacyjnego uwzględniającego istotne aspekty środowiskowe, najczęściej wymienia się zmniejszenie ilości odpadów (79% respondentów), ograniczenie lub wyeliminowanie zanieczyszczenia powietrza (69% respondentów) oraz ograniczenie zużycia zasobów (66% respondentów). Najczęściej wskazywane przez respondentów efekty ekonomiczne, które stanowiły trzecią grupę korzyści wynikających z certyfikacji, dotyczyły wzmocnienia pozycji rynkowej (67%) i konkurencyjności firmy (63%) oraz ograniczenia kosztów poprzez zmniejszone zużycie surowców (62%). Co interesujące, tylko 11% badanych firm potwierdziło, że fakt wdrożenia systemu zarządzania środowiskowego spowodował obniżenie składki ubezpieczeniowej, a jednocześnie 40% respondentów zaprzeczyło takiej praktyce. Ostatnią grupę efektów związanych z wdrożeniem systemu ISO 14001 stanowią korzyści zewnętrzne, które pojawiają się w otoczeniu przedsiębiorstwa i mają wpływ m.in. na środowisko naturalne lub zadowolenie interesariuszy, tj. społeczeństwo, lokalne władze, rząd, klientów, podwykonawców itp. Do najczęściej wskazywanych przez badane podmioty efektów należą: poprawa wizerunku firmy w oczach lokalnych władz (84% respondentów), motywacja podwykonawców i dostawców do podjęcia działań w zakresie ochrony środowiska (63% respondentów) oraz zatrzymanie obecnych klientów (61% respondentów) i pozyskanie nowych (48% respondentów) (Matuszak-Flejszman, 2009a, s. 415–418).

Wdrożenie systemu zarządzania środowiskowego zgodnego z unijnym rozporządzeniem EMAS również przynosi wiele korzyści. Jak wynika ze wspomnianego badania przeprowadzonego dla Komisji Europejskiej, najważniejszą korzyścią z wdrożenia EMAS była oszczędność energii i zasobów (21% badanych oceniło ten rezultat na 1 lub 2 w pięciostopniowej skali, gdzie 1 oznacza bardzo istotny, a 5 nieistotny). Zdaniem autorów badania wyniki wskazują, że bez względu na wielkość organizacji roczne oszczędności z tytułu zmniejszenia zużycia energii przekraczają koszty wdrożenia systemu EMAS⁷³. Kolejnym najlepiej ocenianym skutkiem wdrożenia EMAS było zmniejszenie występowania negatywnych zdarzeń (18% badanych przyznało temu rezultatowi ocenę 1 lub 2). Według respondentów wdrożenie systemu EMAS pozwoliło na lepszą ocenę procesów i większą nad nimi kontrolę, co w rezultacie pozwala na ograniczenie lub zapobieganie awariom i wypadkom, które mogą spowodować szkodę w środowisku. Ta korzyść ma szczególne znaczenie dla organizacji z punktu widzenia ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa. Respondenci wśród korzyści wymieniali również poprawę relacji z zainteresowanymi stronami (17% badanych oceniło ten wpływ jako duży i największy). W zakresie korzyści ekonomicznych respondenci najczęściej wskazywali korzyści finansowe (oszczędności), wynikające z redukcji zużycia energii i bardziej efektywnego zużycia zasobów (te odpowiedzi stanowiły łącznie ponad 60% wszystkich odpowiedzi) (Vernon i in., 2009, s. 36, 40 i 92–94).

Polskie przedsiębiorstwa zarejestrowane w EMAS jako najważniejszą korzyść z implementacji tego systemu również wymieniały obniżenie kosztów działalności dzięki bardziej racjonalnej gospodarce surowcami i zasobami. Dalej wskazywali na zmniejszenie kosztu ubezpieczenia i eliminację kar za nieprzestrzeganie wymogów prawnych (Szyszka i Matuszak-Flejszman, 2013, za: Matuszak-Flejszman i Szyszka, 2015, s. 123). Ponadto, jak wynika z badań przeprowadzonych w 2013 r. 58% organizacji, które wdrożyły EMAS, zaobserwowało zmniejszenie zużycia energii, 50% – zużycia wody, 42% – ilości wytwarzanych odpadów, a 54% – emisji do powietrza (Szyszka i Matuszak-Flejszman, 2013, za: Matuszak-Flejszman, Szyszka 2015, s. 123).

Podobnie jak w przypadku normy ISO 14001 jedną z wielu korzyści wdrożenia systemu EMAS jest poprawa relacji z lokalnymi władzami, szersze

⁷³ Jak wynika z badania, potencjalne roczne oszczędności związane z racjonalnym zużyciem energii wynoszą w małych przedsiębiorstwach od 20 do 40 tys. EUR, w średnich do 100 tys. EUR, a w dużych do 400 tys. EUR (Vernon i in., 2009, s. 85). Porównaj z kosztami wdrożenia systemu EMAS, które przedstawiono w dalszej części monografii.

możliwości skorzystania z publicznych subsydiów lub mniejsze obciążenia administracyjne, a także prostsze procedury uzyskiwania pozwoleń dzięki większej wiarygodności związanej z wdrożonym systemem. Rejestracja w systemie EMAS nie tylko poprawia pozycję rynkową organizacji i zwiększa jej wartość w procesie fuzji, przejęcia lub sprzedaży, ale również przyczynia się do poprawienia jakości produktów lub usług. Wspiera też rozwój technologiczny i wzrost innowacyjności firmy, również dzięki wykorzystaniu przez nią nowych (przyjaznych dla środowiska) technologii (Matuszak-Flejszman, 2009b, s. 43–44).

Systemowe podejście do zarządzania środowiskowego wiąże się z ponoszeniem określonych kosztów związanych z wdrożeniem i funkcjonowaniem tego systemu. W przypadku ISO 14001 do tych ponoszonych na etapie wdrożenia systemu zalicza się następujące koszty: analiz i ocen, w tym m.in. aspektów środowiskowych działalności oraz regulacji prawnych w zakresie ochrony środowiska, opracowania wymaganej dokumentacji, szkoleń, wdrożenia systemu monitoringu, certyfikacji systemu i inne (Ejdys, 2007, s. 292). Koszty funkcjonowania systemu dotyczą m.in. nakładów inwestycyjnych ponoszonych na realizację zadań środowiskowych ujętych w programie, eksploatacji urządzeń ochrony środowiska, kontroli i monitoringu, działalności naukowo-badawczej, szkoleń i doradztwa, zewnętrznych audytów i zarządzania (Ejdys, 2004, za: Ejdys, 2007). Koszty związane z wdrożeniem i funkcjonowaniem systemu zarządzania środowiskowego w ramach EMAS można podzielić na trzy kategorie kosztów: stałe, wewnętrzne i zewnętrzne. Koszty stałe, takie jak opłata rejestracyjna, opłata za walidację i weryfikację, koszt wdrożenia systemu informatycznego oraz związane z zaopatrywaniem produktów w logo EMAS i inne (uznaje się, że koszty te nie zależą od liczby pracowników), organizacja ponosi podczas rejestracji w systemie EMAS. Koszty wewnętrzne ponoszone przez organizację są związane z wdrożeniem, utrzymaniem i raportowaniem. Dotyczą one przeprowadzenia przeglądów i audytów środowiskowych, opracowania i publikacji deklaracji środowiskowych, szkoleń wewnętrznych i modyfikacji systemów informatycznych (uzależnione od liczby pracowników). Koszty zewnętrzne wiążą się z zatrudnieniem zewnętrznych konsultantów wspierających proces implementacji systemu i raportowania (Vernon i in., 2009, s. 72).

Koszty związane z wdrożeniem i utrzymaniem znormalizowanych systemów zarządzania środowiskowego różnią się nie tylko w zależności od wielkości przedsiębiorstwa (tabela 6), ale również od prowadzonej działalności, państwa czy poziomu rozwoju praktyk w zakresie zarządzania środowiskowego (Vernon i in., 2009, s. 15–16).

Tabela 6. Szacunkowe koszty związane z wdrożeniem i utrzymaniem systemu ISO 14001 i EMAS

Wielkość organizacji	System zgodny z ISO 14001		System ekzarządzania i audytu EMAS	
	koszty konsultingu (w PLN)	koszty weryfikacji (w PLN)	koszty poniesione w ciągu pierwszego roku (w EUR)	koszty roczne (w EUR)
Mała (do 49 osób)*	10 000–20 000	6 000–12 000	38 000	22 000
Średnia (50–250 osób)	20 000–30 000	15 000–25 000	40 000	17 000
Duża (ponad 250 osób)	ponad 30 000	ponad 20 000	67 000	39 000

* W przypadku danych dot. systemu EMAS mała firma zatrudnia od 10 do 49 pracowników.

Źródło: (Po prostu EMAS, 2004, za: Ejdys, 2007, s. 293; Vernon i in., 2009, s. 85).

Przedstawione w monografii korzyści wynikające z implementacji, która często wiąże się ze znacznymi nakładami finansowymi, świadczą o dużym znaczeniu systemu zarządzania środowiskowego zgodnego z ISO 14001 lub regulacją EMAS dla funkcjonowania przedsiębiorstw i jego otoczenia. Zobowiązanie do przestrzegania przepisów prawa w zakresie ochrony środowiska i zapobiegania zanieczyszczeniom w celu ograniczenia negatywnego wpływu oddziaływania firmy na środowisko, które jest głównym elementem systemu ISO, czy też doskonalenie działalności środowiskowej w ramach systemu ekzarządzania i audytu EMAS determinuje postrzeganie ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa. Powodem tej determinacji są działania podejmowane przez organizację na każdym etapie znormalizowanego procesu zarządzania środowiskowego. Z punktu widzenia ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa najważniejsze z nich dotyczą oceny aspektów środowiskowych prowadzonej działalności z uwzględnieniem zaistniałych już sytuacji niebezpiecznych i awarii, identyfikacji wymogów prawnych oraz szeroko pojętej prewencji środowiskowej, w tym podejmowania działań zmierzających do wyeliminowania możliwości emisji substancji niebezpiecznej do środowiska. Powyższe praktyki mogą zmniejszyć prawdopodobieństwo wystąpienia zdarzeń powodujących bezpośrednie zagrożenie szkodą w środowisku lub szkodę w środowisku, przez co wpływają na realizację ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa. Dużą rolę w zakresie prewencji mogą odegrać zakłady ubezpieczeń poprzez stawianie wymogów dotyczących systemu zabezpieczeń czy zarządzania ryzykiem środowiskowym potencjalnym nabywcom ochrony ubezpieczeniowej.

Jak wynika z autorskiego badania, blisko połowa ankietowanych przedsiębiorstw posiada tego rodzaju system. Biorąc pod uwagę podział na branże, najwięcej systemów zostało wdrożonych w przemyśle chemicznym (w prawie 60%) oraz w branży transportowo-logistycznej i energetyczno-ciepłowniczej (w około 56%). Co druga firma w branży surowcowo-paliwowej posiada system zarządzania środowiskowego, a z kolei w branży spożywczej – tylko 36% firm. Blisko 42% badanych przedsiębiorstw wdrożyło znormalizowane systemy zarządzania zgodne z normą ISO 14001. System ten jest najbardziej popularny w branży energetyczno-ciepłowniczej – 75% firm, następnie w przemyśle chemicznym – 59% firm. Najrzadziej tego rodzaju systemy wdrażają firmy z branży spożywczej (21%). Powodem może być większe zainteresowanie tych firm systemami charakterystycznymi dla ich działalności, na przykład normą ISO 22000, IFS Food czy BRC Food, z których wymogami jest zgodny system bezpieczeństwa żywności HACCP.

W konsekwencji tworzony przez przedsiębiorstwo obraz ryzyka, sytuacji nieakceptowanej, będzie zupełnie inny, gdyż w sytuacji powstania zagrożenia (na przykład emisji określonych substancji) w pierwszej kolejności powinny zadziałać wdrożone systemy. Nie każda emisja będzie zatem od razu oznaczać realizację ryzyka środowiskowego. Warto zwrócić uwagę na fakt, że przedsiębiorstwa, które wdrażają systemy zarządzania środowiskowego z uwagi na obowiązek identyfikacji potencjalnych zagrożeń mogących się pojawić w związku z prowadzoną działalnością, są ich bardziej świadome i gotowe im przeciwdziałać. Nie bez znaczenia jest tu znajomość procesów i wiedza pracowników, które pozwalają na podjęcie odpowiednich działań mających na celu zapobieganie lub minimalizację skutków zdarzeń w momencie ich wystąpienia. W konsekwencji przesuwanie granicy akceptowalności określonych sytuacji staje się faktem i ryzyko środowiskowe ma już zupełnie inny wymiar niż w podmiotach, które są świadome zagrożenia, ale nie wdrożyły omówionych powyżej systemów.

3.5. Doświadczenie szkodowe jako determinant postrzegania ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa

Zdaniem Meyersa (2006, s. 2) prawdziwym wyrazem jednej z doktryn filozoficznych – empiryzmu – jest stwierdzenie, że wszelka wiedza o prawdziwym istnieniu musi opierać się na zmysłach lub samoświadomości, czyli doświadczeniu. Wiedza na temat odpowiedzialności środowiskowej, co zostało wska-

zane we wcześniejszej części monografii, a także doświadczenie w zakresie skutków jej ponoszenia w przypadku wystąpienia szkody w środowisku determinuje postrzeganie ryzyka środowiskowego przedsiębiorstw. Jak wynika z ostatniego sprawozdania Komisji Europejskiej, które podsumowuje proces wdrażania dyrektywy środowiskowej w 12 krajach członkowskich Unii Europejskiej w latach 2007–2013, Polska jest drugim krajem pod względem liczby zgłoszonych przypadków szkód w środowisku (KE, 2016, s. 3).

3.5.1. Pojęcie szkody w środowisku

Jak już wcześniej wspomniano przy okazji omawiania rodzajów odpowiedzialności prawnej w zakresie środowiska, pojęcie szkody nie zostało zdefiniowane w kodeksie cywilnym – nie jest to pojęcie normatywne. Czachórski (1968, s. 111) poprzez szkodę definiował: „uszczerbek, jakiego doznaje poszkodowany we wszelkiego rodzaju dobrach przez prawo chronionych (życie, zdrowie, wolność, cześć, majątek itd.). Za Radwańskim (1995, s. 97) pojęcie szkody: „odnosi się do wszelkich uszczerbków w dobrach lub interesach prawnie chronionych, których poszkodowany doznał wbrew swojej woli”. Ponadto autorzy wyróżnili uszczerbek typu majątkowego i niemajątkowego (krzywdę) oraz wskazali, że szkoda może mieć postać szkody na mieniu i na osobie (Czachórski, 1968, s. 111–112; Radwański, 1995, s. 97–98). Potoczne przyjęcie, że szkoda oznacza wszelki uszczerbek, według Kalińskiego (2014, s. 170) w niewystarczający sposób wyjaśnia to pojęcie. Autor ten sugeruje uznać jako szkodę: „uszczerbek w dobrach poszkodowanego, polegający na różnicy między stanem tych dóbr powstałym wskutek zdarzenia szkodzącego a stanem, jaki by istniał, gdyby nie zaszło to zdarzenie”.

W kontekście ochrony środowiska definiowanie szkody jako uszczerbku w dobrach chronionych prawem, wyrządzonego wbrew woli poszkodowanego, jest niewystarczające i nie może znaleźć zastosowania w odniesieniu do szkód dotyczących środowiska, ponieważ brakuje w nim rozszerzenia o bardzo istotny element, jakim jest szkoda w samym środowisku traktowanym jako „dobro wspólne”. Zagadnienie to jest uregulowane w ustawie Prawo ochrony środowiska, w której ustawodawca posługuje się pojęciem szkody wyrządzonej oddziaływaniem na środowisko czy też spowodowanej oddziaływaniem na środowisko, ale nie podaje jej legalnej definicji. Pojęcie szkody w środowisku występuje też w ustawie szkodowej, gdzie po raz pierwszy pojawia się jej definicja, z tym że jedynie w odniesieniu do wybranych komponentów środowiska. Przed wejściem w życie ustawy szkodowej w literaturze przedmiotu pojawiło się wiele definicji szkody ekologicznej lub

środowiskowej (pojęć tych często używa się zamiennie). Zgodnie z definicją autorstwa Longchamps (1986, s. 9, za Maśniak, 2003, s. 217) szkoda ekologiczna: „stanowi każdy uszczerbek jakiego doznaje interes powszechny i indywidualny na skutek obniżenia jakości otoczenia”. G. Borys (2002a, s. 23) zwrócił uwagę na mankament powyższej definicji, jakim jest wąskie ujęcie źródeł powstania szkody i ograniczenie ich jedynie do niskiej jakości środowiska z pominięciem szkód powstałych na przykład w związku z zachwianiem równowagi przyrodniczej i zmniejszonym dostępem do zasobów przyrody. Z kolei zgodnie z definicją zaproponowaną przez Baranowską-Dutkiewicz (1993, s. 6) „za szkodę ekologiczną uważa się negatywne skutki środowiskowe spowodowane nadmiernym zanieczyszczeniem komponentów środowiska: powietrza, wody i gleby lub zmianami w ekosystemach znajdujących się w zasięgu oddziaływania sprawcy”. Odnosi się ona jednak jedynie do oddziaływania na środowisko, bez uwzględnienia skutków dla zdrowia i życia człowieka czy szkód w majątku i jest zbliżona do definicji szkody w środowisku przewidzianej w ustawie szkodowej.

Na bazie prawa polskiego przez szkodę ekologiczną rozumie się: „zanieczyszczenie zasobów naturalnych będących przedmiotem użytkowania (eksploatacji), obejmujące ograniczenie prawa do korzystania z zasobów naturalnych wskutek zanieczyszczenia, związaną z tym utratę korzyści oraz przede wszystkim koszty środków prewencyjnych i przywrócenia zasobów naturalnych do stanu sprzed zanieczyszczenia” (Maśniak, 2003, s. 124–125). Na tej podstawie Maśniak dokonała klasyfikacji szkód ekologicznych spowodowanych przez oddziaływanie na środowisko ze względu na kryterium dobra chronionego lub inaczej ze względu na podmiot, którego szkoda dotyka. W ten sposób podzieliła szkody ekologiczne na szkody w środowisku naruszające interes powszechny i szkody na osobie lub mieniu dotyczące dóbr indywidualnych. Co za tym idzie, pierwsza grupa szkód w środowisku w postaci: kosztów ekologicznych, utraty korzyści związanej z zanieczyszczeniem środowiska czy ubytków lub uszkodzeń środowiska jako dobra wspólnego lub publicznego, dotyka państwo lub gminę, a w przypadku środowiska jako dobra wspólnego – również społeczeństwo. Z kolei drugą grupę szkód, które stanowią również koszty ekologiczne, utratę korzyści związanej z zanieczyszczeniem środowiska lub uszkodzenia ciała, śmierć lub ubytki, uszkodzenia zasobów naturalnych użytkowanych przez jednostkę, ponosi jednostka (Maśniak, 2003, s. 119). Powyższa klasyfikacja jest istotna z punktu widzenia zakresu i kształtu ochrony ubezpieczeniowej omówionej w dalszej części monografii. Inny podział szkód, uwzględniający rodzaj skutków wystąpienia szkód środowiskowych (bezpośrednie i pośrednie), zaprezentowała Panasiewicz,

która wyróżniła: szkody ekologiczne powstałe wskutek zanieczyszczenia ekosystemów, szkody zdrowotne rozumiane jako negatywne skutki środowiskowe u człowieka i szkody majątkowe powstałe w majątku wskutek zanieczyszczenia środowiska (Panasiewicz, 2007, s. 79).

Przykładem szerokiego rozumienia szkody w środowisku jest definicja zawarta w art. 2 pkt 7 konwencji z Lugano. Wyróżnia się w niej następujące postacie szkód: utratę życia lub uszkodzenie ciała, utratę lub uszkodzenie mienia, szkodę spowodowaną pogorszeniem środowiska, gdzie odszkodowanie ogranicza się do kosztów środków służących odtworzeniu stanu środowiska, które zostały faktycznie podjęte lub będą podjęte, oraz koszty środków zabezpieczających, ochrony oraz wszelkie szkody spowodowane przez te środki (Katner, 1995, s. 170). Maśniak (2003, s. 122) zwróciła szczególną uwagę na kategorię kosztów ekologicznych związanych z ochroną zasobów naturalnych, bez względu na fakt, czy są one przedmiotem własności, czy też nie. Trudno nie zgodzić się z jej zdaniem odnośnie do zasadności spojrzenia na odszkodowanie przez pryzmat kosztów w celu kompensacji szkód ekologicznych. To inne – „kosztowe” podejście do szkód w środowisku jest spowodowane głównie samą naturą tego rodzaju zdarzeń (niemierzalny i nieodwracalny charakter zanieczyszczeń, ich długofalowe i wieloobszarowe działanie), a co za tym idzie – faktyczna wartość szkody w środowisku jako przedmiocie ubezpieczenia jest wręcz niemożliwa do wyliczenia. Dlatego też autorka zasugerowała posługiwanie się pojęciem kosztów wynikających z zanieczyszczenia, w tym działań prewencyjnych i usuwania skutków zanieczyszczeń, a nie szkód (Maśniak, 2003, s. 218–219). Na konieczność brania pod uwagę tych kosztów zwróciła również uwagę Żebrowska (1997, s. 10). Wymieniła wśród nich m.in.: rzeczywistą wartość uszkodzonych komponentów środowiska, koszty związane z zastosowaniem działań prewencyjnych oraz działań naprawczych w postaci usuwania skutków zanieczyszczeń, jak i restytucji środowiska (Mogilski, 1994, s. 23). Takie ujęcie tematu wpisuje się w konstruktywistyczny model ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa prezentowany w niniejszej monografii.

Ograniczenia zakresu szkody ekologicznej do ochrony interesu dobra wspólnego, jakim jest środowisko, i po raz pierwszy legalizacji pojęcia „szkoda w środowisku” dokonano w ustawie szkodowej, którą implementowano do prawa polskiego dyrektywą środowiskową. Jednak w odróżnieniu od ustawodawcy unijnego, polski nie rozdzielił pojęć szkody i szkody wyrządzonej środowisku naturalnemu, zachowując tym samym istotne elementy obu pojęć i uwzględniając pojęcie szkody w rozumieniu prawa cywilnego, co zostało pozytywnie ocenione m.in. przez Rakoczego (2008, s. 46). W odniesieniu do definicji w polskiej ustawie Górski (2008, s. 26) twierdzi, że „szkoda jest więc

konsekwencją pewnych działań prowadzonych przez określony podmiot”. Powyższa definicja ogranicza krąg podmiotów, które mogą powodować szkodę w środowisku do podmiotów korzystających ze środowiska i jednocześnie zawęża kategorię tych podmiotów do takich, które prowadzą działalność stwarzającą ryzyko szkody w środowisku lub inną działalność, o której mowa w art. 2 ust. 1 pkt 2 komentowanej ustawy, powodującą bezpośrednio zagrożenie szkodą w środowisku lub szkodę w środowisku. Wyjątek stanowi władający powierzchnią ziemi, czyli jej właściciel lub podmiot ujawniony jako władający według ewidencji gruntów i budynków, który godzi się z bezpośrednim zagrożeniem szkodą w środowisku lub szkodą w środowisku lub wie o nich. Pozostałe podmioty powodujące szkodę w postaci uszczerbku w dobrach czy nawet elementach środowiska naturalnego będą ponosić odpowiedzialność, ale na podstawie innych przepisów prawa. Ponadto istotnym elementem jest ustalenie i wykazanie związku przyczynowo-skutkowego pomiędzy prowadzoną działalnością a jej rezultatem mającym postać szkody w środowisku (por. Wyrok, 2013).

Ustawodawca pod pojęciem szkody rozumie negatywną zmianę stanu lub funkcji elementów przyrodniczych, co oznacza, że owa negatywna (ujemna, a więc pogarszająca środowisko lub uniemożliwiająca jego normalne, prawidłowe funkcjonowanie) zmiana jest warunkiem koniecznym powstania szkody w środowisku. Jako jej element konstytutywny powinno się ją oceniać za pomocą metody porównawczej, biorąc pod uwagę stan początkowy (Rakoczy, 2008, s. 48). Pojęcie to zostało zdefiniowane w art. 6 pkt 10 omawianej ustawy. W komentarzach do niniejszej ustawy podkreśla się istotność elementu mierzalności szkody, czyli inaczej możliwości określenia wystąpienia tych zmian w sposób skwantyfikowany. Jak zauważa Rakoczy, o ile ocena zmiany stanu elementów przyrodniczych nie powinna sprawiać problemu, o tyle drugi aspekt szkody w środowisku, czyli negatywna zmiana funkcji tych elementów, powoduje trudność z uwagi na złożoność i uzależnienie jednych elementów przyrody od drugih. Dlatego też w ocenie tego autora badanie zmian funkcji powinno się odbywać zgodnie z zasadą kompleksowości i całościowego postrzegania środowiska oraz z uwzględnieniem faktu, że o szkodzie w środowisku mówimy nie tylko w przypadku, gdy dany element przyrodniczy przestaje pełnić swoją funkcję, ale również wtedy, gdy dochodzi do ograniczenia wydajności i efektywności pełnienia tej funkcji (Rakoczy, 2008, s. 49–50). Ponadto pojęcie szkody w środowisku zostało ograniczone tylko do trzech jej elementów: gatunków chronionych lub siedlisk przyrodniczych, wód lub powierzchni ziemi. Warto zaznaczyć, że ustawodawcy nie chodzi o każdą negatywną zmianę, lecz taką, która ma znaczący negatywny wpływ na:

- osiągnięcie lub utrzymanie właściwego stanu ochrony gatunków chronionych lub siedlisk przyrodniczych w przypadku tych gatunków i siedlisk przyrodniczych lub
- potencjał ekologiczny, stan ekologiczny, chemiczny lub ilościowy wód lub stan środowiska wód morskich w obszarach morskich w przypadku wód.

W przypadku szkód w powierzchni ziemi, chodzi o zanieczyszczenie gleby lub ziemi, w tym w szczególności zanieczyszczenie mogące stanowić zagrożenie dla zdrowia ludzi. Szczegółowe kryteria oceny wystąpienia szkody w środowisku określa Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 22 lipca 2019 r. w sprawie kryteriów oceny wystąpienia szkody w środowisku, o którym w dalszej części monografii.

Powyższa analiza wskazuje na fakt, że pojęcie szkody w środowisku w rozumieniu ustawy szkodowej ma zdecydowanie węższy charakter niż definicja szkody wyrządzonej lub spowodowanej oddziaływaniem na środowisko w rozumieniu ustawy Prawo ochrony środowiska i zawiera się w jej znaczeniu. Ponadto wśród różnic, jakie istnieją między tymi pojęciami, wymienia się m.in. (Rakoczy, 2010b, s. 331–336):

- zawarcie ich w różnych aktach prawnych, a co za tym idzie – stosowanie odmiennego reżimu odpowiedzialności za ich spowodowanie;
- jasno określony i zdecydowanie węższy zakres podmiotowy i przedmiotowy pojęcia szkody w środowisku;
- założenie w przypadku ustawy szkodowej, że istnieje możliwość oceny i zmierzenia zmian zachodzących w przyrodzie poprzez porównanie jej stanu sprzed szkody i po szkodzie, przy jednoczesnym braku tych wymogów w przypadku przepisów p.o.ś.;
- większe znaczenie przyczyny powstania szkody w środowisku (negatywnego oddziaływania na środowisko) w przepisach prawa ochrony środowiska, podczas gdy w przypadku ustawy szkodowej przyczyna jest bez znaczenia, o ile istnieje związek pomiędzy prowadzoną działalnością określonego podmiotu a szkodą i szkoda wystąpiła.

Z uwagi na różnorodność i niejednoznaczność definicji szkody ekologicznej czy środowiskowej w literaturze przedmiotu, a z drugiej strony brak jej uregulowania w ustawodawstwie polskim słusznie wyodrębnia się dwa jej rodzaje: pierwotnej i wtórnej szkody środowiskowej (rozumianej szeroko, czyli zarówno na gruncie ustawy Prawo ochrony środowiska, jak i ustawy szkodowej). Zgodnie z tym podziałem pierwotna szkoda środowiskowa stanowi bezpośrednią konsekwencję negatywnego wpływu na środowisko w postaci uszczerbku w jego elementach i odpowiedzialność za nią ponoszona

jest uregulowana w systemie odpowiedzialności cywilnej i administracyjnej. Następstwem szkody pierwotnej jest szkoda wtórna, która dotyczy dóbr majątkowych czy osobistych określonych podmiotów (Busenhardt i in., 2007, s. 9). Problem braku jednoznaczności pojęć i definicji użytych w dyrektywie środowiskowej został podniesiony przez Komisję Europejską w przytoczonym wcześniej w pracy sprawozdaniu z wdrażania dyrektywy (KE, 2016, s. 10), a następnie w wieloletnich programach działań w zakresie dyrektywy ELD na lata 2017–2020 i 2021–2024 (KE, 2017a, s. 9; 2020b, s. 4). W ramach aktualnego programu zostały opracowane wytyczne dotyczące wspólnego rozumienia szkód wyrządzonych środowisku naturalnemu i w 2021 r. Komisja opublikowała wykładnię prawną tej definicji. Nie jest ona jednak wiążąca i została wydana w formie zawiadomienia, a nie zmiany regulacji prawnej w tym zakresie, co powoduje dowolność w stosowaniu jej przez kraje członkowskie (ETO, 2021, s. 30).

W teorii konstruktywistycznej w odniesieniu do podmiotu korzystającego ze środowiska (podmiotu ryzyka) ustawowa definicja szkody w środowisku będzie definicją zagrożenia, czyli źródła ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa. Wystąpienie bezpośredniego zagrożenia szkodą w środowisku lub szkody w środowisku jest warunkiem koniecznym realizacji ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa. Wśród przyczyn wystąpienia tego zjawiska wymienia się m.in. awarie, błędy w obsłudze lub niedbalstwo pracowników, pożary, powodzie, wypadki drogowe lub kolejowe, jak również zwykłą działalność gospodarczą podmiotu.

3.5.2. Kryteria oceny wystąpienia szkody w środowisku i metody jej szacowania

Rozporządzenie Ministra Środowiska w sprawie kryteriów oceny wystąpienia szkody w środowisku jest bardzo istotnym elementem normatywnym, który kształtuje odpowiedzialność za szkody w środowisku. Precyzja w określaniu katalogu przesłanek przeprowadzenia oceny wystąpienia szkody w środowiska jest szczególnie ważna dla podmiotów korzystających ze środowiska w momencie nakładania na nie obowiązków działań zapobiegawczych i naprawczych. Jego zakres powinien być możliwie szeroki i uwzględniać pełną listę zdarzeń, ale jednocześnie istotne jest, aby nie był nadmiernie rozbudowany. Rozporządzenie określa następujące kryteria, które w założeniu pozwalają na stwierdzenie, czy w rozumieniu ustawy szkodowej doszło do szkody w środowisku:

- w odniesieniu do gatunków chronionych – zniszczenie siedliska gatunku chronionego w całości lub części, pogorszenie stanu lub funkcji populacji gatunku chronionego, polegającego w szczególności na: zmniejszeniu liczebności jego populacji, jej zagęszczenia lub zajmowanej przez nią powierzchni, pogorszeniu możliwości rozmnażania się, rozprzestrzeniania się lub innych funkcji życiowych jego populacji, zwiększeniu śmiertelności lub ograniczeniu możliwości jej kontaktu z populacjami sąsiednimi;
- w odniesieniu do chronionych siedlisk przyrodniczych – zniszczenie chronionego siedliska przyrodniczego w całości lub części, pogorszenie jego stanu lub funkcji polegającego w szczególności na: utracie części związanej z nim różnorodności biologicznej, utracie lub pogorszeniu specyficznych cech jego struktury lub funkcji ekosystemowych lub pogorszenie stanu ochrony gatunków typowych dla chronionego siedliska przyrodniczego;
- w odniesieniu do wód – zmiana albo zmiany przynajmniej jednego z elementów jakości lub ilości służących do klasyfikacji m.in. potencjału i stanu ekologicznego jednolitych części wód powierzchniowych, stanu chemicznego jednolitych części wód powierzchniowych i podziemnych oraz stanu ilościowego jednolitych części wód podziemnych; zmiana oceny stanu środowiska wód morskich z dobrego na poniżej dobrego;
- w odniesieniu do powierzchni ziemi – przekroczenie dopuszczalnej zawartości w glebie lub w ziemi co najmniej jednej substancji powodującej ryzyko określonej w przepisach ustawy Prawo ochrony środowiska.

Jednym z ważniejszych zagadnień związanych z wystąpieniem szkody w środowisku jest skomplikowany proces szacowania jej wartości. Z uwagi na charakter szkód w środowisku przy ich ocenie bierze się pod uwagę głównie wielkość kosztów przeprowadzenia działań zapobiegawczych lub naprawczych, które ponosi podmiot korzystający ze środowiska. Artykuł 21 ustawy szkodowej wyróżnia wśród nich następujące wydatki związane m.in. z: gromadzeniem danych i oceną bezpośredniego zagrożenia szkodą w środowisku lub szkody w środowisku, opracowaniem i oceną projektów działań zapobiegawczych lub naprawczych, w tym projektów alternatywnych, przeprowadzeniem działań zapobiegawczych lub naprawczych, postępowaniem administracyjnym i sądowym, egzekucją, nadzorem i monitoringiem oraz odszkodowaniami wypłacanymi władającemu powierzchnią ziemi, o których mowa w art. 18 komentowanej ustawy. Powyższe koszty są przykładowe, a ich katalog otwarty, niemniej jednak, co podkreśla ustawodawca, muszą

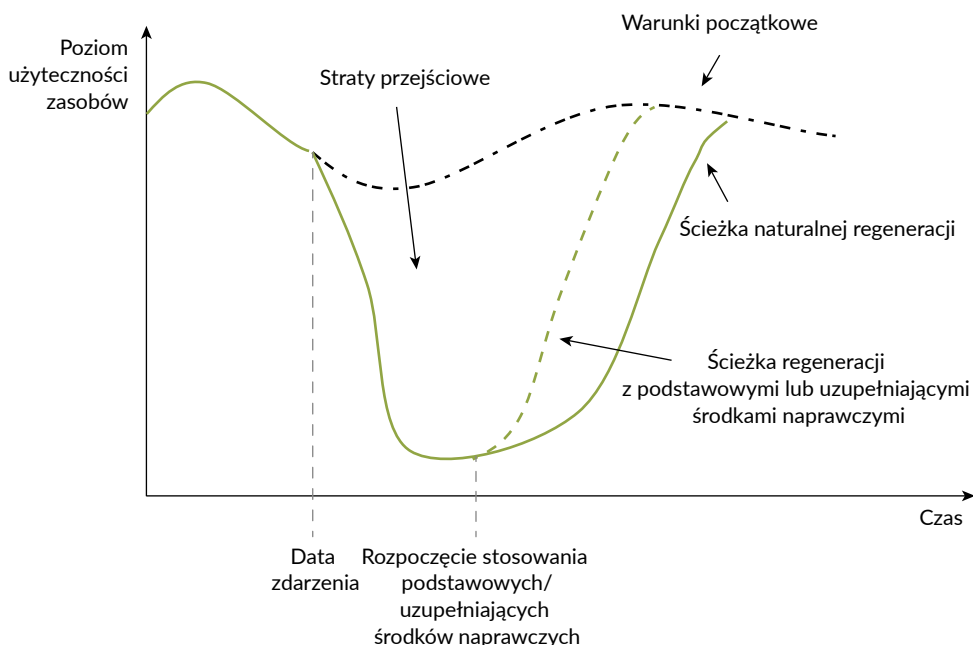
być one uzasadnione, a ich poniesienie ma służyć zapewnieniu właściwego i efektywnego prowadzenia działań.

Zgodnie z art. 23 pkt 4 ustawy szkodowej to organ ochrony środowiska w drodze decyzji określa wysokość tych kosztów. Ani w dyrektywie środowiskowej, ani w ustawie szkodowej nie podaje się konkretnych metod wyceny szkód w środowisku, jednak na ich podstawie możemy wyróżnić: metodę prewencyjną (kosztów zapobiegania) dla działań zapobiegawczych i metodę odtworzeniową (kosztów zastąpienia, naprawy) dla działań naprawczych (Graczyk, 2005, s. 93)⁷⁴. W przypadku tych drugich Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 1 września 2016 r. w sprawie działań naprawczych określa ich rodzaje, warunki i sposoby przeprowadzenia w odniesieniu do szkód w środowisku w poszczególnych elementach środowiska. Na podstawie par. 2 rozporządzenia wyróżnia się trzy rodzaje środków naprawczych w przypadku szkód w gatunkach chronionych, chronionych siedliskach przyrodniczych lub w wodach: podstawowe, uzupełniające i kompensacyjne.

Najbardziej praktyczną metodą naprawczą są podstawowe środki naprawcze, czyli wszelkie środki służące jak najszybszemu przywróceniu stanu początkowego albo przybliżonego do stanu początkowego w miejscu powstania szkody. Jeśli użycie tych środków nie pozwoli na odbudowę uległych szkodzie zasobów i/lub ich funkcji, stosuje się środki uzupełniające. Tego rodzaju działania mogą być prowadzone w miejscu innym niż doszło do szkody w środowisku, jeśli osiągnięcie podobnego stanu elementów przyrodniczych lub ich funkcji w miejscu wystąpienia szkody w środowisku nie jest możliwe (KE, 2013b, s. 15).

Z uwagi na czas potrzebny do pełnego naprawienia szkody w środowisku powstają tzw. straty przejściowe polegające na utracie zasobów środowiskowych lub ich funkcji w okresie regeneracji, czyli od momentu zajścia szkody w środowisku do przywrócenia stanu początkowego lub do niego zbliżonego. W celu ich naprawienia stosuje się kompensacyjne środki naprawcze (KE, 2013b, s. 15). W zależności od stosowanych środków naprawczych zmianie ulega poziom użyteczności zasobów naturalnych w czasie (rysunek 10). Wydłużający się czas naprawy szkody w środowisku, czyli przesunięta ścieżka naturalnej regeneracji skutkująca zwiększaniem kosztów, jest przykładem nieakceptowanego przez podmiot korzystający ze środowiska stanu, czyli ryzyka środowiskowego przedsięwzięcia.

⁷⁴ Więcej na temat środków zaradczych zob. w (KE, 2013a, s. 15–18).

Rysunek 10. Zastosowanie środków zaradczych a poziom użyteczności zasobów w czasie

Źródło: (KE, 2013b, s. 15).

W odniesieniu do szkód w środowisku w powierzchni ziemi prowadzona jest remediacja, która zgodnie z rozporządzeniem, może polegać na:

- usunięciu zanieczyszczenia, przynajmniej do dopuszczalnej zawartości w glebie i w ziemi substancji powodujących ryzyko, określonej w akcie wykonawczym do ustawy Prawo ochrony środowiska;
- podjęciu innych działań prowadzących do usunięcia znaczącego zagrożenia dla zdrowia ludzi i stanu środowiska, takich jak zmniejszenie ilości zanieczyszczeń, ograniczenie możliwości ich rozprzestrzeniania się, a także monitoring i ewentualne ograniczenie dostępu ludzi do zanieczyszczonego terenu.

Jednym ze sposobów określania zakresu i skali działań naprawczych, w tym szacowania szkód w środowisku, są metody ekwiwalentności (równoważności) zasobów, których opracowaniem, sprawdzeniem i upowszechnianiem zajmował się zespół prawników, ekologów i ekonomistów w ramach projektu REMEDE wdrożonego przez Wspólnotę Europejską w 2006 r.⁷⁵ Projekt ten dotyczył szkód środowiskowych w dolinie Wisły spowodowanych

⁷⁵ Więcej na temat metody analizy równoważności zob. w (KE, 2013a, s. 138–141).

przez przekroczenie i funkcjonowanie gazociągu tranzytowego Jamał-Europa Zachodnia. Metoda ekwiwalentności zasobów, wykorzystując sumę zdyskontowanych funkcjo-hektaro-lat (DFHal), odpowiadających całkowitej ilości utraconych funkcji siedlisk dotkniętych szkodą w środowisku w okresie budowy do momentu odzyskania stanu sprzed szkody, pozwoliła na skalkulowanie strat przejściowych osobno dla środowiska lądowego i wodnego. Przy obliczaniu efektów działań naprawczych, w celu ujednoczenia szkód w siedliskach do jednego preferowanego, posłużono się wskaźnikiem wymiany siedlisk osobnym dla siedlisk lądowych i środowiska wodnego. Na koszty działań naprawczych składały się: planowanie i projektowanie, uzyskiwanie pozwoleń i pozyskiwanie terenu, wdrożenie projektu, prace naprawcze (założenie trwania: 40 lat), monitoring i dodatkowa rezerwa kosztów, która w przypadku nasadzeń wyniosła 30% i ochrony lasu – 10%. Całkowita wartość szkody skalkulowana na podstawie kosztów naprawczych działań kompensacyjnych wyniosła około 170–200 tys. EUR (Tederko i in., 2008).

Poniżej zaprezentowano przykład kalkulacji kosztów związanych z remediacją zanieczyszczeń z gleby, składającą się z trzech etapów, dokonanej przez jeden z zakładów ubezpieczeń. Pierwszy etap polegał na usunięciu zanieczyszczonej gleby i nawiezieniu nowej, następny na immobilizacji metali ciężkich, czyli ich unieruchomieniu poprzez oddzielenie ich od źródeł wody, a ostatni na spowolnieniu tempa migracji metali w glebie. Przy założeniu, że średni koszt usunięcia 1 tony zanieczyszczonej gleby wynosi 450 PLN, a nawiezienia nowej – 40 PLN, całkowity koszt pierwszego etapu w zależności od głębokości prac wyniósł ponad 3 mln PLN przy 1,5 m głębokości i ponad 6 mln PLN przy 3 m głębokości. Średni koszt zainstalowania bariery poziomej, służącej izolacji obecnych w glebie zanieczyszczeń od wód opadowych i gruntowych, wraz z kosztami dodatkowymi dla obszaru blisko 0,5 ha, może wynieść od ponad 400 tys. PLN do nawet 2 mln PLN. Z kolei koszty związane z procesem spowolnienia tempa migracji zanieczyszczeń w glebie, polegające m.in. na zastosowaniu geomembrany, która służy jako uszczelnienie gruntów przepuszczalnych i ochrona przed przedostaniem się zanieczyszczeń, wykonaniu poziomej bariery i kanalizacji deszczowej mogą wynieść w zależności od materiału, z którego wykonana jest ta bariera, od 1 mln do blisko 6 mln PLN (Jastrzębski i in., 2015).

Zgodnie ze wskaźnikami kosztów określonymi przez inny zakład ubezpieczeń na podstawie cenników firm remediacyjnych i realnej szkody, utylizacja *ex situ* (poza miejscem) 1 tony gleby zanieczyszczonej substancją ropopochodną (z kosztami analiz, monitoringiem i innymi) wynosi około 800 EUR/tonę. Droższa, bo wynosząca 1200 EUR/tonę, jest utylizacja *ex situ* (poza miejscem) gleby zanieczyszczonej pestycydami. Z kolei remediacja gleby

z substancji ropopochodnych *in situ* (w miejscu) na obszarze o powierzchni 1000 m² z dwóch studni przez 1 rok kosztuje około 120 tys. EUR. W odniesieniu do ekosystemów, przywrócenie 1 ha terenów bagiennych do pierwotnej formy kosztuje 20 tys. EUR (dane z 1999 r.). Z kolei odtworzenie na terenie o tej samej powierzchni ekosystemu roślinnego środowiska dennego przybrzeżnego w Morzu Bałtyckim zniszczonego na skutek wycieku do wody stężonego kwasu kosztuje 100 tys. EUR (Tomaszewska-Pestka i in., 2009, s. 17). Należy jednak pamiętać, że koszty usuwania szkód w środowisku trudno oszacować z góry. Ostateczna wartość szkody jest często znana dopiero po zakończeniu prowadzenia działań naprawczych, które mogą trwać kilka, a nawet kilkanaście lat.

Z uwagi na problematykę niniejszej monografii powyższe przykłady ilustrują sposób i wielkość wyceny szkody w środowisku w rozumieniu ustawy szkodowej. Nie odnoszą się zatem do szkód na osobie ani w mieniu prywatnym. W przypadku chęci wyceny szkód ekologicznych w dobrach osobistych oszacowania dóbr środowiskowych można dokonać, posługując się metodami wartościowania środowiska, które dzieli się na bezpośrednie i pośrednie. Te pierwsze pozwalają określić wartość ekonomiczną korzyści związanej z poprawą jakości środowiska dzięki bezpośrednim ankietom lub rangowaniu preferencji na podstawie prowadzonych obserwacji zachowań konsumentów. Wymienia się wśród nich: metodę cen hedonicznych, metodę wyceny warunkowej i metodę kosztu podróży. Podstawą pośredniej wyceny środowiska są ceny rynkowe wytwarzanych dóbr lub nakłady pieniężne przeznaczane na odtworzenie dóbr środowiskowych. Jej metodami są: metoda substytucyjna, metoda oddziaływanie-skutek, metoda kosztów utraconych korzyści/możliwości, metoda kompensacyjna, metoda odtworzeniowa i metoda preferencyjna (Fiedor, 2007, s. 100–105; por. Wieteska, 2014).

3.5.3. Systematyka i egzekwowalność szkód w środowisku

Doświadczenia zgromadzone w ramach stosowania dyrektywy środowiskowej w poszczególnych krajach Unii Europejskiej, w tym liczba zdarzeń objęta dyrektywą ELD i efektywność organów egzekwujących odpowiedzialność za szkody w środowisku, są analizowane przez organy unijne. Zgodnie z kryteriami oceny REFIT, której poddano dyrektywę, zbadano jej funkcjonalność i to, czy służy spełnianiu celu głównego, jakim jest zapobieganie i zaradzanie szkodom w środowisku. Liczba szkód w środowisku, ich rodzaj i wielkość mierzona głównie wysokością kosztów działań zapobiegawczych

lub naprawczych, stanowi cenne źródło wiedzy dla wielu przedsiębiorstw, ale też i podstawę kształtowania ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa. Ta z kolei jest również nieoceniona przy jego analizie. Postępy z wdrożenia i funkcjonowania dyrektywy środowiskowej, w tym analiza zdarzeń powodujących jej zastosowanie, zostały przedstawione przez Komisję Europejską w dwóch sprawozdaniach: z 2010 r. i z 2016 r. Kolejna ocena dyrektywy środowiskowej ma zostać przeprowadzona do kwietnia 2023 r. (ETO, 2021, s. 1).

Z uwagi na powolną transpozycję dyrektywy do przepisów krajowych w pierwszej fazie jej funkcjonowania właściwe organy rozpatrzyły na jej podstawie niewielką liczbę zdarzeń. Na początku 2010 r. zidentyfikowano tylko 16 takich przypadków, a do czasu sporządzenia pierwszego sprawozdania, tj. do października 2010 r., szacowano, że liczba ta wynosi około 50 zdarzeń w całej Unii Europejskiej. Warto jednak zauważyć, że transpozycję zakończono dopiero 1 lipca 2010 r. Ze sprawozdania wynika, że większa liczba szkód w środowisku wystąpiła w wodach i powierzchni ziemi, a do ich naprawy zastosowano podstawowe środki zaradcze, których koszt, tam gdzie został podany, wyniósł od 12 tys. do 250 tys. EUR. Należy zwrócić uwagę na zróżnicowany czas odbudowy środowiska w badanych przypadkach, który wyniósł od tygodnia do nawet trzech lat (KE, 2010, s. 5–6).

W drugim sprawozdaniu, które Komisja Europejska przedstawiła w 2016 r., analizie poddano doświadczenia zdobyte zgodnie z dyrektywą środowiskową w latach 2007–2013. W badanym okresie 12 państw członkowskich zgłosiło około 1245 przypadków spraw, które były rozpatrywane z uwzględnieniem przepisów tej dyrektywy. Jak wynika z dokumentu, tylko w dwóch krajach odnotowano aż 86% wszystkich zgłoszonych szkód w środowisku (Węgry – 563 zdarzenia i Polska – 506 zdarzeń). Pozostałe szkody w środowisku zgłosiło sześć państw, w tym: Niemcy – 60 przypadków, Grecja – 40 przypadków, Włochy – 17 przypadków, a resztę – Łotwa, Hiszpania i Zjednoczone Królestwo. W pozostałych 11 krajach członkowskich nie odnotowano tego rodzaju szkód. Nie oznacza to jednak, że w tych krajach nie występują szkody w środowisku, jednak odpowiedzialność za ich spowodowanie jest egzekwowana na podstawie innych, krajowych przepisów prawa. Autorzy sprawozdania wśród powodów rozbieżności w liczbie zarejestrowanych zdarzeń w poszczególnych państwach członkowskich wymieniają odmienne ramy i tradycje prawne, różny stan środowiska naturalnego i odrębne interpretacje kluczowych pojęć. Ponadto należy zauważyć, że do częstsze stosowania dyrektywy środowiskowej może się przyczynić m.in.: prowadzenie rejestru zdarzeń rozpatrywanych na podstawie dyrektywy, obarczenie odpowiednich organów dodatkowymi przepisami, które nakazują im podjęcie działań zapobiegawczych i naprawczych w przypadku niewywiązania się z tego obowiązku przez zobowiązane

do tego podmioty, wyższy poziom świadomości i znajomości dyrektywy wśród społeczeństwa i zainteresowanych stron (KE, 2016, s. 3)⁷⁶.

Na bazie wniosków z oceny efektywności systemu odpowiedzialności środowiskowej, w tym zidentyfikowanych problemów wynikających m.in. z rozbieżności w interpretacji głównych pojęć, niskiej jakości danych (braku możliwości ich porównania), niskiego poziomu wiedzy w zakresie stosowania dyrektywy środowiskowej oraz braku finansowego zabezpieczenia roszczeń w przypadku niewypłacalności podmiotu odpowiedzialnego za zanieczyszczenie, Komisja Europejska przyjęła na lata 2017–2020 program prac, których celem było wyeliminowanie tych nieprawidłowości (MAWP). W 2020 r. Komisja określiła nowy program działań na lata 2021–2024 (MARWP) (ETO, 2021, s. 28). Biorąc pod uwagę cele dyrektywy środowiskowej, ocenę prac w latach 2017–2020 i ustalenia w zakresie nowego programu, wyróżniono następujące priorytetowe obszary działań: 1) wsparcie implementacji dyrektywy środowiskowej, 2) promowanie instrumentów finansowego zabezpieczenia roszczeń i 3) zapewnienie lepszych danych ilościowych i jakościowych w zakresie wdrażania dyrektywy ELD, co ma zwiększyć efektywność kolejnej oceny, która zostanie przeprowadzona do końca kwietnia 2023 r. (KE, 2020b, s. 4).

Przyjmuje się, że tak częste stosowanie w Polsce reżimu odpowiedzialności opartego na przepisach dyrektywy jest spowodowane kilkoma przyczynami. Należą do nich m.in.: luka w dotychczasowej ustawie regulującej kwestię odpowiedzialności środowiskowej (raczej ogólny charakter jej przepisów i szeroki zakres powodowały trudność w stosowaniu jej przez organy publiczne), pierwszeństwo w stosowaniu ustawy implementującej dyrektywę środowiskową, szersza definicja szkody w powierzchni ziemi niż ta przewidziana w dyrektywie (podobną stosują Węgrzy), brak podmiotowego ograniczenia możliwości inicjowania postępowania na podstawie ustawy szkodowej oraz obowiązek rejestrowania incydentów środowiskowych przez Generalnego Dyrektora Ochrony Środowiska (BIO, 2013, s. 87–89 i 108–109).

⁷⁶ Szczegółowa analiza porównawcza danych dotyczących skuteczności implementacji i stosowania dyrektywy środowiskowej w krajach Unii Europejskiej zob. w (Alge i in., 2021). Z kolei porównanie krajowego ustawodawstwa w zakresie odpowiedzialności za zanieczyszczenie środowiska z dyrektywą ELD, a także analiza przyczyn braku jej egzekwowania zob. w (Fogleman, 2021). W tej ostatniej znajduje się też aktualizacja liczby wystąpień incydentów środowiskowych, do jakich doszło do końca listopada 2021 r. Z badania wynika, że największa liczba zdarzeń była w Polsce (695), przy czym 506 to te zgłoszone wcześniej Komisji Europejskiej (do kwietnia 2013 r.) i 46 w 2020 r. Te dane nie są oficjalnymi statystkami unijnymi i będą podlegały aktualizacji przez państwa członkowskie (Fogleman, 2021, s. 147). Z uwagi na rozbieżności w okresach sprawozdawczych i sposobie raportowania danych ich porównanie nie jest miarodajne.

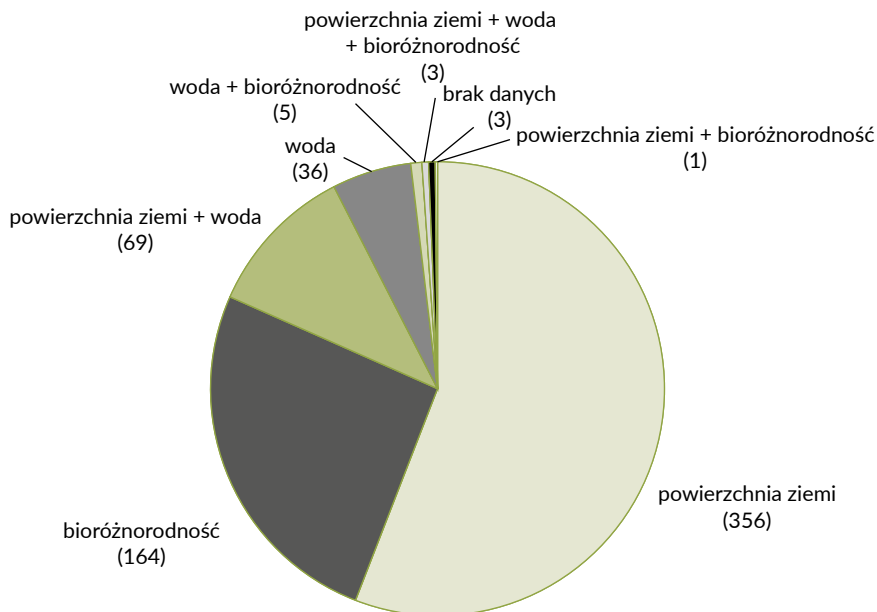
Biorąc pod uwagę strukturę rodzajową 1450 zgłoszonych szkód w środowisku (niektóre występują w ramach więcej niż jednej kategorii), najczęściej, bo ponad 50% stanowią te w powierzchni ziemi, blisko 30% to szkody w wodach, a 20% wszystkich szkód dotyczy bioróżnorodności. Głównymi sprawcami szkód w środowisku są podmioty prowadzące działalność związaną z zarządzaniem odpadami, polegającą na postępowaniu z substancjami niebezpiecznymi itp., objętą przepisami dyrektywy w sprawie emisji przemysłowych i z transportem. Komisja Europejska podaje w raporcie, że średnia wartość kosztów działań zaradczych w badanym okresie wyniosła 42 000 EUR. Wartość ta została obliczona na podstawie 137 zgłoszonych przypadków, które stanowią nieco ponad 10% wszystkich zgłoszonych szkód w środowisku rozstrzyganych w oparciu o przepisy dyrektywy ELD i nie uwzględnia ona trzech największych strat. Wielkość kosztów zaradczych różni się w zależności od kraju. Przykładowo wartość średnia tych kosztów w Grecji wyniosła 60 000 EUR. Koszty działań zaradczych są bardzo zróżnicowane i wynoszą od kilku tysięcy EUR do nawet ponad 50 mln EUR w przypadku tych największych szkód spowodowanych poważnymi wypadkami, jak te, które miały miejsce na Węgrzech i w Niemczech. Ze sprawozdania wynika, że łączna wartość szkód wyrządzonych w środowisku wyniosła 180 mln EUR przy uwzględnieniu pięciu najpoważniejszych z nich i około 6 mln EUR bez ich uwzględnienia. W celu zbadania efektywności działania dyrektywy, poza kosztami działań zaradczych, ocenie poddano m.in. koszty działań administracyjnych rozumianych jako koszty stałe ponoszone przez organy publiczne, którymi nie da się obarczyć odpowiedzialnych za szkodę podmiotów. Na podstawie danych trzech krajów członkowskich podano, że kształtowały się one w granicach od 55 tys. EUR do 2 mln EUR. Z uwagi na niewielką liczbę danych i brak informacji dotyczących kosztów administracyjnych poniesionych przez przedsiębiorstwa trudno jednoznacznie wnioskować na ich temat (KE, 2016, s. 3–7).

W autorskim badaniu na pytanie dotyczące wielkości szkody w środowisku, która zdaniem respondentów mogłaby w istotny sposób wpłynąć na kondycję finansową ich przedsiębiorstwa, a nawet doprowadzić do jego bankructwa, prawie 56% z nich nie potrafiło jej określić. Wśród pozostałych firm co czwarta odpowiedziała, że dopiero szkody powyżej 20 mln PLN są w stanie spowodować taką sytuację, przy czym ten poziom wskazywały głównie firmy z branży energetyka i ciepłownictwo. Prawie 20% z tych przedsiębiorstw, które podały wielkość szkody zagrażającą ich działalności, wskazało, że musiałaby ona wynieść od 500 tys. PLN do 1 mln PLN, a około 13% – pomiędzy 2 mln PLN a 5 mln PLN.

Zgodnie z art. 26a ustawy szkodowej rejestr bezpośrednich zagrożeń szkodą w środowisku i szkód w środowisku, które wystąpiły na terenie Polski, prowadzi Generalny Dyrektor Ochrony Środowiska. Zakres informacji gromadzonych w rejestrze określa Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 1 września 2016 r. w sprawie rejestru szkód w środowisku. Zwiera on m.in. dane na temat rodzaju bezpośredniego zagrożenia szkodą w środowisku lub szkody w środowisku, opis sytuacji, miejsce wystąpienia, datę powstania i wykrycia tych zdarzeń, opis przeprowadzonych działań zapobiegawczych lub naprawczych, dokładne informacje na temat zanieczyszczonego komponentu środowiska w zależności od jego rodzaju, dane dotyczące zgłaszającego zdarzenie oraz podmiotu za nie odpowiedzialnego oraz zobowiązanego do podjęcia działań zapobiegawczych lub naprawczych, informacje odnośnie do postępowań administracyjnych i orzeczeń sądowych, status postępowania i prowadzonych działań, a także źródło finansowania, o ile takie dane organ ochrony środowiska posiada. Od 5 września 2016 r. działa teleinformatyczny system do prowadzenia tego rejestru uruchomiony przez Generalnego Dyrektora Ochrony Środowiska. Dostęp do wszystkich danych zawartych w rejestrze bezpośrednich zagrożeń szkodą w środowisku i szkód w środowisku mają organy ochrony środowiska oraz organy inspekcji ochrony środowiska. Warto zaznaczyć, że na wniosek złożony na podstawie prawa o dostępie do informacji dane, o których mowa powyżej, mogą być udostępnione innym osobom fizycznym i prawnym (co uczyniła autorka). Dostępność danych i ich zakres umożliwia podmiotowi zdefiniowanie, czy rodzaj prowadzonej przez niego działalności powoduje więcej czy mniej szkód oraz czy dane zdarzenie może być lepiej rozpoznane przez ten podmiot jako ryzyko środowiskowe. To w konsekwencji wpłynie na podjęcie decyzji o metodach finansowania jego realizacji.

W rejestrze bezpośrednich zagrożeń szkodą w środowisku i szkód w środowisku do końca sierpnia 2017 r. zarejestrowano 1040 zgłoszeń incydentów w środowisku, które organ ochrony środowiska zgodnie z art. 25 ustawy szkodowej wprowadza niezwłocznie. Po ich analizie w rejestrze notuje się zdarzenia polegające na bezpośrednim zagrożeniu szkodą w środowisku i szkodzie w środowisku, których do tego czasu było w Polsce 637 (GDOŚ, 2017a).

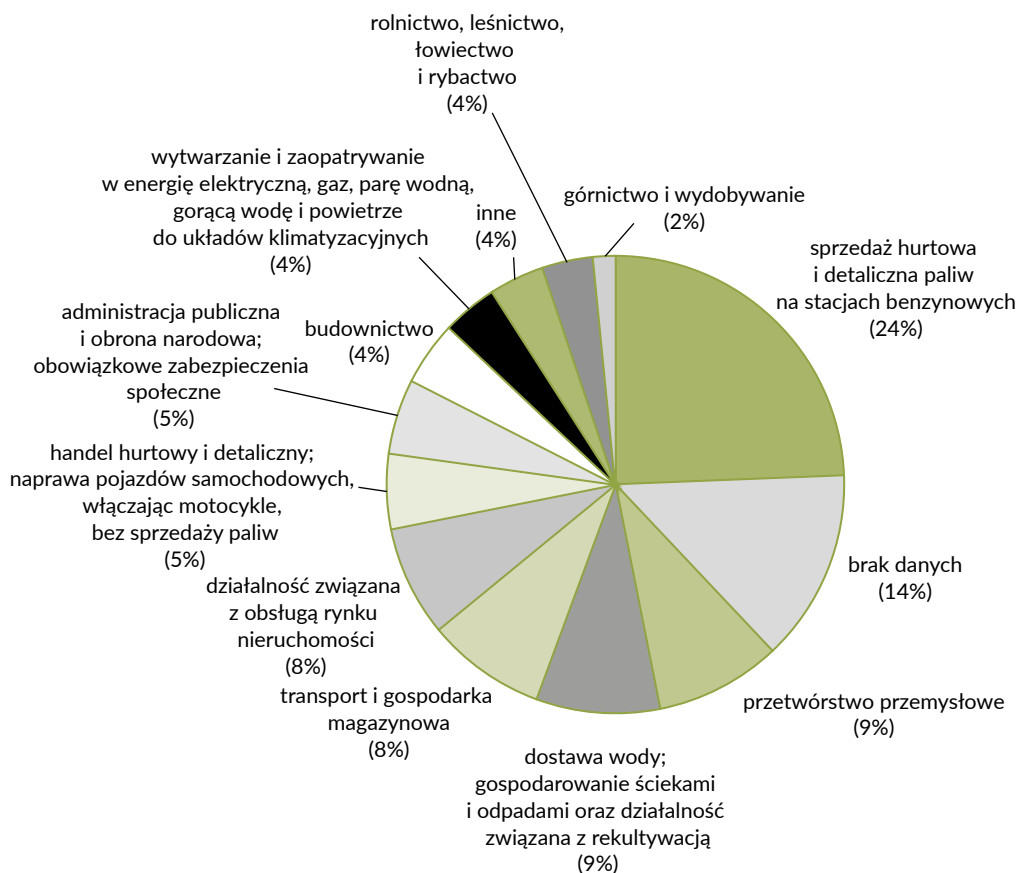
Podobnie jak w krajach Unii Europejskiej ponad połowa tego rodzaju zdarzeń występuje w powierzchni ziemi (ok. 56%), a co czwarta dotyczy bioróżnorodności (rysunek 11). Warto zauważyć, że badane incydenty środowiskowe często występują w więcej niż jednym elemencie środowiska.

Rysunek 11. Klasyfikacja bezpośrednich zagrożeń szkodą w środowisku i szkód w środowisku z uwagi na komponent środowiska, w którym wystąpiły w Polsce (stan na sierpień 2017 r.; n = 637)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie (GDOŚ, 2017a).

Do największej liczby zagrożeń szkodą w środowisku lub szkód w środowisku dochodzi w wyniku sprzedaży detalicznej paliw do pojazdów silnikowych na stacjach paliw (143 zdarzenia ze 156 ogółem związanych z handlem paliwami, które stanowią nieco ponad 24% wszystkich zdarzeń) (rysunek 12). Przyczyną takich szkód jest zanieczyszczenie gruntu substancjami ropopochodnymi wskutek awarii rurociągów, nieszczelności zbiorników, a także w czasie modernizacji stacji paliw. Blisko 35% wszystkich zdarzeń dotyczących powierzchni ziemi było spowodowanych tego rodzaju działalnością. Inne szkody w tym komponentcie środowiska są spowodowane rozszczelnieniem rurociągów przesyłowych, awariami lub kradzieżami transformatorów i pożarami, w tym składowisk odpadów. Bardzo szkodliwa dla środowiska jest również działalność związana z przetwórstwem przemysłowym – 57 zdarzeń, dostawą wody, gospodarowaniem ściekami i odpadami – 56 zdarzeń, transportem i gospodarką magazynową – 54 zdarzenia oraz obsługą rynku nieruchomości – 50 zdarzeń (GDOŚ, 2017a).

Rysunek 12. Klasyfikacja bezpośrednich zagrożeń szkodą w środowisku i szkód w środowisku z uwagi na rodzaj prowadzonej działalności w Polsce (stan na sierpień 2017 r.; n = 637)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie (GDOŚ, 2017a).

Jak wynika z danych GDOŚ, 80% zdarzeń, za które odpowiedzialność ponoszą wspólnoty i spółdzielnie mieszkaniowe, dotyczy bioróżnorodności. Do blisko 55% z nich doszło w wyniku prowadzenia prac termomodernizacyjnych na elewacjach budynków. Warto przypomnieć, że podmiot korzystający ze środowiska ponosi odpowiedzialność za bezpośrednie zagrożenie szkodą w środowisku lub szkodę w środowisku w odniesieniu do bioróżnorodności na zasadzie winy, a nie ryzyka.

Szkody w wodach są w głównej mierze poza działalnością stacji paliw, powodowane przez nieodpowiednią gospodarkę odpadami, w tym wprowadzanie do wód nieoczyszczonych ścieków.

W przypadku prawie 65% wszystkich zdarzeń działania zapobiegawcze lub naprawcze zakończyły się postępowaniem administracyjnym bądź sądownoadministracyjnym. W odniesieniu do pozostałych wciąż toczy się postępowanie administracyjne bądź sądownoadministracyjne lub prowadzone są działania mające na celu przywrócenie środowiska do stanu sprzed szkody. W niektórych przypadkach organ ochrony środowiska przewiduje nawet 15-letni okres prowadzenia działań zapobiegawczych lub naprawczych (GDOŚ, 2017a).

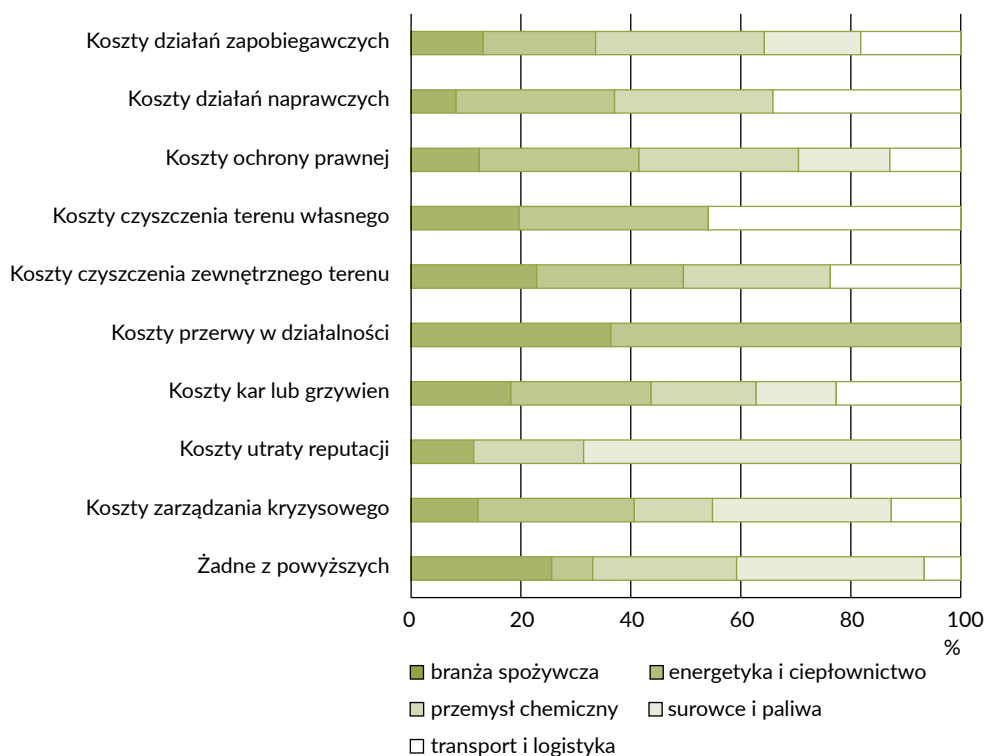
Jak wynika z autorskiego badania kosztów związanych z realizacją ryzyka środowiskowego, przedsiębiorstwa ponosiły głównie koszty działań zapobiegawczych w przypadku bezpośredniego zagrożenia szkodą w środowisku – 23,5% badanych, oraz działań naprawczych w przypadku szkody w środowisku – blisko 12% badanych. Ponadto przedsiębiorstwa ponosiły m.in. koszty z tytułu:

- ochrony prawnej w związku z roszczeniami osób trzecich spowodowanymi bezpośrednim zagrożeniem szkodą w środowisku lub szkodą w środowisku – około 8% badanych;
- czyszczenia terenu własnego – prawie 7% badanych i zewnętrznego – nieco ponad 5% badanych;
- przerwy w działalności spowodowanej bezpośrednim zagrożeniem szkodą w środowisku lub szkodą w środowisku – nieco ponad 2% respondentów;
- kar lub grzywien nałożonych przez organy państwowe w związku z zanieczyszczeniem środowiska – prawie 10% badanych;
- utraty reputacji – nieco ponad 5% badanych;
- zarządzania kryzysowego w odpowiedzi na nagłe i przypadkowe zanieczyszczenie – ponad 7% badanych.

Ponadto blisko 19% badanych deklarowało, że nie poniosło żadnych z powyższych kosztów.

Na podstawie badania, uśredniając wyniki z wykorzystaniem wag, określono strukturę wskazań kosztów ponoszonych przez respondentów w ciągu pięciu lat poprzedzających badanie według rodzaju prowadzonej przez nich działalności (rysunek 13).

Jako przykład analizy danych zawartych na rysunku 13 należy wskazać, że branża energetyczno-ciepłownicza odpowiadała za ponad 60% wskazań kosztu przerw w działalności, a pozostałe wskazania tego kosztu pochodziły z branży spożywczej. Wszystkie omawiane koszty ponosiły średnio najczęściej przedsiębiorstwa działające w branży energetyka i ciepłownictwo, a najrzadziej firmy surowcowo-paliwowe.

Rysunek 13. Koszty ponoszone w przedsiębiorstwach w Polsce według branż (respondenci mogli wybrać więcej niż jedną odpowiedź; n = 136)

Źródło: Opracowanie własne.

Jednym z najlepszych „ćwiczeń”, jakie może przeprowadzić osoba odpowiedzialna za zarządzanie ryzykiem w przedsiębiorstwie (w tym środowiskowym), jest przeanalizowanie incydentów środowiskowych, które wystąpiły w innych firmach w kraju i na świecie (tabela 7). Takie studiowanie poszczególnych przypadków szkód i kosztów poniesionych w związku z ich wystąpieniem determinuje definiowanie ryzyka środowiskowego przedsiębiorstw. Jak wynika z autorskiego badania, ponad 63% respondentów zna co najmniej jeden przykład szkody w środowisku w branży, w której prowadzi działalność. Najczęściej przykłady szkód w środowisku znają firmy z branży transportowo-logistycznej, a najrzadziej – z branży spożywczej i surowcowo-paliwowej. Wiarygodnym źródłem informacji dotyczących wielkości szkód w środowisku są dane ubezpieczycieli mające na celu zwiększenie świadomości brokerów ubezpieczeniowych i za ich pośrednictwem również podmiotów gospodarczych w zakresie ryzyka środowiskowego.

Tabela 7. Przykłady szkód w środowisku w podziale na rodzaj prowadzonej działalności w Polsce i na świecie

Branża	Zdarzenie	Skutki	Podjęte działania/koszty
Surowce i paliwa	wyciek substancji ropopochodnych wskutek użytkowania stacji paliw	zanieczyszczenie gruntu	uprzątnięcie i rekultywacja gruntu koszty: 1,3 mln PLN, w tym rekultywacja 0,4 mln PLN
	poddanie likwidacji i zamknięcie stacji paliw po wielu latach działalności	zanieczyszczenie środowiska gruntowego substancjami ropopochodnymi	rekultywacja gruntu koszty: ok. 0,7 mln PLN
Energetyka	wyciek oleju transformatorowego na skutek próby kradzieży złomu	zanieczyszczenie gruntu i rowu melioracyjnego odprowadzającego wody opadowe z podstacji	szacowane koszty likwidacji szkody: 0,5 mln PLN
	wyciek mazutu na terenie elektrowni na skutek usterki zaworu w układzie zasilania mazutem jednego z kotłów	przedostanie się do rzeki ok. 250 kg niebezpiecznej substancji	działania zapobiegawcze: rozłożenie specjalnej zapory na rzece w celu powstrzymania dalszego rozprzestrzeniania się mazutu działania naprawcze: usuwanie zanieczyszczeń, monitoring stanu zanieczyszczenia wód, poszukiwanie uszkodzonych elementów przyrody
Przemysł chemiczny	pożar w fabryce aerozoli wskutek wybuchu butli z gazem	skażenie ziemi niebezpiecznymi substancjami (benzyna, oleje mineralne, różne chemikalia i pozostałości piany gaśniczej)	usunięcie zanieczyszczeń i rekultywacja gleby
		szkody na osobie (4 osoby hospitalizowane) i w mieniu osób trzecich (uszkodzenie pobliskich gospodarstw)	odbudowa fabryki
		szkody w mieniu zakładu	koszty: powyżej 10 mln PLN
	pożar w budynku produkcji chemicznej, który rozprzestrzenił się na cały obiekt	przedostanie się silnie zanieczyszczonej wody użytej do gaszenia pożaru do rzeki, następnie jej ujścia i do morza (dzięki temu, że detergent był biodegradowalny, szkody w rzece i jej ujściu były ograniczone)	podjęte środki nadzwyczajne wymagały pracy 60 osób, 10 pojazdów i instalacji tymczasowych barier przeciw zanieczyszczeniu oraz absorpcyjnych wzdłuż rzeki koszty sprzątnięcia i działań zapobiegawczych: 1,7 mln GBP
Przemysł spożywczy	wyciek oleju do pobliskiej rzeki wskutek pęknięcia rury w nagrzewnicy wodnej w zakładzie przetwórstwa pomidorów	zanieczyszczenie rzeki	koszty uprzątnięcia wyceniane na 1 mln EUR
		obumarcie nadrzecznej flory i fauny	
		roszczenia osób trzecich	
		zniszczenie aktywów	

cd. tabeli 7

Branża	Zdarzenie	Skutki	Podjęte działania/koszty
	awaria w czasie oczyszczania odpadów w zakładzie mleczarskim spowodowała przedostanie się wody zawierającej zbyt wysokie poziomy protein do pobliskiego cieku wodnego	zanieczyszczenie wód gruntowych	koszty uprzątnięcia wyceniane na 25 tys. GBP
Transport	pożar 19 cystern wskutek zderzenia dwóch składów pociągów towarowych	uwolnienia do środowiska substancji ropopochodnych	remediacja prowadzona metodami <i>in-situ</i>
		spalenie budynku nastawni	szacowany koszt naprawy szkody: 15 mln PLN
		zerwana trakcja elektryczna	
		uszkodzone torfowiska	
	wypadek drogowy spowodował przewrócenie się cysterny wraz z naczepą	zanieczyszczenie ziemi i wód gruntowych olejem opałowym	zabezpieczenie wycieku i przepompowanie oleju
		koszt czyszczenia ok. 0,5–1 mln PLN	
	wyciek kwasu solnego przez uszkodzony zawór cysterny zaparkowanej na terenie parkingu w pobliżu hotelu	zanieczyszczenie powierzchni ziemi	koszty działań naprawczych: 100 tys. USD
		ewakuacja gości hotelowych i zamknięcie hotelu	utrata zysku, szkody rzeczowe hotelu oraz szkody osobowe gości: 120 tys. USD, szkody osobowe 90 tys. USD (rezerwa 350 tys. USD)
		straty finansowe	
		szkody rzeczowe gości i hotelu	
	szkody osobowe gości		
Odpady	pożar na terenie składowiska odpadów	uwolnienie się niebezpiecznych substancji do powietrza, gruntu i wody	koszty sądowe i koszty naprawcze oraz odpowiedzialność cywilna: 5 mln USD
		ewakuacja 17 tys. pracowników i okolicznych mieszkańców	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie (GDOŚ, 2017a; Jastrzębski i in., 2015; XL Group, 2015; Chetnicka, 2013; ACE, b.d.).

Większość incydentów środowiskowych ma charakter zdarzeń nagłych, aczkolwiek występują również zanieczyszczenia stopniowe, gdzie pomiędzy uwolnieniem substancji zanieczyszczającej środowisko a odkryciem jego zanieczyszczenia może minąć nawet kilka lat. Najczęściej do zanieczyszczeń stopniowych dochodzi w przypadku m.in.: zbiorników podziemnych, zbiorników i rurociągów naziemnych, prowadzenia gospodarki odpadami, w tym niewłaściwej konserwacji i polityki zarządzania odpadami, awarii, wycieków i przepiętnienia kanalizacji burzowej oraz ścieków przemysłowych, a także powtarzających się wycieków na terenach produkcyjnych i załadunkowych (Holnicki-Szulc, 2014).

Na pytanie, czy na terenie badanych przez autorkę przedsiębiorstw wystąpiły: awaria przemysłowa, wybuch, pożar, wyciek substancji niebezpiecznej lub inne zdarzenie, powodujące wydzielenie się szkodliwych substancji do powietrza, gruntu, wody itp., w około 72% uzyskano odpowiedź negatywną. Wśród zidentyfikowanych zdarzeń najczęściej występowała awaria przemysłowa (w prawie 12% firm), pożar (w blisko 10% firm) i wyciek substancji niebezpiecznej (w nieco ponad 7% firm). Najczęściej do tego rodzaju zdarzeń dochodziło w branży surowcowo-paliwowej i energetyczno-ciepłowniczej, a najrzadziej – w branży spożywczej i w przemyśle chemicznym. Na około 86% badanych przedsiębiorstw nie została nałożona żadna kara za zanieczyszczenie środowiska, a około 13% przedsiębiorstw otrzymało jedną lub więcej kar, przy czym więcej niż dwie tylko nieco ponad 2% badanych. Ukarane przedsiębiorstwa to głównie firmy z branży energetyka i ciepłownictwo oraz z przemysłu chemicznego. Najmniej kar nałożono na firmy z branży surowcowo-paliwowej.

Generalny Dyrektor Ochrony Środowiska prowadzi również rejestr historycznych zanieczyszczeń powierzchni ziemi, czyli takich, które zaistniały przed 30 kwietnia 2007 r. lub wynikają z działalności zakończonej przed tą datą, a także szkód w powierzchni ziemi spowodowanych emisją lub zdarzeniem, od którego upłynęło ponad 30 lat. Szczegółowy zakres informacji gromadzony w rejestrze określa Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 1 września 2016 r. w sprawie rejestru historycznych zanieczyszczeń powierzchni ziemi. Z danych rejestru wynika, że do końca sierpnia 2017 r. zgłoszonych zostało 299 tego rodzaju zanieczyszczeń, przy czym po ich analizie w rejestrze zanotowano 264 potwierdzone historyczne zanieczyszczenia.

W polskim ustawodawstwie wyróżnia się dwa reżimy odpowiedzialności za zanieczyszczenie powierzchni ziemi, uzależnione od daty jego wystąpienia. Decyduje ona o tym, jaki podmiot będzie obowiązany do przeprowadzenia rekultywacji zanieczyszczonego gruntu. W przypadku szkód historycznych, czyli wyrządzonych przed wejściem w życie ustawy szkodowej, ma zastosowanie zasada „władający powierzchnią ziemi płaci”. Oznacza ona odpowiedzialność władającego powierzchnią ziemi za zanieczyszczenia znajdujące się na gruncie będącym w jego władaniu. W przypadku szkód w powierzchni ziemi, które zostały wyrządzone po 30 kwietnia 2007 r., odpowiedzialność za zanieczyszczenie jest powiązana z podmiotem je powodującym (zasada „zanieczyszczający płaci”) (Kuraś, 2013, s. 13). Należy jednak zaznaczyć, że na podstawie art. 12 ustawy szkodowej nowy właściciel lub inny podmiot władający gruntem ujawniony w ewidencji gruntów, który ma wiedzę lub godzi się na spowodowanie bezpośredniego zagrożenia szkodą lub szkodę w środowisku i nie dokona jej zgłoszenia, odpowiada solidarnie ze sprawcą szkody.

3.6. Determinanty społeczno-kulturowe definiowania ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa

Kontekst społeczno-kulturowy w zakresie ochrony środowiska stanowi podłoże do podejmowania działań proekologicznych, a co za tym idzie – kreowania ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa. Opisane wcześniej systemy wartości i normy postępowania, którymi kierują się przedsiębiorstwa w swoich decyzjach gospodarczych, często wynikają z kultywowanych tradycji i religii charakterystycznych dla poszczególnych regionów czy części świata. Jak wynika z badań, wartości kulturowe danego kraju mogą determinować proekologiczne działania oraz wydajność środowiskową społeczeństwa (Eom i in., 2016; Halkos i Zisiadou, 2018; Dangelico i in., 2020)⁷⁷. Ponadto dostrzega się rolę typu kultury w krzewieniu działań przedsiębiorczych i innowacyjnych, a także umiejscowieniu wartości ekologicznych w prowadzonym biznesie (Chodyński, 2011, s. 146–152).

3.6.1. Europejski krąg kulturowy i jego wpływ na kształtowanie odpowiedzialności za środowisko

W europejskim modelu zarządzania przedsiębiorstwem zwraca się dużą uwagę na cele społeczne organizacji. Oznacza to, że poza celem, jakim jest osiągnięcie zysku, podkreśla się troskę i dbałość o środowisko naturalne. Tworzenie ekologicznej gospodarki umożliwia polityka Unii Europejskiej w zakresie ochrony środowiska, która jest jedną z najbardziej postępowych na świecie. Dorobek prawny dotyczący ochrony środowiska obejmuje obecnie 500 pozycji ustawodawczych, a do niedawna był jednym z najszybciej rozwijających się obszarów działalności Unii Europejskiej. W latach 1989–1991 przyjęto więcej ustaw dotyczących ochrony środowiska niż w poprzednich 20 latach łącznie (Jordan, 2005, s. 6). Warto również zaznaczyć, że normy prawne w zakresie ochrony środowiska obowiązujące w Unii Europejskiej należą do najbardziej surowych na świecie.

⁷⁷ Zdaniem G. Hofstede, G.J. Hofstede i Minkova to właśnie w sferze wartości najlepiej widoczne są zasadnicze różnice między kulturami narodowymi. Do analiz porównawczych autorzy użyli stworzonych przez siebie sześciu podstawowych wymiarów kultury, jakimi są: dystans władzy, kolektywizm i indywidualizm, kobiecość i męskość, unikanie niepewności oraz orientacja długo- i krótkoterminowa. Więcej na temat różnic kulturowych i ich konsekwencji dla funkcjonowania współczesnych społeczeństw zob. w (Hofstede i in., 2011).

Za datę rozpoczęcia procesu kształtowania się polityki środowiskowej Unii Europejskiej uznaje się szczyt Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej w Paryżu w 1972 r., podczas którego wezwano Komisję Europejską do przedstawienia wspólnotowego programu polityki środowiskowej. Przedmiotem debaty w czasie tej konferencji ONZ był m.in. rozwój zrównoważony, który początkowo definiowano jako możliwość wzrostu gospodarczego bez uszczerbku dla środowiska. Przedstawiony przez Komisję Europejską pierwszy wspólnotowy program działań w zakresie środowiska został zaakceptowany przez Radę Europejską i przedstawiciele krajów członkowskich w 1973 r. Hildebrand wskazuje na kilka powodów, dla których instytucje europejskie podjęły konkretne działania w zakresie ochrony środowiska. Wymienia wśród nich narastające protesty społeczne przeciwko zanieczyszczeniu środowiska kierowane do urzędników państwowych i wzrost znaczenia ekologów, takich jak Grzimek czy Cousteau, którzy wykorzystali media w celu uwrażliwienia społeczeństwa na kwestie środowiskowe. Rezultatem tych działań było włączenie problematyki ochrony środowiska do agend politycznych, co z kolei przyczyniło się m.in. do uruchomienia oficjalnego programu środowiskowego w 1971 r. w Niemczech (Hildebrand, 2005, s. 27).

Warto zwrócić w tym miejscu uwagę na dużą rolę, jaką odegrali w debacie nad zrównoważonym rozwojem również niemieccy ekonomiści, głównie Rogall, który zdefiniował pojęcie ekonomii zrównoważonego rozwoju na podstawie osiągnięć ekonomii ekologicznej i z uwzględnieniem pewnych odkryć ekonomii tradycyjnej i ekonomii środowiska. Według tego ekonomisty (2010) ekonomia zrównoważonego rozwoju to: „teoria ekonomiczna zrównoważonego rozwoju, uwzględniająca podstawy transdyscyplinarne” (s. 130), ukierunkowana na osiągnięcie dostatecznie wysokich standardów ekonomicznych, społeczno-kulturowych i ekologicznych w granicach tolerancji natury przy jednoczesnym realizowaniu zasady sprawiedliwości wewnątrzpokoleniowej i międzypokoleniowej. Wśród założeń ekonomii neoklasycznej, które podważa ekonomia zrównoważonego rozwoju, Rogall wymienia m.in.: absolutyzację suwerenności konsumenta, model człowieka *homo oeconomicus* i założenie o możliwości substytucji zasobów naturalnych (Rogall, 2010, s. 126–127 i 129–130). Postulat rewizji teorii ekonomicznej lansują przedstawiciele ekoekonomii, którzy zwracają uwagę na nieuwzględnianie w jej założeniach praw przyrody i podejmują próby włączenia problemów ekologicznych do nauk ekonomicznych. Jeden z głównych przedstawicieli ekoekonomistów – Daly – postuluje wprowadzenie zagadnień biologiczno-fizycznych i społecznych do klasycznych analiz i do modeli mikro- i makroekonomicznych (ekonomia transdyscyplinarna). W konsekwencji ma to pozwolić

na wyjaśnienie związków pomiędzy wzrostem gospodarczym a problemami społeczno-środowiskowymi. A.T. Kowalewski (2006, s. 159–160) zwraca uwagę na kontekst historyczny podniesiony przez ekoekonomistów, którzy zauważyli, że ekonomiści klasyczni, tacy jak Smith czy Ricardo, w swoich rozważaniach zajmowali się podziałem, fizycznym wytwarzaniem i pochodzeniem bogactwa, a z kolei wielu przedstawicieli nauk przyrodniczych czy fizyki uwzględniało w swoich badaniach problemy ekonomiczne. Dopiero w XX w. nauki przyrodnicze zostały wyłączone z nauk ekonomicznych. Gwałtowny rozwój różnych metod analizy problemów ekologiczno-ekonomicznych datuje się właśnie na lata 70. XX w. Wtedy też problematyka ekologiczna zaczęła zajmować istotne miejsce w myśli ekonomicznej XX i XXI w. (Drabińska, 2011/2012).

Innym przykładem wzrostu znaczenia środowiska w debacie politycznej było utworzenie ministerstwa środowiska we Francji, – pierwszym kraju, w którym ustanowiono tego rodzaju resort w rządzie. Warto podkreślić, że to Francja wykorzystała swoje przewodnictwo w Komisji Europejskiej do doprowadzenia do podjęcia decyzji o ustanowieniu pierwszego wspólnotowego programu środowiskowego na wspomnianym szczycie w Paryżu w 1972 r. (Hildebrand, 2005, s. 27)⁷⁸. Kolejną przyczyną podjęcia tego rodzaju działań były tragiczne w skutkach katastrofy ekologiczne, do których doszło w latach 70. i 80. XX w., a także, a może przede wszystkim, rosnące obawy, że zróżnicowane normy środowiskowe mogą się przyczynić do powstania barier handlowych i zakłócenia konkurencji na wspólnym rynku (Hildebrand, 2005, s. 20–21). Warto zwrócić uwagę także na aktywność i rolę, jaką odegrały środowiskowe i inne pozarządowe organizacje działające na rzecz ochrony środowiska, będące przeciwwagą dla przemysłowych lobbystów. Komisja Europejska aktywnie zachęcała grupy środowiskowe do udziału w kształtowaniu polityki poprzez tworzenie komitetów konsultacyjnych i innych organów oraz zapewnianie funduszy na ich działanie (Mazey i Richardson, 2005, s. 114). Największymi zwolennikami utworzenia wspólnotowego programu na rzecz ochrony środowiska były Niemcy i Holandia, w których obowiązywały bardzo surowe normy środowiskowe. Związane z nimi wysokie obciążenia ekonomiczne spowodowały podjęcie działań przez niemieckich i holenderskich lobbystów mających na celu doprowadzenie do przyjęcia

⁷⁸ Działania na rzecz ochrony środowiska były podejmowane w tym czasie również w Stanach Zjednoczonych, gdzie w 1970 r. powstała Agencja Ochrony Środowiska (ang. EPA). Ponadto uchwalono ustawy o czystym powietrzu (ang. Clean Air Act) oraz czystej wodzie (ang. Clean Water Act). Amerykańska opinia publiczna była dopingowana przez działania takich organizacji jak Friends of the Earth czy Conservation Foundation, które później połączyły się w World Wild Fund for Nature – USA (Hildebrand, 2005, s. 27).

tych standardów przez wszystkie kraje członkowskie i rozłożenia pomiędzy nie kosztów środowiskowych (Hildebrand, 2005, s. 28).

Wraz z Danią, która dołączyła do Wspólnoty w 1973 r., te trzy kraje były uznawane za najbardziej prośrodowiskowe i stanowiły siłę napędową do podejmowania działań w zakresie kształtowania wspólnotowej polityki środowiskowej. Promowanie przez nie przyjęcia rygorystycznych polityk środowiskowych na arenie międzynarodowej służyło osiągnięciu dwóch celów. Pierwszy zakładał ograniczenie rozprzestrzeniania się transgranicznych zanieczyszczeń dzięki zastosowaniu międzynarodowych środków, co wpisywało się w krajową politykę środowiskową tych krajów. Drugi sprowadzał się do przywrócenia konkurencyjności tych krajów poprzez nakłonienie pozostałych państw członkowskich do ponoszenia równie kosztownych środków związanych z ochroną środowiska. Wsparciem dla tej grupy państw kształtujących politykę środowiskową Unii Europejskiej było dołączenie do niej w 1995 r. Szwecji, Finlandii i Austrii, w których krajowe standardy środowiskowe są na poziomie porównywalnym lub nawet wyższym niż w przypadku dawnej „zielonej trójki” (Lieverink i Andersen, 2005, s. 49).

Może to tłumaczyć wysokie miejsca zajmowane przez wszystkie te kraje w rankingu najbardziej przyjaznych środowisku państw świata, który jest opracowywany przy wykorzystaniu wskaźnika wydajności środowiskowej EPI (ang. *Environmental Performance Index*) na Uniwersytecie Yale i Columbia. Podstawą EPI jest ocena polityk środowiskowych 180 krajów pod względem spełniania ustalonych na szczeblu międzynarodowym celów zrównoważonego rozwoju w określonych aspektach środowiskowych. Pierwsze miejsce w rankingu najbardziej przyjaznych środowisku państw przyznano Danii (EPI = 77,9), doceniając jej zaangażowanie w promowanie czystej energii i zrównoważonego rolnictwa. Kolejne miejsca zajęły: Wielka Brytania (EPI = 77,7), Finlandia (EPI = 76,5), Malta (EPI = 75,2) i Szwecja (EPI = 72,7). Warto zauważyć, że pierwsze 24 miejsca zajmują kraje europejskie. Polska zajęła odległą 46. lokatę, a jej wskaźnik EPI wyniósł 50,6. Zdaniem autorów raportu tylko kilka krajów, w tym Dania i Wielka Brytania, będą w stanie uzyskać neutralność klimatyczną do 2050 r. Ostatnie miejsca w rankingu należą do krajów azjatyckich, takich jak: Indie (EPI = 18,9), Birma (EPI = 19,4), Wietnam (EPI = 20,1), Bangladesz (EPI = 23,1) i Pakistan (EPI = 24,6), które przedkładają rozwój gospodarczy nad zrównoważony, a także borykają się z niepokojami społecznymi lub innymi kryzysami. Analiza danych EPI prowadzi do wniosku, że w celu osiągnięcia zrównoważonego rozwoju znaczenie mają nie tylko zasoby finansowe, ale także odpowiednie zarządzanie, rozwój społeczny i skuteczne prawodawstwo (Wolf i in., 2022, s. X–XII).

3.6.2. Kultura środowiskowa w krajach rozwijających się

Chińska Republika Ludowa – najludniejsze państwo świata i największa gospodarka narodowa (biorąc pod uwagę wartość PKB w 2021 r. obliczaną według parytetu siły nabywczej, która wyniosła 27,2 bilionów USD) (IMF, 2022) – mierzy się z ogromnym kryzysem ekologicznym, który jest wynikiem dziesiątek lat gwałtownie rozwijającego się przemysłu. Stanowi on zagrożenie nie tylko dla zdrowia i życia jej mieszkańców, ale także globalnej walki ze zmianami klimatycznymi. Jak wynika z przeprowadzonych badań, zanieczyszczenie chińskiego powietrza jest przyczyną blisko 1,6 mln zgonów rocznie, co stanowi prawie 17% wszystkich zgonów w tym kraju (Rohde i Muller, 2015, s. 11). Państwo to jest od 2006 r. największym emitentem CO₂ na świecie i zgodnie z danymi Międzynarodowej Agencji Energetycznej w 2021 r. jego emisja wyniosła ponad 11,9 gigaton (Gt), czyli blisko jedną trzecią światowej produkcji energii z tego gazu (36,9 Gt). Globalny przyrost (w wartościach absolutnych) był największy w historii, a jego powodem było odejście od coraz droższego gazu (rezultat podnoszenia się gospodarek po pandemii COVID-19) na rzecz węgla. Krajowa produkcja energii z węgla osiągnęła rekord również w Indiach i wzrosła o 13% w porównaniu z wynikiem z 2021 r. („40 proc.”, 2021). Przewiduje się, że Chiny i Indie wraz ze Stanami Zjednoczonymi i Rosją w 2050 r. będą odpowiedzialne za ponad połowę światowej emisji gazów (Wolf i in., 2022, s. 11 i 15). Z kolei w rankingu IQAir najbardziej zanieczyszczonych miast i regionów na świecie, powstałym na podstawie nowych, bardziej restrykcyjnych wytycznych Światowej Organizacji Zdrowia dotyczących jakości powietrza, wynika, że Azja Wschodnia, Azja Południowo-Wschodnia i Azja Południowa to regiony, gdzie średnie roczne stężenie cząstek PM 2,5 ważone populacją jest najwyższe (IQAir, 2021, s. 8). Należy podkreślić, że biorąc pod uwagę stężenie PM 2,5 dla części Chin, która obejmuje około 38% całej populacji tego kraju, jakość powietrza według amerykańskich norm jest uznawana za szkodliwą (Rohde i Muller, 2015, s. 7). Problem zanieczyszczenia dotyczy również wód i gleby. Szacuje się, że skażenie wód gruntowych w miastach wynosi około 90%, a blisko połowa wód w rzekach z uwagi na zanieczyszczenie nie nadaje się nawet do celów rolniczych. Powodem jest brak oczyszczania jednej trzeciej odpadów przemysłowych i dwóch trzecich ścieków komunalnych (Świstak, 2020).

Przyczyną tego zjawiska jest dynamiczny rozwój gospodarczy, który rozpoczął się w tym kraju pod koniec lat 70. XX w. W latach 2011–2021 Chiny były jedną z najszybciej rozwijających się gospodarek na świecie, osiągając średnie tempo realnego wzrostu na poziomie 6,9% rocznie. Kraj ten odpowiada za 18,6% globalnego PKB liczonego tym samym sposobem (IMF,

2022). Przez kilka dekad dla władz Państwa Środka priorytetem był wzrost gospodarczy, który często odbywał się kosztem środowiska naturalnego. Celem rządzących było wyciągnięcie jak największej części narodu z ubóstwa, co z kolei miało gwarantować spokój społeczny i zapewnić utrzymanie władzy przez partię komunistyczną. Niestety, poza skutkami ekonomicznymi degradacja środowiska stała się przyczyną wzrostu zachorowań na nowotwory i choroby krążenia, co wraz z fatalną jakością powietrza powoduje falę niezadowolenia wśród społeczeństwa. Poza wydatkami na ochronę zdrowia państwo ponosi też koszty związane z zanieczyszczeniem wody i gleby, w tym metalami ciężkimi powodującymi skażenie żywności, utratą ziemi na skutek pustyńnienia czy z usuwaniem skutków powodzi spowodowanych wylesieniem (Stefanicki, 2018). Zgodnie z danymi z Ministerstwa Ekologii i Środowiska w 2010 r. kwestie środowiskowe kosztowały gospodarkę chińską ok. 227 mld USD lub ok. 3,5% PKB (Maizland, 2021).

Z uwagi na fakt, że w chińskiej kulturze bardzo ważne jest utrzymanie dobrego wizerunku, władzom tego kraju bardzo trudno się przyznać do problemów środowiskowych. Co więcej, kolektywistyczny charakter typowy dla konfucjańskich narodów takich jak Chiny nakazuje podporządkować sobie interes indywidualny w celu osiągnięcia interesu grupy. Dopiero po ogłoszeniu zmiany polityki środowiskowej władz centralnych Pekin zaczął ujawniać dane dotyczące stanu środowiska naturalnego (Kruczkowska, 2016). Zdecydowano także o zdecentralizowanym sposobie wdrażania polityki ekologicznej. Jednak lokalne władze nadal często próbują unikać wprowadzania rządowych wytycznych lub wdrażają je raczej bezmyślnie lub nieudolnie. Ponadto mając na uwadze fakt, że podatki płacone przez duże zakłady przemysłowe zasilają lokalne budżety i zapewniają miejsca pracy tysiącom mieszkańców, lokalne władze często nie zwracają uwagi na brak przestrzegania przez nie norm bezpieczeństwa. Dzięki dobrym układom firmy te nie muszą się obawiać niespodziewanych kontroli ze strony władz i podejmować środków mających na celu przeciwdziałanie lub minimalizowanie skutków zanieczyszczenia środowiska. To właśnie fabryki są miejscem częstych wypadków, w czasie których dochodzi do uwolnienia dużej ilości zanieczyszczeń do środowiska. Nawet jeśli w wyniku lokalnych protestów mieszkańców na trujący zakład zostanie nałożona kara finansowa, jest ona z reguły niewielka i niektórym firmom bardziej opłaca się ją zapłacić niż na przykład zmniejszać produkcję czy inwestować w środki ochronne. Te ostatnie zwiększają koszty produkcji i obniżają konkurencyjność chińskich przedsiębiorstw na światowym rynku, osiągniętą dzięki dostępowi do zasobów w postaci taniej siły roboczej. W konsekwencji zarządzający przedsiębiorstwem nie czuje potrzeby podejmowania działań zapobiegających szkodom w środowisku. W skrajnych

przypadkach dany zakład może zostać zamknięty, a poszkodowanym wypłaca się odszkodowanie, ale ono również jest niskie w stosunku do kosztu, jakie ponoszą mieszkańcy i środowisko (Stefanicki, 2018).

Powoli władze Chin dochodzą jednak do wniosku, że bardziej opłacalne jest podjęcie działań związanych z ochroną środowiska i zmniejszeniem zanieczyszczenia niż ponoszenie kosztów związanych z naprawą negatywnych skutków wzrostu gospodarczego. W okresie rządów Jinpinga polityka ekologiczna na powrót staje się coraz bardziej scentralizowana. Głównym problemem jest jednak brak odpowiedniej implementacji prawa w zakresie ochrony środowiska i jego egzekwowania, choć to ostatnie staje się coraz bardziej surowe (Świstak, 2020). Poprawa stanu ochrony środowiska w Chinach wymaga jednak dłuższego czasu, ogromnych nakładów finansowych, ale też chęci władz i obywateli. Wprawdzie chiński rząd zobowiązał się do zmniejszenia emisji CO₂ – szczyt emisji miał zostać osiągnięty w 2030 r., a neutralność węglowa do 2060 r. – jednak biorąc pod uwagę fakt, że nowy plan pięcioletni (2020–2025) nie zakłada ograniczenia całkowitego zużycia energii ani osiągnięcia określonego poziomu emisji CO₂, lecz jedynie zmniejszenie redukcji na jednostkę PKB o 18% w latach 2020–2025, istnieje uzasadniona obawa, że Chiny ostatecznie nie odejdą całkowicie od węgla (Perzyński, 2021).

Przeszkodą na drodze do osiągnięcia celów środowiskowych może się więc okazać model działania państwowej biurokracji oraz interesy gospodarcze. W celu nakłonienia przedsiębiorców do spełniania wymogów środowiskowych komunistyczne władze muszą wprowadzić system zachęt ekonomicznych i politycznych. Takie społeczno-ekonomiczne zmiany nie są prostym zadaniem zwłaszcza w obliczu tysięcy miejsc pracy oraz interesów osób związanych z polityką, a szczególnie lokalnymi działaczami.

Indie to kolejny przykład szybko rozwijającej się gospodarki światowej, której wielkość PKB mierzonego parytetem siły nabywczej daje jej 3. miejsce na świecie. Rozwój gospodarczy jest skutkiem procesu liberalizacji gospodarki, w tym deregulacji przemysłu, prywatyzacji państwowych przedsiębiorstw oraz ograniczenia kontroli handlu zagranicznego i inwestycji, który rozpoczął się w latach 90. XX w. Dynamika wzrostu PKB w ostatnich 30 latach wyniosła średniorocznie około 6,4%. Zgodnie z szacunkami Międzynarodowego Funduszu Monetarnego wzrost PKB w 2022 r. wyniesie 8,2%, co oznacza, że Indie *ex aequo* z Kuwejtem będą w pierwszej czwórce krajów najszybciej rozwijających się (IMF, 2022).

W rankingu EPI Indie zajmują ostatnie, 180. miejsce (EPI = 18,9), a także odpowiednio pierwsze i piąte w niechlubnych rankingach stolic regionu i państw/regionów o najwyższym średnim rocznym stężeniu cząstek PM 2,5 ważonych populacją (Wolf i in., 2022, s. XII; IQAir, 2021, s. 9–10). Ponadto

z badania IQAir wynika, że roczne stężenie PM_{2,5} w New Delhi w 2021 r. wyniosło 85 ug/m³, przy czym norma WHO została obniżona z 10 do 5 ug/m³ (IQAir, 2021, s. 4 i 10). Zgodnie z prognozami Instytutu Polityki Energetycznej (EPIC) działającego przy Uniwersytecie Chicagowskim zanieczyszczenie powietrza w Indiach skróci o ponad 9 lat życie 40% mieszkańców tego kraju („40 proc.”, 2021).

Bardzo dużym problem w Indiach jest również zanieczyszczenie wód. Jak podaje The Wall Street Journal, każde 100 ml wody rzeki Yamuna – głównego dopływu Gangesu – zawiera 22 mln bakterii E. coli. Według indyjskich norm 0,5 mln tych bakterii w 100 ml wody powoduje, że woda ta nie nadaje się nawet do mycia. Dla porównania, w amerykańskim stanie Vermont ten standard wynosi 235 bakterii/100 ml wody (Pokharel i Rana, 2017). W Polsce, zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Zdrowia z dnia 17 stycznia 2019 r. w sprawie nadzoru nad jakością wody w kąpielisku i miejscu okazjonalnie wykorzystywanym do kąpieli (Rozporządzenie MZ, 2019), liczba tego rodzaju bakterii nie może przekraczać 1000 na 100 ml wody w takim miejscu. Rzeka Yamuna odgrywa istotną rolę dla hinduizmu, to zarówno duchowe, jak i praktyczne centrum świata żyjących nad nią ludzi, którzy z jednej strony wierzą, że jej wody oczyszczają z grzechu, a z drugiej wykorzystują ją do codziennego użytku (czerpią z niej wodę pitną, myją się, farbują ubrania i pozwalają dzieciom na zabawę w niej). To właśnie kultywowanie zwyczajów religijnych, takich jak kremacja, w czasie której zapala się tradycyjne stosy kremacyjne, czy używanie kolorowych proszków i fajerwerków, a także zanurzanie w wodach rzek posągów pokrytych farbą w trakcie festiwali hinduskich, niszczy ekosystem wodny i bioróżnorodność (Rosencranz i Nath, 2017). Hinduizm, który wyznaje około 80% mieszkańców tego kraju, często odnosi się do kultu boskości natury i przypisuje jej duchową wartość, co z kolei prowokuje działania, które ją niszczą i z czasem mogą pozbawić Hindusów nie tylko zdrowia, ale i miejsc kultu religijnego. Mimo tej obawy głównie wśród polityków indyjskich pojawił się opór wobec zrównoważonych praktyk hinduistycznych, jak chociażby używanie bardziej przyjaznych dla środowiska, alternatywnych materiałów kremacyjnych czy rezygnacja z toksycznych proszków na rzecz sezonowych ziół i kwiatów, ponieważ rzekomo są one pozbawione duchowego znaczenia. Paradoks polega też na tym, że z jednej strony hinduizm zagraża środowisku, a z drugiej ochrona tej religii, jeśli jest odpowiednio wspierana przez rząd i uznana przez jednostki jako własna odpowiedzialność, może zbiegać się z ochroną środowiska (Crowe, 2021).

Jednym z powodów obecnego zanieczyszczenia środowiska w Indiach był brak finansowania podstawowych usług związanych z oczyszczaniem ścieków czy uzdatnianiem wody w początkowej fazie reformacji gospodarczej,

kiedy to inne rozwijające się państwa przeznaczały na ten cel część swoich przychodów. W porównaniu z Chinami, które są krajem bogatszym i zaczynają proces czyszczenia środowiska naturalnego, Indie są jeszcze w fazie wzrostu gospodarczego. Rząd w swoich działaniach wspiera rozwój firm produkcyjnych zanieczyszczających środowisko, a energetyka wciąż opiera się na węglu (Pokharel i Rana, 2017). Jednak w czasie szczytu klimatycznego COP26 w Glasgow premier Indii Modi zobowiązał się do redukcji emisji CO₂ do zera do 2070 r. oraz przedstawił nowe cele w zakresie strategii energetycznej odnawialnej, tj. osiągnięcie zainstalowanych mocy w źródłach odnawialnych 500 GW i zaspokojenie 50% zapotrzebowania kraju na energię elektryczną poprzez odnawialne źródła energii do 2030 r. (The Economic, 2021).

Oznacza to, że ryzyko środowiskowe przedsiębiorstw działających w krajach rozwijających się (w postaci konstruktu) z uwagi na determinację społeczno-kulturową różni się od tego w przedsiębiorstwach europejskich. Inny jest poziom percepcji i kreowania tego ryzyka w Chinach czy Indiach, gdzie lokalne władze (poprzez ciche przyzwolenie) odstępują od egzekwowania odpowiedzialności za zanieczyszczenie środowiska lub też godzą się na nie w imię kultywowanych tradycji i religii, a inny – w krajach Unii Europejskiej, gdzie kwestie środowiskowe odgrywają istotną rolę dla ich przywódców i obywateli. Przedsiębiorstwa prowadzące działalność w rozwijających się krajach lub inwestorzy pochodzący z tych obszarów inaczej postrzegają ryzyko środowiskowe, co za pewne determinuje wybór innych metod finansowania jego realizacji.

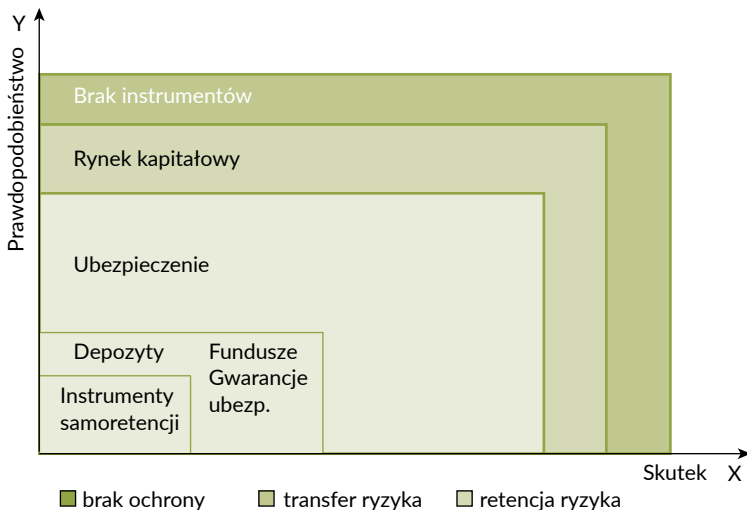

Rozdział 4

ROZWIĄZANIA POLSKIEGO RYNKU UBEZPIECZENIOWEGO W ZAKRESIE FINANSOWANIA REALIZACJI RYZYKA ŚRODOWISKOWEGO PRZEDSIĘBIORSTWA

Działania podejmowane w ramach procesu kontroli ryzyka mogą prowadzić do jego unikania, zapobiegania stratom lub redukcji ich wielkości. Są to tak zwane elementy kontroli fizycznej ryzyka. Od tego, jakie środki tej kontroli zostały zastosowane i z jakim rezultatem, zależy kolejny etap zarządzania ryzykiem, czyli jego finansowanie. Polega ono na określeniu źródeł finansowych służących pokryciu skutków ryzyka, do którego doszło pomimo fizycznej jego kontroli. Kontrola ryzyka ma bowiem wpływ na częstotliwość i rozmiar strat, które należy sfinansować (Williams i in., 2002, s. 200). Trudno wyobrazić sobie proces manipulowania ryzykiem środowiskowym przedsiębiorstwa, szczególnie przy uwzględnieniu możliwej wysokiej dotkliwości i niskiej częstotliwości jego realizacji, który kończyłby się na fizycznych, nierzadko zawodnych i niewystarczających środkach kontroli. Wśród narzędzi finansowania realizacji ryzyka wymienia się retencję oraz jego przeniesienie na inny podmiot, którym najczęściej jest zakład ubezpieczeń.

Przedsiębiorstwo opracowuje strategię związaną z kontrolą ryzyka środowiskowego opartą na relacji prawdopodobieństwa wystąpienia i rozmiaru skutków jego występowania. Na tej podstawie dokonuje się pozycjonowania ryzyka, czyli dopasowywania odpowiednich instrumentów kontroli finansowej do poziomu skonstruowanego ryzyka (rysunek 14).

Rysunek 14. Strategia kontroli finansowej ryzyka środowiskowego w przedsiębiorstwie

Źródło: Opracowanie własne na podstawie (Staccione, 2016, s. 14–15).

Przedsiębiorstwa oceniające swoje ryzyko jako niewielkie (o niewielkim prawdopodobieństwie i dotkliwości skutków), z którym można poradzić sobie wewnątrz organizacji, z reguły decydują się na jego zatrzymanie lub wykorzystanie takich instrumentów jak gwarancje, fundusze lub depozyty. W przypadku ryzyk o większym prawdopodobieństwie i dotkliwości skutków przedsiębiorstwa sięgają po bardziej złożone instrumenty, za pomocą których przenoszą koszty realizacji ryzyka na zakład ubezpieczeń lub rynki kapitałowe (Staccione, 2016, s. 14–15).

4.1. Istota i znaczenie ubezpieczeń w przedsiębiorstwie

W zależności od tego, czy to przedsiębiorstwo ponosi finansowe konsekwencje strat czy też inny podmiot z jego otoczenia, źródła finansowania ryzyka w przedsiębiorstwie można podzielić na wewnętrzne i zewnętrzne. Przykładem wewnętrznego finansowania ryzyka jest jego retencja, czyli inaczej zatrzymanie, które może być wynikiem świadomej decyzji – aktywne (planowane) zatrzymanie ryzyka lub niewiedzy, czasem ignorancji, lenistwa, a nawet obojętności – pasywne (nieplanowane) zatrzymanie ryzyka. O aktywnym zatrzymaniu ryzyka mogą decydować motywy finansowe, takie

jak brak funduszu na opłacenie składki ubezpieczeniowej lub chęć zaoszczędzenia na niej, oraz pozafinansowe, które występują w przypadku ograniczonej lub braku dostępności ubezpieczenia. Szczególnym przykładem tego rodzaju finansowania ryzyka jest samoubezpieczenie dobrze oceniane w przypadku ryzyka o dużej częstotliwości, ale niewielkim rozmiarze strat (E. Kowalewski, 1994, s. 30–31). Tę metodę stosuje się głównie w przypadku, gdy dane przedsiębiorstwo posiada wiele jednostek potencjalnego ryzyka. Jedną z form samoubezpieczenia może być zakładanie zależnych towarzystw ubezpieczeniowych typu *captive* (Williams i in., 2002, s. 225 i 227–228). Do pozostałych metod wewnętrznego finansowania strat w przedsiębiorstwie zalicza się m.in. środki bieżące (ang. *cash flow*), sprzedaż aktywów, fundusze celowe, a także pożyczki i kredyty bankowe (Dziawgo, 1998, s. 32–33; por. Williams i in. 2002, s. 224–228). Bierne zatrzymanie ryzyka jest niejednokrotnie spowodowane samą naturą ryzyka, co może powodować, że nie występuje ono w świadomości osób zarządzających ryzykiem w przedsiębiorstwie. Dlatego tak ważne jest podnoszenie świadomości szczególnie w zakresie ryzyk środowiskowych przedsiębiorstwa poprzez działania marketingowe i edukacyjne ubezpieczycieli oraz pośredników finansowych.

Drugim rodzajem finansowej kontroli ryzyka wykorzystywanym przez przedsiębiorstwa jest obciążenie kosztem finansowania realizacji ryzyka podmiotu zewnętrznego, który dokonuje kompensaty strat. Ta metoda sprowadza się do transferu ciężaru strat spowodowanych danym ryzykiem i polega na przeniesieniu działalności obciążonej ryzykiem lub zobowiązania do poniesienia strat na inny podmiot. Przykładem pierwszego rozwiązania jest korzystanie z podwykonawców lub poddostawców, którzy ponoszą odpowiedzialność za prowadzoną działalność. Z kolei przeniesienie zobowiązania może się odbywać za pomocą określonego postanowienia stosunku prawnego, w którym dany podmiot będzie zobowiązany do pokrycia zaistniałych strat. Najprostszym przykładem transferu finansowania jest umowa dzierżawy, w której właściciel przenosi odpowiedzialność finansowaną za szkody w mieniu na najemcę. Inną metodą przeniesienia strat związanych na przykład z ryzykiem kursu walut, stopy procentowej lub kursu papierów wartościowych są operacje zabezpieczające, czyli tzw. *hedging* (Dziawgo, 1998, s. 36–37). Szczególnym przypadkiem przeniesienia finansowania realizacji ryzyka jest ubezpieczenie, gdzie podmiotem zobowiązanym do kompensacji strat jest zakład ubezpieczeń.

Ubezpieczenie jest za Warkałto (1983c, s. 8) „trzonem urządzeń służących administrowaniu czy poskramianiu ryzyka (*risk management*)”. Istotę ubezpieczeń gospodarczych najlepiej obrazuje definicja zawarta w art. 805 k.c. §1, która stanowi: „Przez umowę ubezpieczenia ubezpieczyciel zobowiązuje się,

w zakresie działalności swego przedsiębiorstwa, spełnić określone świadczenie w razie zajścia przewidzianego w umowie wypadku, a ubezpieczający zobowiązuje się zapłacić składkę”. Sprowadza to ubezpieczenie do stosunku prawnego, w którym jedna strona – zakład ubezpieczeń – przyjmuje obowiązek kompensacji negatywnych skutków zdarzeń określonych w umowie, a druga w zamian opłaca składkę ubezpieczeniową⁷⁹. Ubezpieczenie nie jest jednak tylko instytucją prawną, ale także, a może przede wszystkim, kategorią ekonomiczną, w której element prawny (zobowiązaniowy) przeplata się z ekonomicznym (gospodarczym)⁸⁰. Za Łazowskim (1998, s. 13–14) „ubezpieczeniem nazywamy urządzenie gospodarcze zapewniające pokrycie przyszłych potrzeb majątkowych, wywołanych u poszczególnych jednostek przez zdarzenia losowe odznaczające się pewną prawidłowością, w drodze rozłożenia ciężaru tego pokrycia na wiele jednostek, którym zagrażają te same zdarzenia losowe”.

Z powyższego wynika, że głównym zadaniem, jakie spełnia ubezpieczenie, jest zaspokajanie potrzeb majątkowych konkretnych podmiotów. Autorce niniejszej monografii bliższa jest teoria potrzeb, która w odróżnieniu do teorii szkód zakłada, że potrzeba rodzi się w wyniku powstania zarówno uszczerbków majątkowych, jak i pośrednich, takich jak zmniejszenie możliwości uzyskania dochodu czy utracone korzyści (Łazowski, 1998, s. 14–15). Warunkiem koniecznym rozłożenia ciężaru pokrycia potrzeb jest istnienie tzw. wspólnoty niebezpieczeństwa (ryzyka), tworzonej przez podmioty, którym albo zagrażają podobne ryzyka i bezpośrednio biorą one udział w rozłożeniu ciężaru ryzyka, albo którym zagrażają podobne ryzyka, ale ciężar ponoszą za nie inne jednostki, albo jednostek niezagrażonych, ale ponoszących w ramach wspólnoty ciężar pokrycia za jednostki zagrożone (Łazowski, 1998, s. 18)⁸¹. Usługa ubezpieczeniowa sprowadza się *de facto* do zapewnienia pokrycia następstw finansowych realizacji określonego ryzyka i pozwala przedsiębiorstwom uwolnić się od finansowej odpowiedzialności związanej z ich wystąpieniem.

Dzięki gwarantowanym środkom finansowym na pokrycie strat jednostka gospodarcza zachowuje ekonomiczną równowagę, a to z kolei pozwala

⁷⁹ Więcej na temat cech charakterystycznych umowy ubezpieczenia zob. w (Warkała, 1983b, s. 253–258).

⁸⁰ W tym miejscu warto zwrócić uwagę również na społeczny charakter mechanizmu ubezpieczeniowego, o którym więcej zob. w (Szumlicz, 2009).

⁸¹ Poza aspektem prawnym i ekonomicznym ubezpieczenia, należy zwrócić uwagę na jego wymiar organizacyjno-finansowy. Z tego punktu widzenia ubezpieczenie za Rajcherem (1951, s. 34) to „forma organizacji scentralizowanego (w tych czy innych rozmiarach) funduszu ubezpieczeniowego ze źródeł zdecentralizowanych, tj. wpłat wnoszonych na ten fundusz przez jego uczestników”.

na prawidłowe funkcjonowanie całej gospodarki narodowej. Ten znaczący wpływ ubezpieczeń gospodarczych na procesy zachodzące w gospodarce rynkowej wyraża się przede wszystkim poprzez funkcje ubezpieczeń gospodarczych, w tym główną, jaką jest ochrona ubezpieczeniowa świadczona przez zakład ubezpieczeń. Rozumie się przez nią gotowość przejęcia ciężaru realizacji ryzyka objętego umową ubezpieczenia, co pozwala przedsiębiorstwu uwolnić się od problemu gromadzenia środków na jego pokrycie. To z kolei gwarantuje stabilność finansową (pod warunkiem ograniczonej skali wahań składki ubezpieczeniowej) i umożliwia zachowanie ciągłości działania. Na funkcjonowanie gospodarki rynkowej wpływają również dwie pozostałe funkcje ubezpieczeń gospodarczych, czyli funkcja akumulacji kapitałowej oraz funkcja prewencyjna (w pewnym stopniu)⁸².

Korzyści związane z zastosowaniem ubezpieczeń jako metody finansowania realizacji ryzyka przedsiębiorstwa, wynikające zarówno z ich finansowego, jak i organizacyjnego aspektu, można podzielić za Wieczorek-Kosmałą (2010, s. 233–248) na związane z:

- kompensacją skutków ryzyka w postaci odszkodowania i/lub świadczenia; pozwalają one m.in. na: odtworzenie mienia, czyli redukcję ubytku w potencjale zarobkowym przedsiębiorstwa, redukcję skutków okresowej lub całkowitej przerwy w działaniu, uniknięcie skutków pozyskiwania dodatkowego finansowania, w tym na przykład wzrostu kosztu kapitału obcego;
- wzrostem poczucia bezpieczeństwa w działaniu, które prowadzą do poprawy jego efektywności (większa aktywność gospodarcza i lepsze gospodarowanie kapitałem) oraz wiarygodności i reputacji przedsiębiorstwa (lepsze relacje z dostawcami kapitału, partnerami handlowymi i pracownikami);
- poprawą jakości standardów bezpieczeństwa w przedsiębiorstwie, w tym ochrony przed ryzykiem (działania prewencyjne na rzecz redukcji potencjalnych zagrożeń).

Powyższe korzyści mogą się przekładać na wzrost generowanej przez przedsiębiorstwo wartości dodanej. Wśród ciężarów ponoszonych przez przedsiębiorstwo w związku z wykorzystaniem ubezpieczeń wymienia się w aspekcie finansowym składkę ubezpieczeniową, a w organizacyjnym – wszelkie koszty związane z administrowaniem programu ubezpieczeniowego, spełnieniem warunków umowy ubezpieczenia (na przykład w postaci instalacji dodatkowych zabezpieczeń) oraz likwidacją szkód. W celu podjęcia decyzji

⁸² Więcej na temat funkcji ubezpieczeń zob. w (Szpunar, 1972, s. 60–87; Handschke, 2001; Bednarczyk, 2016).

o zastosowaniu tego rodzaju metody manipulacji ryzykiem przedsiębiorstwo powinno wziąć pod uwagę wszystkie powyższe aspekty tego rozwiązania.

Jak wynika z raportu przygotowanego dla Polskiej Izby Ubezpieczeń, blisko 60% majątku polskich przedsiębiorstw, czyli około 1,7 bln PLN, jest objęte ochroną ubezpieczeniową (szacunki Deloitte) (2017a, s. 29). Z nabywaniem usługi ubezpieczeniowej wiążą się też konkretne oczekiwania związane zarówno z jej dostawcą, czyli ubezpieczycielem, jak i samą usługą. Zgodnie z wynikami badania przeprowadzonego przez Grupę Aon w 2019 r. głównymi kryteriami wyboru, jakimi kierują się polscy przedsiębiorcy przy wyborze zakładu ubezpieczeń, są zakres i warunki ubezpieczenia, pojemność/możliwość uzyskania wysokich limitów ubezpieczenia oraz optymalny stosunek wartości do kosztów (tabela 8). Ostatnia edycja badania kolejny raz pokazała, że warunki ochrony czy relacja jakości do ceny są bardziej istotne dla przedsiębiorców niż długotrwałe relacje, elastyczność, innowacyjność i kreatywność (Aon Polska, 2019, s. 42).

Tabela 8. Kryteria wyboru ubezpieczyciela w polskich przedsiębiorstwach w latach 2009–2020

Kryteria wyboru ubezpieczyciela	2019/ 2020	2017/ 2018	2015/ 2016	2013/ 2014	2011/ 2012	2009/ 2010
Zakres i warunki ubezpieczenia	1	1	8	N/A	N/A	N/A
Pojemność/możliwość uzyskania wysokich limitów ubezpieczenia	2	3	2	5	3	N/A
Optymalny stosunek wartości do kosztów	3	4	10	3	2	4
Sprawna likwidacja szkód	4	2	5	1	1	1
Doświadczenie w danej branży	5	5	9	4	7	2
Szybkość i jakość wystawianej dokumentacji polisowej	6	7	7	9	5	7
Długotrwałe relacje	7	9	1	6	6	6
Finansowa stabilność/rating	8	6	6	2	4	3
Możliwość dostarczenia usług w pobliżu lokalizacji	9	10	3	8	10	8
Elastyczność/innowacyjność/kreatywność	10	8	4	N/A	N/A	N/A

Źródło: (Aon Polska, 2019, s. 42).

Co ciekawe, w 2015 r. zakres i warunki ubezpieczenia znalazły się dopiero na 8. pozycji, a najważniejszym kryterium wyboru były długotrwałe relacje z ubezpieczycielem. Jak tłumaczyli wtedy autorzy badania, powodem takiego stanowiska mogły być warunki panujące na rynku ubezpieczeniowym w Polsce. Agresywna polityka akwizycyjna i obniżka składek ubezpieczeniowych, do których doszło w wyniku prowadzonej „wojny cenowej”, spowodowała

wytrącenie argumentu ceny na rzecz dobrych relacji z zakładem ubezpieczeń, co dawało przewagę dotychczasowym ubezpieczycielom (Aon Risk, 2016, s. 54–55; 2017, s. 39).

Ubezpieczenie jako jedna z najbardziej powszechnych metod finansowania realizacji ryzyka jest wykorzystywane do manipulowania ryzykiem środowiskowym przedsiębiorstwa. Finansowanie to może się odbywać za pośrednictwem ubezpieczeń majątkowych, wśród których wyróżnia się ubezpieczenia dobra majątkowego, czyli zasobów rzeczowych (ubezpieczenia rzeczowe) i sytuacji majątkowej – interesu majątkowego (ubezpieczenia majątkowe *sensu stricto*). Przedmiotem chronionym w ramach ubezpieczeń rzeczowych są nieruchomości i ruchomości ubezpieczonego, a ubezpieczenia majątkowe *sensu stricto* chronią wartości majątkowe, którymi mogą być wierzytelności, wartości oczekiwane przez ubezpieczonego (na przykład zysk) oraz pomniejszające jego majątek (na przykład zobowiązania) (Kufel-Siemieńska, 2001, s. 158). Istnieje kilka rodzajów ubezpieczeń majątkowych, które zapewniają ochronę w zakresie realizacji ryzyka środowiskowego, jednak w zależności od ich rodzaju może być ona świadczona w różnym zakresie i na różnym poziomie.

4.2. Ograniczenia ochrony ubezpieczeniowej oferowanej w ramach standardowych umów ubezpieczenia

4.2.1. Ubezpieczenie OC w związku z prowadzeniem działalności i posiadaniem mieniem

Z uwagi na istotę, charakter prawny i pełnioną funkcję szczególnym rodzajem ubezpieczenia majątkowego *sensu stricto* jest ubezpieczenie odpowiedzialności cywilnej. Zgodnie z art. 822. § 1 kodeksu cywilnego „Przez umowę ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej ubezpieczyciel zobowiązuje się do zapłacenia określonego w umowie odszkodowania za szkody wyrządzone osobom trzecim, wobec których odpowiedzialność za szkodę ponosi ubezpieczający albo ubezpieczony”. Wynika z tego, że obowiązek odszkodowawczy ubezpieczyciela powstaje z momentem zaistnienia odpowiedzialności ubezpieczającego lub ubezpieczonego za wyrządzoną szkodę. Owa odpowiedzialność oznacza zobowiązanie cywilnoprawne o charakterze odszkodowawczym. W odniesieniu do przedsiębiorstw prowadzących działalność gospodarczą, ubezpieczeniem chroniącym ich majątek przed tego

rodzaju konsekwencjami jest ubezpieczenie odpowiedzialności cywilnej z tytułu prowadzonej działalności lub posiadanego mienia wykorzystywanego do prowadzenia tej działalności lub innego określonego w umowie ubezpieczenia. Przedmiotem ubezpieczenia w zakresie podstawowym jest odpowiedzialność za szkody wyrządzone osobie trzeciej (zobowiązanie do jej naprawienia), będące następstwem czynu niedozwolonego (odpowiedzialność deliktowa), a także, coraz częściej w zakresie podstawowym, niewykonania lub nienależytego wykonania zobowiązania (odpowiedzialność kontraktowa) oraz wyrządzone przez produkt lub wykonaną usługę. Zakres ubezpieczenia podstawowego może zostać rozszerzony o szereg klauzul dodatkowych (*de facto* obejmujących ochroną ryzyka wyłączone w sposób bezwzględny we wzorcu umownym), w tym m.in. o szkody: wyrządzone pracownikom ubezpieczonego, powstałe w związku z wypadkiem przy pracy (OC pracodawcy), powstałe w rzeczach ruchomych wziętych w najem czy na przykład powstałe w mieniu przechowywanym, kontrolowanym lub chronionym przez ubezpieczonego⁸³.

Z punktu widzenia autorki niniejszej monografii istotne znaczenie ma rozszerzenie zakresu ochrony ubezpieczeniowej o szkody powstałe w związku z przedostaniem się niebezpiecznych substancji do powietrza, wody lub gruntu, a także o wszelkie koszty związane z usunięciem, oczyszczeniem i utylizacją jakichkolwiek zanieczyszczeń, często zwane „klauzulą środowiskową”. Zakres ochrony oferowany w ramach tego rozszerzenia przez różnych ubezpieczycieli jest na ogół zbliżony. Ochroną ubezpieczeniową objęte są szkody osobowe i rzeczowe powstałe na skutek emisji (wycieku, przedostania się, uwalniania, itp.) substancji niebezpiecznej do określonych elementów środowiska. Należy jednak zwrócić uwagę na pewne ograniczenia ochrony ubezpieczeniowej wynikające z tego rozwiązania (PZU, 2020b, s. 10–11; Warta, 2020, s. 14; Allianz, 2015, s. 8).

Przede wszystkim analizowana klauzula gwarantuje ochronę jedynie w zakresie odpowiedzialności cywilnej ponoszonej przez ubezpieczonego. Jak zostało wcześniej wskazane, zdaniem wielu autorów odpowiedzialność przewidziana w ustawie szkodowej ma charakter administracyjny, co oznacza, że koszty działań zapobiegawczych i naprawczych, do których poniesienia zobowiązuje ubezpieczonego decyzja administracyjna, nie mogą być pokryte w ramach umowy ubezpieczenia OC. Poza tym ochrona ubezpieczeniowa dotyczy jedynie szkód na osobie i w mieniu w odniesieniu do osób trzecich oraz najczęściej kosztów związanych z usunięciem zanieczyszczeń i ich uty-

⁸³ Więcej na temat ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej zob. w (Gasińska, 2001; Woronkiewicz, 2020).

lizacją (głównie z gleby) poniesionych przez osoby trzecie. To oznacza, że ubezpieczyciel nie pokrywa skutków naruszenia stanu środowiska ani tym bardziej szkód w bioróżnorodności, czyli w gatunkach chronionych i siedliskach przyrodniczych. Z powyższego wynika, że koszty poniesione na przywrócenie środowiska do stanu sprzed szkody są wyłączone z zakresu klauzuli środowiskowej. Kolejnym ograniczeniem wynikającym z zastosowania klauzuli dodatkowej do umowy ubezpieczenia OC ogólnej jest objęcie ochroną zdarzeń o charakterze nagłym. Ponadto niektórzy ubezpieczyciele (choć jest już ich zdecydowanie mniej) uzależniają swoją odpowiedzialność od faktu przedostania się substancji zanieczyszczającej do środowiska w ciągu określonego przez ubezpieczyciela czasu (na przykład 72 godzin) (Interrisk, 2021, s. 8). Ochrona ubezpieczeniowa oferowana w ramach ubezpieczenia OC ogólnej jest świadczona w formule ryzyk nazwanych, przy dokładnym zdefiniowaniu przyczyn warunkujących ochronę, zakresu czasowego, a także samej formy zanieczyszczenia oraz substancji je powodującej. Dodatkowo niektórzy ubezpieczyciele wyłączają w treści klauzuli ochronę ubezpieczeniową w zakresie kosztów badań, monitorowania i kontroli zanieczyszczeń (PZU, 2020b, s. 11; Allianz, 2015, s. 8). Klauzula środowiskowa jako rozszerzenie ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej z tytułu prowadzenia działalności i posiadania mienia jest rozwiązaniem często stosowanym przez przedsiębiorstwa.

Jak wynika z autorskiego badania na pytanie o to, czy włączenie do polisy OC działalności klauzuli środowiskowej rozszerzającej zakres ochrony ubezpieczeniowej o szkody wynikłe z emisji, wycieku lub innej formy przedostania się do powietrza, wody i gruntu jakichkolwiek substancji niebezpiecznych jest uzasadnione, większość (około 65% badanych) odpowiedziała twierdząco, a niecałe 23% respondentów nie widzi takiej zasadności. Najczęściej takie rozwiązanie uznały za racjonalne firmy z branży energetyczno-ciepłowniczej i transportowo-logistycznej (odpowiednio 81% i 78% badanych), a najrzadziej – przedstawiciele z branży spożywczej, przy czym i tak 55% z nich zgadza się ze zdaniem większości respondentów. Na pytanie odnośnie do wysokości limitu odpowiedzialności za klauzulę środowiskową zastosowanego w polisie OC działalności przedsiębiorstwa prawie 80% nie znało odpowiedzi. Zdaniem autorki badania może to być spowodowane uznaniem tego rodzaju informacji za daną wrażliwą, co mogło zniechęcić do jej przekazania. Warto zwrócić uwagę na fakt, że tylko niecałe 7% badanych przyznało, że w polisie nie ma takiej klauzuli. Byli to przede wszystkim przedstawiciele firm przemysłu chemicznego i z branży spożywczej. Wśród respondentów, którzy zgodzili się podać tę informację, prawie 30% wskazało, że limit odpowiedzialności w tej klauzuli wynosi nie więcej niż 100 tys. PLN. Drugim najczęściej wskazywanym był poziom powyżej 5 mln PLN.

Należy podkreślić, że większość ubezpieczycieli nie pokrywa wielu kosztów ponoszonych w związku z prowadzonymi działaniami zapobiegawczymi i naprawczymi, m.in. czyszczenia terenu własnego, gromadzenia danych i oceny bezpośredniego zagrożenia szkodą w środowisku, opracowania i oceny projektów działań zapobiegawczych lub naprawczych, w tym projektów alternatywnych, postępowania administracyjnego i egzekucji oraz nadzoru i monitoringu. Warto jednak zwrócić uwagę na fakt, że część ubezpieczycieli, na przykład Generali, pokrywa w ramach klauzuli dodatkowej do ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej ogólnej koszty neutralizacji lub usunięcia zanieczyszczenia z terenu będącego w posiadaniu ubezpieczonego, ale tylko pod warunkiem, że służą one zmniejszeniu szkód objętych ochroną przewidzianą w zakresie tego ubezpieczenia i są uzasadnione ekonomicznie (Generali, 2022a, s. 12–13).

Choć poszczególne klauzule środowiskowe różnią się w zależności od zakładu ubezpieczeń, który je stosuje, pogłębiona analiza ich zakresu prowadzi do ogólnego wniosku, że nie jest on wystarczający do pokrycia ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa (tabela 12). Odpowiedzialność prawna wynikająca z ustawy szkodowej jest zdecydowanie szersza w odniesieniu do zapobiegania i zaradzania szkodom w środowisku (por. „Szkoda...”, 2017).

Szczególnym przypadkiem rozszerzenia ochrony ubezpieczeniowej w ramach umowy ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej w związku z prowadzoną działalnością i posiadany mieniem jest klauzula ubezpieczenia odpowiedzialności z tytułu szkód ekologicznych oferowana tylko niektórym (największym) klientom, i to w ograniczonym zakresie. Włącza ona odpowiedzialność administracyjno-cywilną w zakresie uregulowanym ustawą szkodową. Definicja szkody w środowisku, działań zapobiegawczych i naprawczych oraz kosztów ich przeprowadzenia jest zbieżna z definicją ustawową. Ubezpieczyciel dopuszcza zajście wypadku ubezpieczeniowego, rozumianego jako pierwsze udokumentowane stwierdzenie bezpośredniego zagrożenia szkodą lub szkody w środowisku, w okresie ubezpieczenia lub po dacie początkowej. Jednocześnie warunkuje swoją odpowiedzialność wystąpieniem wypadku w określonym powyżej okresie oraz zgłoszeniem roszczenia z tego tytułu przed upływem terminu przedawnienia. Jednak przyczyną powstania odpowiedzialności objętej zakresem ubezpieczenia musi być pojedyncze, zaistniałe nagle i nieprzewidziane zdarzenie, które powstało w związku z prowadzoną przez ubezpieczonego działalnością. Ubezpieczyciel pokrywa również szkody, które wystąpiły na gruntach należących do ubezpieczonego, najmowanych lub dzierżawionych przez niego. Warto zwrócić uwagę na wyłączenia odpowiedzialności, w tym szczegól-

nie na brak ochrony w odniesieniu do zdarzeń, które powstały w wyniku działania siły wyższej oraz związanych z funkcjonowaniem urządzeń lub instalacji do składowania odpadów lub ich utylizacji. Analizowana klauzula szkód ekologicznych nie jest powszechnie oferowana na rynku ubezpieczeniowym. Ponadto ochrona ubezpieczeniowa świadczona w ramach tego rodzaju klauzuli jest ograniczona do wysokości sumy gwarancyjnej określonej w umowie ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej ogólnej i niejednokrotnie oferowana w niższej wysokości (tzw. sublimit). Z uwagi na fakt, że powyższe rozwiązanie nie jest powszechnie dostępne na polskim rynku ubezpieczeniowym i stosują je tylko niektórzy ubezpieczyciele, którzy nie zdecydowali się na wdrożenie samodzielnego ubezpieczenia szkód w środowisku w rozumieniu ustawy szkodowej, ten rodzaj finansowania ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa nie został szerzej omówiony w niniejszej monografii⁸⁴.

Jednym z głośnych przykładów z praktyki ubezpieczeniowej, które wykazały ograniczenia ochrony ubezpieczeniowej oferowanej w ramach ubezpieczenia OC działalności, jest sprawa angielskiego producenta rozpuszczalników i środków do konserwacji drewna – firmy Bartoline. W wyniku pożaru piany gaśnicza wraz z chemikaliami dostała się do dwóch sąsiadujących z firmą cieków wodnych, powodując ich zanieczyszczenie. Koszty czyszczenia poniesione przez Agencję Środowiskową, działającą zgodnie z jej ustawowymi uprawnieniami, zostały wycenione na około 770 tys. GBP. Royal & Sun Alliance Insurance plc – ubezpieczyciel firmy Bartoline – odmówił wypłaty odszkodowania, powołując się na fakt, że koszty poniesione przez Agencję nie zawierają się w definicji szkody zawartej w warunkach ubezpieczenia. Po rozpatrzeniu sprawy sąd przyznał, że koszty czyszczenia poza terenem ubezpieczonej firmy nie były objęte ochroną w ramach polisy OC działalności powoda, gdyż pojęcie szkody w ubezpieczeniu odpowiedzialności cywilnej ogranicza się do szkód poniesionych przez osoby trzecie, a nie do kosztów działań poniesionych ustawowo przez odpowiednie organy (Marsh, 2012). Powyższy przykład wskazywał na konieczność poszukania nowych rozwiązań w zakresie szkód w środowisku, co sprzyjało rozwojowi rynku ubezpieczeniowego.

⁸⁴ Z uwagi na zakres i tematykę monografii analiza nie obejmuje również ubezpieczeń OC podmiotów wykorzystujących energię atomową w celach pokojowych i OC armatorów za zanieczyszczenie olejowe mórz. Szczególnym rodzajem ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej jest ubezpieczenie OC spedytora i przewoźnika. Oba te ubezpieczenia nie pokrywają charakterystycznej odpowiedzialności z tytułu szkód w środowisku, dlatego też nie są przedmiotem szczegółowej analizy.

4.2.2. Obowiązkowe ubezpieczenie OC posiadaczy pojazdów mechanicznych i OC rolnika

Zakres ochrony ubezpieczeniowej w obowiązkowym ubezpieczeniu OC posiadaczy pojazdów mechanicznych i OC rolnika regulują przepisy Ustawy z dnia 22 maja 2003 r. o ubezpieczeniach obowiązkowych, Ubezpieczeniowym Funduszu Gwarancyjnym i Polskim Biurze Ubezpieczycieli Komunikacyjnych (Ustawa, 2003b)⁸⁵. Pomimo zagrożeń środowiskowych związanych z ruchem pojazdów czy prowadzoną działalnością rolniczą⁸⁶ powyższe ubezpieczenia nie pokrywają w pełni szkód w środowisku ani odpowiedzialności prawnej z nimi związanej. Zgodnie z art. 38 ust. 1 pkt 4 ustawy o ubezpieczeniach obowiązkowych w odniesieniu do obowiązkowego ubezpieczenia posiadaczy pojazdów mechanicznych oraz art. 53 pkt 6 tejże ustawy w odniesieniu do obowiązkowego ubezpieczenia OC rolników zakład ubezpieczeń nie ponosi odpowiedzialności za szkody polegające na zanieczyszczeniu lub skażeniu środowiska. Niezgoda (2012) wskazuje, że przyczyną wyłączenia odpowiedzialności ubezpieczycieli w tym zakresie są trudności z oceną danego rodzaju działalności z punktu widzenia rozmiaru szkody i wielkości odszkodowania, które mogą stanowić zagrożenie dla sytuacji finansowej i reputacji zakładu ubezpieczeń. Dodatkowo Maśniak (2010, s. 840) zwraca uwagę na brak jednoznaczności w odniesieniu do podstaw odpowiedzialności z tytułu szkód powstałych na skutek zanieczyszczenia. Należy się zgodzić z krytyką autorki wobec rozszerzenia katalogu wyłączeń odpowiedzialności gwarancyjnej zakładu ubezpieczeń o tego rodzaju szkody, szczególnie w odniesieniu do środowiska jako dobra wspólnego, gdyż do korzystania z niego, zgodnie z Konstytucją RP, ma prawo każdy obywatel. Słuszność tego rozwiązania podaje w wątpliwość Dąbrowska (2014) – główny specjalista w Biurze ówczesnego Rzecznika Ubezpieczonych – która zwraca uwagę na poważne skutki tego rodzaju szkód. Należy zauważyć, że zgodnie z rejestrem danych Generalnego Dyrektora Ochrony Środowiska do ponad 8% zdarzeń polegających na bezpośrednim zagrożeniu szkodą w środowisku i szkodzie w środowisku dochodzi w transporcie i gospodarce magazynowej, z kolei tego rodzaju zdarzenia występujące w rolnictwie, leśnictwie i łowiectwie stanowią 4% ogółu. Przykładem szkody w środowisku nieobjętej ubezpieczeniem obowiązkowym jest znany z mediów wypadek drogowy, do którego doszło 11 sierpnia 2012 r. w miejscowości Wilczowola, na trasie pomiędzy

⁸⁵ Zwanej dalej ustawą o ubezpieczeniach obowiązkowych.

⁸⁶ Więcej na temat zagrożeń środowiskowych w działalności rolniczej zob. w (Hęcka, 2014; Hęcka i Łyskawa, 2016).

Zwoleniem i Kozienicami. Kierowca ciężarówki z cysterną wypełnioną trzema tonami gazu propan-butan na łuku drogi stracił panowanie nad pojazdem, staranował ogrodzenie posesji i uderzył kabiną w budynek. W wyniku zdarzenia doszło do rozszczelnienia zbiornika z paliwem i wycieku 800 litrów oleju napędowego (Zwoleń..., 2012). Decyzją Regionalnego Dyrektora Ochrony Środowiska w Warszawie na sprawcę szkody (przedsiębiorstwo transportowe) nałożono administracyjnie obowiązek przeprowadzenia działań naprawczych na terenie prywatnej posesji, na której doszło do skażenia środowiska gruntowego olejem mineralnym. Szacowany koszt przywrócenia środowiska do stanu sprzed szkody wyniósł od kilkunastu do kilkudziesięciu tysięcy złotych (Jastrzębski i in., 2015, s. 28–29).

4.2.3. Ubezpieczenie mienia i utraty zysku

Ubezpieczenie majątku przedsiębiorstwa jest, obok ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej z tytułu prowadzonej działalności i posiadanego mienia, podstawowym ubezpieczeniem, jakie powinno posiadać każde przedsiębiorstwo. Przedmiotem tego ubezpieczenia może być wszelkie mienie ruchome bądź nieruchomości będące własnością ubezpieczonego, a także mienie osobiste jego pracowników lub mienie będące w jego posiadaniu lub pod jego kontrolą. Ubezpieczeniem mogą być objęte m.in. budynki i budowle, maszyny, urządzenia i wyposażenie, nakłady adaptacyjne, środki obrotowe i wartości pieniężne. Należy jednak zaznaczyć, że z ubezpieczenia mienia wyłączone są m.in. grunty, rośliny i zwierzęta, naturalne wody naziemne i podziemne, co stanowi istotne ograniczenie ochrony w kontekście analizowanego ryzyka środowiskowego przedsiębiorstw (Generali, 2022b, s. 19; PZU, 2020a, s. 9; Warta, 2022, s. 13).

W zależności od zakresu ubezpieczenia wyróżnia się ubezpieczenie od ognia i innych zdarzeń losowych oraz ubezpieczenie wszystkich ryzyk (ang. *all risks*). Pierwsze z nich swoim zakresem obejmuje enumeratywnie wymienione ryzyka⁸⁷, takie jak ogień, uderzenie pioruna, eksplozja i upadek statku powietrznego (zakres podstawowy, czyli tzw. FLEXA) oraz pozostałe ryzyka nazwane stanowiące możliwe rozszerzenie tego zakresu. Zakres ubezpieczenia mienia od wszystkich ryzyk obejmuje z kolei szkody spowodowane wszelkimi zdarzeniami losowymi z wyjątkiem tych, które zostały enumeratywnie wyłączone w ogólnych warunkach ubezpieczenia. Ponadto ubezpieczyciele

⁸⁷ Pojęcie ryzyka zostało tutaj użyte w powszechnym znaczeniu, w rozumieniu niniejszej monografii są to *de facto* zagrożenia.

często rozszerzają zakres ochrony o uzasadnione i udokumentowane koszty dodatkowe poniesione przez ubezpieczonego w związku z prowadzoną akcją ratowniczą i/lub gaśniczą, a także w celu usunięcia/uprzątnięcia pozostałości po szkodzie, w tym o koszty rozbiórki czy utylizacji zniszczonego mienia. Niemniej intencją ubezpieczycieli jest pokrycie kosztów usunięcia i wywozu naniesionej ziemi, wody lub innych materiałów i odpadów, a nie rekultywacji gruntu. Część ubezpieczycieli wyłącza w ogólnych warunkach ubezpieczenia koszty związane z oczyszczaniem gleby, wody i powietrza oraz z rekultywacją gruntów (PZU, 2020a, s. 9, 15 i 20). Z kolei Generali refunduje koszty oczyszczania z osadów lub innych zanieczyszczeń mienia niedotkniętego bezpośrednio szkodą, czyli gdy do zdarzenia ubezpieczeniowego doszło poza ubezpieczonym mieniem lub miejscem ubezpieczenia, przy czym ubezpieczyciel nie odpowiada za koszty usunięcia zanieczyszczenia i rekultywacji wody, powietrza lub gleby (Generali, 2022b, s. 11). Powyższe wskazuje na bardzo ograniczoną ochronę przedsiębiorstw w zakresie ryzyka środowiskowego oferowanego w ramach ubezpieczenia mienia, która dotyczy jedynie kosztów jego czyszczenia poniesionych w związku z zanieczyszczeniem powstałym wskutek zdarzenia objętego zakresem ubezpieczenia. Jednakże ubezpieczyciel nie odpowiada za szkody będące następstwem zanieczyszczenia lub skażenia środowiska naturalnego (PZU, 2020a, s. 10).

Przykładem szkody, która mogłaby być uznana za klasyczną i objętą ochroną ubezpieczeniową w ramach ubezpieczenia mienia, jest pożar w jednym z magazynów hurtowni artykułów chemii gospodarczej, do którego doszło w marcu 2011 w Poznaniu. Na szczęście nikt z pracowników, okolicznych mieszkańców ani strażaków nie odniósł obrażeń (*Gigantyczny...*, 2011). Pomimo braku szkód osobowych szkody na mieniu, w tym m.in. zniszczenie środków obrotowych, budynku magazynu i jego wyposażenia, wyniosły kilka milionów złotych. Ponadto na wielkość szkody składają się również ewentualne roszczenia osób trzecich, w tym kontrahentów, i utrata korzyści związanych z przerwą w działalności. Z uwagi na jej przedmiot – hurtowania artykułów chemicznych i kosmetycznych – oraz związaną z tym obecność dużej ilości substancji niebezpiecznych, które przedostały się do środowiska (zarówno powietrza, jak i gleby), mogło dojść do zagrożenia szkodą w środowisku, a nawet szkody w środowisku. Ponadto, co częste w przypadku pożarów i towarzyszących im akcji pożarniczych, woda z urządzeń gaśniczych może się przedostać siecią kanalizacyjną do pobliskich cieków wodnych. Należy zaznaczyć, że hurtownia, w której doszło do pożaru, znajduje się w niedalekiej odległości (ok. 1 km) od koryta rzeki Warty i mogła zagrozić organizmom, w niej żyjącym. Przypadek ten pokazuje, że o ile ubezpieczyciel na mocy zawartej umowy ubezpieczenia mienia powinien zwrócić koszty

poniesione w celu jego ratowania, w tym akcji ratowniczej, usunięcia pozostałości po szkodzie itp., a także odbudowy magazynu, odtworzenia jego wyposażenia, nabycia lub wytworzenia środków obrotowych, o tyle koszty działań zapobiegawczych lub naprawczych w związku z zagrożeniem szkodą w środowisku lub szkodą w środowisku (w tym w bioróżnorodności) nie są objęte ochroną ubezpieczeniową z tytułu tej umowy. Z uwagi na fakt, że zdarzenie miało charakter nagły, roszczenia osób trzecich z tytułu szkód osobowych/rzeczowych w związku z przedostaniem się substancji niebezpiecznych do powietrza, wody lub gruntu co do zasady mogłyby zostać pokryte w ramach umowy ubezpieczenia OC ogólnej, ale tylko i wyłącznie, jeśli szkody i koszty zostały poniesione przez osoby trzecie, co zostało omówione w pkt 4.2.1 niniejszej monografii.

Warto jeszcze zwrócić uwagę na problematykę możliwej utraty korzyści związanej z przerwą w działalności gospodarczej powstałą na skutek bezpośredniego zagrożenia szkodą w środowisku lub szkody w środowisku. Na rynku ubezpieczeniowym jest dostępne ubezpieczenie utraty zysku (ang. *business interruption* – BI), które jest ubezpieczeniem pośrednim, a jego przedmiotem są straty powstałe na skutek zdarzenia losowego objętego ochroną ubezpieczeniową w ramach ubezpieczenia mienia (polisy bazowej). Straty te mogą mieć postać m.in. utraty zysku, strat w wyniku ponoszenia kosztów stałych lub strat wynikłych z konieczności ponoszenia dodatkowych kosztów na kontynuowanie działalności. Zakres ubezpieczenia BI opiera się więc na zakresie ubezpieczenia bazowego, tj. najczęściej ubezpieczenia od ognia i innych zdarzeń losowych lub ubezpieczenia na bazie *all risks* (Ryć, 2001, s. 218–221). Oznacza to, że z uwagi na ograniczenia w pokryciu skutków ryzyka środowiskowego przedsiębiorstw przez standardowe polisy mienia ten rodzaj ochrony nie jest również świadczony w ramach ubezpieczeń utraty zysku.

4.2.4. Ubezpieczenie D&O

Ubezpieczenie odpowiedzialności cywilnej członków władz spółki kapitałowej (ang. *directors and officers* – D&O), w tym głównie członków zarządów, rad nadzorczych, dyrektorów najwyższego szczebla, głównych księgowych, jest szczególnym rodzajem ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej. Głównym celem zawarcia tej umowy ubezpieczenia jest ochrona samych członków zarządu, bowiem polisa chroni ich majątek w przypadku poniesienia odpowiedzialności cywilnej, ale również zwiększenie bezpieczeństwa finansowego spółki i jej wiarygodności w oczach wierzycieli i kontrahentów (więcej na ten temat zob. w Strupczewski, 2013; Ślufińska, 2015). Z uwagi na możliwość

osobistego pociągnięcia członków zarządu do odpowiedzialności za szkody w środowisku ich ochrona również w zakresie ryzyka środowiskowego przedsiębiorstw jest zasadna. Ma to szczególne znaczenie w kontekście nieograniczonej na mocy art. 24 ustawy szkodowej listy podmiotów, które są uprawnione do dokonania zgłoszenia o wystąpieniu bezpośredniego zagrożenia szkodą w środowisku lub szkody w środowisku. W przypadku szkód w środowisku zarzuty mogą się pojawić głównie ze strony aktywistów, w tym organizacji ekologicznych, które mogą w dobrej lub złej wierze wskazywać na odpowiedzialność władz spółki. Zgodnie z przepisami Ustawy z dnia 15 września 2000 r. Kodeks spółek handlowych (Ustawa, 2000) na członkach zarządu spoczywa obowiązek udowodnienia swojej niewinności, przy czym koszty obrony prawnej mogą być wysokie. Ich część może zostać pokryta w ramach ubezpieczenia D&O, aczkolwiek są one z reguły ograniczone. Należy również zaznaczyć, że w ramach tej polisy nie są pokrywane koszty związane na przykład z uprzątnięciem czy usunięciem zanieczyszczenia czy szkody w środowisku.

Ciekawym przykładem wpływu zanieczyszczenia środowiska na odpowiedzialność cywilną członków zarządu, który wiąże się z ubezpieczeniem D&O, jest sprawa wniesienia powództwa przez akcjonariuszy w imieniu spółki Duke Energy – jednego z największych dostawców energii elektrycznej w Stanach Zjednoczonych – przeciwko jej władzom. Dotyczy ona awarii rury na jednej ze stacji należącej do spółki w 2014 r., w wyniku której 39 tys. ton toksycznych popiołów węglowych wraz z ponad 100 mln m³ zanieczyszczonej wody przedostały się do rzeki Dan w Karolinie Północnej. Oskarżenie dotyczyło naruszenia obowiązku powierniczego, marnotrawienia majątku przedsiębiorstwa i bezpodstawnego wzbogacenia się pozwanych, co zdaniem oskarżycieli naraziło spółkę na potencjalną odpowiedzialność w wysokości miliardów dolarów. Ponadto akcjonariusze oskarżyli władze spółki, że pomimo świadomości naruszeń firmy, braku odpowiednich pozwoleń oraz wieloletniego zanieczyszczania gleby i rzek toksycznymi chemikaliami nie podjęty żadnych działań zapobiegawczych (LaCroix, 2014). Ostatecznie Sąd Najwyższy stanu Delaware odrzucił pozew, uznawszy, że zarząd spółki jedynie naruszył obowiązek zachowania ostrożności, dlatego też zwolnił zarząd z odpowiedzialności (Sherry, 2017). Niemniej wskazuje to, że odpowiedzialność związana ze szkodami w środowisku może dotyczyć nie tylko samego przedsiębiorstwa, ale również osób nim zarządzających. Mimo że standardowe umowy ubezpieczenia D&O mają wyłączenia dotyczące szkód spowodowanych zanieczyszczeniem środowiska, mogą zawierać rezerwy na pokrycie roszczeń akcjonariuszy spółki. Ponadto coraz więcej ubezpieczycieli wykreśla wyłączenia swojej odpowiedzialności w przypadku zanieczyszczeń,

zaznaczając jednocześnie, że w definicji szkody nie mieszczą się koszty związane z czyszczeniem środowiska (LaCroix, 2014).

Widoczne ograniczenia ochrony ubezpieczeniowej na wypadek odpowiedzialności za zanieczyszczenie środowiska i szkody w nim wyrządzone w ubezpieczeniach OC z tytułu prowadzonej działalności i posiadanego mienia, powszechnych ubezpieczeniach OC rolnika i OC komunikacyjnym, ubezpieczeniu mienia, BI oraz D&O skłoniło ubezpieczycieli do tworzenia nowych rozwiązań, które sprostałyby oczekiwaniom i potrzebom strony popytowej rynku ubezpieczeniowego w zakresie zagrożeń środowiskowych.

4.3. Ubezpieczenie środowiskowe typu *stand alone* jako specjalistyczne narzędzie zarządzania ryzykiem środowiskowym

4.3.1. Przesłanki powstania ubezpieczenia środowiskowego, jego dostępność i powszechność na rynku ubezpieczeniowym

Pogarszający się stan środowiska naturalnego, będący następstwem rewolucji przemysłowych i zmian demograficznych, już w latach 60. XX w. zwrócił uwagę na problem pojawiających się zagrożeń środowiskowych i wyczerpywania się zasobów naturalnych. Wtedy też wzrosło zainteresowanie polityków kwestiami związanymi z ochroną środowiska. Ponadto zaczęto kwestionować zasadność ciągłego wzrostu gospodarczego, powstały pierwsze organizacje ekologiczne, a także utworzono i wprowadzono do parlamentu partie Zielonych (głównie w Niemczech).

Problematyka ochrony środowiska zyskała największe znaczenie w opinii publicznej w latach 80. XX w. przede wszystkim na skutek katastrof ekologicznych we Włoszech, Stanach Zjednoczonych i Indiach (Rogall, 2010, s. 31–35). Wtedy też, z uwagi na serię roszczeń odszkodowawczych związanych z tymi zdarzeniami, które miały być zaspokajane z umów ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej, wzrosło zainteresowanie kwestiami środowiskowymi wśród ubezpieczycieli głównie w Stanach Zjednoczonych. Co ważne, do lat 60. XX w. ubezpieczenia ekologiczne nie występowały ani w Stanach Zjednoczonych, ani w Europie, a ochrona ubezpieczeniowa na wypadek skutków zanieczyszczeń była świadczona w ramach standardowych warunków ubezpieczeń majątkowych (głównie w ramach OC ogólnej) (Sułkowska, 2011, s. 427). Dopiero wraz ze wzrostem liczby szkód i rosz-

czeń w tym zakresie zakłady ubezpieczeń zaczęły wprowadzać stopniowe wyłączenia tego rodzaju zdarzeń. Pod koniec lat 60. XX w. ubezpieczyciele w ramach ubezpieczenia OC działalności obejmowali zakresem jedynie zdarzenia nagłe, a w latach 70. wprowadzili całkowite wyłączenie z ochrony ubezpieczeniowej zdarzeń polegających na zanieczyszczeniu środowiska. Wielu z nich, na skutek błędnie prowadzonej polityki underwritingowej⁸⁸ nieuwzględniającej ryzyka zdarzeń związanych z zanieczyszczeniem środowiska w składce ubezpieczeniowej, poniosło olbrzymie straty, które liczne zakłady ubezpieczeń doprowadziły do bankructwa (Panasiewicz, 2003, s. 300–301; por. Łabno, 1995, s. 35).

Dodatkowym impulsem do rozwoju ubezpieczeń ekologicznych okazały się działania w zakresie regulacji odpowiedzialności odszkodowawczej za zanieczyszczenie środowiska podejmowane na szczeblu międzynarodowym. Za Panasiewicz (2003, s. 303–304) wymienia się kilka podstawowych aktów prawnych:

- Konwencję o odpowiedzialności związanej z wykorzystywaniem energii nuklearnej (zwaną konwencją paryską) podpisaną przez 15 państw w 1960 r., na mocy której wprowadzono obowiązek ochrony ubezpieczeniowej operatorów instalacji jądrowych;
- Konwencję o odpowiedzialności związanej z wykorzystaniem energii jądrowej (zwaną konwencją wiedeńską) podpisaną w 1963 r. najpierw przez 8 państw, a następnie w latach 90. XX w. przez państwa Europy Środkowo-Wschodniej, na mocy której zobowiązały się one do wprowadzenia ubezpieczeń odpowiedzialności cywilnej za szkody jądrowe;
- Konwencję o odpowiedzialności za szkody spowodowane zanieczyszczeniami morza olejami (zwaną konwencją brukselską) podpisaną przez 103 państwa w 1969 r., nakładającą na właściciela statku przewożącego oleje obowiązek posiadania ubezpieczenia OC od zanieczyszczeń olejowych mórz;
- Konwencję nr 150 o odpowiedzialności cywilnej za szkody wyrządzone działalnością niebezpieczną dla środowiska, pierwszą na szczeblu europejskim, podpisaną w Lugano w 1993 r., na mocy której wprowadzono obowiązek zabezpieczenia finansowego w przypadku podmiotów prowadzących działalność niebezpieczną dla środowiska.

Ponadto można się zgodzić z Bednarczyk i Jańską (2013, s. 58), które zwracają uwagę na kształtowanie się rynku ubezpieczeń środowiskowych w dużej mierze pod wpływem czynników zewnętrznych, takich jak aktywność

⁸⁸ Underwriting jest procesem wyboru i klasyfikacji ekspozycji zakładu ubezpieczeń na ryzyko (E.J. Vaughan i T.M. Vaughan, 2008, s. 135; por. Ortyński, 2003, s. 147).

społeczności międzynarodowej w zakresie ochrony środowiska i zrównoważonego rozwoju omówiona w rozdziale 2⁸⁹.

Podobnie jak w przypadku terminów „ryzyko ekologiczne” i „ryzyko środowiskowe” warto zwrócić uwagę na pojawiające się w literaturze przedmiotu rozbieżności dotyczące pojemności pojęcia „ubezpieczenia ekologiczne” i „ubezpieczenia środowiskowe”. Wybór określonego zakresu pojęcia „ryzyko” determinuje zakres interpretacyjny omawianego terminu. W literaturze krajowej wyróżnia się trzy ujęcia zagadnienia ubezpieczeń ekologicznych (środowiskowych) w zależności od przyjętej koncepcji ryzyka (Lemkowska, 2016, s. 57; Maśniak, 2017, s. 145). Zgodnie z najszerszym rozumieniem ubezpieczeń ekologicznych dotyczą one ryzyka ekologicznego na skutek wszelkich oddziaływań pomiędzy ludźmi a środowiskiem naturalnym, w tym niezwiązanych z zanieczyszczeniem, jak powódź czy huragan. Taka interpretacja prowadzi do wniosku, że istnieje wiele ubezpieczeń, których warunki obejmują tak rozumiane ryzyko środowiskowe, co jest niezgodne z praktyką gospodarczą i przeczy idei podziału ubezpieczeń na podobne grupy. Podejście umiarkowane, reprezentowane m.in. przez autorkę niniejszej monografii, wyróżnia wśród ubezpieczeń ekologicznych ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej za szkody ekologiczne (naruszenie dobra wspólnego) oraz ubezpieczenia rzeczowe (naruszenie dobra indywidualnego)⁹⁰. Ponadto w ramach tego ujęcia ubezpieczeń ekologicznych niektórzy autorzy włączają w ich zakres ubezpieczenia osobowe (por. P. Wójcik, 1998, s. 45; Panasiewicz, 2008, s. 322). Z uwagi na przyjętą w pracy definicję ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa to umiarkowane podejście do ubezpieczeń środowiskowych jest autorce najbliższe. Najbardziej wąska interpretacja ubezpieczenia ekologicznego sprowadza je do ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej za zanieczyszczenie środowiska (Lemkowska, 2016, s. 57–58; Maśniak, 2017, s. 146; por. Fiedor, 2002, s. 323). Z kolei w literaturze zagranicznej dominuje podejście, w którym przedmiotem ubezpieczenia środowiskowego jest różnie definiowana (w zależności od systemu) odpowiedzialność prawna z tytułu zanieczyszczenia środowiska i związane z nią roszczenia kierowane pod adresem osoby ubezpieczonego (Lemkowska, 2016, s. 58–59)⁹¹.

⁸⁹ O rozwoju rynku ubezpieczeń ekologicznych w Polsce zob. w (G. Borys, 2002b).

⁹⁰ Por. (Panasiewicz, 2003, s. 302–303), gdzie autorka nazywa ubezpieczenia ekologiczne ubezpieczeniami ryzyka zanieczyszczenia środowiska, a także (Maśniak, 2003, s. 119; Żebrowska, 1997, s. 11). Warto zwrócić uwagę, że podane źródła wyróżniają jedynie odpowiedzialność cywilną za zanieczyszczenie środowiska, pomijając odpowiedzialność administracyjną. Może to być spowodowane faktem, że ten rodzaj odpowiedzialności za szkody w środowisku został przewidziany w ustawie szkodowej uchwalonej w 2007 r., czyli po opublikowaniu tych źródeł.

⁹¹ Inne koncepcje dotyczące ubezpieczeń środowiskowych przyjęte przez międzynarodowe organizacje zob. w (Lemkowska, 2016, s. 59–60; Maśniak, 2017, s. 148–149).

Praktyka europejskiego i polskiego rynku ubezpieczeniowego wskazuje na dwie podstawowe metody ubezpieczenia odpowiedzialności z tytułu zanieczyszczenia środowiska – w ramach:

- ubezpieczenia OC z tytułu prowadzonej działalności i posiadanego mienia (ang. *general third party liability insurance* – GTPL);
- samodzielnego ubezpieczenia środowiskowego typu *stand alone cover* wzorowanego na ubezpieczeniu EIL (ang. *Environmental Impairment Liability insurance*)⁹².

Według autorki bardziej adekwatny do definicji ryzyka środowiskowego przedsiębiorstw jest zakres ochrony w ramach ubezpieczenia środowiskowego niż w ramach ubezpieczenia GTPL. Gwarantuje ono ochronę ubezpieczeniową z tytułu odpowiedzialności ubezpieczonego za zanieczyszczenie środowiska naturalnego (powstałej głównie na bazie dyrektywy środowiskowej), czyli *de facto* pokrywa koszty czyszczenia i remediacji. Ponadto zakres ochrony obejmuje roszczenia osób trzecich z tytułu szkód osobowych lub rzeczowych powstałych wskutek zanieczyszczenia środowiska (tzw. ang. *third party liability insurance*) oraz szkody własne (tzw. ang. *first party liability insurance*) (por. Fiedor i Graczyk, 2002, s. 88–89; Molęda, 2008, s. 30; 2010, s. 44; G. Borys, 2010, s. 69; G. Borys i Panasiewicz, 2002, s. 170–172; KE, 2013a, s. 151–153). Ubezpieczenie środowiskowe, które regulują specyficzne warunki ubezpieczenia stanowiące podstawę odrębnej umowy ubezpieczenia, jest coraz bardziej popularne nie tylko w krajach Europy Zachodniej, ale również w Polsce (Lewandowska-Rosa, 2017; PIU, 2019; Wedziuk, 2022)⁹³.

Jak wynika z badania nad wdrożeniem i skutecznością dyrektywy środowiskowej oraz powiązanymi zagadnieniami dotyczącymi zabezpieczeń finansowych, ubezpieczyciele działający na europejskich rynkach ubezpieczeniowych pozytywnie zareagowali na rozszerzenie odpowiedzialności wynikającej z dyrektywy środowiskowej i aktywnie uczestniczyli w kreowaniu produktów ubezpieczeniowych dostosowanych do jej wymogów – głównie specjalistycznych ubezpieczeń EIL. Zdaniem przedstawicieli rynku ubezpieczeniowego problemem jego rozwoju w zakresie ubezpieczeń środowiskowych w fazie

⁹² Zwanego dalej ubezpieczeniem środowiskowym lub EIL.

⁹³ Należy jednak zauważyć, że ubezpieczenia środowiskowe cieszą się mniejszą popularnością niż rozszerzenie ubezpieczenia OC głównie z powodu wyższego kosztu tego ubezpieczenia, bardziej złożonego procesu zawarcia umowy ubezpieczenia (częsty wymóg przeprowadzenia audytu środowiskowego) oraz ograniczonej oferty rynkowej w zakresie ubezpieczenia środowiskowego (Molęda, 2010, s. 44). Pomimo wielu ograniczeń tradycyjne ubezpieczenie OC z klauzulą środowiskową jest wciąż najczęściej wybieranym rozwiązaniem w zakresie ochrony na wypadek szkód w środowisku w Polsce (Lewandowska-Rosa, 2017; por. Szymańska, 2016).

początkowej mógł być pogłębiający się kryzys finansowy, a także sam fakt, że wprowadzenie nowego reżimu odpowiedzialności i implementowanie go do krajowych systemów prawnych odbyło się stosunkowo niedawno. Jak zauważyli ubezpieczyciele, czynnikiem hamującym rozwój rynku ubezpieczeń środowiskowych może być niewielki popyt na tego rodzaju produkty wynikający na przykład z nieznajomości nowego prawa lub rozwiązań ubezpieczeniowych, a nie z wysokości składki ubezpieczeniowej czy z wyłączenia niektórych zobowiązań. Najbardziej doświadczonym w Unii Europejskiej rynkiem ubezpieczeń odpowiedzialności za szkody w środowisku jest rynek niemiecki (Munchmeyer i in., 2009, s. 52–53 i 89–90). Powodem może być silnie rozwinięte prawodawstwo w zakresie ochrony środowiska oraz aparat administracyjny egzekwujący odpowiedzialność za zanieczyszczenie środowiska rozwijający się od 1991 r., czyli na wiele lat przed implementacją przepisów dyrektywy środowiskowej do niemieckiego prawodawstwa. Szacuje się, że wartość składki z tytułu ubezpieczeń środowiskowych wynosi rocznie w Niemczech 200 mln EUR (Oździńska, 2016, s. 35)⁹⁴. Dobrą ocenę rynku ubezpieczeń z tytułu odpowiedzialności za szkody w środowisku wystawili swoim krajom również Francuzi, Włosi, Holendrzy i Szwedzi, co wynika z ich wieloletniej tradycji związanej z ochroną środowiska, a także dobrze rozwiniętego rynku ubezpieczeniowego. Pozostałe kraje, w tym Wielka Brytania oraz kraje Europy Wschodniej, dopiero rozwijają się w tym zakresie (Munchmeyer i in., 2009, s. 52).

W innym raporcie, uwzględniającym wyniki badania przeprowadzonego w 2014 r.⁹⁵ na temat rozwoju rynku ubezpieczeń związanych z odpowiedzialnością za szkody w środowisku w Unii Europejskiej, wskazuje się na dużą dostępność różnych produktów ubezpieczeniowych na tych rynkach przy jednoczesnym zróżnicowaniu poziomu ich rozwoju w zależności od kraju (por. KE, 2017a, s. 18). W większości państw członkowskich zakres ochrony ubezpieczeniowej pokrywa wszystkie ryzyka wynikające z dyrektywy środowiskowej i ochrona ta jest najczęściej dostępna jako rozszerzenie ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej lub jako samodzielna umowa ubezpieczenia środowiskowego. Większość limitów odpowiedzialności ubezpieczyciela w tego rodzaju umowach zawiera się w przedziale od 1 mln do 5

⁹⁴ Warto zaznaczyć, że w niektórych krajach, takich jak Niemcy, Austria i Szwajcaria, wprowadzono modelowe ogólne warunki ubezpieczeń odpowiedzialności środowiskowej. Analizy przesłanek, zagrożeń tworzenia i stosowania wzorcowych ogólnych warunków na europejskim rynku ubezpieczeń środowiskowych dokonała Lemkowska (2017; por. Mołęda, 2008, s. 34–37).

⁹⁵ W badaniu wzięto udział 18 państw członkowskich Insurance Europe, czyli europejskiego stowarzyszenia ubezpieczeniowego i reasekuracyjnego, w tym Polska (Insurance, 2014 s. 3).

mln EUR, aczkolwiek ich wielkość zależy od skali działalności przedsiębiorstwa. Małe przedsiębiorstwa są najczęściej zainteresowane nabywaniem ochrony ubezpieczeniowej z limitem w przedziale od 40 tys. do 60 tys. EUR, średnie – od 1 mln do 5 mln EUR, a duże korporacje o zasięgu międzynarodowym zgłaszają zapotrzebowanie na ochronę ubezpieczeniową z limitem powyżej 25 mln EUR (Insurance, 2014, s. 2, 4–5).

Jak wynika z badania przeprowadzonego przez Marsh⁹⁶, największego międzynarodowego brokera ubezpieczeniowego i reasekuracyjnego, średni roczny wzrost liczby zawieranych umów ubezpieczenia środowiskowego w krajach Unii Europejskiej w latach 2006–2014 wyniósł ogółem 13,6%. Wśród przedsiębiorstw prowadzących działalność stwarzającą ryzyko szkody w środowisku wyniósł on 18,9% (na przykład w branży energetycznej), a w branżach mniej ryzykownych – 6,3% (na przykład na rynku nieruchomości). W odniesieniu do warunków umów ubezpieczenia środowiskowego zawieranych przez badane przedsiębiorstwa, których działalność jest wymieniona w Załączniku III dyrektywy środowiskowej, zanotowano znaczny, bo wahający się od 8% (branża produkcyjna) do 15% (branża energetyczna) średni roczny wzrost limitów odpowiedzialności. Z kolei w przypadku firm prowadzących działalność inną niż ryzykowna w rozumieniu tejże dyrektywy limity odpowiedzialności pozostały na tym samym poziomie lub zostały obniżone. Autorzy raportu zwracają uwagę na początkowo malejący średni koszt ubezpieczenia środowiskowego (w latach 2006–2009) wśród przedsiębiorstw stwarzających ryzyko szkody w środowisku, który jednak od 2010 r. rośnie. Jednocześnie w okresie od 2011 do 2014 r. Marsh (2015) zaobserwował stabilny poziom średnich rocznych składek ubezpieczeniowych wśród firm prowadzących działalność inną niż wymieniona w Załączniku III dyrektywy środowiskowej⁹⁷.

Kolejny raport Marsh (2016, s. 1–3) wskazuje na wzrost liczby zawieranych umów ubezpieczenia środowiskowego przez europejskie przedsiębiorstwa o średniej skali działania. Powodem tego wzrostu, zdaniem autorów, są ostrzejsze przepisy dotyczące środowiska, większa świadomość, w tym lepsze rozumienie luk w ochronie ubezpieczeniowej nabywanej w ramach

⁹⁶ Badanie polegało na analizie ponad 700 umów ubezpieczenia środowiskowego zawartych za pośrednictwem Marsh w latach 2006–2014. Przeprowadzono je wśród europejskich przedsiębiorstw prowadzących działalność ryzykowną w świetle przepisów dyrektywy środowiskowej, związanej z branżą energetyczną, zarządzaniem odpadami i produkcją oraz pozostałą z uwzględnieniem projektów infrastrukturalnych o niewielkiej wartości i skali oraz sektora nieruchomości (Marsh, 2015, s. 7).

⁹⁷ Należy zauważyć, że poza elementami technicznymi, które są analizowane przez underwriterów, na koszt ubezpieczenia wpływa również wysokość udziałów własnych, sumy gwarancyjnej czy podlimitów odpowiedzialności. To z kolei zależy od indywidualnie określonego ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa.

tradycyjnych ubezpieczeń, oraz większa aktywność organów egzekwujących odpowiedzialność za szkody w środowisku. Jak wynika z raportu, średnie limity odpowiedzialności w ubezpieczeniach środowiskowych wzrosły w latach 2011–2015 o blisko 15% (z około 6,9 mln EUR do 7,9 mln EUR). Jednocześnie obserwuje się niewielki spadek ich wartości w 2015 r. W ślad za zwiększającymi się limitami odpowiedzialności i zakresem ochrony w ubezpieczeniach środowiskowych od 2011 r. notuje się niewielki wzrost składek ubezpieczeniowych z tytułu tych umów. W 2015 r. średnia wartość składek ubezpieczeniowych wyniosła ponad 30 tys. EUR, a średnie stawki ubezpieczeniowe oscylowały wokół 0,4% limitu odpowiedzialności. Autorzy raportu zwrócili również uwagę na stały rosnący średni poziom roszczeń z tytułu tych ubezpieczeń.

Ze sprawozdania Komisji Europejskiej z wdrażania dyrektywy środowiskowej wynika, że pomimo zapewnienia przez europejskie rynki odpowiednich instrumentów zabezpieczenia finansowego w odniesieniu do wszystkich rodzajów ryzyka objętych zakresem dyrektywy ELD popyt na nie utrzymuje się na niskim poziomie. Autorzy sprawozdania wśród przyczyn tego zjawiska wymieniają m.in. niewielką liczbę przypadków szkód w środowisku rozpatrywanych na podstawie dyrektywy środowiskowej, niejasności definicyjne z nią związane oraz mniej dynamiczny rozwój niektórych rynków ubezpieczeniowych, na przykład w państwach bałtyckich i na mniejszych wyspach państw członkowskich Unii Europejskiej (KE, 2016, s. 7).

Autorzy raportu opracowanego w ramach Programu Środowiskowego ONZ wyliczają, że roczne globalne składki z tytułu ubezpieczenia środowiskowego wynoszą co najmniej 3,5 mld USD, przy czym ponad połowa, bo około 2 mld USD, pochodzi z rynku amerykańskiego. To w 2020 r. stanowiło tylko 1,65% wszystkich składek z tytułu ubezpieczeń odpowiedzialności cywilnej (nie uwzględniając składek z ubezpieczenia OC p.p.m.) (UNEP FI, 2022, s. 8). W badaniu FERMA (2020, s. 30) aż 27% badanych *risk managers* przyznało, że ich przedsiębiorstwa nie posiadają ochrony w zakresie odpowiedzialności środowiskowej. Z kolei 40% badanych zawarło ubezpieczenie środowiskowe, ale z limitem mniejszym niż 50 mln EUR, a 18% w przedziale od 50 do 100 mln EUR. Jak wynika z aneksu I do raportu Fogleman, który dotyczy Polski średni limit odpowiedzialności w polisie środowiskowej w naszym kraju zawiera się w przedziale od 0,5 mln PLN do 1 mln PLN (2020a, s. 11).

Grupa Aon szacuje, że nie więcej niż 20% z tych przedsiębiorstw, które zawierają umowy ubezpieczenia, kupuje specjalistyczną polisę środowiskową. Jednakże w przeciągu ostatnich 40 lat, od kiedy tego rodzaju ubezpieczenia zaczęły funkcjonować na rynku ubezpieczeniowym, są one coraz częściej akceptowane jako forma zabezpieczenia transakcji i stają się wymogiem

wobec producentów, dostawców mediów, właścicieli nieruchomości, deweloperów, wykonawców i konsultantów środowiskowych. Powodem wzrostu zainteresowania ubezpieczeniami środowiskowymi jest intensywność i wszechobecność zagrożeń środowiskowych oraz fakt wyłączenia tego rodzaju zdarzeń w polisach oferowanych przez ubezpieczycieli majątkowych zarówno w Stanach Zjednoczonych, jak i na innych zagranicznych rynkach (Aon plc, 2019, s. 2).

Polski rynek ubezpieczeń środowiskowych jest wciąż młody i mało dynamiczny, choć wykazuje tendencję wzrostową (Lewandowska-Rosa, 2017). Ochronę ubezpieczeniową w zakresie szkód w środowisku w ramach samodzielnej umowy ubezpieczenia oferują tylko trzy zakłady ubezpieczeń – dwa zakłady zagraniczne posiadające w Polsce oddział: Colonnade Insurance Société Anonyme Oddział w Polsce⁹⁸ i Chubb European Group Limited Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością Oddział w Polsce⁹⁹, oraz krajowy zakład ubezpieczeń – STU Ergo Hestia S.A.¹⁰⁰ należący do niemieckiej Grupy ERGO HESTIA. Małe zainteresowanie ubezpieczycieli tym segmentem rynku tłumaczy się między innymi niewielkim potencjałem składki ubezpieczeniowej w stosunku do wielkości ekspozycji zakładów ubezpieczeń na ryzyko (Szymańska, 2016). Wśród barier rozwoju rynku ubezpieczeń środowiskowych wymienia się także brak przykładów dużych szkód w środowisku (a co za tym idzie – zakresu i skali potencjalnej odpowiedzialności sprawcy), choć tych w naszym kraju jest coraz więcej (por. KE, 2016, s. 3), złożoność produktu ubezpieczeniowego oraz wciąż niską, aczkolwiek rosnącą świadomość przedsiębiorców głównie w zakresie dostępnych produktów ubezpieczeniowych na wypadek szkód w środowisku. Większość z nich jest błędnie przekonana o tym, że koszty związane ze szkodą w środowisku są objęte ochroną w ramach standardowego ubezpieczenia OC z tytułu prowadzonej działalności i posiadanego mienia (Szymańska, 2016). Największe zainteresowanie specjalistycznym ubezpieczeniem środowiskowym po stronie popytowej wykazują podmioty, które doświadczyły już szkody w środowisku lub które są bardzo świadome ryzyka środowiskowego występującego w ich przedsiębiorstwie (Szymańska, 2016; Lewandowska-Rosa, 2017). Jak zauważają przedstawiciele rynku ubezpieczeń środowiskowych, decyzję o zawarciu umowy ubezpieczenia środowiskowego coraz częściej podejmują nie tylko przedstawiciele przemysłu chemicznego czy branży paliwowej, ale również firmy transportowe, spółki komunalne, zakłady spożywcze, lakiernie czy firmy

⁹⁸ Zwany dalej Colonnade (dawniej AIG Europe Limited Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością Oddział w Polsce).

⁹⁹ Zwany dalej Chubb (dawniej ACE European Group Ltd. Sp. z o.o. Oddział w Polsce).

¹⁰⁰ Zwany dalej Hestia.

zajmujące się zarządzaniem odpadami (Szymańska, 2016; Skibińska, 2017). Na koszt tego rodzaju ubezpieczenia ma wpływ wiele czynników, m.in. rodzaj prowadzonej działalności, jego skala, stosowane zabezpieczenia oraz limit odpowiedzialności. Średnia składka w przypadku przeciętnej wielkości przedsiębiorstwa kształtuje się na poziomie od kilku do kilkunastu tysięcy złotych. Jak wskazuje przedstawiciel jednego z ubezpieczycieli środowiskowych, większa konkurencyjność na rynku powoduje, że ubezpieczenia środowiskowe stają się coraz tańsze i bardziej dostępne nawet dla małych i średnich przedsiębiorstw. Składki przy limicie odpowiedzialności równym 1 mln PLN i dwunastomiesięcznym okresie ubezpieczenia dla firm z tego segmentu to koszt około 3 tys. PLN (Wedziuk, 2022). Niestety, trudno jest uzyskać precyzyjne dane dotyczące wysokości składek i wielkości szkód z tytułu ubezpieczenia środowiskowego, bowiem zgodnie z ustawą o działalności ubezpieczeniowej stanowią one tylko część ubezpieczeń Grupy 13 działu II i podczas raportowania organowi nadzoru te dane nie są w żaden sposób wydzielane.

Warto zwrócić uwagę na fakt, że do rozwoju ubezpieczeń środowiskowych na polskim rynku ubezpieczeniowym, poza wdrożeniem ustawy szkodowej, przyczyniła się ustawa o odpadach. W art. 125 wprowadza ona obowiązek ustanowienia przez zarządzającego składowiskiem odpadów zabezpieczenia roszczeń z tytułu wystąpienia w związku z prowadzeniem składowiska odpadów negatywnych skutków w środowisku oraz szkód w środowisku w rozumieniu ustawy szkodowej. W wyniku nowelizacji ustawy w lipcu 2018 r. włączono art. 48a, który nakłada obowiązek ustanowienia zabezpieczenia roszczeń również na posiadacza odpadów zobowiązanego do uzyskania zezwolenia na zbieranie odpadów lub zezwolenia na przetwarzanie odpadów. Dodatkowo w art. 187 ustawy Prawo ochrony środowiska ustawodawca w przypadku pozwoleń na wprowadzanie do środowiska substancji bądź energii także określił podstawę do ustanowienia takiego zabezpieczenia. We wszystkich trzech przypadkach jedną z dopuszczalnych form zabezpieczenia tego rodzaju roszczeń jest umowa ubezpieczenia.

Zatem reakcją rynku ubezpieczeniowego na nową sytuację prawną w zakresie ochrony środowiska było stworzenie produktów ubezpieczeniowych odpowiadających wymogom dyrektywy ELD i ustawy szkodowej. Autorzy badania przeprowadzonego przez Harvard Business Review wskazują, że dla 52% badanych przedsiębiorstw wdrożenie dyrektywy środowiskowej było głównym powodem nabycia przez nie instrumentów finansowych w postaci gwarancji czy ubezpieczeń. Jednocześnie 56% respondentów przyznaje, że samoubezpieczenie jest dla nich wciąż podstawowym narzędziem pokrywającym koszty związane ze szkodami w środowisku (Harvad, 2013, s. 9).

W autorskim badaniu ponad połowa respondentów, bez względu na branżę, wskazała, że koszty związane z realizacją ryzyka środowiskowego były finansowane głównie z innych źródeł niż samoubezpieczenie, ubezpieczenie z tytułu szkód w środowisku, ubezpieczenie odpowiedzialności cywilnej za szkody w środowisku i kapitał obcy. Zdaniem autorki badania duża część z nich mogła być pokrywana ze środków własnych przedsiębiorstwa zawierających się w określeniu samoubezpieczenie, co jednak mogło się okazać niezrozumiałe dla respondentów. Samoubezpieczenie jako metodę finansowania wskazało około 10% badanych, przy czym najczęściej wymieniali je przedstawiciele firm z przemysłu chemicznego i branży spożywczej, a najrzadziej firm transportowo-logistycznych i z branży surowcowo-paliwowej. Ubezpieczenie z tytułu szkód w środowisku finansuje wskazany rodzaj kosztów tylko w przypadku niecałych 3% przedsiębiorstw, głównie z branży energetyczno-ciepłowniczej i transportowo-logistycznej. Najrzadziej wykorzystywanymi metodami finansowania było ubezpieczenie OC – niecały 1% badanych i kapitał obcy – 1,5% badanych firm. Blisko 15% respondentów zadeklarowało, że nie poniosło tego rodzaju kosztów.

4.3.2. Identyfikacja ryzyka środowiskowego w procesie underwritingu

Proces underwritingu, jako podstawowy element działalności każdego zakładu ubezpieczeń, polega na selekcji i klasyfikacji ryzyk¹⁰¹ (E.J. Vaughan i T.M. Vaughan, 2008, s. 135). Jego podstawowym celem jest eliminacja lub ograniczenie antyselekcji ryzyka (Ortyński, 2003, s. 147–148). Z antyselekcją mamy do czynienia wtedy, gdy popyt na ubezpieczenia zgłasza podmiot o ponadprzeciętnym niebezpieczeństwie wystąpienia szkody i spotka się on z podażą usługi ubezpieczeniowej o przeciętnej cenie (stawce ubezpieczeniowej). Może ona nastąpić na skutek nieprawidłowego zakwalifikowania przedmiotu ubezpieczenia i powstania tzw. asymetrii informacji pomiędzy dokonującym oceny i przyjęcia przedmiotu do ubezpieczenia (underwriterem) a poszukującym ochrony ubezpieczeniowej – wnioskodawcą¹⁰². Underwriter powinien zapewnić właściwy dobór liczby poszczególnych przedmiotów w portfelu ubezpieczeniowym, a sam proces underwritingu ma gwarantować

¹⁰¹ Przy czym ryzyko w tym znaczeniu oznacza prawdopodobieństwo wyniku innego niż oczekiwany (E.J. Vaughan i T.M. Vaughan, 2008, s. 2). W pozostałej części monografii, szczególnie w odniesieniu do ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa, autorka definiuje ryzyko zgodnie z teorią konstruktywistyczną.

¹⁰² Więcej na temat asymetrii informacji zob. w (Kurek, 2012).

z biznesowego punktu widzenia opłacalność wykonywania działalności ubezpieczeniowej (Ortyński, 2003, s. 149). Co warto podkreślić, *underwriting* nie powinien polegać jedynie na wyborze ryzyk, które się nie zmaterializują, bardziej chodzi o unikanie wyboru nieproporcjonalnie dużej liczby „złych” ryzyk, co ma prowadzić do wyrównania szkód faktycznych z oczekiwanymi (E.J. Vaughan i T.M. Vaughan, 2008, s. 135)¹⁰³. Polityka *underwritingowa* zakładu ubezpieczeń, określająca obszary i rodzaje ubezpieczeń, które mają być rozwijane lub z których rozwoju się rezygnuje, wynika z jej strategii i powinna być spójna z celami przedsiębiorstwa (Ortyński, 2003, s. 151). Z uwagi na specyfikę i złożoność ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa, a także brak doświadczenia w tym zakresie niewiele zakładów ubezpieczeń decyduje się na włączenie do swojej oferty ubezpieczeń środowiskowych.

Wśród cech charakterystycznych, które mają wpływ na proces *underwritingu* w przypadku ryzyk środowiskowych, wymienia się:

- brak wiarygodnych i pełnych statystyk,
- brak inżynierów oceny ryzyka, którzy potrafiliby rzetelnie oszacować przedmiot ubezpieczenia,
- brak presji ze strony rynku ubezpieczeniowego (niewielka konkurencja),
- popyt głównie ze strony dużych podmiotów wykonujących działalność stwarzającą ryzyko szkody w środowisku, co oznacza dużą ekspozycję na ryzyko środowiskowe,
- trudność w kalkulacji potencjalnego odszkodowania/świadczenia.

Odpowiednia polityka *underwritingowa* zakładów ubezpieczeń, które oferują ubezpieczenia środowiskowe, jest określona przez specyfikę zagrożeń związanych z zanieczyszczeniem środowiska, głównie w przypadku ryzyk związanych z awariami przemysłowymi. Podstawową trudność sprawia proces identyfikacji ryzyka, który jest jednym z głównych etapów całego procesu *underwritingu*. O jego efektywności przesądza umiejętność zgromadzenia możliwie jak największej ilości informacji o danym ryzyku, przy założeniu ograniczeń czasowych i kosztowych uzyskania takich danych. Zdaniem Mishevy (2015, s. 40) ocena ryzyka w ubezpieczeniach środowiskowych jest najbardziej problematyczna w porównaniu z innymi typami umów ubezpieczenia odpowiedzialności prawnej. Jest to przede wszystkim związane z trudnością w obliczaniu dwóch podstawowych wskaźników ryzyka, czyli jego częstotliwości i szkodowości. Co za tym idzie, określenie składki

¹⁰³ Powyższe wskazuje na różne znaczenia pojęcia „ryzyko” stosowane w literaturze przedmiotu. W kontekście zakładu ubezpieczeń ryzyko jest rozumiane jako przedmiot ubezpieczenia i utożsamiane z dobrami osobistymi lub majątkowymi (tzw. ujęcie techniczno-ubezpieczeniowe).

ubezpieczeniowej w przypadku oceny ryzyka zanieczyszczenia podstawowych komponentów środowiska, takich jak gleba, woda czy bioróżnorodność, jest problematyczne. Wśród czynników sprawiających trudność na etapie początkowym procesu underwritingu w przypadku ubezpieczeń środowiskowych wymienia się brak wiarygodnych metodologii i metod oceny ryzyka zanieczyszczenia środowiska, brak wystarczających i systematycznych informacji o tym rodzaju ryzyka na poziomie krajowym i regionalnym, a także niewystarczające badania marketingowe na temat zachowań stron umowy ubezpieczenia, jej beneficjentów, konkurentów i innych interesariuszy oraz słabe inicjatywy promocyjne w zakresie organizacyjnej, ekonomicznej, finansowej i instytucjonalnej zasadności podjęcia się ubezpieczenia tego ryzyka (Misheva, 2015, s. 42).

Dla porównania Swiss Re wymienia następujące warunki konieczne do rozpoczęcia świadczenia ochrony w zakresie szkód w środowisku (Busenhardt i in., 2007, s. 17–19):

- możliwość dokonania oceny prawdopodobieństwa wystąpienia zdarzenia i jego skutków w celu określenia ekspozycji ubezpieczyciela na ryzyko – ocena jest często dokonana na podstawie historycznych danych statystycznych i doświadczenia underwritera;
- losowość zdarzeń, które mają być objęte ochroną;
- wzajemność ponoszenia ryzyka;
- efektywność ekonomiczna.

Zatem ocena przedmiotu ubezpieczenia z punktu widzenia realizacji ryzyka środowiskowego w procesie underwritingu jest kluczowa i bardzo złożona. Do podstawowych źródeł informacji na temat danego przedmiotu ubezpieczenia należą wnioski ubezpieczeniowe (kwestionariusze), które w przypadku ubezpieczeń środowiskowych są wzbogacane o szereg dodatkowych, często bardzo szczegółowych pytań¹⁰⁴. Poza ogólnymi pytaniami dotyczącymi ubezpieczonego, w tym rodzaju prowadzonej działalności i wielkości obrotu/przychodu w roku bieżącym i planowanym w kolejnym roku, a także posiadanych ubezpieczeń (głównie odpowiedzialności cywilnej), underwritery biorą pod uwagę wiele innych czynników wpływających na prawdopodobieństwo wystąpienia wypadku ubezpieczeniowego oraz wielkość i skutki szkody (tabela 9). Dodatkowym materiałem informacyjnym wykorzystywanym w procesie underwritingu są dokumenty z audytów i badań środowiskowych, o ile takie były przeprowadzone.

¹⁰⁴ Więcej na temat źródeł wiedzy o ryzyku w procesie podejmowania decyzji ubezpieczeniowych zob. w (Gołębiowski, 2010a, s. 78).

Tabela 9. Czynniki wpływające na wielkość i skutki ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa

Lokalizacja	<ul style="list-style-type: none"> - rodzaj prowadzonej działalności/sposób użytkowania terenu/data rozpoczęcia działalności - prowadzone procesy technologiczne - historia lokalizacji (rodzaj działalności prowadzonej w przeszłości) - otoczenie lokalizacji (teren zurbanizowany/w pobliżu obszary prawnie chronione/ bliskość wód powierzchniowych) - forma własności - sposób magazynowania, w przypadku nadziemnych lub podziemnych zbiorników magazynowych – data instalacji, pojemność, zawartość, rok produkcji, konstrukcja, rodzaj zabezpieczenia przed wyciekami (podwójne ścianki), planowana modernizacja lub usunięcie zbiornika, środki bezpieczeństwa i harmonogram przeprowadzonych kontroli - informacja o wykorzystywanych, składowanych lub produkowanych substancjach niebezpiecznych, w tym rodzaj substancji/ilość substancji/opis miejsca składowania i metoda składowania - zagospodarowanie odpadów (rodzaje odpadów, typ wytwarzanych ścieków, miejsce ich odprowadzania, wymóg posiadania pozwolenia: zintegrowanego/wodno-prawnego/na wprowadzenie gazów i pyłów do powietrza lub innych z zakresu emisji odpadów do środowiska) - podłoże (nawierzchnia terenu i geologiczny rodzaj podłoża) - hydrologia, w tym poziom wód gruntowych
Transport materiałów	<ul style="list-style-type: none"> - ilość wykorzystywanych środków transportu (pojazdy własne/osób trzecich) - zakres terytorialny transportu - rodzaj transportowanych materiałów
Zabezpieczenia/ systemy zarządzania	<ul style="list-style-type: none"> - organizacja bezpieczeństwa środowiskowego - certyfikowane systemy zarządzania środowiskowego ISO 14001 lub EMAS - plany postępowania awaryjnego/procedury na wypadek zagrożenia szkodą lub szkody w środowisku - rodzaj instalacji stosowanych w celu wykrycia wycieków
Szkodowość w ciągu ostatnich pięciu lat	<ul style="list-style-type: none"> - wycieki substancji niebezpiecznych, akty skażenia środowiska, pożary - otrzymane powiadomienia o naruszeniu prawa lub nałożenie kary wynikające z aktu skażenia środowiska/zgłoszenie jakichkolwiek szkód lub wniesienie roszczenia w związku z zanieczyszczeniem środowiska - poniesienie kosztów związanych z zapobieżeniem szkodom w środowisku lub czyszczeniem/naprawą szkód w środowisku lub ze szkodami powstałymi w wyniku emisji, a także naprawą szkód rzeczowych/osobowych - znane okoliczności, które mogłyby skutkować koniecznością poniesienia kosztów czyszczenia lub naprawy szkód rzeczowych/osobowych lub roszczeniem osób trzecich

Źródło: Opracowanie własne na podstawie (Colonnade, 2019; Molęda, 2008, s. 38–39; Jastrzębski, 2018).

Większość z pytań dotyczy czynników zależnych od przedsiębiorstwa, na przykład prowadzona działalność, procesy technologiczne, stosowane zabezpieczenia czy systemy zarządzania. Z kolei pytania dotyczące lokalizacji, hydrologii czy geologii można utożsamić z otoczeniem przedsiębiorstwa. Należy zauważyć, że szereg pytań ma charakter techniczny (inżynieryjny),

dlatego też bardzo często w proces udzielania odpowiedzi angażuje się wiele osób pracujących na różnych stanowiskach w przedsiębiorstwie, w tym nie tylko w departamencie ds. ryzyka/ubezpieczeń, ale przede wszystkim w działach technicznych czy środowiskowych. Z punktu widzenia przedsiębiorstwa pytania zawarte w kwestionariuszu mogą być narzędziem konstruowania ryzyka, które niejednokrotnie prowokuje do jego ponownego zdefiniowania i – co więcej – z uwagi na różnych „właścicieli ryzyka” definicje te mogą być zróżnicowane.

Ponadto potencjalny ubezpieczony jest zobowiązany do przedstawienia odpowiednich dokumentów w postaci pozwolenia zintegrowanego, mapy składowiska z rozmieszczeniem piezometrów¹⁰⁵ i kierunkiem wód gruntowych oraz raportu z badania wód gruntowych¹⁰⁶.

W przypadku dużych przedsiębiorstw wnioskujących o szeroki zakres ochrony ubezpieczeniowej lub wysokie limity odpowiedzialności z reguły wymaga się przeprowadzenia dodatkowego audytu środowiskowego w miejscu ubezpieczenia. Underwriter może wtedy skorzystać z opinii inżyniera ryzyka, który przeprowadza lustrację (ang. *survey*) w danej lokalizacji. Zatem w przypadku odpowiedzialności prawnej za szkody w środowisku proces underwritingu, który jest początkową fazą budowy portfela ubezpieczeń, nie może się opierać jedynie na analizie ryzyka wynikającej z prowadzonej działalności i historii szkodowej z nią związanej (Mołęda, 2008, s. 38).

Respondenci badania przeprowadzonego w ramach Programu Środowiskowego ONZ wskazują, że to właśnie brak danych i wiedzy technicznej w zakresie zarządzania ryzykiem i underwritingu w przypadku tak wyspecjalizowanej linii ubezpieczeniowej hamuje rozwój ubezpieczeń środowiskowych (UNEP FI, 2022, s. 15).

4.3.3. Warunki ochrony ubezpieczeniowej – porównanie dostępnych rozwiązań

Podmiot korzystający ze środowiska, który może spowodować w nim bezpośrednio zagrożenie szkodą w środowisku lub szkodę w środowisku, poszukuje ochrony ubezpieczeniowej adekwatnej do definiowanego przez siebie ryzyka środowiskowego. Jednym z rodzajów ubezpieczeń, które gwarantują ochronę

¹⁰⁵ „Piezometr [gr.], geol. otwór wiertniczy służący do przeprowadzania pomiarów poziomu wód gruntowych” (*Encyklopedia PWN*, 2018).

¹⁰⁶ W przypadku występowania na terenie lokalizacji składowiska odpadów Colonnade wymaga wypełnienia odrębnego kwestionariusza (Colonnade, 2019).

ubezpieczeniową w zakresie ryzyka środowiskowego przedsiębiorstw, jest ubezpieczenie środowiskowe.

W celu zbadania dopasowania i adekwatności produktu ubezpieczeniowego do potrzeb przedsiębiorstw dokonano porównania oferty strony podażowej polskiego rynku ubezpieczeniowego, poddając ocenie ogólne warunki ubezpieczeń (dalej OWU) trzech zakładów ubezpieczeń: Colonnade¹⁰⁷, Chubb¹⁰⁸ i Hestii¹⁰⁹. W analizie porównawczej wzięto pod uwagę następujące parametry umowy ubezpieczenia: warunki wstępne do zaistnienia odpowiedzialności ubezpieczyciela, zakres i przedmiot ochrony ubezpieczeniowej¹¹⁰, wyłączenia odpowiedzialności ubezpieczyciela oraz charakter czasowy zdarzenia objętego ochroną i jego następstw.

W przypadku ubezpieczeń środowiskowych wymienia się tzw. warunki wstępne do zaistnienia odpowiedzialności ubezpieczyciela wynikające z oddziaływania przedsiębiorstwa na środowisko naturalne (tabela 10). Zdarzenia te mogą być następstwem działań nagłych, jak również, w odróżnieniu do zakresu ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej z tytułu prowadzonej działalności i posiadanego mienia, mogą wynikać ze zdarzeń powolnych i stopniowych.

W zakresie ubezpieczenia środowiskowego wśród tych warunków wymienia się emisję substancji zanieczyszczających, w tym oddziaływanie fizyczne, chemiczne, termiczne i emisję grzybów (nie dotyczy Hestii), lub też spowodowanie bezpośredniego zagrożenia szkodą w środowisku lub szkody w środowisku, w tym przede wszystkim szkody w bioróżnorodności, które nie zawsze muszą być wynikiem emisji substancji zanieczyszczającej do środowiska.

¹⁰⁷ Environmental Protect – Ogólne warunki odpowiedzialności za szkody w środowisku zatwierdzone przez dyrektora Colonnade Insurance Société Anonyme Oddział w Polsce z siedzibą w Warszawie w dniu 31 marca 2022 r., mają zastosowanie do umów ubezpieczenia zawieranych od 1 kwietnia 2022 r. (Colonnade, 2022).

¹⁰⁸ Ogólne warunki ubezpieczenia z tytułu zanieczyszczenia środowiska naturalnego (PPL I 2019), które weszły w życie z dniem 2 stycznia 2019 r. i mają zastosowanie do umów ubezpieczenia zawieranych po tym terminie (Chubb, 2019).

¹⁰⁹ Warunki ubezpieczenia odpowiedzialności za szkody w środowisku nr OC/OW057/1809 (Hestia, 2018).

¹¹⁰ W literaturze przedmiotu i ustawodawstwie często zamiennie i niekonsekwentnie stosuje się pojęcie „przedmiot umowy ubezpieczenia”, „przedmiot ochrony ubezpieczeniowej” i „przedmiot ubezpieczenia”. Zestawienia przykładowego użycia powyższych pojęć w różnych znaczeniach dokonał Byczko (2013, s. 83–84). Przywołał on postulat uporządkowania tych pojęć wyrażony przez E. Kowalewskiego, który zgodnie z Warkalą odróżniał pojęcie przedmiotu prawnego stosunku ubezpieczenia (umowy ubezpieczenia) od przedmiotu ochrony (przedmiotu ubezpieczenia). Byczko (2013, s. 84–86) wyjaśnia, że kategoria przedmiotu ochrony ubezpieczeniowej, którym jest dane dobro (na przykład mienie, odpowiedzialność cywilna), służy przede wszystkim systematyzacji ubezpieczeń, a także umożliwia ich standaryzację i szacowanie ryzyka. Z kolei przedmiotem umowy ubezpieczenia (stosunku prawnego) jest interes majątkowy, który wynika z danego dobra.

Tabela 10. Warunki wstępne do zaistnienia odpowiedzialności zakładu ubezpieczeń w ubezpieczeniu środowiskowym

Chubb	Colonnade	Hestia
Stan zanieczyszczenia środowiska – odkrycie, wydostanie się, rozpuszczenie się, uwolnienie, przedostanie się, wyciek lub przeciek jakiegokolwiek zanieczyszczenia w postaci stałej, ciekłej, gazowej lub zanieczyszczenia o właściwościach drażniących, o właściwościach cieplnych lub substancji zanieczyszczającej, w tym dymu, sadzy, oparów, wyziewów, kwasów, zasad, środków chemicznych, grzybów, substancji szkodliwych, materiałów szkodliwych, materiałów odpadowych w obrębie lądu lub na lądzie, w atmosferze, w wodach powierzchniowych lub podziemnych	Emisja – uwolnienie, rozproszenie, wyciek jakichkolwiek stałych, ciekłych, gazowych lub termicznych środków drażniących lub zanieczyszczających, włączając m.in. dym, opary, sadzę, wyziewy, kwasy, zasady, trujące substancje chemiczne, odpady medyczne, oraz inne odpady, powodujące skażenie lub zanieczyszczenie ziemi lub jej powierzchni, atmosfery lub jakiegokolwiek strumienia rzeki czy zbiornika wodnego, włączając wody gruntowe, pod warunkiem, że powyższe substancje nie występują w takich ilościach i stężeniu w środowisku w sposób naturalny	Emisja – niekontrolowane wprowadzenie do powietrza, wody, gleby lub ziemi jakichkolwiek stałych, ciekłych, gazowych lub termicznych substancji niebezpiecznych
	Bezpośrednie zagrożenie szkodą i szkoda w środowisku	Bezpośrednie zagrożenie szkodą i szkoda w środowisku

Źródło: Opracowanie własne na podstawie (Chubb, 2019, s. 3; Colonnade, 2022, s. 4, 6; Hestia, 2018, s. 6–7).

Kluczowym elementem analizy porównawczej ubezpieczenia środowiskowego jest jego zakres i przedmiot ubezpieczenia (tabela 11). Na tej podstawie można ocenić dopasowanie danego produktu do potrzeb ubezpieczonego przedsiębiorstwa¹¹¹.

Przedmiotem ochrony ubezpieczeniowej w ubezpieczeniu środowiskowym jest przede wszystkim odpowiedzialność (cywilna i administracyjna) ubezpieczonego za szkody i koszty wynikające z bezpośredniego zagrożenia szkodą w środowisku lub szkody w środowisku powstałe w związku z emisją lub bez niej, lecz skutek prowadzonej działalności. Podstawą prawną tej odpowiedzialności jest w głównej mierze ustawa szkodowa, aczkolwiek OWU Chubb i OWU Colonnade dopuszczają odpowiedzialność na podstawie innych przepisów prawa środowiskowego odnoszących

¹¹¹ Warto zwrócić uwagę na niekonsekwencję ubezpieczycieli w zakresie nazewnictwa stosowanego zarówno w ogólnych warunkach ubezpieczenia, jak i materiałach zamieszczanych na stronach internetowych w odniesieniu do pojęć: „zakres ochrony ubezpieczeniowej” i „przedmiotu ubezpieczenia”.

się do emisji lub szkody w środowisku. Może to być spowodowane faktem, że są to oddziały zagranicznych zakładów ubezpieczeń i ich ogólne warunki w dużej mierze odpowiadają pierwotnym zapisom powstałym w kraju pochodzenia ubezpieczyciela. Istotnym elementem jest oparcie konstrukcji tego ubezpieczenia na zapisach dyrektywy środowiskowej i ustawy szkodowej. Gwarantuje to dostosowanie ubezpieczonych kosztów (działań zapobiegawczych i naprawczych) do potrzeb przedsiębiorstw, gdyż w wyniku ich działalności realizuje się zdefiniowane wcześniej ryzyko środowiskowe. Należy zwrócić uwagę na fakt, że analizowane ubezpieczenie zapewnia ochronę przedsiębiorstwa przed skutkami zanieczyszczenia zarówno w ubezpieczonej lokalizacji, jak i pochodzących z tej lokalizacji poza ubezpieczonym terenem. Ponadto Chubb i Colonnade przewidują możliwość włączenia ochrony z tytułu przerwy w działalności ubezpieczonego powstałej na skutek zanieczyszczenia środowiska. W razie potrzeby ubezpieczyciele obejmują też ochroną odpowiedzialność z tytułu transportu.

Tabela 11. Zakres i przedmiot ochrony ubezpieczeniowej w ubezpieczeniu środowiskowym

Chubb	Colonnade	Hestia
<p>Zakres ubezpieczenia:</p> <ul style="list-style-type: none"> - własne koszty bezpośrednich działań naprawczych - koszty działań naprawczych pochodzenia zewnętrznego - odpowiedzialność cywilna (uszkodzenia ciała, szkody na mieniu, naruszenia, zakłócenia lub utrudnienia wykonywania praw) - odpowiedzialność z tytułu transportu - przerwa w działalności <p>Przedmiot ubezpieczenia:</p> <ul style="list-style-type: none"> - mienie Ubezpieczonego - odpowiedzialność cywilna 	<p>Ochrona ubezpieczeniowa z tytułu:</p> <ul style="list-style-type: none"> - roszczeń dotyczących: <ul style="list-style-type: none"> a) szkody osobowej lub szkody na mieniu poniesionych przez osoby trzecie b) kosztów czyszczenia (koszty odbudowy oraz działań naprawczych) - kosztów przerwy w działalności - kosztów obrony lub minimalizacji 	<p>Zakres ubezpieczenia:</p> <ul style="list-style-type: none"> - koszty działań zapobiegawczych - koszty działań naprawczych - szkody w mieniu i na osobie - czyste straty finansowe polegające na utracie możliwości korzystania z rzeczy <p>Przedmiot ubezpieczenia:</p> <ul style="list-style-type: none"> - odpowiedzialność administracyjna, włączając w to odpowiedzialność z tytułu roszczeń osób trzecich o zwrot poniesionych przez nie kosztów działań zapobiegawczych i naprawczych - odpowiedzialność cywilna względem osób trzecich szkody w mieniu, na osobie oraz czyste straty finansowe

Źródło: Opracowanie własne na podstawie (Chubb, 2019, s. 6-7; Colonnade, 2022, s. 3; Hestia, 2018, s. 5-6).

Materialną przesłanką zawarcia umowy ubezpieczenia jest interes ubezpieczeniowy, który za E. Kowalewskim (2006, s. 246). stanowi *essentialia negotii* umowy ubezpieczenia. Interes ubezpieczeniowy jest przedmiotem stosunku prawnego umowy ubezpieczenia (majątkowego), o ile nie jest sprzeczny z prawem i można go wyrazić w pieniądzu. Wskazuje na to znowelizowane brzmienie art. 821 k.c., nawiązujące do teorii interesu ubezpieczeniowego (Orlicki, 2008, s. 95)¹¹². Z uwagi na specyfikę ryzyka środowiskowego przedsiębiorstw i przedmiot ochrony ubezpieczeniowej w specjalistycznym ubezpieczeniu środowiskowym może się pojawić pytanie o interes prawny ubezpieczonego czy też indywidualnego poszkodowanego uprawnionego do występowania z roszczeniem odszkodowawczym w ochronie środowiska przed szkodą. Zdaniem Mogińskiego (1994, s. 23) wymóg ustalenia interesu ubezpieczeniowego, który się wiąże z zasadą kauzalności umowy ubezpieczenia, wydaje się zasadniczą przeszkodą dla szerszego rozwoju tego rodzaju ubezpieczeń. Warto jednak zauważyć, że podmiot korzystający ze środowiska, dla którego ryzykiem są majątkowe konsekwencje szkody w środowisku, jest zainteresowany zachowaniem przedmiotu ochrony ubezpieczeniowej w niepogorszonym stanie. Mogiński podaje, że rozwiązaniem może okazać się „kosztowe” ujęcie szkody w środowisku, co oznaczałoby, że prawo do świadczenia ubezpieczeniowego nabywałby ten podmiot, który poniósł koszty działań naprawczych lub zapobiegawczych (por. Żebrowska, 1997, s. 10).

Istotnym elementem z punktu widzenia przedmiotu ochrony ubezpieczeniowej jest obejmowanie ochroną zdarzeń, które nie spowodowały emisji lub szkody w środowisku, lecz jedynie bezpośrednie zagrożenie nią. Takie zdarzenia powodują konieczność poniesienia przez przedsiębiorstwo kosztów działań zapobiegawczych, co wynika z ustawy szkodowej i może w znaczący sposób wpłynąć na kondycję finansową przedsiębiorstw. To z kolei oznacza realizację jego ryzyka środowiskowego.

W analizie zakresu ochrony ubezpieczeniowej należy również brać pod uwagę wyłączenia odpowiedzialności stosowane przez ubezpieczycieli. Zakres ubezpieczenia środowiskowego nie obejmuje przede wszystkim roszczeń lub szkód wynikających z lub powstałych wskutek:

- znanych okoliczności (zanieczyszczeń) i zatajenia,
- wydarzeń spodziewanych, zamierzonych lub wynikających z normalnej pracy zakładu,

¹¹² Autorem obszernej publikacji na temat aspektów prawnych interesu majątkowego jest Byczko (2013), który w swej pracy prezentuje m.in. genezę tego pojęcia, jego rodzaje i funkcje.

- odpowiedzialności cywilnej pracodawcy,
- odpowiedzialności za produkt,
- odpowiedzialności kontraktowej,
- wojny i terroryzmu,
- skażenia radioaktywnego i oddziaływania energii jądrowej,
- działania azbestu i ołowiu,
- kar umownych, grzywien, kar i opłat administracyjnych,
- winy umyślnej,
- emisji ze zbiorników podziemnych.

W odniesieniu do zbiorników podziemnych ubezpieczyciele, po uprzednim zgłoszeniu przez ubezpieczonego i przekazaniu przez niego wymaganych informacji do oceny przedmiotu ubezpieczenia, mogą wyrazić zgodę na włączenie ich do ochrony ubezpieczeniowej.

Z uwagi na zakres czasowy ochrony oparty na konstrukcji triggera *claims made* warunkiem odpowiedzialności każdego ubezpieczyciela jest zobowiązanie do poniesienia przez ubezpieczonego określonych kosztów lub roszczenie wniesione przeciwko niemu w trakcie okresu ubezpieczenia lub dodatkowego okresu zgłaszania roszczeń, następującego po wygaśnięciu ochrony ubezpieczeniowej, o ile taki ma zastosowanie. Zawiadomienie ubezpieczyciela o powyższym musi się odbyć przy zachowaniu odpowiednich terminów przewidzianych na jego dokonanie. Należy mieć na uwadze również fakt, że zgłaszane koszty lub roszczenia muszą (warunek wstępny – tabela 10) wynikać z emisji lub bezpośredniego zagrożenia szkodą/szkody w środowisku zaistniałej/stwierdzonej w okresie ubezpieczenia lub po dacie retroaktywnej (początkowej), o ile taka ma zastosowanie. Dodatkowy warunek czasowy dotyczący momentu wystąpienia emisji lub bezpośredniego zagrożenia szkodą/szkody w środowisku w przypadku braku daty retroaktywnej (czyli *de facto* pokrycia wstecznego) oznacza, że poza zgłoszeniem konieczności ponoszenia kosztów lub roszczenia (*claims made*) warunkiem ochrony jest wystąpienie w okresie ubezpieczenia zdarzenia będącego źródłem szkody (*act comitted*) (por. E. Kowalewski i Serwach, 2006, s. 396–402). Nie jest to rozwiązanie klasyczne dla triggera *claims made*, co jest z kolei bardzo istotne z punktu widzenia procesu zarządzania ryzykiem środowiskowym przedsiębiorstw i kształtowania programu ubezpieczeniowego w tym zakresie.

W ten sposób zdefiniowany wypadek ubezpieczeniowy¹¹³, czyli obowiązek poniesienia określonych kosztów lub wniesienie roszczenia

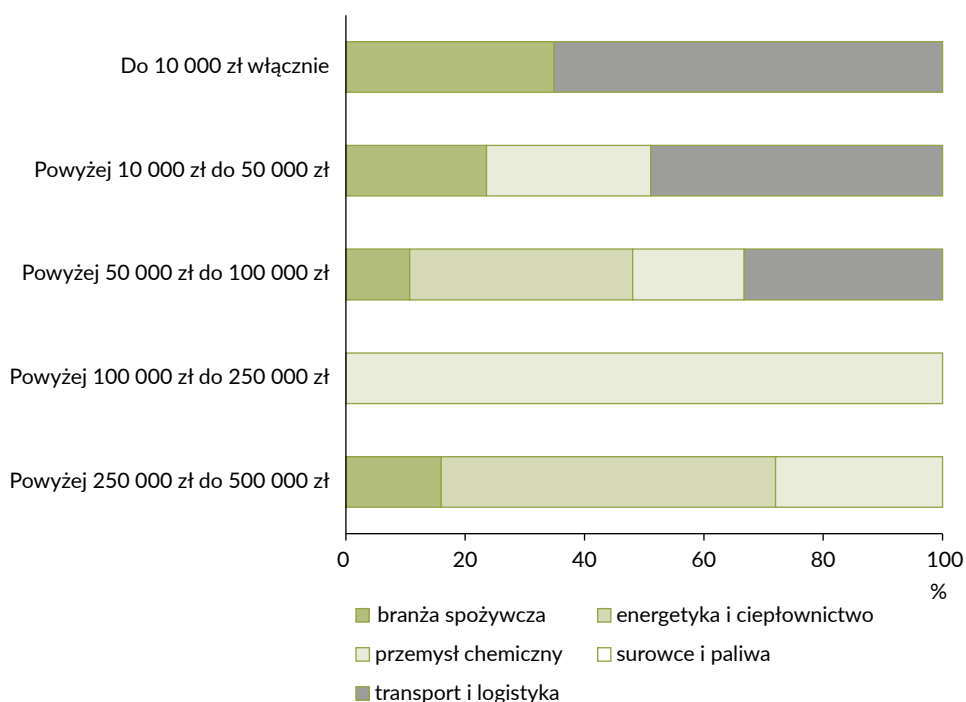
¹¹³ Za Warkałto (1983a, s. 176): „zdarzenie, którego nastąpienie rodzi obowiązek spełnienia świadczenia ubezpieczeniowego, tj. zasadniczego świadczenia ubezpieczeniowego”.

przeciwko ubezpieczonemu, odpowiada definicji skonstruowanego we wcześniejszych rozdziałach monografii pojęcia ryzyka środowiskowego przedsiębiorstw. Potwierdza to lepsze dostosowanie tego ubezpieczenia pod względem charakteru czasowego ubezpieczanych zdarzeń i ich następstw do specyfiki ryzyka środowiskowego przedsiębiorstw, które mogą się ujawnić dopiero po zakończeniu okresu ubezpieczenia albo wynikać ze zdarzeń powstałych przed jego rozpoczęciem. W celu uniknięcia luki w ochronie ubezpieczeniowej w przypadku zmiany ubezpieczyciela należy się postarać o włączenie daty retroaktywnej, gwarantującej pokrycie roszczeń ze zdarzeń, które miały miejsce przed zawarciem umowy, o ile ubezpieczony nie wiedział o wynikłych z nich szkodach/roszczeniach. Włączenie daty retroaktywnej jest szczególnie istotne w przypadku tak specyficznego ryzyka, jakim jest ryzyko środowiskowe przedsiębiorstw, z uwagi na szkody w środowisku wynikłe ze zdarzeń powolnych i stopniowych. Możliwość włączenia ochrony ubezpieczeniowej przed rozpoczęciem okresu ubezpieczenia jest cechą charakterystyczną dla specjalistycznego ubezpieczenia środowiskowego.

Kolejnym elementem analizy ochrony ubezpieczeniowej w ramach ubezpieczenia środowiskowego jest poziom franszyzy redukcyjnej/udziału własnego w szkodzie stosowany w tego typu umowach, który jest z reguły wyższy niż w przypadku tradycyjnych umów ubezpieczenia mienia czy OC działalności. W celu identyfikacji ryzyka środowiskowego badanych przez autorkę niniejszej monografii przedsiębiorstw poproszono je o wskazanie poziomu franszyzy redukcyjnej (udziału własnego w szkodzie), który byłby akceptowalny przez respondentów w ubezpieczeniu szkód środowiskowych. Określenie tego poziomu jest często elementem procesu konstruowania ryzyka środowiskowego w przedsiębiorstwie zdefiniowanego w pkt 1.2.4 niniejszej monografii. Ponad 83% wszystkich badanych nie potrafiło go określić. Spośród 23 badanych, którzy wskazali poziom franszyzy redukcyjnej, najczęściej wybierano najniższy, czyli 10 tys. PLN i poniżej (8 wskazań) i pomiędzy 10 tys. PLN a 50 tys. PLN (7 wskazań), następnie – pomiędzy 50 tys. PLN a 100 tys. PLN (4 wskazania), dalej – pomiędzy 250 tys. PLN a 500 tys. PLN (3 wskazania) oraz – pomiędzy 100 tys. PLN a 250 tys. PLN (1 wskazanie). W badaniu, uśredniając wyniki z wykorzystaniem wag, określono strukturę wskazań akceptowalnego poziomu franszyzy redukcyjnej przez respondentów według branż (rysunek 15).

Analizując rysunek 15, można zauważyć, że firmy z branży transport i logistyka odpowiadały za 65% wskazań najniższego poziomu franszyzy redukcyjnej, a z branży spożywczej – za 35% wskazań. Ponadto przemysł

chemiczny odpowiadał za 100% wskazań franszyzy redukcyjnej na poziomie pomiędzy 100 tys. PLN a 250 tys. PLN. Firmy z branży surowce i paliwa nie wskazały akceptowalnego przez nie poziomu franszyzy redukcyjnej w ubezpieczeniu środowiskowym.

Rysunek 15. Akceptowalny poziom franszyzy redukcyjnej w ubezpieczeniu środowiskowym w przedsiębiorstwach w Polsce według branż (n = 136)

Źródło: Opracowanie własne.

Przedstawione dotychczas w monografii ubezpieczeniowe metody finansowania realizacji ryzyka środowiskowego w różnym stopniu kompensują jego skutki. Co zostało wykazane w niniejszej monografii, ustanowiony wspólny dla całej Unii Europejskiej wzorzec odpowiedzialności za szkody w środowisku, który odzwierciedla zasadę „zanieczyszczający płaci”, zdecydowanie rozszerza zakres tej odpowiedzialności (tabela 12). To oznacza, że nie wszystkie rozwiązania oferowane przez rynek ubezpieczeniowy są wystarczające z punktu widzenia podmiotu korzystającego ze środowiska.

Tabela 12. Porównanie zakresu odpowiedzialności wynikającej z dyrektywy ELD z ochroną ubezpieczeniową w ramach klauzuli środowiskowej i ubezpieczenia środowiskowego

	Dyrektywa ELD	Klauzula środowiskowa	Ubezpieczenie środowiskowe
Zanieczyszczenie nagłe	tak	✓	✓
Zanieczyszczenie stopniowe	tak	brak ochrony	✓
Odpowiedzialność cywilna (szkody osobowe i rzeczowe)	nie	✓	✓
Koszty działań naprawczych (podstawowe, uzupełniające i kompensacyjne)	tak	brak ochrony	✓
Koszty działań zapobiegawczych	tak	brak ochrony	✓
Nieplanowane przerwy w działalności	nie	brak ochrony	✓ opcja dodatkowa

Źródło: Opracowanie własne.

Powyższa analiza prowadzi do wniosku, że specjalistyczne ubezpieczenie środowiskowe oferowane przez Colonnade, Chubb i Hestię zapewnia zakres ochrony szerszy niż klauzula środowiskowa, rozszerzająca ochronę w ramach ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej z tytułu prowadzonej działalności i posiadanego mienia, czy też inne ubezpieczenia majątkowe. Zakres ochrony ubezpieczeniowej w przypadku ubezpieczenia środowiskowego jest bardziej adekwatny do odpowiedzialności prawnej, wynikającej z dyrektywy środowiskowej i ustawy szkodowej oraz kreowanego na tej podstawie ryzyka środowiskowego przedsiębiorstw niż w tradycyjnych rozwiązaniach ubezpieczeniowych (por. Krawczyk, 2013).

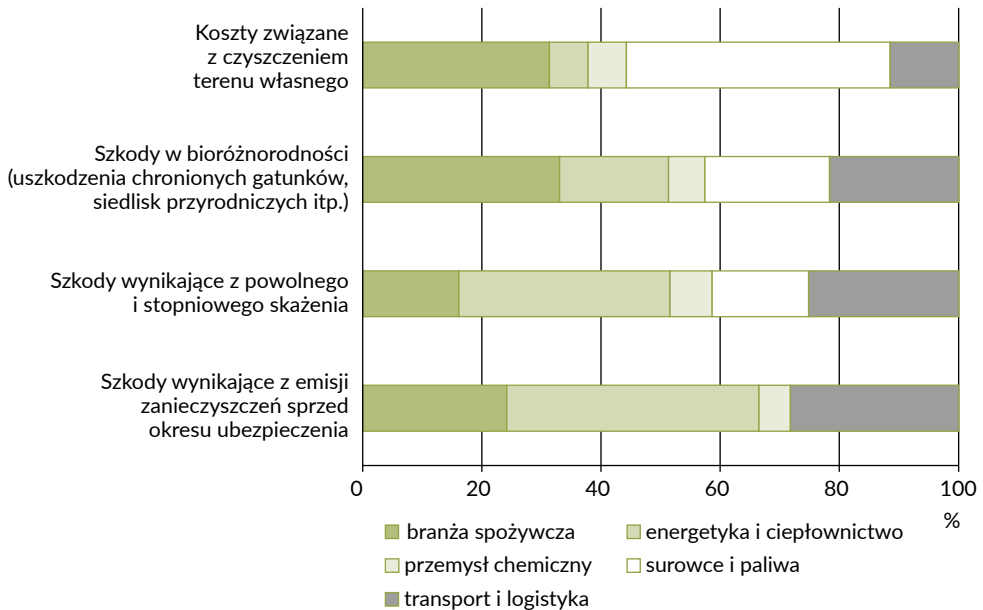
Wiedza na temat zakresu ochrony ubezpieczeniowej oraz jej dostępności na rynku ubezpieczeniowym stanowi kluczowy element w procesie podejmowania decyzji co do wyboru ubezpieczeniowych metod finansowania realizacji ryzyka. Ten aspekt jest szczególnie istotny w przypadku ryzyka środowiskowego, którego złożony charakter i specyfika są czynnikami obniżającymi poziom świadomości ubezpieczeniowej w tym zakresie¹¹⁴. Nieprawidłowe zrozumienie różnic pomiędzy ochroną ubezpieczeniową oferowaną w ramach klauzuli środowiskowej, będącej dodatkiem do klasycznego ubezpieczenia OC z tytułu prowadzonej działalności i posiadanego mienia, a ochroną w ramach specjalistycznego ubezpieczenia środowiskowego jest często przyczyną

¹¹⁴ Więcej na temat świadomości ubezpieczeniowej dotyczącej ryzyka środowiskowego przedsiębiorstw zob. w (Hęćka, 2017).

błędne przeświadczenia o dostatecznym zakresie ochrony oferowanej w ramach tradycyjnego rozwiązania. Jak wynika z przeprowadzonego autorskiego badania, ponad 70% respondentów nie potrafiło określić, czy poszczególne elementy ochrony ubezpieczeniowej są oferowane w ramach klauzuli środowiskowej i/lub samodzielnego ubezpieczenia środowiskowego. Byli to głównie przedstawiciele przemysłu chemicznego. Najczęściej, bo w około 83% wszystkich przypadków, respondenci odpowiadali „nie wiem” w odniesieniu do pokrycia szkód wynikających z emisji zanieczyszczeń sprzed początku okresu ubezpieczenia, czyli tzw. szkód historycznych. Najrzadziej odpowiedź ta była podawana w przypadku zakresu ochrony w odniesieniu do szkód w bioróżnorodności. Udział respondentów prawidłowo wskazujących, że poszczególne rodzaje szkód i/lub kosztów mogą być pokryte w ramach ubezpieczenia środowiskowego, był w ogólnej liczbie badanych niewielki i wyniósł odpowiednio w przypadku:

- kosztów związanych z czyszczeniem terenu własnego – około 21% wszystkich badanych,
- kosztów związanych z czyszczeniem terenu osób trzecich – około 18% wszystkich badanych,
- szkód w bioróżnorodności (uszkodzenia chronionych gatunków, siedlisk przyrodniczych) – około 23% wszystkich badanych,
- szkód powstałych na skutek transportu produktów lub odpadów – około 25% wszystkich badanych,
- kosztów przerwy w działalności (utrata zysku powstała na skutek zanieczyszczenia) – około 12% wszystkich badanych,
- kosztów obrony prawnej – około 12% wszystkich badanych,
- szkód wynikających z powolnego i stopniowego skażenia – około 15% wszystkich badanych,
- szkód spowodowanych nagłym zdarzeniem – około 11% wszystkich badanych,
- szkód osobowych i w mieniu osób trzecich – około 13% wszystkich badanych,
- szkód wynikających z emisji zanieczyszczeń sprzed początku okresu ubezpieczenia – około 12% wszystkich badanych,
- wydatków poniesionych w celu uniknięcia lub minimalizacji skutków zanieczyszczeń – około 15% wszystkich badanych.

Uśredniając wyniki z wykorzystaniem wag, ustalono strukturę wskazań odpowiedzi poprawnie oddających najbardziej charakterystyczny zakres ochrony dla specjalistycznego ubezpieczenia środowiskowego ze względu na branżę (rysunek 16).

Rysunek 16. Znajomość zakresu ochrony ubezpieczenia środowiskowego w przedsiębiorstwach w Polsce według branż (respondenci mogli wybrać więcej niż jedną odpowiedź; n = 136)

Źródło: Opracowanie własne.

Analizując rysunek 16, można odnotować, że największy udział w prawidłowym przyporządkowaniu wybranych elementów ochrony do zakresu ubezpieczenia środowiskowego miały przedsiębiorstwa z branży spożywczej i energetyczno-ciepłowniczej. Z kolei firmy z przemysłu chemicznego z reguły najrzadziej rozpoznawały charakterystyczny zakres ubezpieczenia środowiskowego.

Na podstawie powyższych wyników stan wiedzy szczegółowej na temat zakresu ochrony charakterystycznego dla samodzielnego, specjalistycznego ubezpieczenia środowiskowego został oceniony na niskim poziomie. Co więcej, z badania wynika, że zdecydowana większość przedsiębiorców (ponad 72% respondentów) nie wie, które z wymienionych w pytaniu zakładów ubezpieczeń świadczy ochronę w ramach specjalistycznego ubezpieczenia środowiskowego. Ubezpieczycieli, którzy posiadają w swojej ofercie odrębny produkt ubezpieczeniowy pokrywający zakresem odpowiedzialność z tytułu szkód w środowisku, czyli ACE European Group Ltd. Oddział w Polsce (obecnie Chubb), AIG Europe Limited Sp. z o.o. Oddział w Polsce (obecnie

Colonnade) oraz STU Ergo Hestia S.A, wskazało odpowiednio tylko 2,2% badanych w przypadku pierwszego ubezpieczyciela i po 3,7% badanych w przypadku pozostałych dwóch ubezpieczycieli.

Autorskie badanie wykazało, że decyzję co do wyboru ubezpieczenia środowiskowego jako metody finansowania realizacji ryzyka środowiskowego przedsiębiorstw podjęto około 21% respondentów, głównie z branży spożywczej i przemysłu chemicznego. Do niekorzystania z tego rodzaju umowy ubezpieczenia przyznało się około 18% badanych przedsiębiorstw, najczęściej z branży transportowo-logistycznej i energetyczno-ciepłowniczej. Jednocześnie niewiele ponad 61% badanych nie potrafiło określić, czy korzysta z tego rodzaju produktu ubezpieczeniowego.

Ubezpieczenie środowiskowe cieszy się największym zainteresowaniem wśród przedsiębiorstw z branży spożywczej i przemysłu chemicznego, a najmniejszym wśród przedstawicieli branży energetyczno-ciepłowniczej i surowcowo-paliwowej. Z kolei do niekorzystania z tego rodzaju metody finansowania realizacji ryzyka środowiskowego przyznały się głównie przedsiębiorstwa z branży energetyczno-ciepłowniczej oraz transportowo-logistycznej. Firmy, które wyraziły aprobatę wobec ubezpieczenia środowiskowego poprzez korzystanie z niego i/lub deklarację jego nabycia, przeciętnie zawierały 14 różnych rodzajów ubezpieczeń, czyli więcej niż średnia dla wszystkich badanych przedsiębiorstw. Może to świadczyć o większej świadomości ubezpieczeniowej tych podmiotów, w tym znajomości i wykorzystaniu przez nich wielu, różnych produktów ubezpieczeniowych.

Ponadto zbadano współzależności pomiędzy korzystaniem i/lub planowaniem nabycia ubezpieczenia środowiskowego a różnymi praktykami i działaniami prowadzonymi w przedsiębiorstwie oraz siłę ich związku (tabela 13).

Tabela 13. Zależności pomiędzy wykorzystaniem ubezpieczenia jako metody finansowania ryzyka środowiskowego przedsiębiorstw a działaniami w zakresie zarządzania ryzykiem

Wyszczególnienie	Korzystanie i/lub planowanie nabycia ubezpieczenia szkód w środowisku					
	χ^2	<i>df</i>	<i>p</i> -value	Wynik	C	C_{kor}
a) Wdrożenie systemu zarządzania środowiskowego zgodnie z normą ISO 14001	0,0022	1	0,9626	nieistotny	-	-
b) Prowadzenie działań proekologicznych	1,1906	1	0,2752	nieistotny	-	-

cd. tabeli 13

Wyszczególnienie	Korzystanie i/lub planowanie nabycia ubezpieczenia szkód w środowisku					
	χ^2	df	p-value	Wynik	C	C_{kor}
c) Poniesienie kosztów działań zapobiegawczych w przypadku bezpośredniego zagrożenia szkodą w środowisku	3,5748	1	0,0587	mało istotny	0,25	0,36
d) Znajomość Ustawy o zapobieganiu szkodom w środowisku i ich naprawie	2,2650	1	0,1323	nieistotny	-	-
e) Znajomość przykładów szkód w środowisku we własnej branży	0,2357	1	0,6273	nieistotny	-	-
f) Korzystanie z usług brokera ubezpieczeniowego	3,7597	1	0,0525	mało istotny	0,26	0,36

Źródło: Opracowanie własne.

Postawiono hipotezę zerową, zgodnie z którą cechy X (zastosowanie ubezpieczeniowej metody finansowania realizacji ryzyka) i cechy Y (pewne działania podejmowane w zakresie zarządzania ryzykiem) są niezależne. W większości badanych przypadków, tj. pierwszym, drugim, czwartym i piątym, zaszła relacja, że obliczona wartość statystyki χ^2 jest mniejsza od wartości krytycznej statystyki χ^2 dla określonego poziomu istotności. To oznacza, że nie ma podstaw do odrzucenia hipotezy o niezależności faktu korzystania i/lub planowania nabycia ubezpieczenia szkód w środowisku a faktu:

- a) wdrożenia systemu zarządzania środowiskowego zgodnego z normą ISO 14001,
- b) prowadzenia działań proekologicznych,
- c) znajomości ustawy szkodowej,
- d) znajomości przykładów szkód w środowisku we własnej branży.

W przypadku trzecim i szóstym zaszła relacja, że obliczona wartość statystyki χ^2 jest większa od wartości krytycznej statystyki χ^2 dla określonego poziomu istotności $\alpha = 0,1$. To oznacza, że w tych przypadkach hipotezę o niezależności między badanymi cechami należy odrzucić z prawdopodobieństwem pomyłki równym 0,1. Można zatem wnioskować, że wykorzystanie bądź niewykorzystanie ubezpieczenia środowiskowego jako metody finansowania realizacji ryzyka jest zależne od faktu poniesienia kosztów działań zapobiegawczych w przypadku bezpośredniego zagrożenia szkodą w środowisku (c) i od korzystania z usług brokera ubezpieczeniowego (f). Za pomocą współczynnika kontyngencji C Pearsona (C) i jego skorygowanej

wartości (C_{kor}) określono siłę związku pomiędzy badanymi cechami. Wyniki badania wskazują na niezbyt silną współzależność pomiędzy tymi cechami. Może to świadczyć o tym, że firmy, które doświadczyły potencjalnej szkody w środowisku i zostały zobowiązane do podjęcia działań zaradczych, są bardziej świadome zarówno możliwości zaistnienia takiego zjawiska, jak i wiążącego się z tym kosztu. Dlatego też korzystają z rozwiązań dostępnych na rynku ubezpieczeniowym. Ponadto w przypadku tego rodzaju nowatorskich i specjalistycznych produktów ubezpieczeniowych dużą rolę odgrywa pośrednik ubezpieczeniowy, w przypadku klientów korporacyjnych – broker ubezpieczeniowy, którego rolą jest m.in. popularyzacja wiedzy o ubezpieczeniach środowiskowych i skali zrealizowanych szkód.

Jak wynika z badania, blisko 52% respondentów korzysta z usług brokera ubezpieczeniowego. Biorąc pod uwagę rodzaj prowadzonej działalności, są to głównie przedsiębiorstwa z branży surowce i paliwa oraz energetyka i ciepłownictwo. W ramach tych branż z usług brokera ubezpieczeniowego korzysta odpowiednio 79% i 63% badanych przedsiębiorstw. Firmy korzystają z takich usług głównie w zakresie uzyskiwania ofert ubezpieczeniowych (około 35% respondentów) i porównania ofert ubezpieczeniowych (około 32% respondentów). Z tego rodzaju usług korzystają głównie firmy z branży surowcowo-paliwowej i branży spożywczej, a rzadziej firmy energetyczno-ciepłownicze. Co ciekawe, respondenci przyznali, że najrzadziej korzystają z usług brokera ubezpieczeniowego w obszarze prowadzenia przez nich szkoleń na temat ubezpieczeń – tylko około 12,5% firm korzysta z tego rodzaju usługi. Może to mieć wpływ na nieduże zainteresowanie przedsiębiorstw ubezpieczeniami środowiskowymi spowodowane brakiem odpowiedniej wiedzy na ich temat. Jednocześnie około 40% badanych firm przyznało się do niekorzystania z usług brokera ubezpieczeniowego. Były to głównie przedsiębiorstwa z branży transportowo-logistycznej i z branży spożywczej.

4.3.4. Zasadność wprowadzenia obowiązku ubezpieczenia środowiskowego

Ani dyrektywa środowiskowa, ani ustawa szkodowa nie nakładają na państwa członkowskie Unii Europejskiej obowiązku ustanowienia obligatoryjnych mechanizmów i instrumentów zabezpieczeń finansowych, w tym również stosowanych w przypadku niewypłacalności podmiotu (na przykład ubezpieczeń lub gwarancji ubezpieczeniowych). Jednakże art. 14 dyrektywy ELD zobowiązuje je do zachęcania zarówno podmiotów finansowych, jak i gospodarczych, aby takie instrumenty i rynki zabezpieczeń finansowych stosować

i rozwijać. Podejmowane w celu zachęcania środki powinny być kierowane dwutorowo, z jednej strony do podmiotów, które są w stanie takiego zabezpieczenia udzielić, czyli na przykład do zakładów ubezpieczeń, a z drugiej do podmiotów korzystających ze środowiska, które mogą być prawnie zobowiązane do podjęcia działań zapobiegawczych i naprawczych. Celem tego przepisu jest zapewnienie (w możliwie jak największym stopniu) wykonania obowiązków wynikających z dyrektywy środowiskowej, z którymi, czego jest świadomy prawodawca wspólnotowy, mogą wiązać się bardzo wysokie koszty. Należy zauważyć, że dyrektywa nie określa, w jaki sposób te zachęty powinny funkcjonować. Rakoczy (2010a, s. 104–106) wskazuje na dwa rodzaje zachęt – w postaci odpowiednich ram prawnych oraz poprzez środki finansowe, takie jak ulgi i zwolnienia w podatkach, preferencje udzielonego wsparcia, dotacje lub subwencje.

Pomimo braku obowiązku stanowienia przymusu pięć państw członkowskich (Czechy, Irlandia, Portugalia, Słowacja i Hiszpania) wprowadziło obowiązkowe systemy zabezpieczeń finansowych dla zobowiązań powstałych na bazie dyrektywy środowiskowej na wypadek konieczności poniesienia kosztów zapobiegawczych lub naprawczych w przypadku bezpośredniego zagrożenia szkodą w środowisku lub szkody w środowisku. Obowiązek ten dotyczy jedynie podmiotów, których działalność jest co do zasady wymieniona w załączniku III dyrektywy środowiskowej (z pewnymi wyjątkami w niektórych państwach członkowskich). Ponadto w Grecji uchwalono przepisy wprowadzające obowiązkowe zabezpieczenie, ale ministerialna decyzja o wdrożeniu ich w życie jeszcze nie zapadła. Z kolei we Włoszech i w Polsce wprowadzono (pośrednio lub bezpośrednio na podstawie przepisów prawnych) obowiązkowe zabezpieczenia roszczeń na wypadek szkód w środowisku dla niektórych działalności (Fogleman, 2020b, s. 124–131)¹¹⁵. Mimo że zakres zabezpieczenia finansowego ani jego forma nie zostały narzucone, wśród stosowanych zabezpieczeń finansowych wymienia się głównie ubezpieczenia, a także gwarancje bankowe i ubezpieczeniowe (Mackie i in., 2016, s. 21–25). Innym rozwiązaniem interesującym z punktu widzenia celu dyrektywy środowiskowej, jakim jest nakłonienie przedsiębiorców do podjęcia działań minimalizujących ryzyko bezpośredniego zagrożenia szkodą lub szkody w środowisku, stosowanym w niektórych państwach członkowskich, jest obowiązek przeprowadzenia podstawowej oceny ryzyka w tym zakresie. W zależności od wyniku audytu dokonuje się dalszej, pogłębionej oceny z uwzględnieniem scenariuszy szkodowych i z szacowaniem wielkości poten-

¹¹⁵ Więcej na temat rozwiązań w zakresie zabezpieczeń finansowych, w tym obowiązkowych, w odniesieniu do dyrektywy środowiskowej w poszczególnych państwach członkowskich zob. w (Fogleman, 2020b).

cialnej szkody w środowisku oraz ewentualnych kosztów zapobiegawczych lub naprawczych. Jeżeli te wartości przekroczą dopuszczalny, maksymalny poziom określony przez ustawodawcę, przedsiębiorca jest zobowiązany do przedstawienia stosownego zabezpieczenia finansowego. Część z państw przewidziało również zwolnienie z tego obowiązku na podstawie certyfikatu potwierdzającego implementację systemu zarządzania środowiskowego na podstawie ISO 14000 lub EMAS (Mackie i in., 2016, s. 23; Fogleman, 2020b, s. 255–256).

Polska nie zdecydowała się na wprowadzenie obowiązku zawarcia umowy ubezpieczenia lub innej formy zabezpieczenia finansowego dla podmiotów korzystających ze środowiska, których działalność stwarza ryzyko szkody w środowisku w rozumieniu ustawy szkodowej¹¹⁶. Aczkolwiek w przypadku prowadzenia składowiska odpadów¹¹⁷ ustawodawca w art. 125 ustawy o odpadach nakłada na zarządzającego takim składowiskiem obowiązek zabezpieczenia roszczeń z tytułu wystąpienia w związku z prowadzeniem składowiska odpadów negatywnych skutków w środowisku oraz szkód w środowisku w rozumieniu ustawy szkodowej. Zabezpieczenie, o którym mowa w art. 125, dotyczy zatem kosztów przeprowadzenia działań zapobiegawczych i naprawczych. Jedną z czterech przewidywanych form zabezpieczenia roszczeń może być polisa ubezpieczeniowa¹¹⁸. Wysokość i forma zabezpieczenia roszczeń są określone w decyzji zatwierdzającej instrukcję prowadzenia składowiska odpadów (Radecki, 2016, s. 404–406). Z kolei w znowelizowanej w 2018 r. ustawie o odpadach obowiązek ustanowienia zabezpieczenia roszczeń nakłada się na posiadacza odpadów w wysokości umożliwiającej pokrycie kosztów wykonania zastępczego powstałych na skutek: (1) decyzji nakazującej posiadaczowi odpadów ich usunięcie z miejsca nieprzeznaczonego do ich składowania lub magazynowania, o której mowa w art. 26 ust. 2; (2) obowiązku posiadacza odpadów (wynikającego z art. 47 ust. 5) w związku z cofnięciem zezwolenia tj. usunięcia odpadów i negatywnych skutków w środowisku lub szkód w środowisku w rozumieniu ustawy szkodowej, w tym usunięcia odpadów i ich zagospodarowania łącznie z od-

¹¹⁶ W Polsce funkcjonują obowiązkowe ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej osoby eksploatującej urządzenie jądrowe oraz właścicieli zbiornikowców. Wynikają one z uwarunkowań międzynarodowych, głównie z ratyfikowanych przez Polskę międzynarodowych porozumień w zakresie ochrony środowiska. Liczba tego rodzaju umów ubezpieczenia jest niewielka (Panasiewicz, 2008, s. 324).

¹¹⁷ Ten rodzaj działalności mieści się w zakresie przepisu art. 3 ustawy szkodowej w odniesieniu do ustawy o odpadach i dotyczy działalności polegającej na zbieraniu lub przetwarzaniu odpadów wymagającej uzyskania zezwolenia, lub działalności wymagającej uzyskania wpisu do rejestru w zakresie, o którym mowa w art. 50 ust. 1 pkt 5 lit. a i b tej ustawy.

¹¹⁸ Zapewne użyte określenie „polisa ubezpieczeniowa” oznacza umowę ubezpieczenia.

padami stanowiącymi pozostałości z akcji gaśniczej lub usunięcia negatywnych skutków w środowisku lub szkód w środowisku w ramach prowadzonej działalności. Wysokość zabezpieczenia zależy od iloczynu maksymalnej możliwej do magazynowania masy odpadów i stawki zabezpieczenia roszczeń. Ponadto w art. 187 ustawy Prawo ochrony środowiska ustawodawca dopuścił możliwość nałożenia przez organ ochrony środowiska obowiązku ustanowienia zabezpieczenia roszczeń z tytułu wystąpienia negatywnych skutków w środowisku lub szkód w środowisku, wydając w formie decyzji administracyjnej pozwolenie na korzystanie ze środowiska (pozwolenie na wprowadzanie do środowiska substancji lub energii, które ma postać: pozwolenia zintegrowanego, pozwolenia na wprowadzanie gazów lub pyłów do powietrza, pozwolenia wodnoprawnego na wprowadzanie ścieków do wód lub do ziemi lub też pozwolenia na wytwarzanie odpadów). Przesłanką ustawową tego obowiązku jest szczególnie ważny interes społeczny związany z ochroną środowiska, głównie z zagrożeniem pogorszenia stanu środowiska w znacznych rozmiarach. Wysokość zabezpieczenia ustanowionego przez organ administracji powinna zostać wskazana w formie kwoty pieniężnej. Podobnie jak w przypadku ustawy o odpadach jedną z form zabezpieczenia może być umowa ubezpieczenia. Co więcej, ustawodawca upoważnia ministra środowiska do ustalenia w drodze rozporządzenia rodzajów instalacji, w których zabezpieczenie powinno zostać ustanowione, co może być bardzo ważne perspektywicznie. Znowelizowana ustawa Prawo ochrony środowiska wypełnia poprzez art. 187 obowiązek zachęcania potencjalnych sprawców zanieczyszczenia środowiska do zagwarantowania odpowiedniego zabezpieczenia finansowego nałożony w dyrektywie środowiskowej na państwa członkowskie, aczkolwiek trudno go uznać za narzędzie skuteczne, szczególnie w odniesieniu do ubezpieczeń (Maśniak, 2012, s. 226–232; 2009, s. 247–248; por. K. Gruszecki, 2016, s. 516–523).

Maśniak (2009, s. 236–237) wymienia kilka argumentów, które w kontekście środowiska przemawiają za interwencjonizmem państwa poprzez narzucenie prawnych środków bezpieczeństwa bądź odpowiedzialności deliktowej w tym zakresie. Należą do nich: poziom wiedzy na temat ryzyka związanego z wykonywaną działalnością, kwestia zdolności do pełnej rekompensaty szkody, możliwość uniknięcia odpowiedzialności za szkodę z uwagi na jej charakter (w tym rozproszenie w czasie i w przestrzeni, trudności w zgromadzeniu materiału dowodowego, ustaleniu przyczyn zanieczyszczenia i powiązania ich ze sprawcą), a także wielkość kosztów administracyjnych (por. Maśniak, 2003, s. 68–73). Z punktu widzenia autorki niniejszej monografii w kontekście odpowiedzialności prawnej za szkody w środowisku i wprowadzenia obowiązkowego zabezpieczenia finansowego działalności

objętej przepisami dyrektywy środowiskowej najbardziej problematyczna pozostaje kwestia wysokości kwoty zabezpieczenia, która miałaby odpowiadać ewentualnym kosztom działań zapobiegawczych lub naprawczych. Ponadto dyskusji podlega fakt, czy obowiązek posiadania zabezpieczenia finansowego miałby dotyczyć każdego rodzaju działalności w takim samym stopniu.

W celu prawidłowego funkcjonowania systemu ubezpieczeń obowiązkowych muszą ponadto zostać spełnione określone warunki. Wśród nich wymienia się m.in. (Insurance, 2017):

- wystarczające dane służące ubezpieczycielom do prawidłowego oszacowania wielkości i częstotliwości roszczeń, a w konsekwencji ustalenia odpowiednich składek ubezpieczeniowych;
- dostateczne podobieństwo między przedmiotami do ubezpieczenia obejmowanymi zakresem ochrony ubezpieczeniowej (w przeciwnym razie ubezpieczyciele muszą mieć większą swobodę w określaniu warunków ochrony);
- różnorodność ubezpieczycieli zainteresowanych świadczeniem ochrony ubezpieczeniowej, która zapewnia odpowiednią pojemność rynku i jego konkurencyjność;
- odpowiednia pojemność reasekuracyjna, zapewniająca wystarczające rozproszenie ryzyka, szczególnie dużego i długoterminowego.

Niespełnienie powyższych warunków w zakresie ubezpieczenia środowiskowego wpłynie negatywnie zarówno na stronę podażową, jak i popytową rynku ubezpieczeń obowiązkowych. A opisane powyżej właściwości underwritingu dotyczące ryzyka środowiskowego w przedsiębiorstwie jednoznacznie wskazują na przynajmniej kilka braków dotyczących wymaganych parametrów dla ubezpieczeń obowiązkowych. Brak swobody w procesie underwritingu może ograniczyć innowacyjność w tworzeniu produktów ubezpieczeniowych, a przez to hamować rozwój rynku ubezpieczeniowego. Niechęć ubezpieczycieli do oferowania produktów zgodnie z nałożonymi przez obowiązkowy system warunkami może spowodować brak odpowiedniej podaży. To z kolei przełoży się na wzrost podmiotów pozostających bez ochrony i zahamuje lub ograniczy działalność przedsiębiorstw z powodu braku spełnienia przez nie wymogów prawnych w postaci zawarcia umowy ubezpieczenia. Ponadto konieczność zawierania tego rodzaju umów może spowodować spadek prewencji i zwiększenie hazardu moralnego wśród ubezpieczających. Z kolei niepewność ubezpieczycieli co do prawdopodobieństwa i intensywności analizowanego zjawiska spowodowana niedostępnością danych w procesie jego oceny, niekonkurencyjny rynek oraz dodatkowe koszty administracyjne związane z obsługą obowiązkowego

systemu przełożą się na wzrost składek ubezpieczeniowych. Z uwagi na jednolite i nieelastyczne warunki ochrony dla wszystkich ubezpieczających część z nich może być zmuszona do nabycia ochrony ubezpieczeniowej, której nie potrzebuje, a część – w pewnym zakresie pozostać nieubezpieczona (Insurance, 2017).

Przeciwko wprowadzeniu obowiązku zabezpieczenia finansowego na wypadek szkód w środowisku opowiada się FERMA¹¹⁹. W swoim sprawozdaniu podkreśla, że taki obowiązek nie służy osiągnięciu prawdziwego celu, jaki przyświeca dyrektywie środowiskowej, czyli zapobieganiu szkodom w środowisku. Wprowadzenie obowiązkowych zabezpieczeń finansowych będzie wywierać negatywne skutki na inwestycje w działania zapobiegawcze poprzez zmianę kierunku inwestycji (przedsiębiorstwa nie będą przeznaczać środków jednocześnie na działania zapobiegawcze i zabezpieczenie finansowe). Ponadto z uwagi na dodatkowe wymogi finansowe obowiązek ten może zahamować rozwój gospodarki i zmniejszyć jej konkurencyjność, w tym ograniczyć inwestycje w badania rozwojowe, tworzenie nowych produktów i rynków (FERMA, 2017, s.1 i 4–5; por. Maśniak, 2014, s. 140–142).

Wyniki badania przeprowadzonego w ramach Programu Środowiskowego ONZ wskazują, że nieco ponad połowa badanych jest za wprowadzeniem obowiązkowego ubezpieczenia środowiskowego, ale znaczna część, bo 31% respondentów, jest zdecydowanie temu przeciwna. Jednocześnie odsetek zwolenników wprowadzenia przymusu ubezpieczenia wśród ankietowanych ubezpieczycieli i przedstawicieli organu nadzorczego wyniósł odpowiednio 54% i 100% (UNEP FI, 2022, s. 34).

Biorąc pod uwagę powyższe, a także różnice w poziomie rozwoju rynków ubezpieczeń, w przepisach wprowadzających dyrektywę środowiskową i w dostępnych formach ubezpieczenia wprowadzenie jednolitego obowiązkowego systemu zabezpieczeń finansowych, w tym ubezpieczenia środowiskowego, byłoby trudne w Unii Europejskiej w zakresie tak specyficznego i nierozpoznanego ryzyka. Niemniej istota problemu zanieczyszczenia środowiska spowodowanego działalnością przedsiębiorstw i postrzeganie go przez międzynarodowe organizacje wymaga podjęcia przez władze państwowe określonych działań. Powinny one z jednej strony popularyzować rozwiązania ubezpieczeniowe (na przykład poprzez wprowadzenie na poziomie krajowym obowiązku zawarcia umowy ubezpieczenia, jak i dotacji do składek ubezpieczeniowych wzorem ubezpieczeń w rolnictwie, które jest trudnym do aplikacji obszarem), a z drugiej – zapewniać skuteczne działania w przy-

¹¹⁹ Podobnie Swiss Re, które nie widzi potrzeby wprowadzania obowiązku ubezpieczenia w tym zakresie (Busenhardt i in., 2007, s. 17).

padku naruszenia walorów dobra wspólnego – środowiska¹²⁰. Bez względu na fakt, czy ubezpieczenie jest obowiązkowe, czy dobrowolne, jest to wyjątkowa okazja dla organów nadzoru nad rynkiem ubezpieczeniowym, organów ochrony środowiska oraz agencji rządowych do podjęcia współpracy na rzecz rozwoju rynku ubezpieczeniowego, pomocy przedsiębiorstwom w bardziej efektywnym zarządzaniu ryzykiem środowiskowym, a także promowaniu zrównoważonego rozwoju.

4.4. Pozostałe specjalistyczne ubezpieczenia środowiskowe

Specyficzny rodzaj ryzyka środowiskowego przedsiębiorstw wiąże się z wszelkimi inwestycjami dotyczącymi nabycia zanieczyszczonych gruntów oraz z koniecznością poniesienia wysokich kosztów ich czyszczenia i rekultywacji. Ten rodzaj ekspozycji na ryzyko jest szczególnie istotny w przypadku inwestycji na terenach przemysłowych nabywanych przez przedsiębiorstwa w celu rozbudowania swojej działalności. Określając zagrożenia środowiskowe na obszarach przemysłowych, bierze się pod uwagę takie czynniki, jak rodzaj prowadzonej działalności, w tym wykorzystywanie i magazynowanie substancji niebezpiecznych, obecność zbiorników podziemnych czy występowanie azbestu lub ołowiu.

Poza niepewnością dotyczącą finalnego kosztu remediacji zanieczyszczonego gruntu problemem mogą się okazać roszczenia osób trzecich głównie z tytułu szkód osobowych, których źródłem są grunty zanieczyszczone związkami organicznymi. Mogą być one toksyczne, rakotwórcze, mieć silnie drażniące lub parzące właściwości. Ponadto wyziewy towarzyszące usuwaniu skażonej chemikaliami ziemi mogą stanowić zagrożenie dla zdrowia

¹²⁰ Ciekawym rozwiązaniem w zakresie zarządzania ryzykiem szkód w środowisku może być partnerstwo publiczno-prywatne, które umożliwi pełną ochronę bez względu na rozmiar szkody i rozkłada jej ciężar pomiędzy podmioty publiczne i prywatne. Wśród korzyści tego rodzaju współpracy wymienia się m.in.: dostęp do wiedzy ubezpieczycieli i narzędzi stosowanych przez nich w procesie oceny ryzyka środowiskowego, wykorzystanie możliwości finansowych podmiotów publicznych, w tym wsparcie finansowe ubezpieczycieli w postaci dopłat do składek lub odszkodowań i pełnienie przez nich funkcji „ubezpieczyciela ostatej szansy” w przypadku bardzo wysokich kosztów działań zapobiegawczych lub naprawczych. Do zagrożeń wynikających z takiej współpracy i wsparcia udzielonego przez państwo można zaliczyć hazard moralny. Formą jego ograniczenia mogą być szczególne warunki ochrony w postaci franszy, udziałów własnych, limitów odpowiedzialności ubezpieczyciela, a także swego rodzaju nagrody za podjęcie działań prewencyjnych w postaci zniżek czy ulg ubezpieczeniowych (Maśniak, 2014, s. 144–145; 2017, s. 142–144).

lub życia mieszkańców okolicznych terenów. Należy zauważyć, że szkody w środowisku mogą wystąpić już na etapie budowy. W wyniku prowadzonych prac może dojść do uszkodzenia i rozszczelnienia zbiorników podziemnych, w efekcie czego szkodliwe substancje dostaną się w głąb ziemi¹²¹.

Poza ubezpieczeniem środowiskowym opisanym we wcześniejszej części monografii jednym z rozwiązań dotyczących ryzyka środowiskowego przedsiębiorstw związanego ze znanym zanieczyszczeniem, które jest z reguły wyłączone z ochrony ubezpieczeniowej, jest ubezpieczenie nadwyżki kosztów czyszczenia (ang. *cleanup cost cap, remediation stop-loss*). Ten rodzaj ochrony ubezpieczeniowej jest świadczony głównie na zagranicznych rynkach ubezpieczeniowych (amerykańskim i brytyjskim), ale nie przez wszystkie zakłady ubezpieczeń¹²². Początkowo, w latach 2009–2010, ubezpieczyciele wycofywali się z oferowania tego rodzaju produktu, pomimo zgłaszanego na niego popytu. Było to spowodowane nierentownością tego ubezpieczenia, która wynikała z niedostosowania ceny do wyższej niż zakładano szkodowości (z uwagi na brak historycznych danych ubezpieczyciele nieprawidłowo oceniali ekspozycję na ryzyko w przypadku tego rodzaju zdarzeń). Na niektórych rynkach ubezpieczeniowych podjęto próbę ponownego oszacowania ryzyka z wykorzystaniem bardziej dokładnych metod oceny kosztów rekultywacji zanieczyszczonego terenu (Aon Risk, 2014, s. 2).

Ubezpieczenie nadwyżki kosztów jest przeznaczone głównie dla właściciela zanieczyszczonego terenu oraz wykonawcy projektu związanego z remediacją zanieczyszczonej powierzchni ziemi i chroni ich przed kosztami czyszczenia znacznie przekraczającymi budżet, oszacowanymi na bazie zatwierdzonego planu działań naprawczych. Niespodziewany wzrost kosztów czyszczenia terenu, objęty ochroną ubezpieczeniową, może wynikać z (Yount i Meyer, 2005, s. 29):

- odkrycia dodatkowej ilości lub wyższego stężenia zanieczyszczeń niż uwzględniono w planie naprawczym,

¹²¹ Odpowiedzialność z tytułu zanieczyszczenia środowiska w wyniku prowadzonych prac budowlanych, w tym również w czasie prac polegających na ocenie stopnia zanieczyszczenia lub czyszczeniu/ rekultywacji terenu (realizacji kontraktu polegającego na budowie, przebudowie, itp.) jest przedmiotem odrębnego ubezpieczenia tzw. ang. *contractors' pollution liability* – CPL. Ten rodzaj umowy ubezpieczenia jest przeznaczony na przykład dla przedsiębiorstw budowlanych, deweloperów, inwestorów i wykonawców projektów polegających na ponownym zagospodarowaniu obszarów przemysłowych. W przypadku konsultantów, wykonawców i projektantów działań remediacyjnych, ochroną ubezpieczeniową można objąć OC zawodową z tytułu szkód, będących następstwem czynów niedozwolonych (rażącego niedbalstwa), a także koszty obrony prawnej (Aon Risk, 2014, s. 3).

¹²² Jak wynika z raportu AON ubezpieczenie nadwyżki kosztów rekultywacji oferuje Axis i Beazley (Aon Risk, 2014, s. 2–5).

- odkrycia istniejącego zanieczyszczenia, ale nieuwzględnionego w planie naprawczym,
- oceny terenu wymaganej po odkryciu nowego zanieczyszczenia i zmiany planu naprawczego,
- konieczności podjęcia dodatkowych działań w czasie remediacji,
- zmiany w regulacjach prawnych, w tym nakazu zmiany środka naprawczego.

Zakresem ochrony, podobnie jak w ubezpieczeniu środowiskowym, są objęte koszty usuwania zanieczyszczenia, z tą różnicą, że jest ono znane wcześniej. W praktyce ubezpieczony akceptuje pewien poziom kosztów (udział własny), który odzwierciedla szacowane koszty czyszczenia z uwzględnieniem dodatkowego marginesu ich przekroczenia (zwykle około 15–25%). Ubezpieczyciel przyjmuje do ochrony ryzyko przekroczenia tego udziału własnego do określonego w umowie limitu (Abelson i Pearlson, 2003, s. 10). Ponadto w wyniku negocjacji w ramach umowy ubezpieczenia można objąć ochroną koszty zmienne, zwiększone z powodu przedłużenia remediacji wynikającej z zanieczyszczenia.

Powyższe rozwiązanie może się przyczynić do rozwoju prowadzonej przez przedsiębiorstwa działalności, ponieważ brak rozpoznania co do stopnia zanieczyszczenia terenu zdegradowanego, które jest warunkiem niezbędnym do określenia kosztu jego czyszczenia i rekultywacji, jest często czynnikiem hamującym decyzję inwestora o zagospodarowaniu terenu przemysłowego.

4.5. Gwarancja ubezpieczeniowa jako przykład wewnętrznego finansowania ryzyka środowiskowego przedsiębiorstw

4.5.1. Pojęcie i klasyfikacja gwarancji

Jedną z metod finansowania realizacji ryzyka w przedsiębiorstwie, którego działalność może spowodować szkodę w środowisku, jest gwarancja ubezpieczeniowa. Zawieranie umów gwarancji należy do czynności ubezpieczeniowych określonych w Ustawie z dnia 11 września 2015 r. o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej (Ustawa, 2015)¹²³. Pomimo że z punktu widzenia prawnego nie jest ona umową ubezpieczenia, z uwagi na jej do-

¹²³ Zwana dalej ustawą o działalności ubezpieczeniowej.

stępność na rynku ubezpieczeniowym (stanowi odrębną grupę produktów ubezpieczeniowych) jest zaliczana do ubezpieczeniowych metod finansowania realizacji ryzyka. Ustawodawca sklasyfikował gwarancję ubezpieczeniową jako Grupę 15. Działu II w Załączniku do wspomnianej ustawy. Gwarancja ubezpieczeniowa, obok ubezpieczenia kredytu, jest jedną z podstawowych form ochrony ubezpieczeniowej w ramach ubezpieczeń finansowych, których źródło ryzyka tkwi w procesach ekonomicznych i siłach rynkowych mających wpływ na każdy podmiot gospodarczy. Ich zastosowanie służy zabezpieczeniu procesów związanych z zarządzaniem finansami przedsiębiorstw, w tym ochronie ubezpieczonego przed stratami finansowymi powstałymi w wyniku niewykonania lub nienależytego wykonania zobowiązania przez dłużnika. Rola ubezpieczeń finansowych wzrosła wraz z urynkowieniem się polskiej gospodarki, w której wolna konkurencja, będąca zarówno źródłem wzrostu gospodarczego, jak i wielu bankructw, wymusiła potrzebę zabezpieczenia przed niewypłacalnością kontrahentów (L. Michalik i Seliga, 2003, s. 279–285).

W literaturze przedmiotu funkcjonuje kilka pojęć gwarancji ubezpieczeniowej. Według L. Michalika i Seligi (2003, s. 291) jest ona „jednostronnym zobowiązaniem zakładu ubezpieczeń (gwaranta) do wykonania świadczenia pieniężnego na rzecz podmiotu uprawnionego (beneficjenta) w sytuacji, gdy podmiot wnioskujący o wystawienie gwarancji nie wywiązał się z ustalonego, wobec beneficjenta, obowiązku”. Oznacza to, że na podstawie umowy o wydanie gwarancji i w zamian za składkę ubezpieczeniową zakład ubezpieczeń przyjmuje w miejsce dłużnika (zobowiązanego) rolę gwaranta zapłaty określonych zobowiązań na rzecz beneficjenta gwarancji, któremu wystawia gwarancję ubezpieczeniową (Lisowski, 2001, s. 251; por. E.J. Vaughan i T.M. Vaughan, 2008, s. 634). Wynika z tego jedna z głównych cech gwarancji, którą jest trójstronny charakter umowy. Ponadto gwarancja jest umową nienazwaną, co oznacza, że o prawach i obowiązkach z niej wynikających decyduje tylko jej treść. Dlatego też w przypadku umowy gwarancyjnej ogólne warunki ubezpieczenia nie wpływają na stosunek prawny między ubezpieczycielem a beneficjentem. Są to jedne z elementów, które odróżniają umowę gwarancji od umowy ubezpieczenia (L. Michalik i Seliga, 2003, s. 306–307; por. E.J. Vaughan i T.M. Vaughan, 2008, s. 634–635; Koch, 2005, s. 34–35).

Ustawodawca w załączniku do ustawy o działalności ubezpieczeniowej podzielił gwarancję ubezpieczeniową na dwa podstawowe typy – gwarancję bezpośrednią (wystawianą bezpośrednio na rzecz beneficjenta) i gwarancję pośrednią (zabezpieczającą instytucję, która wystawia gwarancję bezpośred-

nio na rzecz finalnego beneficjenta). Ponadto wyróżnia się jeszcze gwarancje: odwoławalne, nieodwoławalne, warunkowe i bezwarunkowe (L. Michalik i Seliga, 2003, s. 292–293). Z uwagi na przedmiot zabezpieczenia wymienia się następujące główne typy gwarancji (Lisowski, 2001, s. 252):

- gwarancje kontraktowe (zabezpieczające wykonanie kontraktu), w tym: wadialne, należytego wykonania zobowiązania, zwrotu zaliczki, usunięcia wad i usterek;
- gwarancje zapłaty należności celnych i podatkowych na rzecz organów celnych i podatkowych;
- gwarancje od sprzeniewierzenia;
- gwarancje koncesyjne, wymagane przy rozpoczynaniu bądź prowadzeniu działalności gospodarczej;
- gwarancje płacenia czynszów dzierżawionych;
- gwarancje wykonania umowy dostawy (por. E.J. Vaughan i T.M. Vaughan, 2008, s. 635–638; Frey i in., 2014, s. 15–17).

Istnieje jeszcze sporo innych rodzajów gwarancji, których z uwagi na rosnące potrzeby przedsiębiorców pojawia się coraz więcej. Przykładem gwarancji powstałej i wykorzystywanej w odpowiedzi na negatywne skutki szkód w środowisku i zwiększoną odpowiedzialność prawną za ich spowodowanie jest gwarancja środowiskowa, która jest często wyodrębniana wśród gwarancji koncesyjnych. Za Żebrowską (1997, s. 9–10) należy przyjąć, że gwarancja ubezpieczeniowa „często okazuje się optymalnym sposobem zapewniania środków finansowych na pokrycie szkód i kosztów restytucji środowiska”.

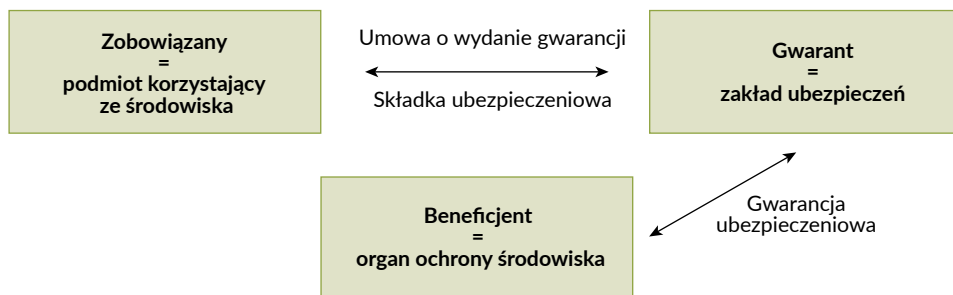
4.5.2. Ubezpieczeniowa gwarancja środowiskowa

Mechanizm ubezpieczeniowej gwarancji środowiskowej opiera się na poręczeniu przez zakład ubezpieczeń (gwaranta) odpowiednich środków finansowych dla podmiotów, których działalność może zagrażać środowisku, w celu usunięcia zanieczyszczenia przez nie spowodowanego. Głównym jej celem jest zapewnienie spełnienia przez dany podmiot (dłużnika) obowiązków wynikających z przepisów prawa środowiskowego lub określonych w pozwoleniu środowiskowym. W przeciwnym razie zakład ubezpieczeń wypłaca – zamiast dłużnika – określoną w umowie gwarancji kwotę na rzecz odpowiedniego organu państwowego, który najczęściej takie pozwolenie wydaje (beneficjenta). W zagranicznej literaturze przedmiotu wskazuje

się, że tego rodzaju instrumenty stanowią zabezpieczenie należytego wykonania zobowiązania polegającego przykładowo na zamknięciu składowiska odpadów czy rekultywacji terenu, z którym wiążą się określone i znane *ex ante* obowiązki. W takim przypadku gwarancja środowiskowa zapewnia ich spełnienie (Boyd, 2001, s. 18–19; por. Bradley i in., 2017, s. 30).

Polski ustawodawca dopuszcza gwarancję ubezpieczeniową jako jedną z form zabezpieczenia roszczeń z tytułu wystąpienia negatywnych skutków w środowisku oraz szkód w środowisku w rozumieniu ustawy szkodowej, przewidzianego w ustawie o odpadach (art. 48a ust. 4 i 125 ust. 2) i ustawie Prawo ochrony środowiska (art. 187 ust. 2). Przykładem gwarancji, która spełnia warunki nałożone przez ustawodawcę, jest gwarancja ubezpieczeniowa wykonania zobowiązań z tytułu usuwania i likwidacji negatywnych skutków w środowisku oraz szkód w środowisku, którą oferuje PZU, Hestia, KUKA S.A., TU Euler Hermes S.A. (marka Allianz Trade od 28 marca 2022 r.) i TUiR Warta S.A., przy czym ta ostatnia ogranicza się do zabezpieczenia roszczeń dla odpadów (na podstawie art. 48a ustawy o odpadach). Podaż w zakresie gwarancji środowiskowych jest zbliżona do podaży ubezpieczeń środowiskowych, na co może mieć wpływ duży poziom odpowiedzialności prawnej związanej z prowadzeniem działalności zagrażającej środowisku oraz trudne do oszacowania ryzyko. W ramach takiej gwarancji zakład ubezpieczeń zobowiązuje się do pokrycia kosztów działań zapobiegawczych lub naprawczych, jakie może ponieść Skarb Państwa reprezentowany przez organ ochrony środowiska. Powyższe zachodzi w razie wystąpienia negatywnych skutków w środowisku oraz szkód w środowisku powstałych w wyniku prowadzonej przez podmiot, na który została wystawiona gwarancja, działalności lub niewywiązania się przez niego z obowiązków określonych w pozwoleniu w przypadku, gdy nie podjął się ich usunięcia lub – pomimo pisemnego wezwania do zapłaty – nie zapłacił w całości lub części wierzytelności wynikającej z kosztów poniesionych w związku z naprawieniem szkody w środowisku. Podmiotami trójstronnej relacji gwarancyjnej są w tym przypadku: podmiot gospodarczy korzystający ze środowiska (dłużnik – zobowiązany), zakład ubezpieczeń (gwarant) i organ ochrony środowiska (beneficjent) (rysunek 17) (Hęćka i Lisowski, 2020).

Ocena ryzyka związana z udzielaniem ubezpieczeniowej gwarancji środowiskowej jest procesem bardzo złożonym i polega przede wszystkim na zbadaniu aktualnej i przyszłej zdolności podmiotu korzystającego ze środowiska do regulowania swoich zobowiązań, w tym tych, które wynikają z negatywnego oddziaływania na środowisko. Źródłem informacji potrzebnych do oceny tej zdolności, podobnie jak w ubezpieczeniach środowiskowych, jest wniosek o udzielenie gwarancji. Z uwagi na długą listę

Rysunek 17. Mechanizm działania środowiskowej gwarancji ubezpieczeniowej

Źródło: Opracowanie własne na podstawie (Lisowski, 2001, s. 252).

pytań zawartych w kwestionariuszach dotyczących ubezpieczeń środowiskowych może się wydawać, że proces oceny ryzyka ubezpieczeniowego jest bardziej skomplikowany niż w przypadku gwarancji. Jednakże poza pytaniami charakterystycznymi dla typowej gwarancji ubezpieczeniowej i dotyczącymi kondycji finansowej podmiotu gospodarczego analizowane wnioski zawierają wiele pytań odnoszących się do ryzyka środowiskowego. Najważniejsze pytania dotyczą między innymi (PZU, b.d.; Hestia, b.d.; KUKE, b.d.; Warta, 2019):

- terenu lokalizacji, w tym magazynowania odpadów niebezpiecznych;
- historii szkodowości, w tym prowadzonych przez organy administracji publicznej postępowań przeciwko spółce, zapłaconych kar, a także wystąpienia skażenia gleby, wody lub powietrza, wycieku lub pożaru na terenie lokalizacji;
- zastosowanych procedur ochrony środowiska;
- posiadanych certyfikowanych systemów zarządzania środowiskowego (ISO 14001 i EMAS).

Proces underwritingowy w środowiskowych gwarancjach ubezpieczeniowych, podobnie jak w przypadku innych gwarancji, opiera się na zasadzie 6 C, ang. „six Cs”, które oznaczają (Frey i in., 2014, s. 18–19):

- kapitał (ang. *capital*), odnoszący się do stabilności finansowej dłużnika, którą ubezpieczyciel bada na podstawie dokumentów i sprawozdań finansowych z ostatnich 3–5 lat;
- pojemność (ang. *capacity*), odnosząca się do możliwości wykonania zobowiązania przez dłużnika, którą ubezpieczyciel bada na podstawie opisu firmy i jej kluczowych pracowników, historii działalności i doświadczenia, biznes planu, celów i itp.;

- charakter (ang. *character*), odnoszący się do potwierdzonej reputacji dłużnika, którą ubezpieczyciel bada na podstawie referencji udzielonych przez innych generalnych wykonawców, podwykonawców, architektów lub dostawców;
- warunki (ang. *conditions*) umowy pomiędzy dłużnikiem a beneficjentem, które ubezpieczyciel bada pod kątem realności i możliwości wykonania, a także zapisów dotyczących odpowiedzialności stron;
- pewność (ang. *confidence*) co do oceny przyszłej umowy gwarancji dokonanej przez underwritera na podstawie uzyskanych i przeanalizowanych informacji oraz jego doświadczenia;
- zabezpieczenie (ang. *collateral*), na przykład w postaci gotówki, którego ubezpieczyciel może wymagać, gdy wyniki finansowe dłużnika wydają się nieco słabsze niż oczekiwane.

Wśród podstawowych korzyści wynikających z zastosowania środowiskowej gwarancji ubezpieczeniowej wymienia się m. in. (Bradley i in., 2017, s. 30; Jańska, 2013, s. 94):

- spełnienie obowiązku zabezpieczenia roszczenia określonego w pozwoleniu wymaganym przez odpowiednie przepisy prawa w zakresie ochrony środowiska;
- potwierdzenie wiarygodności wobec organów administracji publicznej zajmujących się ochroną środowiska oraz kontrahentów (pozytywny efekt wizerunkowy po zbadaniu kondycji finansowej i korzystnym jej zaopiniowaniu);
- natychmiastową dostępność środków;
- unikanie angażowania własnych środków finansowych w celu złożenia zabezpieczeń wymaganych przez organ ochrony środowiska oraz przez kontrahentów;
- brak wpływu zmiany kondycji finansowej podmiotu korzystającego ze środowiska na gwarancję pokrycia zobowiązań z tytułu usuwania i likwidacji szkód w środowisku;
- zobowiązanie gwaranta do wywiązania się z umowy, nawet jeśli podmiot korzystający ze środowiska staje się niewypłacalny;
- wspieranie działalności proekologicznej i zachęcanie do minimalizowania ryzyka środowiskowego poprzez stosowanie różnych instrumentów, w tym systemu zarządzania środowiskowego.

Główną wadą tego rozwiązania jest fakt, że gwarancja ubezpieczeniowa nie przenosi faktycznego ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa na pod-

miot zewnętrzny. Zakład ubezpieczeń, który pokrył zobowiązanie z tytułu gwarancji, ma bowiem na tej podstawie prawo regresu do dłużnika. Zwrot tych środków może być jednak rozłożony w czasie lub częściowo umorzony. Ponadto ubezpieczyciel może wymagać prawnego zabezpieczenia ewentualnych roszczeń, na przykład w postaci weksla, poręczenia wekslowego lub blokady środków na rachunku bankowym.

Mimo to dla części przedsiębiorstw, która kreuje ryzyko środowiskowe na niższym poziomie przy jednoczesnym stosowaniu fizycznej kontroli tego ryzyka, rozwiązanie w postaci środowiskowej gwarancji ubezpieczeniowej może być akceptowalne i wystarczające. Zdaniem autorki niniejszej monografii rynek środowiskowych gwarancji ubezpieczeniowych powinien być rozwijany jako efektywne zabezpieczenie finansowe (swego rodzaju alternatywa dla ubezpieczenia środowiskowego), którego celem jest ochrona państwa i społeczeństwa przed wydatkami na naprawę środowiska w postaci kosztów działań zapobiegawczych i naprawczych w przypadku niewypłacalności odpowiedzialnego za nie podmiotu. Zawarcie środowiskowej gwarancji ubezpieczeniowej spełnia ustawowy obowiązek posiadania zabezpieczenia roszczeń wymaganych w celu prowadzenia określonej działalności, a także zapewnia odpowiednie fundusze na działania mające na celu zapobieganie lub naprawę szkód w środowisku. Ponadto gwarancja ubezpieczeniowa poprawia płynność finansową przedsiębiorstwa i w porównaniu z gwarancją bankową nie zmniejsza ono swojej zdolności kredytowej. Pozwala to na ulokowanie środków finansowych w inny sposób – na przykład w inwestycjach w zakresie polepszania bezpieczeństwa środowiskowego lub działania proekologicznego.

Analiza dostępnych rozwiązań w zakresie finansowania realizacji ryzyka środowiskowego pozwala przedsiębiorstwom na dokonanie weryfikacji i oceny ich doświadczeń w obszarze kontroli finansowej tego ryzyka, w tym głównie różnic w warunkach oferowanych w ramach tradycyjnych i specjalistycznych umów ubezpieczenia. Ma to szczególne znaczenie w kontekście ubezpieczenia środowiskowego czy gwarancji środowiskowej, które są wciąż relatywnie nowymi i mało popularnymi produktami na polskim rynku ubezpieczeniowym. Wyniki autorskiego badania wskazują bowiem na dość duże niezrozumienie elementów technicznych umowy ubezpieczenia, w tym zakresu ochrony charakterystycznego dla ubezpieczenia środowiskowego (rysunek 16), a także brak wiedzy na temat dostępności tego produktu na polskim rynku. Może to stanowić wskazówkę dla ubezpieczycieli co do kierunku ewentualnych zmian treści warunków umowy ubezpieczenia lub

nawet stworzenia odrębnych produktów ubezpieczeniowych dających ochronę na wypadek ryzyka charakterystycznego tylko dla danej branży. Bez względu na powyższe brak świadomości ubezpieczeniowej w tym zakresie jest wyraźnym sygnałem dla ubezpieczycieli i pośredników ubezpieczeniowych do podjęcia działań promocyjnych i edukacyjnych.

ZAKOŃCZENIE

Dynamiczne otoczenie przedsiębiorstwa wzmacnia potrzebę ciągłej rewizji dotychczasowych celów, jakimi kieruje się ono w swojej działalności. Maksymalizacja zysku czy wartości firmy dla akcjonariuszy przestaje być traktowana jako główny i jedyny cel stawiany w danej organizacji. W obliczu katastrof ekologicznych i wyczerpywania się zasobów nieodnawialnych w sposób naturalny na pierwszy plan zaczyna się wysuwać również kwestia środowiska naturalnego. Przedsiębiorstwa produkcyjne i przemysłowe oraz pozostałe, których działalność ma wpływ na otoczenie przyrodnicze i może powodować w nim negatywne zmiany, powinny traktować tę problematykę jako jeden z głównych obszarów prowadzenia działalności gospodarczej.

Można wyróżnić pewne aspekty środowiskowe i ich konsekwencje dla biznesu, na które organizacja powinna zwracać szczególną uwagę w procesie decyzyjnym również dlatego, że mają one bezpośredni lub pośredni wpływ na stronę przychodową i kosztową prowadzonej działalności gospodarczej. Należą do nich m.in.:

- zmiany klimatyczne, w tym nasilające się ekstremalne zjawiska pogodowe, które mają wpływ na wybór miejsca prowadzenia działalności oraz przebieg procesu produkcyjnego,
- ograniczone i nieodnawialne zasoby naturalne, które są wykorzystywane w procesie produkcyjnym,
- pogłębiające się zanieczyszczenie środowiska naturalnego, w tym zagrożenie dla bioróżnorodności, przy jednoczesnej rosnącej świadomości ekologicznej społeczeństwa i zwiększonej aktywności prawodawczej państwa w zakresie środowiska.

Należy jednak podkreślić, że przedsiębiorstwo, funkcjonując w określonym otoczeniu (również otoczeniu środowiskowym), nie zawsze pozostaje z nim w symbiozie. Na podstawie przeprowadzonych analiz stwierdzono, że ujemne oddziaływanie przedsiębiorstwa na środowisko może być rezultatem takich zdarzeń, jak pożar, awaria, wypadek drogowy czy błąd w obsłudze maszyn, które prowadzą do emisji zanieczyszczenia do środowiska. W niniejszej

monografii wpływ ten traktowany jest jako źródło ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa. Jest ono rozumiane w sposób odmienny niż w klasycznych źródłach literaturowych – jako przyszły, możliwy i nieakceptowany stan, którego realizacja oznacza naruszenie lub utratę wartości pozytywnej podmiotu (przedsiębiorstwa). Bardzo istotne jest, że ryzyko definiuje się przez pryzmat tego właśnie podmiotu – jego właściciela, a więc z wykorzystaniem podmiotocentrycznej koncepcji ryzyka. Takie podejście do ryzyka jest konsekwencją przyjętej subiektywnej teorii ryzyka jako konstruktów, wypracowanej przez lata na gruncie nauk socjologicznych i ekonomicznych.

Podstawowe założenie w monografii, które zostało zweryfikowane w przeprowadzonym badaniu, wskazuje, że przedsiębiorstwo, uwzględniając cele i własne interesy, definiuje swoje ryzyko środowiskowe. Bazę do podjęcia dyskusji na temat ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa stanowi zespół jego uwarunkowań, czyli czynników zewnętrznych tworzących przestrzeń – tło do jego kreacji. Należą do nich:

- Regulacje prawne dotyczące ochrony środowiska, w tym przede wszystkim w zakresie odpowiedzialności prawnej za szkodę w nim spowodowaną, stanowią główne uwarunkowanie ryzyka środowiskowego przedsiębiorstw. Przeanalizowane w monografii prawo unijne i krajowe, oparte obecnie na zasadzie „zanieczyszczający płaci”, stanowi podstawę definiowania ryzyka środowiskowego przez przedsiębiorstwa. Ale co najważniejsze, zobowiązuje je do ponoszenia finansowej odpowiedzialności za działania zapobiegawcze i naprawcze w przypadku zagrożenia szkodą w środowisku lub faktycznego zaistnienia szkody w środowisku. Z punktu widzenia ryzyka jako konstruktów podstawą nazwania danego zdarzenia ryzykiem środowiskowym przedsiębiorstwa jest więc zaistnienie nieakceptowanego stanu dla przedsiębiorstwa (pod względem ekonomicznym, społecznym, wizerunkowym itp.) wynikającego z jego negatywnego oddziaływania na środowisko.
- Zadaniem państwa jest tworzenie rozwiązań prawno-ekonomicznych sprzyjających rozwojowi gospodarczemu kraju przy jednoczesnym wspieraniu działań pożądaných z punktu widzenia respektowania zasady zrównoważonego rozwoju. Wśród zadań zaplanowanych w ramach polityki ekologicznej państwa można wymienić m.in. wsparcie realizacji przedsięwzięć związanych z ochroną środowiska i różnorodności biologicznej, dofinansowanie budowy systemów ostrzegania i reagowania na zagrożenia środowiska, a także zbudowanie systemu rozwiązań prawnych i finansowych służących wdrażaniu systemów zarządzania środowiskowego w organizacjach (na przykład EMAS). Mają one służyć uświadomieniu

- podmiotom gospodarczym istotności problematyki ochrony środowiska. W konsekwencji daje to dodatkowy asumpt do kształtowania obrazu ryzyka środowiskowego w przedsiębiorstwie.
- Rosnąca świadomość ekologiczna społeczeństwa, w tym zmiana nawyków konsumpcyjnych i uzależnienie wyborów produktów od tego, czy dane przedsiębiorstwo uwzględnia aspekt środowiskowy i zapobiega negatywnemu oddziaływaniu na środowisko w swojej działalności, jest kolejnym czynnikiem zewnętrznym, który determinuje pojęcie ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa. Ponad połowa Polaków uważa, że działania w zakresie ochrony środowiska podejmowane z poziomu zarówno obywateli, przedsiębiorstw, organów państwowych, jak i całej Unii Europejskiej są niewystarczające (KE, 2020a, s. T21–T25). Presja społeczna wspierana działaniami konkurencji motywuje firmy, w tym głównie produkcyjne, do uwzględnienia problematyki środowiskowej oraz analizowania wpływu swojej działalności na środowisko. Zatem również w tym obszarze działalności przedsiębiorstwa mogą się pojawić sytuacje przez nie nieakceptowane i mogą dookreślać stosowany obraz ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa.
 - Prowadzenie każdej działalności gospodarczej wiąże się z koniecznością pozyskiwania niezbędnych środków finansowych, które mogą pochodzić z różnych źródeł. Kapitałodawcy, w tym akcjonariusze i instytucje finansowe, coraz częściej uzależniają swoje decyzje odnośnie do finansowania danego podmiotu czy inwestycji od wymiaru środowiskowego prowadzonej przez nich działalności. Analizowane wyniki badań wskazują na rosnące znaczenie inwestycji społecznie odpowiedzialnych w krajach europejskich (wartość odpowiedzialnych inwestycji, czyli realizowanych z uwzględnieniem połączenia kwestii ochrony środowiska, społecznej odpowiedzialności i ładu korporacyjnego, wzrosła w 2017 r. o nieco ponad 60% w porównaniu z 2015 r.) (Eurosif, 2018, s. 74). Dlatego też polityka kapitałodawców w zakresie finansowania podmiotów czy też projektów, których działalność może negatywnie oddziaływać na środowisko, ma wpływ na ryzyko środowiskowe przedsiębiorstw.

Zidentyfikowane wybrane uwarunkowania ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa mają charakter obiektywny, czyli w równym stopniu odnoszą się do wszystkich podmiotów obecnych na danym rynku. Obowiązujące prawo, polityka ekologiczna państwa czy określone postawy konsumentów lub inwestorów dotyczą wszystkich podmiotów, które mogą oddziaływać na środowisko. Jednak to, w jaki sposób dane przedsiębiorstwo postrzega i definiuje ryzyko środowiskowe związane z wykonywaną działalnością, zależy

od wewnętrznych cech i właściwości organizacji. Na postrzeganie ryzyka środowiskowego w przedsiębiorstwach w wybranych branżach w Polsce wpływa:

- Indywidualne rozumienie istoty odpowiedzialności prawnej, która w związku z implementacją dyrektywy środowiskowej i ustawy szkodowej znacznie się zwiększyła, jest istotne w definiowaniu ryzyka środowiskowego w danym przedsiębiorstwie. Świadomość rodzaju i skali konsekwencji spowodowania szkody w środowisku determinuje obraz tego ryzyka. Istnieje zależność pomiędzy stopniem znajomości ustawy szkodowej a pewnymi działaniami podejmowanymi w celu identyfikacji ryzyka środowiskowego w przedsiębiorstwie.
- Charakter prowadzonej działalności, stosowane procedury na wypadek emisji zanieczyszczeń i szkolenia pracowników w tym zakresie mają znaczenie w procesie kształtowania ryzyka środowiskowego danego przedsiębiorstwa. Obowiązki działań nakładane na przedsiębiorstwa, których działalność może powodować zanieczyszczenie środowiska lub szkodę w środowisku, w tym także na zakłady dużego i zwiększonego ryzyka, istotnie wpływają na poziom akceptowalności ryzyka środowiskowego w przedsiębiorstwie.
- Na postrzeganie ryzyka środowiskowego, w tym określenie przyszłego i nieakceptowanego stanu, wpływa stosowanie określonej (aktywnej lub biernej) polityki proekologicznej i aktywność w zakresie ochrony środowiska. Ma to z reguły związek z kierowaniem się w danej działalności wartościami społecznie istotnymi, takimi jak ograniczanie negatywnego, szkodliwego oddziaływania na środowisko czy ekologia. Świadomość korzyści z wdrożenia koncepcji ekologicznej społecznej odpowiedzialności biznesu – ECSR, w tym m.in. spełnienie obowiązków wynikających z prawa (działania formalno-prawne) czy praktyki zapobiegające szkodom w środowisku (działania inwestycyjno-infrastrukturalne) stosowane zarówno przez kierownictwo, jak i pracowników firmy, wpływa na subiektywne postrzeganie częstości określonych negatywnych zdarzeń w środowisku. Oznacza to, że te czynniki również determinują obraz ryzyka środowiskowego przedsiębiorstw.
- Wiedza i doświadczenie zdobyte przez organizację na etapie implementacji i kontroli już wdrożonych systemów zarządzania ryzykiem środowiskowym zgodnych z normą ISO 14001 lub regulacją EMAS mają istotne znaczenie dla konstruowania ryzyka środowiskowego danego przedsiębiorstwa. Organizacje posiadające znormalizowane systemy zarządzania środowiskowego, poza szeregiem korzyści, jakie osiągają, potrafią lepiej

- ocenić i zidentyfikować zagrożenia, których wystąpienie może się przyczynić do realizacji ryzyka środowiskowego w przedsiębiorstwie.
- Bardzo ważnym elementem wpływającym na percepcję ryzyka środowiskowego przez dane przedsiębiorstwo jest doświadczenie zaistniałych szkód w środowisku. Określone działania, jakie w tej sytuacji podejmuje organizacja, poniesione koszty na działania naprawcze i spełnienie nałożonych w drodze decyzji administracyjnej obowiązków związanych ze szkodą sprawiają, że dane przedsiębiorstwo określa granice akceptowalności danego ryzyka. Do największej liczby zdarzeń szkodowych dochodzi w przypadku działalności polegającej na sprzedaży paliw na stacjach benzynowych (branża surowcowo-paliwowa). Przedsiębiorstwa, w których nie doszło do zanieczyszczenia, mogą korzystać z doświadczenia innych, a także czerpać wiedzę z danych publikowanych przez organy unijne lub państwowe. Znajomość liczby zdarzeń, rozmiaru skutków zanieczyszczenia środowiska, w tym kosztów działań zapobiegawczych lub naprawczych oraz czasu potrzebnego do naprawy środowiska, wpływa na postrzeganie ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa. Istotna jest tu świadomość regulacji prawnych, egzekwowania prawa przez państwo i ponoszenia odpowiedzialności prawnej przez sprawców szkód w środowisku.
 - Uwarunkowania społeczno-kulturowe, choć są czynnikiem zewnętrznym względem przedsiębiorstwa, kształtują zachowanie danej organizacji i powodują przyjęcie przez nią określonych postaw i wartości charakterystycznych dla społeczeństwa czy kultury, w jakiej ona funkcjonuje. W zależności od tego, czy przedsiębiorstwo ma do czynienia z silną presją otoczenia, które domaga się spełniania norm i zasad mających na celu ochronę środowiska, czy też z cichą akceptacją praktyk antyśrodowiskowych, bierze ono pod uwagę (lub nie) pewne aspekty mające wpływ na definiowanie ryzyka środowiskowego. Studia literaturowe w tym zakresie pozwalają na wyciągnięcie wniosków o znacząco wyższym zaangażowaniu w kwestie środowiskowe przedsiębiorstw europejskich niż tych, które prowadzą działalność w krajach rozwijających się.

Problematyka szkód w środowisku w dużym stopniu dotyczy działalności polskich przedsiębiorstw. W Polsce w latach 2007–2013 zgłoszono ponad 40% wszystkich incydentów środowiskowych rozpatrywanych w kontekście dyrektywy środowiskowej w całej Unii Europejskiej (KE, 2016, s. 3). Ponadto organy administracji wydają wiele decyzji, które nakładają na sprawców zanieczyszczeń obowiązek podjęcia działań naprawczych lub zapobiegawczych, a co za tym idzie, pojawia się konieczność poniesienia kosztów takich działań.

Wyniki autorskiego badania wskazują, że ten obszar ryzyka środowiskowego jest dla przedsiębiorstw (bez względu na branżę) najbardziej istotny. Z uwagi na specyfikę i właściwości ryzyka środowiskowego i niekiedy zawodność fizycznych metod kontroli rodzi to potrzebę wykorzystania mechanizmów finansowania realizacji ryzyka środowiskowego przedsiębiorstw. Szczególną rolę w tym procesie odgrywają metody ubezpieczeniowe. Wnioski dotyczące ubezpieczeniowych metod służących finansowaniu realizacji ryzyka środowiskowego przedsiębiorstw można sformułować następująco:

- Ochrona ubezpieczeniowa w zakresie rekompensowania negatywnych konsekwencji finansowych ryzyka środowiskowego przedsiębiorstw jest świadczona w ramach tradycyjnych umów ubezpieczenia (najczęściej jako rozszerzenie umowy ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej z tytułu prowadzonej działalności i posiadanego mienia), specjalistycznej umowy ubezpieczenia środowiskowego lub sporadycznie jej pochodnych form, a także za pośrednictwem środowiskowej gwarancji ubezpieczeniowej. Jak wynika zarówno z badań literaturowych, jak i autorskiego badania, wciąż bardziej popularne wśród polskich przedsiębiorstw są tradycyjne metody ubezpieczeniowe, głównie w postaci klauzuli środowiskowej dołączanej do umowy ubezpieczenia OC z tytułu prowadzonej działalności i posiadanego mienia.
- Analiza porównawcza ogólnych warunków ubezpieczenia oraz wymogów dyrektywy środowiskowej i ustawy szkodowej wskazuje na szerszy zakres i przedmiot ochrony ubezpieczeniowej oferowanej w ramach ubezpieczenia środowiskowego niż w przypadku klauzuli środowiskowej. Co za tym idzie, bardziej odpowiada on potrzebom przedsiębiorców, których odpowiedzialność prawna za szkody w środowisku została rozszerzona za sprawą dyrektywy środowiskowej i ustawy szkodowej. Dotyczy to przede wszystkim odpowiedzialności administracyjnej, w tym również w zakresie szkód w bioróżnorodności, a także pokrycia kosztów związanych z minimalizacją szkody lub przerwą w działalności.
- Rynek ubezpieczeń środowiskowych w Polsce jest jeszcze młody i niewielki, niemniej rozwija się dynamicznie. Z przeprowadzonej analizy wynika, że tylko trzy zakłady ubezpieczeń, w tym dwa będące zagranicznym oddziałem, mają w swojej ofercie specjalistyczne ubezpieczenie środowiskowe typu *stand alone*.
- Ubezpieczenia środowiskowe, poza zapewnieniem realności kompensacji szkód w środowisku oraz finansowania działań zapobiegawczych, mają służyć przede wszystkim zabezpieczeniu przedsiębiorstw (poprzez gwarancję ich płynności) w przypadku wystąpienia nieakceptowanego

przez nie stanu, czyli realizacji ryzyka środowiskowego. Ubezpieczenia środowiskowe są również wyrazem świadomego podejścia do ryzyka przez przedsiębiorstwa, których działalność ma wpływ na środowisko i mogą być w pewnym sensie spełnieniem zasad wynikających z polityki społecznie odpowiedzialnego biznesu, a co za tym idzie – również zrównoważonego rozwoju.

Ponadto polskie przedsiębiorstwa wykazują dużą aktywność w zakresie zarządzania ryzykiem środowiskowym, a także inicjatywy podejmowane na rzecz ochrony lub polepszenia stanu środowiska w Polsce. Badane przedsiębiorstwa dokonują oceny ryzyka środowiskowego w swojej działalności, w tym również jej wpływu na środowisko naturalne, co należy ocenić pozytywnie, przy czym najwięcej działań w tym zakresie podejmują przedsiębiorstwa przemysłu chemicznego. Istnieje zależność pomiędzy znajomością ustawy szkodowej a podejmowaniem działań służących identyfikacji i ocenie ryzyka środowiskowego, w tym wdrożeniem systemu zarządzania ryzykiem środowiskowym. Może to być spowodowane tym, że w procesie oceny ryzyka brane są pod uwagę uwarunkowania prawne prowadzonej działalności. Z punktu widzenia celu dyrektywy środowiskowej i ustawy szkodowej stosowane przez nie metody kontroli fizycznej (narzędzia prewencyjne) mające za zadanie minimalizację prawdopodobieństwa wystąpienia szkody w środowisku lub ograniczenie skutków jej wystąpienia należy ocenić pozytywnie. Aczkolwiek, z uwagi na fakt, że przywrócenie stanu środowiska do stanu sprzed szkody jest procesem niezwykle złożonym i może trwać latami, a koszty ekspertyz, naprawy środowiska i monitorowania jego stanu po szkodzie są bardzo wysokie, przedsiębiorstwa powinny rozważyć zastosowanie ubezpieczeniowych metod finansowania realizacji ryzyka środowiskowego. Niestety, tylko nieco ponad 21% przebadanych przedsiębiorstw korzysta z umowy ubezpieczenia środowiskowego lub ją planuje. Powodem niewielkiego zainteresowania ubezpieczeniem środowiskowym w badanych przedsiębiorstwach może być niewystarczająca wiedza na temat tego produktu i możliwości jego wykorzystania (niewielka liczba zakładów ubezpieczeń oferująca takie rozwiązanie). Istnieje zależność między wyborem tego rodzaju ubezpieczenia a poniesieniem kosztów działań zapobiegawczych oraz korzystaniem z usług brokera ubezpieczeniowego.

Swego rodzaju trudność napotkana w trakcie przeprowadzania badania polegała na tym, że część pytań była bardzo szczegółowa i dotyczyła głównie danych wrażliwych (na przykład dotyczących akceptowanych limitów czy udziałów własnych w umowach ubezpieczenia). Spotkało się to z niechęcią udzielenia na nie odpowiedzi ze strony niektórych respondentów. Ciekawym tematem do dalszego badania mogłyby być przyczyny braku powszechnego

wykorzystania ubezpieczeń środowiskowych w finansowaniu realizacji ryzyka środowiskowego (na przykład za pośrednictwem wywiadów pogłębionych).

Szczegółowa analiza wybranych aspektów ryzyka środowiskowego w przedsiębiorstwach oraz charakterystyka ubezpieczeniowych metod finansowania jego realizacji dostarcza argumentów do wdrożenia tego rodzaju rozwiązań jako powszechnie obowiązujących. Dostępne już dziś produkty ubezpieczeniowe pozwalają nie tylko na kompensację szkód w środowisku, ale przede wszystkim chronią interes majątkowy ubezpieczonego. Określenie wybranych czynników ryzyka środowiskowego przedsiębiorstw pozwala zakładom ubezpieczeń dostosować ofertę i warunki ochrony ubezpieczeniowej do potrzeb strony popytowej rynku ubezpieczeniowego w zależności od rodzaju prowadzonej działalności i zdefiniowanego przez przedsiębiorstwa ryzyka. Ponadto ich działanie powinno być nastawione na promocję działań prewencyjnych i popularyzację ubezpieczeniowych metod finansowania realizacji ryzyka środowiskowego.

Istotną rolę w procesie upowszechniania metod ubezpieczeniowych odgrywa państwo, które dzięki zastosowaniu zachęt (na przykład w postaci dopłat do składek ubezpieczeniowych lub współfinansowania inwestycji w poprawę bezpieczeństwa ekologicznego w przypadku zabezpieczenia w postaci umowy ubezpieczenia środowiskowego) może zwiększyć popyt na tego rodzaju narzędzia. Działania organów władzy na rzecz tworzenia i rozpowszechniania ubezpieczeniowych metod finansowania realizacji ryzyka środowiskowego są niezbędne głównie z uwagi na fakt, że tak pożądanym przez państwo rozwojem gospodarczym niejednokrotnie stanowi zagrożenie dla środowiska, które jest dobrem wspólnym i którego ochrona zgodnie z Konstytucją RP jest obowiązkiem władz publicznych.

BIBLIOGRAFIA

- 40 proc. mieszkańców Indii będzie żyć 9 lat krócej. Przez smog. (2021, 1 września). *Rzeczpospolita*. <https://www.rp.pl/ochrona-zdrowia/art18872621-40-proc-mieszkancow-indii-bedzie-zyc-9-lat-krocej-przez-smog>
- Abelson, N. i Pearson, J. (2003). Environmental insurance: A useful tool to facilitate brownfields redevelopment. *Environmental Practice*, 5(1), 10–12. <https://doi.org/10.1017/S1466046603030059>
- ACE European Group. (b.d.). *Raport nt. szkód środowiskowych lata 2007–2012*.
- Afeltowicz, Ł. (2012). *Modele, artefakty, kolektywy. Praktyka badawcza w perspektywie współczesnych studiów nad nauką*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- AIG. (b.d.). *8 listopada 2010 r. – Katastrofa kolejowa w Białymstoku. Prezentacja case study [film]*. Pobrane 13 września 2014 z <https://www.aig.pl/business/produkty-i-uslugi/ubezpieczenia-srodowiskowe-oferta>
- AIG i SRE: Ryzyka i ubezpieczenia środowiskowe wg firm w Europie. (2013, 4 września). *Gazeta Ubezpieczeniowa*.
- Alge, T., Amador, T., Andersen, S., Bar, M., Bengtsson, A., Biot-Stuart, C., Bouquelle, F., Bonello, C., Browne, D., Ćerimagić, E., Cerny, P., D'Antonio, R., Delsignore, M., Douma, W., Franke, J., Fulop, S., Gaillard, E., Gajdics, A., ... i Lavrysen, L. (2021). *Improving implementation and the evidence base for the ELD*. (red. S. Fülöp). European Commission.
- Allianz. (2015). *Ogólne warunki ubezpieczenia Odpowiedzialności cywilnej* (Załącznik do uchwały Zarządu TUiR Allianz Polska S.A. nr 187/2015).
- Allianz. (2022). *Ogólne warunki ubezpieczenia mienia przedsiębiorstw* (Załącznik do uchwały Zarządu TU Allianz Polska S.A. nr 11/2022).
- Allianz Global Corporate & Specialty. (2021). *Allianz risk barometer. Identifying the major business risks for 2021*. Allianz Global Corporate & Specialty SE. <https://www.agcs.allianz.com/content/dam/onemarketing/agcs/agcs/reports/Allianz-Risk-Barometer-2021.pdf>
- Aon plc. (2019). *Environmental insurance market update 2019*. <https://www.aon.com/getmedia/7d47a6e6-70a8-493a-9234-54227dc3b8e7/2019-Environmental-Insurance-Market-Update.aspx>
- Aon Polska. (2019). *Zarządzanie ryzykiem i ubezpieczeniami w firmach w Polsce*. Edycja 6. <https://www.aon.com/poland/risk/publikacje/raport-grms-pl-2019.jsp>
- Aon Risk Solutions. (2014). *The Second Generation - Cost Cap 2.0. Remediation Cost Overrun Protection 2.0* <https://synergyvinc.com/news/second-generation-cost-cap-2-0/>
- Aon Risk Solutions. (2016). *Zarządzanie ryzykiem i ubezpieczeniami w firmach w Polsce. Raport Aon Polska*. Edycja 6. <https://www.slideshare.net/corpfleetsaon/raport-zarzdanie-ryzykiem-biznesowym-iv-edycja-aon>
- Aon Risk Solutions. (2017). *Zarządzanie ryzykiem i ubezpieczeniami w firmach w Polsce. Raport Aon Polska 2017/2018*. Edycja 6. http://www.aon.com/poland/attachments/risk/Zarzdanie_ryzykiem_i_ubezpieczeniami_w_firmach_w_Polsce_2017.pdf

- Arnoldi, J. (2011). Ryzyko. Sic!
- Bafia, J. (1980). O systemie odpowiedzialności prawnej. *Nowe Drogi*, 375(8), 18–33.
- Balcerowicz, L. (1997). *Socjalizm-kapitalizm-transformacja. Szkice z przelomu epok*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Bansal, P. i Roth, K. (2000). Why companies go green: A model of ecological responsiveness? *Academy for Management Journal*, 43(4), 717–736. <https://www.jstor.org/stable/1556363>
- Bar, M. (2006). Glosa do wyroku Sądu Okręgowego w Białymstoku z 8 listopada 2005 r. (II Ca 621/05) zmieniającego wyrok Sądu Rejonowego w Bielsku Podlaskim z 24 sierpnia 2005 r. (I C 140/05) i oddalającego powództwo w sprawie przywrócenia stanu zgodnego z prawem w związku z wycięciem ponad stuletnich dębów z terenu Puszczy Białowieskiej. *Prawo i Środowisko*, 47(3), 116–127.
- Bar, M. (2011). Dział I. Odpowiedzialność cywilna. W: M. Górski, M. Pchałek, W. Radeccki, J. Jerzmański, M. Bar, S. Urban i J. Jendrośka, *Prawo ochrony środowiska. Komentarz* (s. 1106–1122). Wydawnictwo C.H. Beck.
- Bar, M. i Jendrośka, J. (2007). Ustawa o zapobieganiu szkodom w środowisku i ich naprawie. *Ochrona Środowiska. Prawo i Polityka*, 47(1), 2–17.
- Baranowska-Dutkiewicz, B. (1993). Problem ubezpieczeń ekologicznych na tle zagrożeń środowiskowych w Polsce. *Wiadomości Ubezpieczeniowe*, 46(10–12), 3–10.
- Barczak, A. (2000). Odpowiedzialność na zasadzie ryzyka na przykładzie art. 435 k.c. Wybrane problemy. *Transformacje Prawa Prywatnego*, 1–2, 65–86.
- Bartłomiejski, R. i Klimek, J. (2009). *Badania socjologiczne w konsultacjach społecznych. Aspekty postrzegania ryzyka – studium przypadku*. Economicus.
- Bauman, Z. (2008). *Zindywidualizowane społeczeństwo*. Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Beck, U. (2000). Risk society revisited: Theory, politics, and research programmes. W: B. Adam, U. Beck i J. Loon (red.). *The risk society and beyond: critical issues for social theory* (s. 211–229). SAGE Publications.
- Beck, U. (2002). *Spółeczeństwo ryzyka. W drodze do innej nowoczesności*. Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.
- Bednarczyk, T. H. (2016). Funkcje ubezpieczeń i ich znaczenie w gospodarce. W: W. Ronka-Chmielowiec (red.), *Ubezpieczenia* (s. 45–53). Wydawnictwo C.H. Beck.
- Bednarczyk, T. H. i Jańska, A. (2013). Ubezpieczenie jako metoda ograniczania ryzyka szkód środowiskowych małych i średnich przedsiębiorstw. *Problemy Zarządzania*, 42(2), 45–59. <https://doi.org/10.7172/1644-9584.42.3>
- Berger, P. L. i Luckmann, T. (2010). *Spółeczne tworzenie rzeczywistości. Traktat z socjologii wiedzy* (wyd. 2). Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Bergier, T. (2010). Gospodarka komunalna. W: J. Kronenberg i T. Bergier (red.), *Wyzwania zrównoważonego rozwoju w Polsce* (s. 294–322). Fundacja Sendzimira.
- Berstein, P. L. (2011). *Przeciw Bogom. Niezwykłe dzieje ryzyka*. Kurhaus Publishing Kurhaus Media.
- Bińczyk, E. (2012). *Technonauka w społeczeństwie ryzyka. Filozofia wobec niepożądanych następstw praktycznego sukcesu nauki*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- BIO Intelligence Service. (2013). *Implementation challenges and obstacles of the Environmental Liability Directive (ELD). Final report prepared for European Commission – DG environment. In collaboration with Stevens & Bolton LLP*. <http://ec.europa.eu/environment/legal/liability/studies.htm>
- Boć, J. i Samborska-Boć, E. (2008). Odpowiedzialność prawna w ochronie środowiska. W: J. Boć, K. Nowacki i E. Samborska-Boć (red.), *Ochrona środowiska* (wyd. 8, s. 358–388). Kolonia Limited.

- Boholm, Å. i Corvellec, H. (2011). A relational theory of risk. *Journal of Risk Research*, 14(2), 175–190. <http://doi.org/10.1080/13669877.2010.515313>
- Borys, G. (2000). Ryzyko ekologiczne w działalności banku. Biblioteka Menedżera i Bankowca „Zarządzanie i Finanse”.
- Borys, G. (2001). Proekologiczna reorientacja polskich banków w świetle badań ankietowych. W: F. Piontek (red.), *Ekonomia a rozwój zrównoważony*, t. 1. *Teoria, kształcenie* (s. 261–266). Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko.
- Borys, G. (2002a). Ryzyko ekologiczne i jego systematyka na gruncie teorii ubezpieczeniowej. W: S. Czaja (red.), *Instrumenty rynkowe w ochronie środowiska* (s. 19–27). Wydawnictwo I-BiS.
- Borys, G. (2002b). Stymulatory i destymulatory rozwoju rynku ubezpieczeń ekologicznych w Polsce. W: K. Znaniecka (red.), *Finanse, bankowość i ubezpieczenia wobec wyzwań współczesności*, t. 3. *Ubezpieczenia* (s. 41–47). Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Karola Adamieckiego w Katowicach.
- Borys, G. (2010). Odpowiedzialność administracyjna za szkody w środowisku przestanką rozwoju ubezpieczeń ekologicznych. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 121, 61–72.
- Borys, G. i Panasiewicz, A. (2002). Metodyka zarządzania ryzykiem ekologicznym. *Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu*, 942, 167–176.
- Borys, T. (2005). Wąskie i szerokie interpretacje zrównoważonego rozwoju oraz konsekwencje wyboru. W: A. Papużyński (red.), *Zrównoważony rozwój. Od utopii do praw człowieka* (s. 64–75). Oficyna Wydawnicza Branta.
- Boyd, J. (2001). *Financial responsibility for environmental obligations: Are bonding and assurance rules fulfilling their promise?* Resources for the future. <http://www.rff.org/files/sharepoint/WorkImages/Download/RFF-DP-01-42.pdf>
- Bradley, K., Corrigan, P., Crowcroft, P., Fogleman, V., Mackie, C. i McCarthy, S. (2017). *Financial provision for environmental liabilities – practical guide (2017/22)*. <https://www.impel.eu/wp-content/uploads/2018/01/FR-2017-22-Financial-Provisions-practical-guide.pdf>
- Brzozowska, K. (2011). *Due diligence* jako źródło informacji w procesie podejmowania decyzji inwestycyjnych. *Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie*, 91, 17–26.
- Burger, T. (1986). Uwagi o świadomości ekologicznej. *Przegląd Powszechny*, 12, 374–389.
- Busenhardt, J., Baumann, P., Orth, M., Schauer, C. i Wilke, B. (2007). *Insuring environmental damage in the European Union*. Swiss Reinsurance Company.
- Byczko, S. (2013). *Interes ubezpieczeniowy: aspekty prawne*. Difin.
- CBOS (Centrum Badań Opinii Społecznej). (2020). *Komunikat z badań nr 163/2020. Świadomość ekologiczna Polaków*. https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2020/K_163_20.PDF
- Chandler, A. D. Jr. (1962). *Strategy and structure: Chapters in the history of American industrial enterprise*. The MIT Press.
- Chełmicka, K. (2013). *Szkody wyrządzone w środowisku naturalnym*. Wystąpienie podczas Insurance Meeting Point (Warszawa, 23.01.2013 r.).
- Chodyński, A. (2011). *Odpowiedzialność ekologiczna w proaktywnym rozwoju przedsiębiorstw*. Oficyna Wydawnicza AFM.
- Chodyński, A., Jabłoński, A. i Jabłoński, M. (2008). *Environmental corporate social responsibility (ECSR) – koncepcja strategiczna budowy wartości firmy oparta na kryteriach ekologicznych*. *Przegląd Organizacji*, 3, 30–32.
- Chubb. (2019). *Ogólne warunki ubezpieczenia z tytułu zanieczyszczenia środowiska naturalnego (PPL I 2019), które weszły w życie z dniem 2 stycznia 2019 r. i mają zastosowanie do umów ubezpieczenia zawieranych po tym terminie*.

- Chudzyński, J. i Maciąga, D. (2018). *Ubezpieczyciele odwracają się od sektora węglowego*. Czas na PZU. <https://www.money.pl/gospodarka/wiadomosci/arttykul/ubezpieczyciele-odwracaja-sie-od-sektora,53,0,2407989.html>
- Colonnade. (2019). *Kwestionariusz ubezpieczenia środowiskowego environmental protect*. <https://colonnade.pl/dla-firm/ubezpieczenia-srodowiskowe/odpowiedzialnosc-za-szkody-w-srodowisku>
- Colonnade. (2022). *Environmental protect – Ogólne warunki odpowiedzialności za szkody w środowisku zatwierdzone przez dyrektora Colonnade Insurance Société Anonyme Oddział w Polsce z siedzibą w Warszawie w dniu 31 marca 2022 r., mają zastosowanie do umów ubezpieczenia zawieranych od 1 kwietnia 2022 r.*
- Crowe, N. (2021). *Pollution and religion: India's environmental dilemma*. <https://www.stearthink-tank.com/post/india-s-environmental-dilemma>
- Czachórski, W. (1968). *Prawo zobowiązań w zarysie*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Czech, E. K. (2007). Spór wokół odpowiedzialności za szkodę w środowisku (Dyrektywa 2004/35/WE). *Państwo i Prawo*, 1, 55–66.
- Czerwińska, T. T. (2009). Ryzyko w ocenie przedsięwzięć inwestycyjnych. W: M. Rymarzak (red.), *Inwestycje i nieruchomości: elementy teorii i praktyki* (s. 113–129). Fundacja Rozwoju Uniwersytetu Gdańskiego.
- Dangelico, R. M., Fraccascia, L. i Nastasi, A. (2020). National culture's influence on environmental of countries: A study of direct and indirect effects. *Sustainable Development*, 28, 1773–1786. <https://doi.org/10.1002/sd.2123>
- Dąbrowska, A. (2014). Wyłączenia odpowiedzialności ubezpieczyciela w obowiązkowym ubezpieczeniu OC posiadaczy pojazdów mechanicznych. *Monitor Ubezpieczeniowy*, 57.
- Dąbrowski, T. J. (2018). Wartości organizacyjne spółek publicznych w Polsce. *Organizacja i Kierowanie* 3(182), 33–48. https://ssl-kolegia.sgh.waw.pl/pl/KZiF/czasopisma/oik/numery/Documents/2018_3_182/dabrowski-wartosci-organizacyjne-spolek-publicznych-w-polsce.pdf
- Decyzja Komisji z dnia 4 marca 2013 r. ustanawiająca przewodnik użytkownika, w którym określa się działania konieczne do uczestnictwa w EMAS, zgodnie z rozporządzeniem Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 1221/2009 w sprawie dobrowolnego udziału organizacji w systemie ek zarządzenia i audytu we Wspólnocie (EMAS) (2013/131/UE). (Dz. Urz. UE L76, z 19.3.2013, s. 1).
- Deloitte i Giełda Papierów Wartościowych w Warszawie. (2012). *Decyzje inwestycyjne a odpowiedzialny biznes. Raport z badania*. Deloitte Polska. http://respectindex.pl/pub/Raport_-_decyzje_inwestycyjnePL.pdf
- Deloitte. (2017a). *Jak ubezpieczenia zmieniają Polskę i Polaków. Raport o wpływie branży ubezpieczeniowej*. Polska Izba Ubezpieczeń i Deloitte Sustainability Consulting Central Europe. <https://piu.org.pl/ubezpieczenia-zmieniaja-polske-polakow/>
- Deloitte. (2017b). *Wpływ czynników środowiskowych, społecznych i zarządczych na sposób funkcjonowania i wyceny spółek. Cykl artykułów*. Deloitte Polska. http://www.respectindex.pl/pub/Wplyw_czynnik_ESG_sposob_funkcjonowania_wycena_spolki.pdf
- Di Noia, A. E. i Nicoletti, G. M. (2016). ISO 14001 certification: benefits, costs and expectations for organization. *Studia Oeconomica Posnaniensia*, 4(10), 94–109. <https://doi.org/10.18559/SOEP.2016.10.7>
- Dolan, S. L. i Garcia, S. (2002). Managing by values: Cultural redesign for strategic organizational change at the dawn of the twenty-first century. *Journal of Management Development*, 21(2), 101–117. <https://doi.org/10.1108/02621710210417411>
- Doś, A. (2011). *Ryzyko ekologiczne przedsiębiorstw na rynku ubezpieczeń majątkowych*. Poltex.

- Drabińska, D. (2011/2012). Ekologiczne aspekty zrównoważonego rozwoju w myśli ekonomicznej XX i XXI wieku. *Kwartalnik Kolegium Ekonomiczno-Społecznego „Studia i Prace”*, 4, 9–28.
- Draniewicz, B. (2003). Odpowiedzialność cywilnoprawna za szkodę wyrządzoną w środowisku przez zakład o zwiększonym lub dużym ryzyku – wybrane zagadnienia. *Prawo i Środowisko*, 33(1), 97–106.
- Dubiel, B. (2011). Ubezpieczeniowe aspekty ryzyka ekologicznego. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 228, 126–134.
- Dubis, W. (2006a). Art. 435. [Prowadzący przedsiębiorstwo]. W: E. Gniewek (red.) *Kodeks cywilny. Komentarz* (wyd. 2, s. 728–733). Wydawnictwo C.H. Beck.
- Dubis, W. (2006b). Art. 439. [Zapobieganie szkodzie]. W: E. Gniewek (red.) *Kodeks cywilny. Komentarz* (wyd. 2, s. 740–741). Wydawnictwo C.H. Beck.
- Duliniec, A. (2001). *Struktura i koszt kapitału w przedsiębiorstwie*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Dyrektywa. (2004). Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2004/35/WE z dnia 21 kwietnia 2004 r. w sprawie odpowiedzialności za środowisko w odniesieniu do zapobiegania i zaradzania szkodom wyrządzonym środowisku naturalnemu (Dz. Urz. UE L 143 z 30.4.2004, s. 56).
- Dyrektywa. (2008). Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2008/99/WE z dnia 19 listopada 2008 r. w sprawie ochrony środowiska poprzez prawo karne (Dz. Urz. UE L 328 z 06.12.2008).
- Dyrektywa. (2012). Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/18/UE z dnia 4 lipca 2012 r. w sprawie kontroli zagrożeń poważnymi awariami związanymi z substancjami niebezpiecznymi zmieniająca, a następnie uchylająca dyrektywę Rady 96/82/WE (Dz. Urz. UE L 197 z 24.07.2012, s. 1–37).
- Dyrektywa. (2014). Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2014/95/UE z dnia 22 października 2014 r. zmieniająca dyrektywę 2013/34/UE w odniesieniu do ujawniania informacji niefinansowych i informacji dotyczących różnorodności przez niektóre duże jednostki oraz grupy (Dz. Urz. UE. L 330, s. 1).
- Dziawgo, D. (1998). *Credit-rating. Ryzyko i obligacje na międzynarodowym rynku finansowym*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Edwards, A. J. (2004). *ISO 14001 Environmental certification step by step*. Elsevier Butterworth – Heinemann.
- Ejdys, J. (2007). Koszty i korzyści systemu zarządzania środowiskowego. W: B. Poskrobko (red.), *Zarządzanie środowiskiem* (s. 290–298). Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Elkington, J. (1994). Towards the sustainable corporation: win-win-win business strategies for sustainable development. *California Management Review*, 36(2), 90–100.
- Elliott, E. D. (1983). Review: Anthropologizing environmentalism. *The Yale Law Journal*, 92(5), 888–899. <https://doi.org/10.2307/796148>
- EMAS. (b.d.). EMAS REGISTER. Pobrane 10 lutego 2022 z <https://webgate.ec.europa.eu/emas2/public/registration/list>
- Encyklopedia PWN. (b.d.). Pobrane 30 września 2018 z <https://encyklopedia.pwn.pl/>
- Eom, K., Kim, H. S., Sherman, D. K. i Ishii, K. (2016). Cultural variability in the link between environmental concern and support for environmental action. *Psychological Science*, 27(10), 1331–1339. <https://doi.org/10.1177/0956797616660078>
- ETO (Europejski Trybunał Obrachunkowy). (2021). *Sprawozdanie specjalne 12/2021 „Zanieczyszczający płaci” – niespójne stosowanie zasady w polityce i działaniach UE w dziedzinie środowiska*. <https://op.europa.eu/webpub/eca/special-reports/polluter-pays-principle-12-2021/pl/>
- Eurosif. (2018). *European SRI Study 2018*. <https://www.eurosif.org/wp-content/uploads/2021/10/European-SRI-2018-Study.pdf>

- Eurostat. (b.d.). *Environmental tax revenues*. Pobrane 18 stycznia 2022 z https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/env_ac_tax/default/table?lang=en
- FERMA (Federation of European Risk Management Associations). (2003). *Standard zarządzania ryzykiem*. http://pressence.com.pl/lib/warsztat/Standard_zarzadzania_ryzykiem.pdf
- FERMA. (2006). *Risk management practices in 2006: Are you ready for change? FERMA survey & seminar*. <https://www.ferma.eu/ferma-risk-management-benchmarking-survey-2006>
- FERMA. (2008). *FERMA risk management benchmarking survey 2008. Keys to understanding the diversity of risk management practices in Europe*. <https://www.ferma.eu/ferma-risk-management-benchmarking-survey-2008>
- FERMA. (2010). *FERMA risk management benchmarking survey 2010. Keys to understanding the diversity of risk management practices in Europe*. <https://www.ferma.eu/ferma-risk-management-benchmarking-survey-2010>
- FERMA. (2012). *FERMA risk management benchmarking survey 2012. Keys to understanding the diversity of risk management in a riskier world*. <https://www.ferma.eu/ferma-european-risk-and-insurance-report-2012>
- FERMA. (2014). *European risk and insurance report. Executive summary of the FERMA risk management benchmarking survey 2014*. <https://www.ferma.eu/ferma-european-risk-and-insurance-report-2014>
- FERMA. (2016). *European risk and insurance report 2016*. <https://www.ferma.eu/ferma-european-risk-and-insurance-report-2016>
- FERMA. (2017). *Environmental liability directive: FERMA's views on the multi-annual work programme for 2017–2020* (018778010447-60). <https://www.ferma.eu/environmental-liability-directive-fermas-views-on-the-multi-annual-work-programme-mawp-for-2017-2020/>
- FERMA. (2018). *European Risk and Insurance Report 2018*. <https://www.ferma.eu/publication/2018-european-risk-manager-report/>
- FERMA. (2020). *European risk and insurance report 2020*. <https://www.ferma.eu/publication/the-european-risk-manager-report-2020-key-findings/>
- Fiedor, B. (2002). Odpowiedzialność i ubezpieczenia ekologiczne. W: B. Fiedor, S. Czaja, A. Graczyk i Z. Jakubczyk (red.), *Podstawy ekonomii środowiska i zasobów naturalnych* (s. 323–325). Wydawnictwo C.H. Beck.
- Fiedor, B. (2007). Metody wyceny szkody ekologicznej. W: J. Malewski (red.), *Szkody w środowisku, odszkodowania i zabezpieczenia roszczeń na terenach górnictwa odkrywkowego* (s. 91–128). Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej.
- Fiedor, B. i Graczyk, A. (2002). Ogólna charakterystyka instrumentów ekonomicznych w ochronie środowiska. W: B. Fiedor, S. Czaja, A. Graczyk i Z. Jakubczyk (red.), *Podstawy ekonomii środowiska i zasobów naturalnych* (s. 293–342). Wydawnictwo C.H. Beck.
- Fiedor, B. i Graczyk, A. (2015). Instrumenty ekologiczne II polityki ekologicznej państwa. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 409, 127–139.
- Fogleman, V. (2020a). *Annex I Poland improving financial security in the context of the environmental liability directive No 07.0203/2018/789239/SER/ENV. E.4 Final*. European Commission.
- Fogleman, V. (2020b). *Improving financial security in the context of the Environmental Liability Directive No 07.0203/2018/789239/SER/ENV. E.4 Final*. European Commission.
- Fogleman, V. (2021). *Facilitating enforcement of the ELD by competent authorities. No 07.0203/2020/834494/SER/ENV.E.4 Final Report*. European Commission.
- Forum Odpowiedzialnego Biznesu. (2016). *Raport Odpowiedzialny biznes w Polsce. Dobre praktyki*. <http://odpowiedzialnybiznes.pl/publikacje/raport-2016/>
- Forum Odpowiedzialnego Biznesu. (2022). *Raport Odpowiedzialny biznes w Polsce. Dobre praktyki. 2021*. <https://odpowiedzialnybiznes.pl/publikacje/raport-2022/>

- Fox, N. J. (1999). Postmodern reflections on 'risk', 'hazards' and life choices. W: D. Lupton (red.), *Risk and sociocultural theory: new directions and perspectives* (s. 12–33). Cambridge University Press.
- Frey, A., Amrein, R. i Marty-Doma, H. (2014). *Trade credit insurance & surety: taking stock after the financial crisis*. Swiss Re Ltd. https://www.swissre.com/dam/jcr:7eb9c972-cd6f-4065-8da7-151cf5c880d1/Trade_credit_insurance_surety_final.pdf
- Gardocki, L. (1999). *Prawo karne* (wyd. 5). Wydawnictwo C.H. Beck.
- Gasińska, M. (2001). Ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej. W: J. Monkiewicz (red.), *Podstawy ubezpieczeń*, t. 2. *Produkty* (s. 313–385). Poltext.
- Gasiński, T. i Pijanowski, S. (b.d.). *Zarządzanie ryzykiem w procesie zrównoważonego rozwoju biznesu. Podręcznik dla dużych i średnich przedsiębiorstw*. Publikacja przygotowana na zlecenie Ministerstwa Gospodarki. Pobrane 9 grudnia 2012 z <https://docplayer.pl/699616-Ryzykiem-w-procesie-zrownowazonego-rozwoju-biznesu-podrecznik-dla-duzych-i-srednich-przedsiębiorstw-tomasz-gasinski-slawomir-pijanowski.html>
- Generali. (2022a). *Kompleksowe ubezpieczenie odpowiedzialności cywilnej. Ogólne warunki ubezpieczenia. Obowiązują od 20 stycznia 2020 roku*.
- Generali. (2022b). *Ogólne warunki kompleksowego ubezpieczenia mienia. Obowiązują od 20 stycznia 2022 roku*.
- GDOŚ (Generalna Dyrekcja Ochrony Środowiska). (2017a). *Baza bezpośrednich zagrożeń szkodą i szkód w środowisku* (dane uzyskane 1 września 2017 r.).
- GDOŚ (Generalna Dyrekcja Ochrony Środowiska). (2017b). *Baza historycznych zanieczyszczeń powierzchni ziemi* (dane uzyskane 1 września 2017 r.).
- GIOŚ (Główny Inspektorat Ochrony Środowiska). (2021a). *Rejestr zdarzeń o znamionach Poważnej awarii i poważnych awarii 2020 r.* <https://www.gov.pl/web/gios/rok-2024>
- GIOŚ (Główny Inspektorat Ochrony Środowiska). (2021b). *Wykaz zakładów stwarzających zagrożenie wystąpienia poważnej awarii przemysłowej wg stanu na 31.12.2020.* <http://www.gios.gov.pl/pl/25-powazne-awarie>
- Globalne emisje CO₂ z energii w 2021 roku najwyższe w historii. (2022, 11 marca). *Rzeczpospolita*. <https://klimat.rp.pl/emisje/art35846771-globalne-emisje-co2-z-energii-w-2021-roku-najwyzsze-w-historii>
- Gołębiowski, D. (2010a). Analiza techniczna ryzyka obiektów przemysłowych. W: B. Hadyński i J. Monkiewicz (red.), *Ubezpieczenia w zarządzaniu ryzykiem przedsiębiorstwa*, t. 1. *Podstawy* (s. 75–97). Poltext.
- Gołębiowski, D. (2010b). Ubezpieczenia zakładów przemysłowych dużego ryzyka. W: L. Gąsioriewicz i J. Monkiewicz (red.), *Ubezpieczenia w zarządzaniu ryzykiem przedsiębiorstwa*, t. 2. *Zastosowania* (s. 33–52). Poltext.
- Gościński, J. W. (1977). *Zarys teorii sterowania ekonomicznego*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Górski, M. (2008). *Odpowiedzialność administracyjnoprawna w ochronie środowiska. Odpowiedzialność za szkody w środowisku i inne instrumenty odpowiedzialności administracyjnoprawnej* (wyd. 2). Wolters Kluwer Polska.
- Górski, M. (2011a). Dział III. Odpowiedzialność administracyjna. W: M. Górski, M. Pchałek, W. Radecki, J. Jerzmański, M. Bar, S. Urban i J. Jendrośka, *Prawo ochrony środowiska. Komentarz* (s. 1200–1245). Wydawnictwo C.H. Beck.
- Górski, M. (2011b). Tytuł VI – komentarz wstępny. W: M. Górski, M. Pchałek, W. Radecki, J. Jerzmański, M. Bar, S. Urban i J. Jendrośka, *Prawo ochrony środowiska. Komentarz* (s. 1104–1106). Wydawnictwo C.H. Beck.
- Graczyk, A. (2005). Określanie szkód ekologicznych powodowanych działaniem przedsiębiorstw w świetle Dyrektywy 2004/35/WE. W: T. Pindór (red.), *Proces wdrażania rozwoju zrównoważonego w przedsiębiorstwie* (s. 89–95). Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko.

- Griffin, R.W. (2017). *Podstawy zarządzania organizacjami* (wyd. 3). Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Gruszecki, K. (2011). *Prawo ochrony środowiska. Komentarz* (wyd. 3). Wolters Kluwer Polska.
- Gruszecki, K. (2016). *Prawo ochrony środowiska. Komentarz* (wyd. 4). Wolters Kluwer Polska.
- Gruszecki, T. (2002). *Współczesne teorie przedsiębiorstwa*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- GUS (Główny Urząd Statystyczny). (2005). *Ochrona środowiska 2005*. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/srodowisko-energia/srodowisko/>
- GUS (Główny Urząd Statystyczny). (2006). *Ochrona środowiska 2006*. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/srodowisko-energia/srodowisko/>
- GUS (Główny Urząd Statystyczny). (2007). *Ochrona środowiska 2007*. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/srodowisko-energia/srodowisko/>
- GUS (Główny Urząd Statystyczny). (2008). *Ochrona środowiska 2008*. http://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/RLS_ochrona_srodowiska_2008r.pdf
- GUS (Główny Urząd Statystyczny). (2009). *Ochrona środowiska 2009*. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/srodowisko-energia/srodowisko/ochrona-srodowiska-2009-r,1,7.html>
- GUS (Główny Urząd Statystyczny). (2010). *Ochrona środowiska 2010*. http://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/se_ochrona_srodowiska_2010r.pdf
- GUS (Główny Urząd Statystyczny). (2011). *Ochrona środowiska 2011*. http://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/se_ochrona_srodowiska_2011.pdf
- GUS (Główny Urząd Statystyczny). (2012). *Ochrona środowiska 2012*. http://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/se_ochrona_srodowiska_2012.pdf
- GUS (Główny Urząd Statystyczny). (2013). *Ochrona środowiska 2013*. <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/srodowisko-energia/srodowisko/ochrona-srodowiska-2013,1,14.html>
- GUS (Główny Urząd Statystyczny). (2014). *Ochrona środowiska 2014*. <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/srodowisko-energia/srodowisko/ochrona-srodowiska-2014,1,15.html>
- GUS (Główny Urząd Statystyczny). (2015). *Ochrona środowiska 2015*. <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/srodowisko-energia/srodowisko/ochrona-srodowiska-2015,1,16.html>
- GUS (Główny Urząd Statystyczny). (2016). *Ochrona środowiska 2016*. <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/srodowisko-energia/srodowisko/ochrona-srodowiska-2016,1,17.html>
- GUS (Główny Urząd Statystyczny). (2018). *Ochrona środowiska 2018*. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/srodowisko-energia/srodowisko/ochrona-srodowiska-2018,1,19.html>
- GUS (Główny Urząd Statystyczny). (2021). *Ekonomiczne aspekty ochrony środowiska 2021*. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/srodowisko-energia/srodowisko/ekonomiczne-aspekty-ochrony-srodowiska-2021,14,3.html>
- Hadyniak, B. (2010). Ryzyko w przedsiębiorstwie. W: B. Hadyniak i J. Monkiewicz (red.), *Ubezpieczenia w zarządzaniu ryzykiem przedsiębiorstwa*, t. 1. Podstawy (s. 13–29). Poltext.
- Halkos, G. i Zisiadou, A. (2018). Relating environmental performance with socioeconomic and cultural factors. *Environmental Economics and Policy Studies*, 20, 69–88. <https://doi.org/10.1007/s10018-017-0182-9>
- Handschke, J. (2001). Funkcje i zasady ubezpieczeń gospodarczych. W: T. Sangowski (red.), *Ubezpieczenia gospodarcze* (wyd. 2, s. 59–64 i 77–108). Poltext.
- Harvard Business Review. (2013). *Environmental risk management. A report by Harvard Business Review Analytic Services*. <http://www.cts.fra.utn.edu.ar/xframework/files/entities/contenidos/19/environmental-risk-management-report.pdf>
- Hestia. (b.d.). *Wniosek o zawarcie umowy o gwarancję ubezpieczeniową środowiskową*. Pobrane 5 maja 2018 z <https://www.ergohestia.pl/korporacja/oferta/ubezpieczenie-finansowe/gwarancje-ubezpieczeniowe-zabezpieczajace-realizacje-kontraktow/>
- Hestia. (2018). *Warunki ubezpieczenia odpowiedzialności za szkody w środowisku z dnia 24 września 2018 r. (kod: OC/OW057/1809)*.

- Hęcka, A. (2014). Szkody środowiskowe – gdy ubezpieczenie OC działalności nie wystarczy... *TSL biznes*, 9, 56–58.
- Hęcka, A. (2015). Konstrukcja ryzyka w odniesieniu do zagrożeń środowiskowych. W: T. H. Bednarczyk (red.), *Ubezpieczenia i bankowość z perspektywy młodego ekonomisty. Wybrane problemy* (s. 223–243). Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Hęcka, A. (2017). Świadomość ubezpieczeniowa przedsiębiorców polskich w zakresie ryzyka środowiskowego – wyniki badań. *Wiadomości Ubezpieczeniowe*, 4, 41–51.
- Hęcka, A. i Lisowski, J. (2020). An environmental surety bond in chosen CEE countries as a type of financial security in case of an environmental damage. W: A. Śliwiński, P. Polychronidou i A. Karasavoglou (red.), *Economic development and financial markets* (s. 133–142). Cham: Springer International Publishing AG.
- Hęcka, A. i Łyskawa, K. (2016). Ubezpieczenia zagrożeń środowiskowych w gospodarstwie rolnym. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 415, 55–67.
- Hildebrand, P. M. (2005). The European community's environmental policy, 1957 to '1992': From incidental measures to an international regime? W: A. J. Jordan (red.), *Environmental policy in the European Union: Actors, institutions and processes* (wyd. 2, s. 19–41). Routledge.
- Hofstede, G., Hofstede, G. J., Minkov, M. (2011). *Kultury i organizacje: zaprogramowanie umysłu*. Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Holly, R. (2013). Zarządzanie ryzykiem – czyli czym? W: W. Sułkowska (red.), *Rynek ubezpieczeń. Współczesne problemy* (s. 7–9). Difin.
- Holnicki-Szulc, P. (2012). Nowe ryzyka, nowe rozwiązania. *Miesięcznik Ubezpieczeniowy*, (6), 34–35.
- Holnicki-Szulc, P. (2014). *Ubezpieczenia środowiskowe – zmiany prawne, trendy rynkowe, przykłady szkód*. Wystąpienie podczas Insurance Meeting Point (Warszawa, 10.09.2014 r.).
- Hull, Z. (1984). Świadomość ekologiczna II. *Aura*, (11), 24–25.
- Insurance Europe. (2014). *Survey of environmental liability insurance developments*. <https://www.cbd.int/financial/doc/insuranceeuropesurvey.pdf>
- Insurance Europe. (2017). *Compulsory insurance: when it works and when it doesn't Insight Briefing*. <https://www.insuranceeurope.eu/publications/470/insight-briefing-compulsory-insurance-when-it-works-and-when-it-doesn-039-t/>
- IMF (International Monetary Fund). (2022). *World economic outlook database April 2022*. <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2022/April/>
- IOS (International Organization for Standardization). (b.d.a). *Survey of ISO 14001 users*. Pobrane 27 października 2017 z <https://committee.iso.org/sites/tc207sc1/home/projects/published/survey-of-iso-14001-users---resu.html>
- IOS (International Organization for Standardization). (b.d.b). *The ISO Survey of Management System Standard Certifications 2020*. Pobrane 27 października 2020 z <https://isotc.iso.org/livelink/livelink?func=ll&objId=22271895&objAction=browse&viewType=1>
- InterRisk. (2021). *Ogólne warunki ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej zatwierdzone uchwałą nr 05/06/07/2021 Zarządu InterRisk Towarzystwa Ubezpieczeń Spółka Akcyjna Vienna Insurance Group z dnia 6 lipca 2021 roku*.
- IQAIR. (2021). *2021 World Air Quality Report*. <https://www.iqair.com/world-air-quality-report>
- Jabłoński, A., Jabłoński, M., Primus, A. i Spytkowska, M. (2010). *Ekologiczna, społeczna odpowiedzialność biznesu. Raport przedsiębiorstw i gmin odpowiedzialnych ekologicznie*. Europejskie Forum Odpowiedzialności Ekologicznej. <https://tinyurl.com/yr3zadku>
- Jabłoński, W. (2016). *Wywiad telefoniczny ze wspomaganie komputerowym (CATI). Działania ankietarskie w call centers*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

- Jajuga, K. (2007). Koncepcja ryzyka i proces zarządzania ryzykiem – wprowadzenie. W: K. Jajuga (red.), *Zarządzanie ryzykiem* (s. 13–32). Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Janowicz-Lomott, M. i Łyskawa, K. (2014). Proces zarządzania ryzykiem w jednostkach samorządu terytorialnego z uwzględnieniem ryzyka katastroficznego. W: M. Jastrzębska, M. Janowicz-Lomott i K. Łyskawa (red.), *Zarządzanie ryzykiem w działalności jednostek samorządu terytorialnego ze szczególnym uwzględnieniem ryzyka katastroficznego* (s. 246–281). Wolters Kluwer.
- Jańska, A. (2013). Ocena ryzyka w procesie udzielania ubezpieczeniowych gwarancji kontraktowych. *Copernican Journal of Finance & Accounting*, 2(1), 91–105. <http://dx.doi.org/10.12775/CJFA.2013.007>
- Jastrzębska, E. (2015). Środowisko przyrodnicze jako niemy interesariusz społecznie odpowiedzialnego przedsiębiorstwa. Dobre praktyki biznesu w Polsce. *Logistyka Odzysku*, 15(2), 49–51.
- Jastrzębski, Ł. (2018). Ubezpieczenia środowiskowe to szkody. *Miesięcznik Ubezpieczeniowy. Przewodnik po dużych ryzykach*, 2, 78–79.
- Jastrzębski, Ł., Prystupa, A. i Szczepłocka, M. (2015). *Nowoczesne ubezpieczenia środowiskowe. Materiały szkoleniowe AIG*.
- Jendrośka, J. i Bar, M. (2004). Odpowiedzialność prawna za szkody ekologiczne w Unii Europejskiej. W: H. Mruk i B. Koszela (red.), *Europa w Polsce. Polska w Europie. Część 2* (s. 139–173). Forum Naukowe, PASSAT-Paweł Pietrzyk.
- Jordan, A.J. (2005). Introduction: European Union environmental policy – actors, institutions and policy processes. W: A. J. Jordan (red.), *Environmental policy in the European Union: Actors, institutions and processes* (wyd. 2). Routledge.
- Kaczała, M. (2019). *Systemowe ryzyko suszy rolniczej a ubezpieczenia. Zadania dla państwa*. Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu.
- Kaliński, M. (2014). *Szkoda na mieniu i jej naprawienie* (wyd. 2). Wydawnictwo C.H. Beck.
- Karaś, M. (2007). Definicja prawna przedsiębiorstwa. W: J. Lichtarski (red.), *Podstawy nauki o przedsiębiorstwie* (wyd. 7, s. 72–73). Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu.
- Karlikowska, B. (2001). Ubezpieczenia – jeden ze sposobów ochrony środowiska. *Prawo, Ubezpieczenia, Reasekuracja*, 6–7, 39–47.
- Kasiewicz, S. (2004). Cele zakładanych i funkcjonujących przedsiębiorstw. W: S. Kasiewicz i H. Możaryn (red.), *Teoria przedsiębiorstwa. Wybrane zagadnienia* (s. 56–68). Szkoła Główna Handlowa w Warszawie.
- Katner, W.J. (1995). Konwencja (nr 150) o odpowiedzialności cywilnej za szkody wyrządzone działalnością niebezpieczną dla środowiska a prawo polskie. W: M. Safjan (red.), *Standardy prawne Rady Europy. Teksty i komentarze*, t. 2. *Prawo cywilne* (s. 142–177). Oficyna Naukowa.
- Katner, W. J. i Pyziak-Szafnicka, M. (1996). Odpowiedzialność cywilnoprawna w ustawie o ochronie środowiska (uwagi *de lege ferenda*). *Ochrona Środowiska. Prawo i Polityka*, 5(3), 2–16.
- Kazukiewicz, A. (2004). Rodzaje przedsiębiorstw. W: S. Kasiewicz i H. Możaryna (red.), *Teoria przedsiębiorstwa. Wybrane zagadnienia* (s. 31–47). Szkoła Główna Handlowa w Warszawie.
- KE (Komisja Europejska). (2010). *Sprawozdanie Komisji dla Rady, Parlamentu Europejskiego, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów na mocy art. 14 ust. 2 dyrektywy 2004/35/WE w sprawie odpowiedzialności za środowisko w odniesieniu do zapobiegania i zaradzania szkodom wyrządzonym środowisku naturalnemu* (KOM(2010) 581). <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52010DC0581&from=EN>

- KE (Komisja Europejska). (2013a). *Dyrektywa w sprawie odpowiedzialności za środowisko. Podręcznik szkoleniowy i slajdy pomocnicze dla Dyrekcji Generalnej ds. Środowiska Komisji Europejskiej*. http://ec.europa.eu/environment/legal/liability/eld_training.htm
- KE (Komisja Europejska). (2013b). *Dyrektywa w sprawie odpowiedzialności za środowisko. Zasoby naturalne Europy pod ochroną*. Urząd Publikacji Unii Europejskiej. <http://ec.europa.eu/environment/legal/liability/index.htm>
- KE (Komisja Europejska). (2016). *Sprawozdanie Komisji dla Rady i Parlamentu Europejskiego na podstawie art. 18 ust. 2 dyrektywy 2004/35/WE w sprawie odpowiedzialności za środowisko w odniesieniu do zapobiegania i zarządzania szkodami wyrządzonym środowisku naturalnemu (COM(2016) 204)*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52016DC0204&from=EN>
- KE (Komisja Europejska). (2017a). *Multi-Annual Work Programme (MAWP) 2017–2020 “Making the Environmental Liability Directive more fit for purpose”*. http://ec.europa.eu/environment/legal/liability/pdf/MAWP_2017_2020.pdf
- KE (Komisja Europejska). (2017b). *Sprawozdanie dotyczące stosowania w państwach członkowskich dyrektywy 96/82/we w sprawie kontroli niebezpieczeństwa poważnych awarii związanych z substancjami niebezpiecznymi w okresie 2012–2014 (COM(2017) 665 final)*. Komisja Europejska. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52017DC0665&from=EN>
- KE (Komisja Europejska). (2020a). *Attitudes of European citizens towards the Environment. Special Eurobarometer 501*. <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2257>
- KE (Komisja Europejska). (2020b). *Multi-Annual ELD Rolling Work Programme (MARWP) for the period 2021–2024 “Making the Environmental Liability Directive More Fit For Purpose”*. https://commission.europa.eu/system/files/2020-11/eld_mawp-approved.pdf
- Kenig-Witkowska, M. M. (2011). *Prawo środowiska Unii Europejskiej. Zagadnienia systemowe* (wyd. 3). LEX – a Wolters Kluwer business.
- Kent, C. A. (1991). *Perspektywy: Rola przedsiębiorcy w gospodarce*. W: D. R. Kamerschen, R. B. McKenzie i C. Nardinelli (red.), *Ekonomia* (s. 542–543). Fundacja Gospodarcza NSZZ „Solidarność”.
- Kłós, L. (2015). *Świadomość ekologiczna Polaków – przegląd badań*. *Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania*, 42(2), 35–44. <https://doi.org/10.18276/sip.2015.42/2-03>
- Koch, A. (2005). *Gwarancja ubezpieczeniowa a umowa ubezpieczenia*. W: A. Koch (red.), *Umowa ubezpieczenia: aktualne problemy prawne: materiały z konferencji naukowej „Problemy nowelizacji przepisów o umowie ubezpieczenia”* (s. 32–42). Oficyna Wydawnicza Branta.
- Komenda Główna Państwowej Straży Pożarnej. (2014). *Zasady ewidencjonowania zdarzeń w systemie wspomagania decyzji Państwowej Straży Pożarnej*. KG PSP. http://www.straz.gov.pl/panstwowa_straz_pozarna/interwencje_psp
- Komenda Główna Państwowej Straży Pożarnej. (2022). *Interwencje PSP: lata 2010–2021 zestawienia*. <https://www.gov.pl/web/kgpsp/interwencje-ppsp>
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 ze zm.).
- Kopec, D. K. (2014). *Instrumentarium społecznej odpowiedzialności biznesu*. *Zeszyty Naukowe Politechniki Częstochowskiej. Zarządzanie*, 14, 101–114.
- Korzeniowski, P. (2009). *Zasada odpowiedzialności sprawcy – „zanieczyszczający płaci”*. W: M. Górski (red.), *Prawo ochrony środowiska* (s. 63–66). Wolters Kluwer Polska.
- Kowalewski, A. T. (2006). *Społeczne, ekonomiczne i przestrzenne bariery rozwoju zrównoważonego*. Instytut Rozwoju Miast.

- Kowalewski, E. (1994). Wprowadzenie do teorii ryzyka ubezpieczeniowego. W: A. Wąsiewicz (red.), *Ubezpieczenia w gospodarce rynkowej* (t. 2, s. 11–35). Oficyna Wydawnicza Branta.
- Kowalewski, E. (2001). Risk management. W: T. Sangowski (red.), *Ubezpieczenia gospodarcze* (wyd. 2, s. 17–58). Poltext.
- Kowalewski, E. (2006). Umowa ubezpieczenia. W: E. Kowalewski (red.), *Prawo ubezpieczeń gospodarczych* (wyd. 3, s. 230–355). Oficyna Wydawnicza Branta.
- Kowalewski, E. i Serwach, M. (2006). Odpowiedzialność cywilna i ubezpieczenia OC. W: E. Kowalewski (red.), *Prawo ubezpieczeń gospodarczych* (wyd. 3, s. 356–413). Oficyna Wydawnicza Branta.
- Krajewska, A. (2002). Pojęcie przedsiębiorstwa. Rodzaje przedsiębiorstw. W: R. Milewski (red.), *Podstawy ekonomii* (wyd. 2, s. 163–190). Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Krajewska, A. i Milewski, R. (2002). Podstawowe pojęcia i przedmiot ekonomii. W: R. Milewski (red.), *Podstawy ekonomii* (wyd. 2, s. 17–48). Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Krajewska-Nieckarz, M. (2013). Rola wartości w zarządzaniu organizacją. *Zarządzanie i Finanse*, 11(1/3), 213–228.
- Krawczyk, B. (2013). Ubezpieczenia odpowiedzialności za szkody w środowisku. *Ecomanager*, 1, 34–35.
- Kreikebaum, H. (1996). *Strategiczne planowanie w przedsiębiorstwie*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kronenberg, J. (2010a). Narzędzie 5.N2. Eko-projektowanie. W: J. Kronenberg i T. Bergier (red.), *Wyzwania zrównoważonego rozwoju w Polsce* (s. 131–133). Fundacja Sendzimira.
- Kronenberg, J. (2010b). Zrównoważona produkcja. W: J. Kronenberg i T. Bergier (red.), *Wyzwania zrównoważonego rozwoju w Polsce* (s. 124–129). Fundacja Sendzimira.
- Kruczkowska, M. (2016, 20 grudnia). Obszar Chin zamieszany przez pół miliarda ludzi znikł w smogu. *Gazeta Wyborcza*. <http://wyborcza.pl/7,75399,21150332,obszar-chin-zamiesz-kaly-przez-pol-miliarda-ludzi-znikl-w-smogu.html>
- Krukowska, M. (2021, 13 maja). Jak instytucje finansowe mogą wpłynąć na zrównoważony rozwój. *Forbes*. <https://www.forbes.pl/biznes/wplyw-instytucji-finansowych-na-zrownowazony-rozwoj/ybc9glt>
- Kuchlewska, M. (2003). *Ubezpieczenie jako metoda finansowania ryzyka przedsiębiorstw*. Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu.
- Kufel-Siemieńska, A. (2001). Podział ubezpieczeń. W: T. Sangowski (red.), *Ubezpieczenia gospodarcze* (wyd. 2, s. 149–166). Poltext.
- KUKE. (b.d.). *Wniosek o udzielenie ubezpieczeniowej gwarancji kontraktowej/gwarancji związanej z ochroną środowiska w ramach Umowy generalnej*. Pobrane 15 lutego 2020 z <https://kuke.com.pl/gwarancja-srodowiskowa>
- Kulas, I. i Kuształ, J. (2000). *Zarządzanie środowiskiem w przedsiębiorstwie*. Kolegium Zarządzania Akademii Ekonomicznej.
- Kuraś, B. (2013). *Szkody historyczne w powierzchni ziemi – projekt nowych przepisów*. W: *Szkody w środowisku – u progu zmian* (s. 12–14). Wardyński i Wspólnicy. https://wardynski.com.pl/upload/wordpress/2016/11/wardynski_i_wspolnicy_szkody_w_srodowisku_listopad_2013.pdf
- Kurek, R. (2012). Asymetria informacji na rynku ubezpieczeniowym. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 245, 272–282.
- Labatt, S. i White, R. R. (2002). *A guide to environmental risk assessment and financial products*. John Wiley & Sons.
- Lachowski, S. (2012). *Droga ważniejsza niż cel*. Wydawnictwo Studio Emka.
- LaCroix, K. M. (2014). *Environmental liability and D&O exposure*. <https://www.lexisnexis.com/LegalNewsRoom/corporate/b/blog/posts/environmental-liability-and-d-amp-o-exposure>

- Lang, W. (1968). Struktura odpowiedzialności prawnej (Studium analityczne z dziedziny teorii prawa). *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Nauki Humanistyczno-Społeczne. Prawo VIII*, 31, 3–40.
- Lemkowska, M. (2015). Przydatność wdrożenia systemu zarządzania środowiskowego zgodnego z normą ISO 14001 dla celów ubezpieczenia środowiskowego. *Studia Oeconomica Posnaniensia*, 3(11), 78–96. <https://doi.org/10.18559/SOEP.2015.11.6>
- Lemkowska, M. (2016). Pojęcie szkody i odpowiedzialności prawnej jako podstawa kształtowania produktu ubezpieczenia środowiskowego. *Przegląd Prawa Ochrony Środowiska*, 2, 55–78. <http://doi.org/10.12775/PPOS.2016.010>
- Lemkowska, M. (2017). Wzorcowe ogólne warunki ubezpieczeń jako instrument wspierania rynku ubezpieczeń środowiskowych. *Rozprawy Ubezpieczeniowe. Konsument na rynku usług finansowych*, 23(1), 41–62.
- Lemkowska, M. (2020). *Systemy zarządzania środowiskowego zgodne z wymaganiami normy ISO 14001 na tle wybranych determinant rozwoju rynku ubezpieczeń środowiskowych*. Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Lewandowska, A. (2010). Narzędzie 5.N1. Ocena cyklu życia produktu (LCA). W: J. Kronenberg i T. Bergier (red.), *Wyzwania zrównoważonego rozwoju w Polsce (129–131)*. Fundacja Sendzimira.
- Lewandowska-Rosa, M. (2017, 13 lipca). Ubezpieczenia środowiskowe: wzrost, ale bez przesady. *Dziennik Ubezpieczeniowy*. http://dziennikubezpieczeniowy.pl/2017/07/13/Ubezpieczenia_srodowiskowe_wzrost_ale_bez_przesady/artukul/111688
- Lewaszkiwicz-Petrykowska, B. (1976). *Odpowiedzialność cywilna prowadzącego na własny rachunek przedsiębiorstwo wprawiane w ruch za pomocą sił przyrody (art. 435 k.c.)*. Wydawnictwo Prawnicze.
- Liefferink, D. i Andersen, M. S. (2005). Strategies of the 'green' member states in EU environmental policy-making. W: A. J. Jordan (red.), *Environmental policy in the European Union: Actors, institutions and processes* (wyd. 2, s. 49–66). Routledge.
- Liesegang, G. (1995). Lernprozesse zur ökologiegerechten Systemmodifikation im Unternehmen. W: H. Albach i H. Wildemann (red.), *Lernende Unternehmen* (s. 127–140). Gabler.
- Lisowska-Mieszkowska, E. (2007). Systemy zarządzania środowiskowego – rozwój i funkcjonowanie w Polsce. *Ochrona Środowiska i Zasobów Naturalnych*, 30, 5–24.
- Lisowski, J. (2001). Ubezpieczenie kredytu i gwarancje ubezpieczeniowe. W: T. Sangowski (red.), *Ubezpieczenia gospodarcze* (wyd. 2, s. 235–258). Poltext.
- Liwacz, A. (2003). *Captive jako metoda finansowania ekonomicznych skutków ryzyka oraz perspektywy jej rozwoju*. Fundacja „WARTA”.
- Lorek, A. (2015). Ocena polskiej polityki ekologicznej w warunkach wdrażania zrównoważonego rozwoju. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 405, 38–47.
- Luhmann, N. (2005). *Risk. A sociological theory*. Aldine Transaction.
- Łabno, Z. (1995). *Ubezpieczenia ekologiczne. Wybrane zagadnienia*. Akademia Ekonomiczna im. Karola Adamickiego.
- Łazowski, J. (1998). *Wstęp do nauki o ubezpieczeniach*. Wydawnictwo Prawnicze LEX.
- Łyskawa, K. (2013). W poszukiwaniu optymalnego pojęcia ryzyka w standardzie zarządzania ryzykiem. *Zarządzanie i Finanse*, 11(2/5), 121–133.
- Łyskawa, K. i Osak, M. (2013). Standardy zarządzania ryzykiem w kształtowaniu programów ubezpieczeniowych. W: M. Serwach (red.), *Ryzyko ubezpieczeniowe: wybrane zagadnienia teorii i praktyki* (s. 247–273). Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Mackie, C., Fogleman, V., Bradley, K., McCarthy, S., Crowcroft, P., Folkett, M., Corrigan, P. i Dailly, C. (2016). *Financial provision – protecting the environment and the public purse*.

- <https://abdn.pure.elsevier.com/en/publications/financial-provision-protecting-the-environment-and-the-public-pur>
- Maizland, L. (2021). *China's fight against climate change and environmental degradation*. <https://www.cfr.org/backgrounder/china-climate-change-policies-environmental-degradation>
- Małecki, Z. (2000). *Ochrona i zarządzanie środowiskiem*, tom 2. *Elementy zarządzania środowiskiem naturalnym*. Wydawnictwo Śląskiej Wyższej Szkoły Zarządzania.
- Marcinkowska, M. (2010). Społeczna odpowiedzialność przedsiębiorstw a ich wyniki ekonomiczne – aspekty teoretyczne. *Przegląd Organizacji*, 10, 7–10.
- Marsh. (2012). *The 'Bartoline' Case*. <https://www.marsh.com/content/dam/marsh/Documents/PDF/UK-en/Bartoline%20Factsheet-12-2012.pdf>
- Marsh. (2015). *Benchmarking trends: Environmental Liability Directive drives shift in purchasing of environmental impairment liability insurance*. <https://www.marsh.com/content/dam/marsh/Documents/PDF/eu/en/Benchmarking%20Trends%20-%20Q4%202015.pdf>
- Marsh. (2016). *Environmental Market Update*. <https://www.marsh.com/content/dam/marsh/Documents/PDF/eu/en/2016%20Environmental%20Market%20Update.pdf>
- Marsh. (2017, 26 kwietnia). Rośnie zainteresowanie ubezpieczeniami środowiskowymi. *Dziennik Ubezpieczeniowy*. http://dziennikubezpieczeniowy.pl/2017/04/26/Marsh_rosnie_zainteresowanie_ubezpieczeniami_srodowiskowymi/artypk/110575
- Maśniak, D. (2003). *Ubezpieczenia ekologiczne*. Kantor Wydawniczy Zakamycze.
- Maśniak, D. (2009). Obowiązek ustanowienia zabezpieczenia roszczeń z tytułu szkód w środowisku jako wyraz interwencjonizmu państwa na rynku ubezpieczeniowym. *Gdańskie Studia Prawnicze*, XXII, 235–248.
- Maśniak, D. (2010). Ubezpieczenie OC posiadaczy pojazdów mechanicznych. W: Z. Brodecki, M. Serwach i M. Glicz (red.), *Prawo ubezpieczeń gospodarczych*, t. 1. *Komentarz* (wyd. 2, s. 790–847). Wolters Kluwer Polska.
- Maśniak, D. (2012). Interes społeczny a przymus w ubezpieczeniach rolnych i ekologicznych. *Gdańskie Studia Prawnicze*, XXVIII, 217–234.
- Maśniak, D. (2014). Ubezpieczenia jako instrument zarządzania katastrofami spowodowanymi przez człowieka – perspektywa unijna. *Prawo Asekuracyjne*, 80(3), 138–152.
- Maśniak, D. (2017). Aspekty prawne dywersyfikacji ryzyka zanieczyszczenia środowiska pomiędzy sprawcę, państwo i ubezpieczycieli. *Gdańskie Studia Prawnicze*, XXXVIII, 137–149.
- Matuszak-Flejszman, A. (2009a). Benefits of environmental management system in Polish companies compliant with ISO 14001. *Polish Journal of Environmental Studies*, 18(3), 411–419.
- Matuszak-Flejszman, A. (2009b). System zarządzania środowiskowego w organizacji – ISO 14001 czy EMAS. W: J. Łańcucki (red.), *Rola znormalizowanych systemów zarządzania w zarządzaniu organizacjami* (s. 21–48). Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu.
- Matuszak-Flejszman, A. (2011). *Wdrażanie systemu ekozarządzania i audytu EMAS w urzędach administracji rządowej*. Kancelaria Prezesa Rady Ministrów.
- Matuszak-Flejszman, A. (2015). Systemy zarządzania jakością i system zarządzania środowiskowego. W: A. Matuszak-Flejszman (red.), *Działalność środowiskowa przedsiębiorstw mikro, małych i średnich* (s. 90–109). Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu.
- Matuszak-Flejszman, A. (2019). *System ekozarządzania i audytu (EMAS) w organizacji*. Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu.
- Matuszak-Flejszman, A. i Paliwoda, B. (2022). Effectiveness and benefits of the eco-management and audit scheme: evidence from polish organisations. *Energies*, 15(2), 1–14. <https://www.mdpi.com/1996-1073/15/2/434>

- Matuszak-Flejszman, A. i Szyszka, B. (2015). System ek zarządzania i audytu EMAS. W: A. Matuszak-Flejszman (red.), *Działalność środowiskowa przedsiębiorstw mikro, małych i średnich* (s. 110–126). Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu.
- Mazey, S. i Richardson, J. (2005). Environmental groups and the european community: Challenges and opportunities. W: A. J. Jordan (red.), *Environmental policy in the European Union: Actors, institutions and processes* (wyd. 2, s. 106–121). Routledge.
- Mazur, A. i Gołaś, H. (2010). *Zasady, metody i techniki wykorzystywane w zarządzaniu jakością*. Wydawnictwo Politechniki Poznańskiej.
- Mazurkiewicz, P. (2004). *Corporate environmental responsibility: Is a common CSR framework possible?* (Report no. 42183). World Bank. <http://documents.worldbank.org/curated/en/577051468339093024/Corporate-environmental-responsibility-is-a-common-CSR-framework-possible>
- Mazur-Wierzbicka, E. (2013). Ekologiczna odpowiedzialność przedsiębiorstw w ramach CSR – Korzyści dla przedsiębiorców. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 288, 106–114.
- Mesjasz, C. (2010). Standardy zarządzania ryzykiem w przedsiębiorstwie. W: A. Stabryła (red.), *Koncepcje zarządzania współczesnym przedsiębiorstwem* (s. 141–154). Mfiles.pl.
- Meyers, R. G. (2006). *Understanding empiricism*. Routledge.
- MG (Ministerstwo Gospodarki). (b.d.). *CSR Społeczna odpowiedzialność biznesu w Polsce*. Pobrane 9 grudnia 2012 z <https://www.ure.gov.pl/download/1/4976/CSRwPolsce.pdf>
- Michalak, J. (2004). Refleksje nad pojęciem ryzyka. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, 66(1), 119–131.
- Michalak, J. (2009). Ryzyko społeczne a ochrona ubezpieczeniowa – kilka propozycji nieortodoksyjnych. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu*, 127, 481–492.
- Michalik, J. S. i Gajek, A. (2010). *Warunki bezpieczeństwa w zakładach przemysłowych użytkujących materiały niebezpieczne w ilościach stwarzających ryzyko wystąpienia zagrożenia poza swoim terenem, innych niż zakłady kwalifikowane jako zakłady o dużym lub zwiększonym ryzyku wystąpienia poważnej awarii przemysłowej*. Centralny Instytut Ochrony Pracy – Państwowy Instytut Badawczy.
- Michalik, L. i Seliga, D. (2003). Ubezpieczenia finansowe. W: J. Monkiewicz (red.), *Podstawy ubezpieczeń*. t. 2. *Produkty* (s. 279–312). Poltext.
- Mikulska, T. i Michalczyk, G. (2014). Raportowanie społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstwa. *Zeszyty Naukowe Wydziału Nauk Ekonomicznych Zarządzania Uniwersytetu Szczecińskiego. Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia*, 69, 209–219.
- MŚ (Ministerstwo Środowiska). (2008). *Polityka ekologiczna państwa w latach 2009–2012 z perspektywą do roku 2016*.
- Misheva, I. (2015). The underwriting process in the environmental pollution liability insurance for enterprises with hazardous waste production. *Economic Alternatives*, 4, 34–46. <https://www.unwe.bg/uploads/Alternatives/4-Misheva.pdf>
- Mogiński, W. W. (1994). Podstawy konstrukcji prawnych ubezpieczeń ekologicznych. *Wiadomości Ubezpieczeniowe*, 4, 5, 6, 20–26.
- Mołęda, M. (2008). Ubezpieczenie szkód ekologicznych. *Prawo Asekuracyjne*, 57(4), 26–40.
- Mołęda, M. (2010). Szkody w środowisku. *Miesięcznik Ubezpieczeniowy*, 7(12), 44–46.
- MTBiGM (Ministerstwo Transportu, Budownictwa i Gospodarki Morskiej). (2011). *Raport nr PKBWK/2/2011 z badania poważnego wypadku kat. A 04 zaistniałego w dniu 08 listopada 2010 r. o godz. 05³⁰ w stacji Białystok w okręgu nastawni wykonawczej B1 w torze nr 1a, rozjazd nr 7 w km 175, 170 linii kolejowej 006 Zielonka – Kuźnica Białostocka, obszar zarządcy infrastruktury PKP Polskie Linie Kolejowe S.A. Zakład Linii Kolejowych w Białymstoku*. <https://>

- docplayer.pl/12390307-Ministerstwo-transportu-budownictwa-i-gospodarki-morskiej-panstwowa-komisja-badania-wypadkow-kolejowych.html
- Munchmeyer, T., Fogleman, V., Mazza, L. i Mudgal, S. (2009). *Implementation effectiveness of the environmental liability directive (ELD) and related financial security issues. Bio intelligence service, report for the European Commission (DG environment)*.
- Nakao, Y., Amano, A., Matsumura, K., Genba, K. i Nakano, M. (2007). Relationship between environmental performance and financial performance: an empirical analysis of Japanese corporations. *Business Strategy and the Environment*, 16(2), 106–118. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/bse.476>
- Niezgoda, K. (2012). Ubezpieczenie OC posiadaczy pojazdów mechanicznych. W: J. Miaskowski, K. Niezgoda i P. Skawiński (red.), *Ustawa o ubezpieczeniach obowiązkowych, Ubezpieczeniowym Funduszu Gwarancyjnym i Polskim Biurze Ubezpieczycieli Komunikacyjnych. Komentarz* (s. 230–237). Wydawnictwo C.H. Beck.
- Nogalski, B. i Dunal, A. (2012). Zarządzanie poprzez wartości w procesie zmian kulturowych. Studium przypadku przedsiębiorstwa produkcyjnego. *Zarządzanie i Finanse*, 10(4/2), 97–115.
- Okuniewski, M. (2007). Jaką metodą wybierzemy... metodę zarządzania ryzykiem? *Risk Focus*, 4, 2–7.
- On Board Public Realties ECCO Network. (2013). *Corporate Values Index 2013. Rynek finansowy*. https://issuu.com/grupaonboard/docs/ecco_network_on_board_pr_raport_cor
- Organisation Internationale de Normalisation. (2009). *ISO/Guide 73:2009(en)*. <https://www.iso.org/obp/ui/fr/#iso:std:iso:guide:73:ed-1:v1:en>
- Orlicki, M. (2008). Art. 821. W: M. Orlicki i J. Pokrzywniak (red.), *Umowa ubezpieczenia Komentarz do nowelizacji kodeksu cywilnego* (s. 94–96). Wolters Kluwer Polska.
- Ortyński, K. (2003). Zarządzanie selekcją i oceną ryzyka ubezpieczeniowego (underwriting). W: J. Monkiewicz (red.) *Podstawy ubezpieczeń*, t. 3. *Przedsiębiorstwo* (s. 147–175). Poltext.
- OWGiR (Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoj. (1990). *Instrumenty ekonomiczne dla ochrony środowiska*. Ministerstwo Ochrony Środowiska Zasobów Naturalnych i Leśnictwa.
- Oździńska, A. (2016). Odpowiedzialność ekologiczna. Państwo vs. przedsiębiorca. *Risk Focus*, 33(1), 28–35.
- Panasiewicz, A. (2003). Ubezpieczenia ekologiczne jako narzędzie zapewniania odpowiedniej jakości życia człowieka. W: J. Tomczyk-Tołkacz (red.), *Jakość życia w perspektywie nauk humanistycznych, ekonomicznych i ekologii* (s. 300–311). Katedra Zarządzania Jakością i Środowiskiem Akademia Ekonomiczna we Wrocławiu.
- Panasiewicz, A. (2007). Szkoła środowiskowa i jej ubezpieczenie. *Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu*, 1185, 78–86.
- Panasiewicz, A. (2008). Ubezpieczenia środowiskowe jako czynnik przyspieszania przemian próśrodowiskowych. *Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu*, 1197, 320–326.
- Panasiewicz, A. (2015). Zarządzanie ryzykiem ekologicznym jako narzędzie równoważenia rozwoju organizacji. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 377, 230–239.
- Papiernik-Wojdera, M. (2008). Otoczenie przedsiębiorstwa na przełomie XX i XXI w. *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Oeconomica*, 214, s. 41–57.
- Park, S. (2010). Risk and culture: an essay on the selection of technical and environmental dangers. *International Review of Public Administration*, 15(1), 81–82.
- Passalacqua, M., Lecerf, L., Skinner, A. i Paquot, S. (2017). *Emas case study la page original*. Publications Office of the European Union. https://ec.europa.eu/environment/emas/pdf/other/Case%20Study_La%20Page%20Original.pdf

- PBS (Pracownia Badań Społecznych). (2020). *Badanie świadomości i zachowań ekologicznych mieszkańców Polski. Raport z badania trekingowego*. <https://www.gov.pl/web/klimat/badania-swiadomosci-ekologicznej>
- Pchątek, M. (2011). Art. 7. [Zanieczyszczający płaci] i art. 7a. [Zastosowanie przepisów ustawy]. W: M. Górski, M. Pchątek, W. Radecki, J. Jerzmański, M. Bar, S. Urban i J. Jendrośka, *Prawo ochrony środowiska. Komentarz* (s. 170–198). Wydawnictwo C.H. Beck.
- PE (Parlament Europejski). (2021). *UE i porozumienie paryskie: w stronę neutralności klimatycznej*. <https://www.europarl.europa.eu/news/pl/headlines/society/20191115STO66603/ue-i-porozumienie-paryskie-w-strone-neutralnosciklimatycznej>
- Perzyński, J. (2021). *Rzeczywistość zweryfikowała politykę klimatyczną Chin*. <https://biznesalert.pl/perzynski-chiny-azja-wladze-neutralnosc-klimatyczna-pandemia-emisje-srodowisko/>
- PIU (Polska Izba Ubezpieczeń). (2019, 2 września). *Awaria oczyszczalni ścieków – rozbudowany łańcuch zależności*. <https://piu.org.pl/blogpiu/ubezpieczenia-srodowiskowe/>
- PKO Bank Polski. (2015). *Ryzyko biznesowe*. <https://raportroczny2015.pkobp.pl/pl/ryzyko-biznesowe.html>
- Pochyluk, R. (b.d.). *Nowa norma ISO 14001:2015*. Stowarzyszenie Polskie Forum ISO 14000. Pobrane 14 listopada 2017 z https://pfiso14000.org.pl/wp-content/uploads/2020/04/nowa_norma_ISO_14001_01.pdf
- Pochyluk, R. (2013). *EMAS czy ISO 14001?* <http://ecomanager.pl/emas-czy-iso-14001/>
- Pogonowska, B. (2004). *Etos człowieka biznesu. Społeczna odpowiedzialność biznesu*. W: B. Pogonowska (red.), *Elementy etyki gospodarki rynkowej* (wyd. 2, s. 222–234). Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Pokharel, K. i Rana, P. (2017, 20 października). *The world's next environmental disaster*. *The Wall Street Journal*. <https://www.wsj.com/articles/the-worlds-next-environmental-disaster-1508511743>
- Poskrobko, B. (1998). *Zarządzanie środowiskiem*. Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Poskrobko, B. (red.). (2007). *Zarządzanie środowiskiem*. Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Poskrobko, B. (red.). (2011). *Teoretyczne aspekty ekonomii zrównoważonego rozwoju*. Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Białymstoku.
- Powichrowska, B. (2007). *Zarządzanie środowiskowe według normy ISO 14 001*. W: B. Poskrobko (red.), *Zarządzanie środowiskiem* (s. 264–273). Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- PwC (PricewaterhouseCoopers). (2020a). *Niemal 45% dużych polskich firm przyznaje, że inicjatywy ekologiczne mogą przynieść korzyści finansowe*. <https://www.pwc.pl/pl/media/2020/2020-02-05-pwc-dnb-raport-zielona-odpowiedzialnosc-biznesu.html>
- PwC. (PricewaterhouseCoopers). (2020b). *Nowy obraz polskiego konsumenta. Postawy i zachowania Polaków w obliczu pandemii korona wirusa*. <https://branden.biz/raport-pwc-nowy-obraz-polskiego-konsumenta-2020/>
- Pyziak-Szafnicka, M. (1997). *Odpowiedzialność cywilna prowadzącego przedsiębiorstwo za szkodę ekologiczną*. W: A. Szpunar (red.), *Studia z prawa prywatnego: księga pamiątkowa ku czci profesor Biruty Lewaszkiewicz-Petrykowskiej* (s. 233–262). Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- PZU (Powszechny Zakład Ubezpieczeń). (b.d.). *Wniosek o gwarancje koncesyjne*. Pobrane 5 maja 2018 z <https://www.pzu.pl/dla-firm-i-pracownikow/finanse-i-inwestycje-firmy/ubezpieczenia-finansowe-i-gwarancje/gwarancja-srodowiskowa>
- PZU (Powszechny Zakład Ubezpieczeń). (2020a). *Ogólne warunki ubezpieczenia mienia od wszystkich ryzyk ustalone uchwałą nr UZ/333/2020 Zarządu Powszechnego Zakładu Ubezpieczeń Spółki Akcyjnej z dnia 1 grudnia 2020 r.*

- PZU (Powszechny Zakład Ubezpieczeń). (2020b). *Ogólne warunki ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej ogólnej ustalone uchwałą nr UZ/333/2020 Zarządu Powszechnego Zakładu Ubezpieczeń Spółki Akcyjnej z dnia 1 grudnia 2020 r.*
- Radecki, W. (1990). *Odpowiedzialność prawna podmiotów gospodarczych w ochronie środowiska: materiały pomocnicze dla uczestników kursu*. Centralny Ośrodek Doskonalenia Kadr Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej.
- Radecki, W. (2002). *Odpowiedzialność w ochronie środowiska: tytuł VI ustawy – Prawo ochrony środowiska*. Wydawnictwo Prawo Ochrony Środowiska.
- Radecki, W. (2007). *Ustawa o zapobieganiu szkodom w środowisku i ich naprawie. Komentarz*. Difin.
- Radecki, W. (2016). *Ustawa o odpadach. Komentarz* (wyd. 4). Wolters Kluwer Polska.
- Radwański, Z. (1995). *Zobowiązania – część ogólna*. Wydawnictwo C.H. Beck.
- Rahman, N. i Post, C. (2012). Measurement issues in Environmental Corporate Social Responsibility (ECSR): Toward a transparent, reliable, and construct valid instrument. *Journal of Business Ethics*, 105(3), 307–319. <https://doi.org/10.1007/s10551-011-0967-x>
- Rajcher, W. K. (1951). *Spółeczno-historyczne typy ubezpieczeń*. Biblioteka Zrzeszenia Prawników Polskich.
- Rakoczy, B. (2008). *Komentarz do Ustawy o zapobieganiu szkodom w środowisku i ich naprawie*. Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis.
- Rakoczy, B. (2009). Skarb Państwa i jednostki samorządu terytorialnego jako powodowie w sprawach z zakresu ochrony środowiska. *Gdańskie Studia Prawnicze*, XXII, 207–216.
- Rakoczy, B. (2010a). *Odpowiedzialność za szkodę w środowisku. Dyrektywa 2004/35/WE Parlamentu Europejskiego i Rady. Komentarz*. TNOiK Dom Organizatora.
- Rakoczy, B. (2010b). Szkada w środowisku a szkoda wyrządzona oddziaływaniem na środowisko. W: B. Rakoczy i M. Pchałek (red.), *Wybrane problemy prawa ochrony środowiska* (s. 330–338). Wolters Kluwer Polska.
- Rakoczy, B. (2013). Cywilnoprawne aspekty ustawy o zapobieganiu szkodom w środowisku i ich naprawie. *Studia z Zakresu Administracji, Prawa i Zarządzania*, IV, 11–23.
- Ranking Rzeczpospolitej. (2014, 28 października). Lista 2000 polskich przedsiębiorstw i eksporterów. *Rzeczpospolita*, 46–70.
- Rek, K. (2013). *Co się liczy dla firm? Business Harvard Review Polska*, 122, 19–20.
- Renn, O. (1992). Concepts of risk: A classification. W: S. Krinsky i G. Dominic (red.), *Social theories of risk* (s. 53–79). Praeger. <https://doi.org/10.18419/opus-7248>
- Rippl, S. (2011). Cultural theory and risk perception: a proposal for a better measurement. *Journal of Risk Research*, 5(2), 147–165. <https://doi.org/10.1080/13669870110042598>
- RM (Rada Ministrów). (2000). *II Polityka ekologiczna państwa, dokument przyjęty przez Radę Ministrów w czerwcu 2000 r. i Sejm RP w sierpniu 2001 r.*
- RM (Rada Ministrów). (2002). *Polityka ekologiczna państwa na lata 2003–2006 z uwzględnieniem perspektywy na lata 2007–2010*.
- RM (Rada Ministrów). (2014). *Uchwała nr 58 Rady Ministrów z dnia 15 kwietnia 2014 r. w sprawie przyjęcia Strategii „Bezpieczeństwo Energetyczne i Środowisko – perspektywa do 2020 r.”*. <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WMP20140000469/O/M20140469.pdf>
- RM (Rada Ministrów). (2019). *Uchwała nr 67 Rady Ministrów z dnia 16 lipca 2019 r. (poz. 794). Polityka ekologiczna państwa – strategia rozwoju w obszarze środowiska i gospodarki wodnej*. <https://monitorpolski.gov.pl/M2019000079401.pdf>
- Rogall, H. (2010). *Ekonomia zrównoważonego rozwoju. Teoria i praktyka*. Zys i S-ka Wydawnictwo.
- Rohde, R. A. i Muller R. A. (2015). *Air pollution in China: Mapping of concentrations and sources*. <http://berkeleyearth.org/wp-content/uploads/2015/08/China-Air-Quality-Paper-July-2015.pdf>

- Rokicka, E. i Woźniak, W. (2016). *W kierunku zrównoważonego rozwoju. Koncepcje, interpretacje, konteksty*. Katedra Socjologii Ogólnej Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny Uniwersytet Łódzki.
- ROP (Rada Ochrony Pracy). (2011). *Stanowisko Rady Ochrony Pracy w sprawie warunków bezpieczeństwa w zakładach przemysłowych użytkujących materiały niebezpieczne w ilościach stwarzających ryzyko wystąpienia zagrożenia poza swoim terenem, innych niż zakłady kwalifikowane jako zakłady o dużym lub zwiększonym ryzyku wystąpienia poważnej awarii przemysłowej*. <https://docplayer.pl/2246836-Rady-ochrony-pracy-nr.html>
- Rosencranz, A. i Nath, R. (2017). *The Hindu God is no longer green. India's clash between environment and religion*. <https://www.policyforum.net/hindu-god-no-longer-green/>
- Rosiek, K. (2003). Ubezpieczenia ekologiczne w Polsce. W: W. Sułkowska (red.), *Rozwój rynków ubezpieczeń w krajach Europy Środkowej i Wschodniej* (s. 347–355). Akademia Ekonomiczna w Krakowie.
- Ross, J. F. (2004). Pascal's legacy. *EMBO Reports*, 5(S1), S7–S10.
- Rozporządzenie MŚ. (2002). Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 30 grudnia 2002 r. w sprawie poważnych awarii objętych obowiązkiem zgłoszenia do Głównego Inspektora Ochrony Środowiska (Dz. U. z 2003 r. Nr 5, poz. 58).
- Rozporządzenie MŚ. (2016a). Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 1 września 2016 r. w sprawie działań naprawczych (Dz. U. z 2016 r., poz. 1396).
- Rozporządzenie MŚ. (2016b). Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 1 września 2016 r. w sprawie rejestru historycznych zanieczyszczeń powierzchni ziemi (Dz. U. z 2016 r., poz. 1397).
- Rozporządzenie MŚ. (2016c). Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 1 września 2016 r. w sprawie rejestru szkód w środowisku (Dz. U. z 2016 r., poz. 1398).
- Rozporządzenie MŚ. (2019). Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 22 lipca 2019 r. w sprawie kryteriów oceny wystąpienia szkody w środowisku (Dz. U. z 2019 r., poz. 1383).
- Rozporządzenie MZ. (2019). Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 8 lutego 2019 r. w sprawie nadzoru nad jakością wody w kąpielisku i miejscu okazjonalnie wykorzystywanym do kąpielii (Dz. U. z 2019 r., poz. 255).
- Rozporządzenie PEiR. (2009). Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 1221/2009 z dnia 25 listopada 2009 r. w sprawie dobrowolnego udziału organizacji w systemie ekzarządzania i audytu we Wspólnocie (EMAS) uchylające rozporządzenie (WE) nr 761/2001 oraz decyzje Komisji 2001/681/WE i 2006/193/WE (Dz. Urz. L 342 z 22.12.2009, s. 1).
- Ryć, J. (2001). Ubezpieczenia utraty korzyści na skutek przerw w działalności. W: T. Sangowski (red.), *Ubezpieczenia gospodarcze* (wyd. 2, s. 218–227). Poltext.
- Rynek ubezpieczeń: Szkody środowiskowe a OC firmy. (2014, 17 lipca). *Gazeta Ubezpieczeniowa*. http://www.gu.com.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=52900:rynek-ubezpiecze-szkody-rodowiskowe-a-oc-firmy&catid=107:rynek-ubezpiecze&Itemid=106
- Safjan, M. (2005). Art. 435. [Prowadzący przedsiębiorstwo]. W: K. Pietrzykowski (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz do artykułów 1–449¹¹*, t. 1 (wyd. 4, s. 1230–1240). Wydawnictwo C.H. Beck.
- Sherry, A. J. D. (2017). *Duke Energy D&Os evade coal ash lawsuit over Strine's dissent*. <http://jimhamiltonblog.blogspot.com/2017/12/duke-energy-d-evade-coal-ash-lawsuit.html>
- Sidorczyk, E. (2007). Zarządzanie bezpieczeństwem i ryzykiem ekologicznym. W: B. Poskrobko (red.), *Zarządzanie środowiskiem* (s. 234–254). Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Sikora, M. (2007). *Problem reprezentacji poznawczej w nowożytnej i współczesnej refleksji filozoficznej*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- Skibińska, R. (2017, 20 października). Polisa pomoże, gdy firma zaszkodzi przyrodzie. *Rzeczpospolita*, F2.

- Skinner, P. i Paquot, S. (2016). *EMAS i zmieniona norma ISO 14001*. Unia Europejska. <http://ec.europa.eu/environment/emas/pdf/factsheets/ISO-14001.PL.pdf>
- Skoczylas, J. J. (2003). Odpowiedzialność cywilna na podstawie ustawy – prawo ochrony środowiska. *Przegląd Sądowy*, 3, 61–76.
- Słupik, S. (2014). Ekologiczna społeczna odpowiedzialność biznesu w strategiach rozwoju firm. *Gospodarka w Praktyce i Teorii*, 36(3), 77–89. <https://doi.org/10.18778/1429-3730.36.06>
- Spedding, L. i Rose, A. (2007). *Business risk management handbook. A sustainable approach*. CIMA Publishing.
- Staccione, A. (2016). *Financial instruments for environmental risks and damage* (Niepublikowana praca magisterska). University of Venice. <http://dspace.unive.it/bitstream/handle/10579/9640/835047-1197450.pdf?sequence=2>
- Stankiewicz, P. (2008a). *Ryzyko i konflikt. Strategie zarządzania konfliktami technologicznymi w Polsce* (Niepublikowana praca doktorska). Uniwersytet Mikołaja Kopernika.
- Stankiewicz, P. (2008b). W świecie ryzyka. Niekończąca się opowieść Ulricha Becka. Esey recenzyjny. *Studia Socjologiczne*, 190(3), 117–134.
- Starr, Ch. (1969). Social benefit versus technological risk. *Science*, 165(3899), 1232–1238. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/5803536/>
- Stefanicki, R. (2018, 28 lutego). Ekologiczna ściema w Chinach. *Newsweek Polska*. <https://www.newsweek.pl/swiat/ekologiczna-sciema-w-chinach/pn13gbw>
- Stoner, J. A. F., Freeman, R. E. i Gilbert, D. R. Jr. (2001). *Kierowanie* (wyd. 2). Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- StrategicRisk. (2011). *A guide to environmental liability in Europe*. <https://www.chubb.com/content/dam/chubb-sites/chubb-com/benelux-fr/for-businesses-brokers/environmental-risks/documents/pdf/strategic-risk-guide-to-environmental-liability-in-europe.pdf>
- Strupczewski, G. (2013). Ubezpieczenie odpowiedzialności cywilnej członków władz spółki kapitałowej. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie*, 913, 107–124.
- Sudoł, S. (2002). *Przedsiębiorstwo. Podstawy nauki o przedsiębiorstwie. Teorie i praktyka zarządzania* (wyd. 2). Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa „Dom Organizatora”.
- Sułkowska, W. (2011). Przyczynek do rozważań nad kwestią ubezpieczeń ekologicznych. *Zeszyty Naukowe/Polskie Towarzystwo Ekonomiczne*, 11, 425–435.
- Szkoda w przyrodzie kosztuje. (2017, 10 lipca). *Rzeczpospolita*, B9.
- Szpunar, J. (1972). *Ubezpieczenia gospodarcze*. Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Poznaniu.
- Szumlicz, T. (2009). Ubezpieczenie. W sprawie zastrzeżenia terminologicznego. *Wiadomości Ubezpieczeniowe*, 1, 97–112.
- Szumlicz, T. (2015). *Ubezpieczenie w polityce społecznej. Teksty i komentarze*. Fundacja Instytutu Zarządzania Ryzykiem Społecznym.
- Szymańska, A. (2016, 14 czerwca). Zielone światło dla ubezpieczeń środowiskowych, *Dziennik Ubezpieczeniowy*. http://dziennikubebezpieczeniowy.pl/2016/06/14/Zielone_swiatlo_dla_ubezpieczen_srodowiskowych/artukul/105367
- Szymański, J. i Pochyluk, R. (2001). Jaka jest skuteczność systemów zarządzania środowiskowego. *Problemy Ocen Środowiskowych*, 13(2), 48–53.
- Ślufińska, P. (2015). Kilka uwag na temat D&O. *Wiadomości Ubezpieczeniowe*, 3, 109–123.
- Świsłak, M. (2020, 26 maja). *Rzeczywista czy pozorowana transformacja polityki ochrony środowiska naturalnego Chin?* <https://instytutbirm.pl/rzeczywista-czy-pozorowana-transformacja-polityki-ochrony-srodowiska-naturalnego-chin/>
- Tarí, J. J., Molina-Azorín, J. F. i Heras, I. (2012). Benefits of the ISO 9001 and ISO 14001 standards: A literature review. *Journal of Industrial Engineering and Management*, 5(2), 297–322.

- Tederko, Z., Kiejzik-Głowińska, M. i Lipton, J. (2008). *Przekroczenie doliny Wisły gazociągami tranzytowym Jamał – Europa Zachodnia*. http://web.archive.org/web/20140222151021/http://www.envliability.eu:80/Warsaw_conference.htm
- The Economic Times. (2021, 28 grudnia). *India put climate change at the centre of its environmental policies in 2021*. <https://economictimes.indiatimes.com/news/india/india-put-climate-change-at-the-centre-of-its-environmental-policies-in-2021/articleshow/88542444.cms>
- TNS Polska. (2015). *Raport z analizy badań świadomości, postaw i zachowań ekologicznych Polaków przeprowadzonych w Polsce w latach 2009–2015. Analiza TNS Polska dla Ministerstwa Środowiska*. <https://www.gov.pl/web/nfosigw/raport-z-analizy-badan-swiadomosci-postaw-i-zachowan-ekologicznych-polakow-przeprowadzonych-w-polsce-w-latach-2009-2015>
- Tomaszewska-Pestka, M., Górny, M. i Sosnowska-Serek, A. (2009). *Ekoszkoły. Krótki przewodnik po ryzyku Grupy Ergo Hestia*. Ergo Hestia.
- Traktat. (2012). Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (Dz. Urz. UE C 326 z 26.10.2012 r., s. 47–390).
- Trembaczowski, Ł. (2008). *Zaufanie i ryzyko w doświadczeniu przedsiębiorców: studium socjologiczne* (Niepublikowana praca doktorska). Uniwersytet Śląski. https://sbc.org.pl/dlibra/publication/edition/11976?id=11976&ver_id=
- Tulloch, J. i Lupton, D. (2003). *Risk and everyday life*. SAGE Publications.
- UNEP FI (United Nations Environment Programme Finance Initiative). (2022). *New risks, new opportunities: Harnessing environmental pollution liability insurance for a sustainable economy*. <https://www.unepfi.org/industries/insurance/new-risks-new-opportunities-harnessing-environmental-pollution-liability-insurance-for-a-sustainable-economy/>
- UNIC WARSAW (b.d.). *Zrównoważony rozwój i Cele Zrównoważonego Rozwoju*. Pobrane 26 września 2017 z <http://www.unic.un.org.pl/strony-2011-2015/zrownowazony-rozwoj-i-cele-zrownowazonego-rozwoju/2860>
- Urbaniak, M. (2007). *Zarządzanie jakością, środowiskiem oraz bezpieczeństwem w praktyce gospodarczej*. Difin.
- Ustawa. (1964). Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (Dz. U. z 1964 r. Nr 16, poz. 93 ze zm.).
- Ustawa. (1971). Ustawa z dnia 20 maja 1971 r. – Kodeks wykroczeń (Dz. U. z 1971 r. Nr 12, poz. 114 ze zm.).
- Ustawa. (1984). Ustawa z dnia 15 listopada 1984 r. – Prawo przewozowe (Dz. U. z 1984 r. Nr 53, poz. 272 ze zm.).
- Ustawa. (1991). Ustawa z dnia 20 lipca 1991 r. o Inspekcji Ochrony Środowiska (Dz. U. z 1991 r. Nr 77, poz. 335 ze zm.).
- Ustawa. (1995a). Ustawa z dnia 3 lutego 1995 r. o ochronie gruntów rolnych i leśnych (Dz. U. 1995 r. Nr 16, poz. 78 ze zm.).
- Ustawa. (1995b). Ustawa z dnia 13 października 1995 r. Prawo łowieckie (Dz. U. z 2017 r., poz. 1295 ze zm.).
- Ustawa. (1997). Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz. U. z 1997 r. Nr 88, poz. 553 ze zm.).
- Ustawa. (2000). Ustawa z dnia 15 września 2000 r. – Kodeks spółek handlowych (Dz. U. z 2000 r. Nr 94, poz. 10337 ze zm.).
- Ustawa. (2001a). Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (Dz. U. z 2001 r. Nr 62, poz. 627 ze zm.).
- Ustawa. (2001b). Ustawa z dnia 24 sierpnia 2001 r. – Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia (Dz. U. z 2001 r. Nr 106, poz. 1148 ze zm.).

- Ustawa. (2003a). Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2003 r. Nr 80, poz. 717 ze zm.).
- Ustawa. (2003b). Ustawa z dnia 22 maja 2003 r. o ubezpieczeniach obowiązkowych, Ubezpieczeniowym Funduszu Gwarancyjnym i Polskim Biurze Ubezpieczycieli Komunikacyjnych (Dz. U. z 2013 r. Nr 124, poz. 1152 ze zm.).
- Ustawa. (2004). Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 2004 r. Nr 92, poz. 880 ze zm.).
- Ustawa. (2007). Ustawa z dnia 13 kwietnia 2007 r. o zapobieganiu szkodom w środowisku i ich naprawie (Dz. U. z 2007 r. Nr 75, poz. 493 ze zm.).
- Ustawa. (2011a). Ustawa z dnia 25 marca 2011 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. z 2011 r. Nr 94, poz. 549).
- Ustawa. (2011b). Ustawa z dnia 15 lipca 2011 r. o krajowym systemie ek zarządzenia i audytu (EMAS) (Dz. U. z 2011 r. Nr 178, poz. 1060).
- Ustawa. (2012). Ustawa z dnia 14 grudnia 2012 r. o odpadach (Dz. U. z 2013 r., poz. 21 ze zm.).
- Ustawa. (2015). Ustawa z dnia 11 września 2015 r. o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej (Dz. U. z 2015 r., poz. 1844 ze zm.).
- Ustawa. (2017). Ustawa z dnia 20 lipca 2017 r. – Prawo wodne (Dz. U. z 2017 r., poz. 1566 ze zm.).
- Vaughan, E. J. i Vaughan, T. M. (2008). *Fundamentals of risk and insurance* (wyd. 10). John Wiley & Sons.
- Vernon, J., Peacock, M., Belin, A., Ganzleben, C. i Candell, M. (2009). *Final report study on the costs and benefits of EMAS to registered organisations*. Milieu Ltd, Risk and Policy Analysis Ltd. http://ec.europa.eu/environment/emas/pdf/other/costs_and_benefits_of_emas.pdf
- Wałkowski, D. (2014). Badanie prawne a audyt środowiskowy. W: D. Wałkowski i I. Zielińska-Bartożek (red.), *Prawo ochrony środowiska w transakcjach fuzji i przejęć oraz nabycia nieruchomości* (s. 71–82). Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis.
- Warkałło, W. (1971). Niepewność i ryzyko a ubezpieczenie. W: W. Warkałło (red.), *Ubezpieczenia majątkowe* (wyd. 4, s. 31–37). Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Warkałło, W. (1972). *Odpowiedzialność odszkodowawcza. Funkcje, rodzaje, granice*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Warkałło, W. (1983a). Pojęcie wypadku jako zdarzenia losowego i zdarzenia cywilnoprawnego. W: W. Warkałło, W. Marek i W. Mogiński (red.), *Prawo ubezpieczeniowe* (s. 176–181). Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Warkałło, W. (1983b). Umowa ubezpieczenia. W: W. Warkałło, W. Marek i W. Mogiński (red.), *Prawo ubezpieczeniowe* (s. 251–268). Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Warkałło, W. (1983c). Wprowadzenie. W: W. Warkałło, W. Marek i W. Mogiński (red.), *Prawo ubezpieczeniowe* (s. 7–14). Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Warta. (2019). *Wniosek o udzielenie ubezpieczeniowej gwarancji środowiskowej w związku z art. 48a Ustawa o odpadach*. <https://gwarancje-ubezpieczenia.pl/Gwarancje/%C5%9A-rodowiskowe>
- Warta. (2020). *Ogólne warunki ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej o symbolu C7650*.
- Warta. (2022). *Ogólne warunki ubezpieczenia mienia i utraty zysku brutto o symbolu C8180*.
- Wedziuk, S. (2019, 2 września). Zaszkoziłeś przyrodzie, możesz słono zapłacić. *Puls Biznesu*. <https://www.pb.pl/zaszkoziiles-przyrodzie-mozesz-slono-zaplacic-969307>
- Wedziuk, S. (2022, 1 marca). Jakie ubezpieczenie na szkody środowiskowe. *Puls Biznesu*. <https://www.pb.pl/jakie-ubezpieczenie-na-szkody-srodowiskowe-1142860>
- Wendland, M. (2011). Perspektywa konstruktywistyczna jako filozoficzna podstawa rozważań nad komunikacją. *Kultura i Edukacja*, 83(4), 30–47.

- Wendland, M. (2013). Wiele twarzy konstruktywizmu. Różnorodność stanowisk konstruktywistycznych i ich klasyfikacje. *Kultura i Historia*, 24(2).
- Whitelaw, K. (2004). *ISO 14001 Environmental Systems Handbook* (wyd. 2). Elsevier Butterworth-Heinemann.
- Wieczorek-Kosmala, M. (2010). Pożytki i ciężary zastosowania ubezpieczeń w przedsiębiorstwie. W: B. Hadyniak i J. Monkiewicz (red.), *Ubezpieczenia w zarządzaniu ryzykiem przedsiębiorstwa*, t. 1. *Podstawy* (s. 233–248). Poltext.
- Wieteska, S. (2014). Koncepcja kalkulacji sumy ubezpieczenia w ubezpieczeniach ekologicznych. Studium przypadku. W: J. Lisowski i P. Manikowski (red.), *Problemy współczesnego rynku ubezpieczeń* (s. 216–226). Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu.
- Williams, A. C. Jr., Smith, M. L. i Young, P. C. (2002). *Zarządzanie ryzykiem a ubezpieczenia*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Willis. (2010). *The bar is rising in Europe for environmental protection. Are you prepared?* <https://willis.com/documents/publications/Services/Environmental/EUELDUpdateWebinar-Presentation062510FINAL.pdf>
- Wiśniewska, A. (2004). Strategie proekologiczne w zarządzaniu przedsiębiorstwem. W: M. Kistowski (red.), *Studia ekologiczno-krajobrazowe w programowaniu rozwoju zrównoważonego. Przegląd polskich doświadczeń u progu integracji z Unią Europejską* (s. 91–98). Uniwersytet Gdański.
- Wolf, M. J., Emerson, J. W., Esyt D. C., de Sherbinin, A. i Wendling, Z. A. (2022). *2022 Environmental Performance Index*. Yale Center for Environmental Law & Policy. <https://epi.yale.edu/epi-results/2022/component/epi>
- World Economic Forum. (2021). *The global risks report 2021*. (wyd. 16). World Economic Forum. https://www3.weforum.org/docs/WEF_The_Global_Risks_Report_2021.pdf
- Woronkiewicz, J. (2020). Część IV Ubezpieczenia dobrowolne. rozdział 2. Ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej. W: D. Fuchs, K. Malinowska, D. Maśniak (red.), *Kontrakty na rynku ubezpieczeń Komentarz do przepisów i warunków ubezpieczenia* (s. 896–948). Wolters Kluwer Polska.
- Wójcik, G. P. (2015). Rola systemu ek zarządzenia i audytu (EMAS) w działalności organizacji. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 377, 103–115.
- Wójcik, P. (1998). Ubezpieczenie odpowiedzialności za szkody w środowisku. *Prawo, Ubezpieczenia, Reasekuracja*, 5, 45–48.
- Wyřębek, H. (2010). Instrumenty ekonomiczne zarządzania środowiskiem. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach*, 14(87), 201–224.
- Wyrok NSA. (2013). Wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego w Warszawie z dnia 9 sierpnia 2013 r., II OSK 658/12, LEX nr 1371981.
- Wyrok SN. (2001). Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 19 czerwca 2001 r., II UKN 424/00, OSNP 2003, nr 6, poz. 155.
- Wyrok WSA. (2010). Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Rzeszowie z dnia 27 stycznia 2010 r., II SA/Rz 749/09, LEX nr 554170.
- Wysocki, J. (2018). Działalność proekologiczna dużych przedsiębiorstw produkcyjnych w Polsce – wyniki badań ankietowych. W: K. Poznańska (red.), *Nowe formy innowacji* (s. 82–109). Szkoła Główna Handlowa w Warszawie.
- XL Group. (2015). *Environmental case study: Detergent spill clean-up costs £1.7 m*. <https://www.localinstitutes.cii.co.uk/media/3283/xl-case-studies.pdf>
- Yount, K. R. i Meyer, P. B. (2005). *Environmental insurance products available for brownfields redevelopment*. https://cluain.org/download/btsc/enviro_insurance_2006.pdf
- Zabawny, Z. (2011, 31 marca). Gigantyczny pożar magazynu niedaleko Lechickiej. *Nasze Miasto*. <http://poznan.naszemiasto.pl/artukul/gigantyczny-pozar-magazynu-niedaleko-lechic>

- kiej,2842594,art,t,id,tm.html <http://pozn.naszemiasto.pl/artykul/gigantyczny-pozar-magazynu-niedaleko-lechickiej,2842594,art,t,id,tm.html>
- Zarzewny, J. (2000). Proekologiczne zmiany w ustawodawstwie polskim. W: G. Kobyłko (red.), *Proekologiczne zarządzanie przedsiębiorstwem* (s. 32–38). Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu.
- Zboroń, H. (2009). *Teorie ekonomiczne w perspektywie poznawczej konstruktywizmu społecznego*. Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu.
- Zinn, J. (2007). *Risk, social change and morals. Conceptual approaches of sociological risk theories*. Social Contexts and Responses to Risk Network (SCARR) Working Paper 2007/17. <https://www.kent.ac.uk/scarr/papers/Zinn%20Wk%20Paper%2017.07.pdf>
- Zwoleń: Cysterna z gazem wjechała w budynek. (2012). <http://www.cozadzien.pl/wydarzenia/zwoleń-cysterna-z-gazem-wjechała-w-budynek/24420>
- Żebrowska, T. (1997). Ubezpieczenia ekologiczne a ochrona środowiska naturalnego. *Wiadomości Ubezpieczeniowe*, 3–4, 8–12.
- Żelazo, M. (2013). Kwestionariusz wywiadu jako narzędzie badawcze. *Obronność – Zeszyty Naukowe Wydziału Zarządzania i Dowodzenia Akademii Obrony Narodowej*, 2(6), 222–238.
- Żylicz, T. (2004). *Ekonomia środowiska i zasobów naturalnych*. Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Żyra, Z. (2016). Człowiek środowisku wilkiem. *Risk Focus*, 33(1), 6–13.

SPIS TABEL I RYSUNKÓW

Tabele

1.	Ranking kluczowych ryzyk w polskich przedsiębiorstwach w latach 2009–2020	44
2.	Instrumenty ekonomiczne w ochronie środowiska	86
3.	Zależności pomiędzy znajomością ustawy szkodowej a podejmowanymi działaniami w zakresie identyfikacji ryzyka środowiskowego w przedsiębiorstwie	112
4.	Działalność stwarzająca ryzyko szkody w środowisku zgodnie z art. 3 ust. 1 i 2 ustawy szkodowej	118
5.	Liczba wybranych elementów procesu zarządzania ryzykiem środowiskowym w polskich przedsiębiorstwach według branż	136
6.	Szacunkowe koszty związane z wdrożeniem i utrzymaniem systemu ISO 14001 i EMAS	150
7.	Przykłady szkód w środowisku w podziale na rodzaj prowadzonej działalności w Polsce i na świecie	171
8.	Kryteria wyboru ubezpieczyciela w polskich przedsiębiorstwach w latach 2009–2020	188
9.	Czynniki wpływające na wielkość i skutki ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa	211
10.	Warunki wstępne do zaistnienia odpowiedzialności zakładu ubezpieczeń w ubezpieczeniu środowiskowym	214
11.	Zakres i przedmiot ochrony ubezpieczeniowej w ubezpieczeniu środowiskowym	215
12.	Porównanie zakresu odpowiedzialności wynikającej z dyrektywy ELD z ochroną ubezpieczeniową w ramach klauzuli środowiskowej i ubezpieczenia środowiskowego	220
13.	Zależności pomiędzy wykorzystaniem ubezpieczenia jako metody finansowania ryzyka środowiskowego przedsiębiorstw a działaniami w zakresie zarządzania ryzykiem	223

Rysunki

1.	Związki pomiędzy przedsiębiorstwem produkcyjnym i środowiskiem	41
2.	Zależności między ryzykami i ich faktorem w przedsiębiorstwie	43
3.	Obszary ryzyka środowiskowego w przedsiębiorstwach w Polsce według branż (respondenci mogli wybrać więcej niż jedną odpowiedź, $n = 136$)	55

4.	Prowadzenie działalności przez podmioty korzystające ze środowiska jako płaszczyna konstruowania ryzyka	57
5.	Klasyfikacja ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa	60
6.	Nakłady na środki trwałe służące ochronie środowiska i gospodarce wodnej w mln zł (słupki) i ich udział w nakładach inwestycyjnych ogółem w % (linie) w Polsce w latach 1990, 1995–1996, 1998–2020 (ceny bieżące)	93
7.	Ryzyko środowiskowe na mapie ryzyka w latach 2010–2016	115
8.	Miejscowe zagrożenia chemiczne i ekologiczne w Polsce w latach 2010–2021	122
9.	Działania proekologiczne i prewencyjne w zakresie środowiska podejmowane w przedsiębiorstwach w Polsce według branż (respondenci mogli wybrać więcej niż jedną odpowiedź; $n = 136$)	135
10.	Zastosowanie środków zaradczych a poziom użyteczności zasobów w czasie	160
11.	Klasyfikacja bezpośrednich zagrożeń szkodą w środowisku i szkód w środowisku z uwagi na komponent środowiska, w którym wystąpiły w Polsce (stan na sierpień 2017 r.; $n = 637$)	167
12.	Klasyfikacja bezpośrednich zagrożeń szkodą w środowisku i szkód w środowisku z uwagi na rodzaj prowadzonej działalności w Polsce (stan na sierpień 2017 r.; $n = 637$)	168
13.	Koszty ponoszone w przedsiębiorstwach w Polsce według branż (respondenci mogli wybrać więcej niż jedną odpowiedź; $n = 136$)	170
14.	Strategia kontroli finansowej ryzyka środowiskowego w przedsiębiorstwie	184
15.	Akceptowalny poziom franszyzy redukcyjnej w ubezpieczeniu środowiskowym w przedsiębiorstwach w Polsce według branż ($n = 136$)	219
16.	Znajomość zakresu ochrony ubezpieczenia środowiskowego w przedsiębiorstwach w Polsce według branż (respondenci mogli wybrać więcej niż jedną odpowiedź; $n = 136$)	222
17.	Mechanizm działania środowiskowej gwarancji ubezpieczeniowej	237

Aleksandra Hęćka-Sadowska

INSURANCE METHODS OF FINANCING THE REALISATION OF ENVIRONMENTAL RISK OF ENTERPRISES IN POLAND

Summary

<https://doi.org/10.18559/978-83-8211-170-5-summary>

1. Introduction

The observed negative impact of human activity on the environment, including, above all, a significant loss of biodiversity, prompted the European Union to take action to provide appropriate incentives and safeguards to prevent damage to the environment. In order to eliminate differences in national legal systems defining liability for environmental pollution, in 2004 the European Union implemented Directive 2004/35/EC of the European Parliament and of the Council of 21 April 2004 on environmental liability with regard to the prevention and remedying of environmental damage. It allowed for the creation of a uniform and comprehensive system of liability for environmental damage, based mainly on the 'polluter pays' principle, according to which the legal and economic consequences of pollution are borne by its perpetrator. Together with the precautionary principle, the principle of preventive action and the principle of removing pollution at source, it forms the basis of the European Union's environmental policy to create green economies, protect nature and ensure the health and quality of life of its citizens.

The implementation of the above directive and its national equivalent – the Act of 13 April 2007 on the prevention of environmental damage and its repair, increased the legal liability of entities using the environment, requiring them to take preventive action in the event of an imminent threat of environmental damage and remedial action in the event of occurrence of environmental damage. According to EU data, the number and extent of damages to the environment is so large that their occurrence may significantly affect the financial situation of a company, even leading to its bankruptcy.

More restrictive legal provisions in the field of environmental liability of enterprises have made the author take an innovative approach to the issues of risk associated with conducting business activity in relation to the prevention and remedying of environmental damage. The optics adopted in this monograph, which is part of the constructivist approach to the concept

More in the monograph in Polish: Hęćka-Sadowska, A. (2023). Ubezpieczeniowe metody finansowania realizacji ryzyka środowiskowego przedsiębiorstw w Polsce. Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu. <https://doi.org/10.18559/978-83-8211-170-5>.

of 'risk', according to which a given entity—the 'owner of risk'—perceives and creates it in an individual way, is a kind of break from the objectivity of exact sciences in favour of the subjective social science.

Due to the complex nature of the environmental risk, as well as the insufficiency and sometimes unreliability of using only physical control methods, other methods of financing the realisation of environmental risk in enterprises are sought. Taking into account the criterion of the origin of funds used for financing the costs related to environmental damage, the general classification divides them into insurance and non-insurance methods. It is assumed that insurance market solutions are more effective and fulfil the role of primary financing tools to a greater extent, which boils down to taking over the financial consequences of environmental pollution liability from its perpetrator. In addition, insurance instruments should be treated as tools aimed at achieving sustainable development with respect for the natural environment, thanks to a thorough procedure for environmental risk assessment as well as financing preventive and remedial actions. This is of key importance in the face of difficult economic and social conditions caused, among other things, by the COVID-19 pandemic. The pandemic has definitely moved us away from creating circular economies, generating huge amounts of waste, for example, in the form of used personal protective equipment. Recent data show that the potential to reduce greenhouse gas emissions caused by the isolation and closure of many businesses, and the subsequent opportunity to rebuild economies and societies in a sustainable way, is still wasted in many countries.

2. Aim

This monograph serves as a voice in the scientific and social discussion on the recognition of environmental risk and its control tools in enterprises operating in Poland. Its aim is to solve the following research problem: by what and how is environmental risk conditioned and what determines its perception in enterprises operating in selected industries in Poland, as well as what insurance methods are used for financing its occurrence.

The aim of the publication is to define the conditions of the environmental risk of enterprises and the determinants of its perception, and to characterise the insurance methods of financing its occurrence.

3. Methodology

The legal status as at 31 March 2022 was adopted for the analysis of legal liability related to environmental damage. A similar time range was adopted for the analysis of insurance products. The empirical study was carried out in 2015 with regard to enterprises operating on the domestic market, and the analysed damage data obtained from the General Directorate for Environmental Protection (GDOŚ) come from August 2017. The territorial scope of the monograph refers mainly to the territory of Poland, although when analysing the legal liability for environmental damage, the EU legislation was used.

The data used in the monograph come, among others, from a study conducted with the use of deductive reasoning based on the analysis of domestic and foreign literature as well as legal acts in the field of environmental protection and damage to the environment. The examined literature was devoted to topics related to risk, including mainly the constructivist theory, the state's environmental policy, corporate social responsibility, environmental management systems and insurance, including environmental insurance. Another task carried out within the publication was an empirical study using the computer-assisted telephone interviewing (CATI) method, used for collecting information in quantitative market research and public opinion research by means of a telephone interview. The objects of the study were enterprises operating in Poland in the following five industries: food, energy and heating, the chemical

industry, raw materials and fuels, transport and logistics. The subject of the study was the perception and identification of environmental risk by enterprises, including the recognition of the effects it may have (mainly in the economic and social dimension) for their operations and the use of the methods of financing the realisation of this risk by these enterprises. For this purpose, a questionnaire was constructed based on the FERMA (Federation of European Risk Associations) study report on environmental risk management in Europe and divided into three stages corresponding to individual research areas. The author also analysed the data contained in the register of direct threats of damage and damage to the environment and in the register of historical pollution of the earth's surface obtained from GDOŚ. Next, a comparative method was used in order to assess the possible implementation of environmental insurance offered on the Polish market.

4. Research results and conclusions

On the basis of the conducted analyses, it was found that the negative impact of the company on the environment may be the result of such events as a fire, breakdown, road accident or error in the operation of machinery, all of which lead to the emission of pollutants into the environment. This impact is treated in the monograph as a source of environmental risk for the company. It is understood in a different way than in classical literature sources—as a future, possible and unacceptable condition, the occurrence of which means the violation or loss of the positive value of an entity (enterprise). It is very important that risk is defined through the prism of this entity—its owner, and thus using the subject-centred concept of risk.

The basic assumption in the monograph, which was verified in the conducted analysis, indicates that an enterprise defines its environmental risk based on its goals and taking into account its own interests. The basis for the discussion on the environmental risk of an enterprise is a set of its determinants, i.e. external factors that create space – background for its creation. The analysis carried out in Chapter 2 made it possible to formulate the following conclusions:

- Legal regulations regarding environmental protection, including, above all, legal liability for damage caused to the environment, constitute the main determinant of environmental risk for enterprises. The analysed EU and national legislation, currently based on the 'polluter pays' principle, is the basis for defining environmental risk by enterprises. Yet most importantly, it obliges them to bear financial responsibility for preventive and remedial actions in the event of an imminent threat of damage to the environment or actual occurrence of environmental damage. From the point of view of risk as a construct, the basis for calling a given event the environmental risk of an enterprise is the occurrence of an unacceptable condition for the enterprise (economic, social, image-related, etc.) resulting from its negative impact on the environment.
- It is the state's task to create legal and economic solutions conducive to the country's economic development, while supporting activities desirable from the point of view of respecting the principle of sustainable development. Among the tasks planned as part of the state environmental policy, the following may be mentioned: support for the implementation of projects related to the protection of the environment and biodiversity, co-financing the construction of systems for warning and responding to environmental threats, as well as building a system of legal and financial solutions for the implementation of environmental management systems in organisations (e.g. EMAS). They are intended to make economic entities aware of the importance of environmental protection issues. As a consequence, this gives an additional incentive to shape the image of environmental risk in an enterprise.
- Growing ecological awareness of the society, including the change in consumption habits and the dependence of product choices on whether a given enterprise takes into account

the environmental aspects and prevents negative environmental impact in its operations, is another external factor that determines the concept of the environmental risk of an enterprise. As shown in this monograph, more than half of the Polish population believe that actions in the field of environmental protection taken at the level of citizens, enterprises, state authorities and the entire European Union are insufficient. Social pressure, supported by competition, motivates companies, including mainly production companies, to take into account environmental issues and analyse the impact of their activities on the environment. Therefore, also in this area of the enterprise's activity, situations that are unacceptable to it may occur and may further specify the image of environmental risk for the enterprise.

- Running any business activity involves the need to obtain the necessary financial resources, which can come from various sources. Capital providers, including shareholders and financial institutions, increasingly make their decisions regarding the financing of a given entity or investment dependent on the environmental dimension of its operations. The research results analysed in this monograph indicate the growing importance of socially responsible investments in European countries. Therefore, the policy of capital providers regarding the financing of entities or projects whose activities may have a negative impact on the environment has an impact on the environmental risk of enterprises.

The identified selected environmental risk determinants of an enterprise are objective in nature, i.e. they equally apply to all entities present on a given market. The applicable law, state environmental policy and specific consumer attitudes apply to all entities that may have an impact on the environment. However, how a given enterprise, based on the above-mentioned conditions, perceives and defines the environmental risk related to its activity depends on the internal features and characteristics of the organisation. On the basis of the analysis carried out in Chapter 3, selected determinants of the perception of the enterprise's environmental risk were determined. The conclusions are as follows:

- Individual understanding of the essence of legal liability, which has increased significantly due to the implementation of the Directive on environmental liability and the Act on the prevention of damage, influences the definition of environmental risk in a given enterprise. The awareness of the type and scale of the consequences of causing damage to the environment determines the image of this risk. The study shows that there is a relationship between the degree of knowledge of the Act on the prevention of damage and certain actions taken to identify environmental risk in an enterprise.
- The nature of the business activity, procedures applied in the event of pollutant emissions and employee training in this area are all important in the process of shaping the environmental risk of a given enterprise. The obligations to act, analysed in this monograph, imposed on enterprises whose activities may cause environmental pollution or damage, including high-risk and increased-risk plants, have a significant impact on the level of acceptability of environmental risk in an enterprise.
- The perception of environmental risk, including the determination of the future and unacceptable condition, is affected by the application of a specific (active or passive) pro-ecological policy and activity in the field of environmental protection. The above is usually related to the fact that a given entity is guided by socially significant values, such as limiting a negative, harmful impact on the environment or ecology. Awareness of the benefits of implementing the concept of Ecological Corporate Social Responsibility (ECSR) (defined in point 3.3.3), including, among other things, fulfilment of obligations arising from the law (formal and legal actions) and practices preventing damage to the

environment (investment and infrastructural actions), applied by both the management and employees of an enterprise, affects the subjective perception of the frequency of specific negative events in the environment. It means that the above factors also determine the environmental risk image of enterprises.

- The knowledge and experience gained by an organisation both at the stage of implementation and control of already implemented environmental risk management systems, compliant with the ISO 14001 standard or the EMAS regulation, are important for constructing the environmental risk of a given enterprise. Based on the literature research, it may be concluded that organisations with standardised environmental management systems are better able to assess and identify hazards which may contribute to the occurrence of environmental risk in an enterprise.
- A very important element influencing the perception of environmental risk by a given enterprise is the experience of environmental damage. Specific actions taken by the organisation in this situation, the costs incurred for remedial actions and the fulfilment of the damage-related obligations imposed by an administrative decision make it necessary for a given enterprise to define the limits of acceptability of a given risk. Based on the data obtained from GDOŚ, it appears that the largest number of damage events occur in the case of activities consisting in the sale of fuels at petrol stations (raw materials and fuels industry). Such aspects as the knowledge of the number of incidents, the extent of the effects of environmental pollution, including the costs of preventive or remedial actions and the time needed to 'repair' the environment affect the perception of the environmental risk of an enterprise. This determinant is strongly related to the awareness of legal regulations, as it is proof of law enforcement by the state and legal responsibility of the perpetrators of environmental damage.
- Although socio-cultural conditions are an external factor to the enterprise, they shape the behaviour of a given organisation and cause it to adopt specific attitudes and values characteristic of the society or culture in which it operates. Depending on whether the enterprise faces strong pressure from its environment, which demands compliance with the standards and principles aimed at protecting the environment, or with tacit acceptance of anti-environmental practices, it takes into account or not certain aspects affecting the definition of its environmental risk. Literature studies in this area allow us to draw conclusions about a significantly higher involvement in environmental issues of the European enterprises than those operating in developing countries.

The analysis of data on damage events carried out in Chapter 3 leads to the conclusion that the issue of environmental damage is largely related to the activities of Polish enterprises. In Poland, in the years 2007–2013, over 40% of all environmental incidents considered according to the Directive on environmental liability in the entire European Union were reported. In addition, administrative authorities issued many decisions that imposed on the polluters the obligation to take remedial or preventive measures, and thus the need to bear the costs of such actions. The results of the author's own study indicate that this area of environmental risk is the most important for enterprises (regardless of the industry). Due to the specificity and characteristics of environmental risk specified in Chapter 1, and sometimes the unreliability of physical control methods, the above raises the need to use mechanisms for financing the occurrence of environmental risk by enterprises. A special role in this process is played by insurance methods, which is demonstrated in this work. Conclusions regarding the insurance methods used for financing the management of environmental risk in enterprises can be formulated in the following points.

- Insurance coverage in terms of compensating for the negative financial consequences of the environmental risk of enterprises is provided under traditional insurance contracts (usually as an extension of the third-party liability insurance for the conducted activity and owned property), specialised environmental insurance contracts or occasionally their derivative forms, as well as through insurance guarantees. Following both literature analysis and the author's research, traditional insurance methods are still more popular among Polish enterprises, mainly in the form of an environmental clause attached to the third-party liability insurance for the conducted activity and owned property.
- A comparative analysis of the general insurance conditions and the requirements of the Directive on environmental liability and the Act on the prevention of damage indicates a wider scope and subject of insurance coverage offered under environmental insurance than in the case of the environmental clause. Consequently, it is more suited to the needs of entrepreneurs whose legal liability for environmental damage has been extended by the above-mentioned Directive and Act. This applies primarily to administrative liability, including damage to biodiversity, as well as coverage of costs related to minimising damage or interruption of operations.
- The environmental insurance market in Poland is still young and relatively small, yet it is developing dynamically. The analysis shows that only three insurance companies, including two foreign branches, offer specialised stand-alone environmental insurance.
- Environmental insurance, apart from ensuring the reality of compensation for environmental damage and financing of preventive actions, is primarily intended to protect enterprises (by guaranteeing their liquidity) in the event of an unacceptable condition, i.e. environmental risk. Environmental insurance is also an expression of a conscious approach to risk by enterprises whose activities have an impact on the environment, and may, in a sense, fulfil the principles stemming from the policy of socially responsible business, and thus also sustainable development.

Furthermore, the results of the author's research indicate high activity of Polish enterprises in the field of environmental risk management, as well as initiatives taken to protect or improve the condition of the environment in Poland. The surveyed enterprises assess the environmental risk in their operations, including its impact on the natural environment, which should be regarded as positive. At the same time, according to the author's research, most activities in this area are undertaken by chemical industry enterprises. In fact, the author points to the relationship between the knowledge of the Act on preventing damage and taking actions aimed at identifying and assessing environmental risk, including the implementation of an environmental risk management system. This may be due to the fact that the legal conditions of the business activity are taken into account in the risk assessment process. From the point of view of the objectives of the Directive on environmental liability and the Act on preventing damage, the methods of physical control (preventive tools) used by enterprises, aimed at minimising the likelihood of environmental damage or limiting the effects of its occurrence, should be assessed positively. However, due to the fact that restoring the environment to its pre-damage condition is an extremely complex process and can take years, and the costs of expert opinions, environmental repair and monitoring of its condition after the damage are very high, enterprises should consider using insurance methods of financing occurrence of environmental risk. Unfortunately, following the author's research, only slightly more than 21% of the enterprises under analysis use or plan to purchase an environmental insurance contract. The reason for the low interest in environmental insurance among the surveyed enterprises may be insufficient knowledge about this product and the possibilities of its use (a small number of insurance companies offer such a solution). It has been shown

that there is a relationship between the choice of this type of insurance and incurring the costs of preventive actions as well as using the services of an insurance broker.

A detailed analysis of selected aspects of environmental risk in enterprises and the characteristics of insurance methods of financing its realisation provide arguments for the implementation of such solutions as generally applicable. The insurance products available today not only allow compensation for environmental damage, but above all protect the property interest of the insured. Determining selected environmental risk factors for enterprises allows insurance companies to adjust the offer and conditions of insurance cover to the needs of the demand side of the insurance market, depending on the type of business activity conducted and the risk defined by the companies. In addition, their operation should be focused on promoting preventive measures and popularising insurance methods of financing the realisation of environmental risk.

An important role in the process of popularisation of insurance methods is played by the state, which can increase the demand for such tools thanks to the use of incentives (e.g., subsidies to insurance premiums or co-financing of investments in improving environmental safety by providing security in the form of an environmental insurance contract). The activities of the authorities to create and popularise insurance methods of financing the realisation of environmental risk are necessary mainly due to the fact that the economic development, so desired by the state, often poses a threat to the environment, which is a common good that shall be protected by public authorities in accordance with the Constitution of the Republic of Poland.

Keywords: enterprise environmental risk, environmental risk management, environmental insurance, environmental insurance guarantee.

Translated by Krzysztof Stec

Zaostrzone regulacje prawne (zasada „zanieczyszczający płaci”) i rosnące standardy odpowiedzialności biznesu powodują, że problematyka zapobiegania szkodom w środowisku i ich finansowania przez przedsiębiorstwa jest wciąż niewystarczająco rozpoznana. Monografia stanowi teoretyczno-empiryczne studium w nowatorski sposób rozwijające dyskusję nad trudnym i złożonym zagadnieniem ryzyka środowiskowego oraz metod jego kontroli w przedsiębiorstwach. O oryginalności opracowania przesądza konstruktywistyczne podejście do pojęcia ryzyka służące wypracowaniu nowych praktyk w zakresie środowiska jako dobra wspólnego, jak również badanie empiryczne dotyczące postrzegania ryzyka i wykorzystania ubezpieczeń środowiskowych przez duże przedsiębiorstwa prowadzące działalność w Polsce.

W szerszym zakresie tematem monografii jest coraz istotniejsza problematyka ochrony środowiska i odpowiedzialności za jego zanieczyszczenie, a zwłaszcza ubezpieczeniowych metod finansowania realizacji ryzyka środowiskowego wykorzystywanych przez przedsiębiorstwa obok stosowania fizycznych środków jego kontroli. Autorka przedstawia nie tylko stan prawny czy politykę ekologiczną państwa, ale także determinanty postrzegania ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa, wśród których wymienia m.in. wiedzę, posiadane systemy, prezentowane wartości i doświadczenie. Ponadto bada rynek ubezpieczeń, porównując dostępne instrumenty, a także zarysowuje pożądane kierunki edukacji i polityki w tym zakresie. Wnioski mogą pomóc przedsiębiorstwom sprostać wymogom odpowiedzialności finansowej za szkody w środowisku i uratować wizerunek, a także wesprzeć na różnych poziomach strategię zrównoważonego rozwoju.

Publikacja jest skierowana głównie do akademickich badaczy problematyki zarządzania ryzykiem i ubezpieczeń, dydaktyków, ekspertów i konsultantów, ubezpieczycieli, przedsiębiorców i polityków mających wpływ na gospodarkę, zwłaszcza zainteresowanych wspieraniem zrównoważonego rozwoju.

ISBN 978-83-8211-169-9

9 788382 111699